

ars hungarica 2015

Az MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont
Művészettörténeti Intézet folyóirata
XLI. évfolyam

2.

III. Béla király pecsétjének (1195) metszetes rajza.

Pray, Georgius: *Syntagma historicum de sigillis regvm, et reginarvm Hvmgariae...* Budae, 1805. Tab. VII. Fig. 3.

Tartalom

Bevezető	112
Tanulmányok	
Engel Pál: Zsigmond király pecsételési szokásai.....	113
Engel Pál – Lövei Pál: A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétetes oklevele.....	117
Marosi Ernő: A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei.....	134
Várady Zoltán: Az uralkodói pecsétek feliratainak epigráfiai vizsgálata	159
Kerny Terézia: „Dupplici sigilli nostri authentici munimine”. A középkori magyar uralkodói pecsétek kutatástörténetének vázlata.....	173
Havasi Krisztina: Egy festett díszű román kori kapuzat és a középkori egri székesegyház kifestéseinek töredékei	222
D. Mezey Alice: A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei <i>Lapidarium Hungaricum</i> kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól	255
Mikó Árpád: Késő középkori medencetöredék az ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templomban. Adalék a <i>Lapidarium Hungaricum</i> Vas megyei kötetéhez.....	267
Szemle	
Kettős kötődésben (<i>Végh János</i>)	272

Bevezető

2013 végén teremtődtek meg annak személyi feltételei, hogy a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézetben középkori munkacsoport alakuljon. Másfél évvel később, az *Ars Hungarica* 2015. évi második száma e munkacsoport közleményeit gyűjti össze.

A tanulmányok első egysége múltbeli adósságot törleszt. Az akkor már több évtizedre visszanyúló pecsétani munkálatok során a főpapi,¹ majd a káptalani pecsétek² összefoglaló tanulmányokat is tartalmazó katalógusait követően az 1990-es évek vége felé kezdődtek meg az előmunkálatok a középkori magyar uralkodói pecsétek hasonló katalógusához, Wehli Tünde szervezésében, illetve szerkesztésében. A tervezett kötet tanulmányai, nagyjából a katalógus tételei is 1999-re elkészültek, a kiadvány azonban végül nem jelent meg. Most lehetőségünk nyílt öt tanulmány közzétételére; közöttük a 2001-ben elhunyt történész, Engel Pál akadémikus két munkája is szerepel.

A tanulmányok másik csoportja a kőfaragványok vizsgálatai köré szerveződött. Magyarország építészeti töredékeinek Horler Miklós által az Országos Műemléki Felügyelőség keretei között kezdeményezett és 1986-ban OTKA-támogatással meg is indult, *Lapidarium Hungaricum* néven ismertté vált katalógizálása a műemlékvédelem intézményrendszerének közelmúltbeli szétverése ellenére sem állt le teljesen. A 2012-ig megjelent nyolc kötet mellett az ezredfordulót követő évtizedben két további területen is megindult a gyűjtő- és feldolgozó munka: az egri várban, illetve Jász-Nagykun-Szolnok megyében. A munkálatok résztvevői közül hárman is munkacsoportunk tagjai – a Horler Miklóst követően a szervezést átvállaló témavezetőkön kívül éppen a két említett témakör gazdája. Egerről egy nagy újdonságértékű résztema, míg a középkori művészettörténetben szinte teljesen fehér foltnak számító Jász-Nagykun-Szolnok megyéből a katalógizálás előzetes eredményei, sajátos módszertanának bemutatása kaphattak helyet folyóiratunkban. A harmadik „köves” írás a *Lapidarium Hungaricum* sorozatában korábban már megjelent Vas megyei anyaghoz tesz hozzá egy kicsiny, ám nem érdektelen adalékot, mutatva, hogy az ilyesfajta gyűjtőmunka sosem tekinthető lezártnak.

A *Szemle* rovatban a Péter András művészettörténész (1903–1944) életművét bemutató, nagy jelentőségű kötet ismertetése olvasható.

Lővei Pál

¹ BODOR Imre–FÜGEDI Erik–TAKÁCS Imre: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Csoport, 1984.

² TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutató Intézet, 1992.

† Engel Pál

Zsigmond király pecsételési szokásai

Engel Pál (1938–2001)
történész, a Magyar Tudományos
Akadémia tagja

Pál Engel (1938–2001)
historian, member of the
Hungarian Academy of Sciences

Mint történetírásunk már megállapította, Zsigmond ötvenéves uralkodása nem jelent új korszakot a pecséthasználattal tekintetében. Ennek új keretei még Nagy Lajos uralkodásának végén, az 1370-es évek reformjai során alakultak ki, és pecséthasználataiban Zsigmond ezekhez az új normákhoz igazodott. Ennek megfelelően alakult uralma idején mind a kettős-, illetve nagypecsét, mind a titkos és a középpecsét szerepe.

Jogérvény és tekintély szempontjából az első hely természetesen a *kettős pecsétet* illette meg. Mérete is erre utalt: a királyi pecsétek közül ez volt a legnagyobb átmérőjű (Zsigmond idején 105, 118, illetve 120 mm). A kettős pecsét (*sigillum duplex*) voltaképp olyan kétoldalú függőpecsét (*bullā*) volt, amelynek előlapja az uralkodót, hátlapja pedig az ország egészét jelképezte. Körirata és ábrája is ennek megfelelően festett. Az előlap magát a trónon ülő uralkodót ábrázolta, körülötte bővebb (azaz teljes) királyi címe volt olvasható. A hátlapra ezzel szemben a Szent Koronát jelképező kettős kereszt került, mivel a koronát ekkor, 1400 táján már egyértelműen az ország „egyeteme” (az országlakosok összessége) – és nem a király mint személy – jelképének tekintették. A hátlap rövid körirata csupán utalt az előlapéra.

Előlap és hátlap együttese – azaz a kettős pecsét – a két fél, király és alattvalók közös akaratát volt hivatott szimbolizálni. Ennek megfelelően szinte kizárólag olyan dokumentumokra függesztették rá, amelyek tartalma éppen ezt a közakaratot – uralkodó és népe közös és végleges döntését – juttatta kifejezésre: az uralkodó végleges és visszavonhatatlan adományát vagy megerősítését tartalmazó *kiváltságlevelekre*. Ezeket a király nevében, kettős függőpecséttel megerősítve állították ki, de mindig hangsúlyozták benne, hogy az intézkedés az egész országot képviselő „főpapok és bárók hozzájárulásával” történt. A hozzájárulás tényét a kettős pecséten kívül bizonyította a privilégium szövegének végére illesztett méltóságosor is. Ez – tudniillik az összes hivatalban levő főpap és világi báró szabványos névsora – a mondottakból következően a privilégium lényegi eleme volt, és nem is hiányzott belőle egyszer sem.

A kettős pecsét az uralkodó és országa egyetértését reprezentálta tehát, de nem volt hatalmi eszköz. Használatát elsősorban az indokolta, hogy a közfelfogás szerint a király birtokadományai csak az érvényes birtokba iktatás után, a kettős pecsét alatt megerősítve emelkedhettek örök érvényre. A vele ellátott oklevelek ezért teljes szövegükben magukba foglalták mind az adományról szóló királyi, mind az iktatásról szóló hiteleshelyi oklevelet. A kettős pecsétes privilégium csupán az ezekben foglaltakat erősítette meg, új döntést nem tartalmazott, ezért a kiállításához nem is volt szükség az uralkodó jelenlétére. Zsigmond hosszú külföldi útjai alkalmával (1412–1418, 1430–1434) a pecsét mindkét fele itthon maradt, és a magyarországi kancellária nagy számban bocsátott ki a távollétében, de az ő neve alatt kettős pecsétes privilégiumokat. Ha az adomány és az iktatás érvényes volt, a kancellária nem tagadhatta meg a kedvezményezettől a megerősítés írásba foglalását. Viszonylag ritkán, de előfordult, hogy a kettős pecsétet más, a szokványostól eltérő tartalmú privilégiumra függesztették rá. Ilyenkor az uralkodó írásbeli utasításban (*litteratorium mandatum*) rendelkezett annak tartalma felől.

Zsigmond uralma alatt három kettős pecsét került egymás után használatba, kicserélésüket a körülmények tették szükségessé. Az első valószínűleg csak hónapokkal a koronázás (március 31.) után készült el, mert legkorábban 1387. augusztus 22-én fordul elő. Utoljára a király letartóztatásának előestéjén, 1401. április 27-én pecsételtek vele. Feltehető, hogy már az országtanács összetörette, de ha nem, úgy bizonyára maga Zsigmond megtette ezt nyomban a kiszabadulása (1401. október 27.) után. Ettől kezdve négy éven át nem volt felségpecsétje. A következő, úgy látszik, 1405. április 15-én vette használatba. Ezzel erősítette meg e napon kiadott dekrétumát, és ezekben a napokban rendelte el, hogy a birtokosok egy éven belül, 1406. Szent György napjáig (április 24.) kötelesek újabb keletű adományleveleiket az új kettős pecsét alatt megerősíteni.

Római királlyá választása (1410), majd cseh királlyá koronázása (1420) két ízben is indokolta volna új magyar felségpecsét készítését, hiszen új címei hiányoztak a régi pecsétről. Mivel azonban a pecsét nem volt hatalmi eszköz, egyik alkalommal sem tartotta szükségesnek a változtatást. 1405. évi pecsétjét egészen 1433-ig megtartotta (utoljára 1432. november 24-én találkozunk vele), és csak a császárkoronázást találta olyan jelentős eseménynek, hogy miatta egy harmadik kettős pecsétet véssessen. Ez, amelyen már császári címe is szerepelt, 1434. július 25-én fordul elő első ízben, és halála másnapján, 1437. december 10-én törték össze a magyar országnagyok utasítására és jelenlétében.

A kettős pecsét két darabját, hacsak nem volt éppen használatban, két különböző személynek kellett őriznie, nehogy bármely privilégium kiállításával kapcsolatban felmerülhessen a visszaélés gyanúja.

Az előlapot, kivételes helyzetektől eltekintve, a hivatalban levő főkancellár kezelte. Ez önmagában is betölthette a pecsét szerepét, de természetesen nem ugyanazzal a jogerővel, mint hátlapjával együtt. A neve ilyenkor *sigillum simplex* volt, amit „egyszerű pecsétnek” szokás fordítani, de ténylegesen a *duplex* ellentétét értették rajta. Őrének, bárhol tartózkodott az országban, joga volt a király neve alatt iratokat kibocsátani, és azokat az őrizetére bízott előlappal megerősíteni. Ezt a pecsétet mindig az irat hátlapjára vagy zárlatára nyomták, attól függően, hogy az nyílt vagy zárt alakú (azaz pátens vagy parancs) volt-e. Általában „nagyobb pecsétnek” (*sigillum maius*) nevezték (ma használatos neve nagypecsét), megkülönböztetésül az alább tárgyalandó, nála jóval kisebb királyi titkos pecsétől. Névleg a nagypecsét volt a sajátképpen királyi pecsét, az uralkodó ama pecsétje, amelyet „mint Magyarország királya használ” (*quo ut rex Hungarie utimur*). Ez azonban csak névleg volt így, s legfeljebb ama nem túl gyakori esetekre volt érvényes, amikor az uralkodó a főkancellárral éppen egy helyen tartózkodott. Ilyenkor alkalmilag hatalmi eszközül, azaz királyi parancsok megerősítésére is szolgált. A király távollétében azonban az érvénye erősen korlátozott volt, mert a főkancellár csak olyan iratok esetében élhetett vele, amelyek kiállítására urától általános vagy egyedi felhatalmazást kapott.

Zsigmond hosszas külföldi távollétei idején a szokottól eltérő megoldásokra volt szükség, mert voltak kormányzati ügyek, amelyek azonnali döntést igényeltek. A nagypecsét hatáskörét ezért erre az időre lényegesen kibővítették. 1414–1418 között a nagypecsétet nem Eberhard főkancellár, hanem a király magyarországi helytartója, Kanizsai János érsek őrizte, és minden olyan ügyben intézkedhetett vele, amely nem lépte túl helytartói jogkörét.

A kettős pecsét hátlapját Nagy Lajos idején az ifjabb Erzsébet királyné őrizetére bízták. Hogy Zsigmond alatt ki tartotta magánál, nem tudjuk, de kézenfekvő feltenni, hogy általában a királyi tanács feje, a nádor volt az. Amikor ő sem volt itthon (mint 1414–1418 között), talán a főkancellárra volt bízva. Úgy tűnik azonban, hogy önmagában nem használták, és csak privilégiumok megerősítésekor vették elő.

A király személyes akaratnyilvánításának szokásos eszköze – szemben a nagypecséttel, amely csak alkalmilag szolgált ilyen célra – mindvégig a titkos pecsét (*sigillum secretum*) volt,

amelyet gyakran „kisebb pecsétnek” (*sigillum minus*) is neveztek. Személyes – azaz nem országos – jellegére utalt a képe is, mert Zsigmond mindenkori *saját* címerét mutatta: 1411-ig a magyar vágásokat négyelt pajzsban vegyítve a cseh oroszlánnal és a luxemburgi sassal, 1411-től kezdve a császári kétfejű sast. Körirata a király mindenkori legfontosabb címeinek felsorolására szorítkozott. A pecsét színe, eltérően a természetes színű viaszba nyomott kettős, illetve nagyobb pecsétől, vörös volt, és papírfelzet borította, amelyen többnyire jól kirajzolódott az alatta levő ábra. Helye a pátenseken (adomány- és kiváltságleveleken, egyéb kegynyilvánításokat tartalmazó iratokon) *belül* volt, azaz a szöveg alatt középen, egyébként (parancsokon, magánleveleken) *kívül*, a megfelelően összehajtott irat zárlatán. Zsigmondnak uralkodása folyamán hat titkos pecsétje volt. Az elsőt 1396-ban a nikápolyi csatában veszítette el, a másodikat fogóságig (1401) használta, a harmadikat kiszabadulása után rövid ideig (1401–1402), a negyediket 1402 közepétől római királlyá választásáig (1411), az ötödiket császárrá választásáig (1433), a hatodikát haláláig. Méretük ezalatt folyvást nőtt (1411-ig kb. 30 mm, 1411-től 45 mm, 1433-tól 55 mm), de a titkos pecsét így is mindenkor harmada-fele akkora volt, mint a nagypecsét.

Az uralkodói intézkedések többnyire itthon is, külföldön pedig mindig a titkos pecséttel voltak megerősítve. A pecsét őrzője a titkos kancellár volt, akinek állandóan az uralkodó közvetlen közelében kellett tartózkodnia, és ezért nemcsak hadjárataira, hanem többéves külföldi útjaira is elkísérte. (Elvértve, ha a kancellár nem volt kéznél, előfordult, hogy Zsigmond a gyűrűs-pecsétjét használta.) A titkos pecsét sajátképpen a király személyes akaratának kinyilvánítására szolgált, ezért csak a tudtával, sőt – legalábbis elvben – csak a jelenlétében volt használható. Nem minden rendelkezés volt fontos, amelyre rányomták, hiszen vizsgálati és iktatóparancsokon is előfordult. A fontos iratokat azonban a kancellár megpecsételése előtt általában ellenjegyezte, olyképp, hogy jobb felső szélükön és a pecsét helyén saját kezűleg feltüntette, mi volt kiállításuk alapja. Ez lehetett közvetlenül „a király úr saját utasítása” (*commissio propria domini regis*), amelyet szóban közölt a kancellárral; lehetett közvetett utasítása, amelyről a kancellár más személy előadásából (*relatio*) értesült; lehetett továbbá a királynak és tanácsának közös határozata (*deliberatio baronum*) is, de erre inkább csak Zsigmond első éveiben van példa.

A király nevében kelt iratok legtöbbször az úgynevezett középpecsét (*sigillum mediocre*) található. Ez azonban nem hatalmi szimbólum volt és nem is a kormányzás eszköze, hanem helyhez kötött hivatali pecsét. Eredetileg (1375 óta) a kápolnaispánra volt bízva, Zsigmond korában azonban (1395–1428 között) minden jel szerint a királyi különös jelenlét (*specialis praesentia*) bírója, Jakab mester tartotta magánál. Irodája a jelek szerint kettő volt, Visegrádon és Budán, oklevelei e két helyen keltek, legalábbis az 1410-es évekig. Feladatuk abban állt, hogy a király nevében az országglagosok rendelkezésére álljon egymás közti jogügyleteik (vizsgálatok, perbe idézések, eltiltások, bevallások, határjáratások, iktatások stb.) lebonyolításában. Jakabnak joga volt ilyen ügyekben a szokott módon királyi parancsleveleket kiállítani, de bírói vagy más döntéseket ebben a minőségében – vagyis a középpecsét őrzőjeként – nem hozhatott, még pereket sem halaszthatott el.

Bár a királyi pecséthasználattal csak közvetve érinti, megjegyzendő, hogy uralkodása idején számos olyan oklevél kelt Zsigmond neve alatt, amelyen nem az ő pecsétje volt látható. Jakab mester, amikor a különös jelenlét bírójaként fungált, bírói (ítélő, perhalasztó stb.) okleveleit a király nevében állította ki, de ilyenkor nem a középpecsétet, hanem ura, a főkancellár pecsétjét használta. Amikor pedig az országbíró méltósága volt üresedésben, annak ítélmestere szintén a király nevében intézkedett, de nem az ő pecsétjével élt.

Nem magyar királyi minőségében Zsigmond számos más pecsétet is használt, ezek ismertetése azonban nem feladatunk. Trónra lépése előtt brandenburgi örgrófi pecsétjét vagy gyűrűs pecsétjét használta. 1402-ben alkalmilag előfordul olyan pecsétje, amelyet birodalmi vikáriusi minőségében – külföldön – használt. 1411-től kezdve mint római királynak, majd csá-

szárnak külön felség-, titkos és bírói pecsétjei voltak. Ezek azonban a birodalom ügyeinek intézésére szolgáltak, magyarországi ügyekben nem élt velük, mint ahogy birodalmi ügyeket sem bízott magyar kancellárjaira.

Irodalom

SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930. 196–201.; KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 7. 1937. 69–112.; KUMOROVITZ L. Bernát: A speciális praesentia regia pecséthasználata Zsigmond korában. In: *Emlékkönyv Domanovszky Sándor születése hatvanadik fordulójának ünnepére*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, 1937. 422–439.; KUMOROVITZ L. Bernát: A királyi kápolnaispán oklevéladó működése. A királyi kancellária fejlődése a XIV. és XV. század fordulóján. *Regnum Egyháztörténeti Évkönyv*, 5. 1942–1943. 455–497.; BODOR Imre: Uralkodói pecsétek. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA MKCs, 1987. II. 13–28.; KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar királyi pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. 72–76.

(1999)

† Pál Engel

The Practice of Sealing Charters of King Sigismund

The study of the great historian published here posthumous is dealing with the practice of sealing charters of Sigismund, as King of Hungary (1387–1437). During his long reign the King and his dignitaries in his name used several types of seals. As King of Germany (1410–1433), later Holy Roman Emperor (1433–1437) Sigismund had other seals, which had been never confused with the Hungarian ones.

† Engel Pál – Lővei Pál

A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsétes oklevele

Régi tervünket váltottuk valóra 1998-ban, amikor megkezdtük középkori pecsétjeink egy sajátos csoportjának publikálását. Akkor két I. Károly-kori oklevél pecsétjeinek leírását tettük közzé,¹ most egy (valójában kettő) 1380. évre kerül sor.² Olyan okleveleket vettünk célba, amelyeken nagyszámú pecsét található. Többségük nemzetközi megállapodás, de akad olyan, amely az uralkodó és felesége, vagy az uralkodó és a rendek szerződését rögzítette. A 14–15. században minden országos jelentőségű döntéshez hozzá kellett járulniuk a királyon kívül a rendeknek is, de legalább az egyházi és világi országnagynak, akik az akkori felfogás szerint „az ország egyetemét” képviselték. Ahhoz, hogy a szerződés érvényes legyen, nekik is meg kellett azt erősíteniük a saját nevükben. E dokumentumokon tehát a kor vezető politikai személyiségeinek pecsétjei függenek, s minthogy általában feltüntetik gazdájuk nevét és címerét, igen értékes forrásul szolgálnak a heraldika, a genealógia és a társadalomtörténet számára, a politikai vezető réteg legfontosabb önkifejezési módjával ismertetvén meg bennünket.

Ezúttal annak a szerződésnek a pecsétjeit vesszük szemügyre, amelyet Nagy Lajos király, valamint anyja és felesége kötött 1380. február 12-én Zólyomban III. Lipót osztrák herceggel Lajos leánya, Hedvig és Lipót fia, Vilmos házasságáról. Az okmányt két, egy latin és egy német nyelvű változatban állították ki (mindkettő Bécsben található),³ és azonos módon pecsételték meg. A záradékban 37 személy – 9 főpap és 28 világi úr – hozzájárulása olvas-

*Engel Pál (1938–2001) történész,
a Magyar Tudományos Akadémia tagja*

*Lővei Pál művészettörténész, az MTA doktora,
MTA BTK MI; az MTA BTK Lendület Középkori
Magyar Gazdaságtörténet Kutatócsoport
(LP2015-4/2015) tagja
Kutatási területei: középkori síremlékművészet
és pecséttan, Magyarország építészettörténete,
műemlékvédelem
E-mail: lovei.pal@btk.mta.hu*

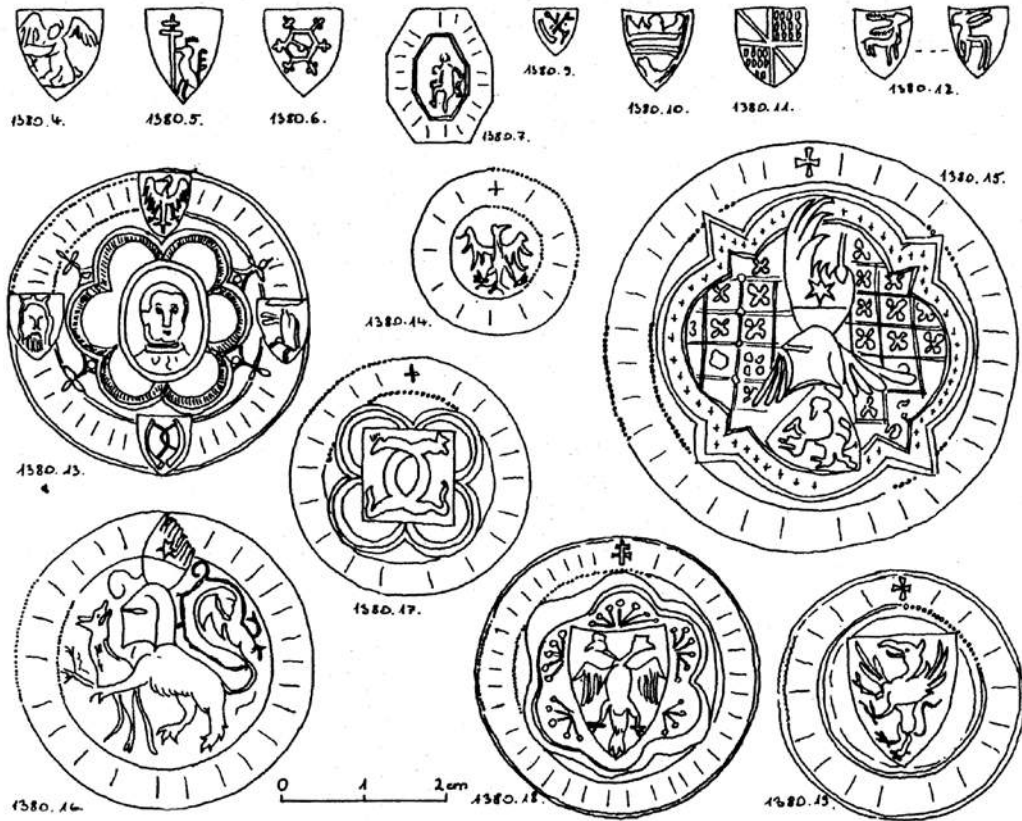
*Pál Engel (1938–2001) historian,
member of the HAS*

*Pál Lővei DSc, art historian, Institute of Art
History, RCH HAS; member of the RCH HAS
Lendület Medieval Hungarian Economic History
Research Group (LP2015-4/2015)
Areas of research: medieval tomb sculpture
and sphragistics, Hungarian architecture
history, monument protection
E-mail: lovei.pal@btk.mta.hu*

¹ ENGEL Pál–LŐVEI Pál: Sokpecsétes oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 133–148. A jelen tanulmány megírása (1999) óta a tárgykörben született további publikációkra lásd az eddig megjelent utolsó tanulmányt: LŐVEI Pál–TAKÁCS Imre: Egy 1358. évi dubrovniki sokpecsétes oklevél pecsétjei. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére*. I. Szerk. BÁRÁNY Attila–DRESKA Gábor–SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, MTA–Debreceni Egyetem–ELTE BTK–PPKE, 2014. 131–145.: 131. (1. jegyzet).

² Az 1999-ben írt tanulmány átnézéséért Neumann Tibort illeti köszönet.

³ A bécsi levéltárban (Haus-, Hof- und Staatsarchiv, a továbbiakban: HStA) végzett kutatásainkhoz nyújtott segítségért köszönettel tartozunk dr. Christiane Thomas főlevéltárosnak.

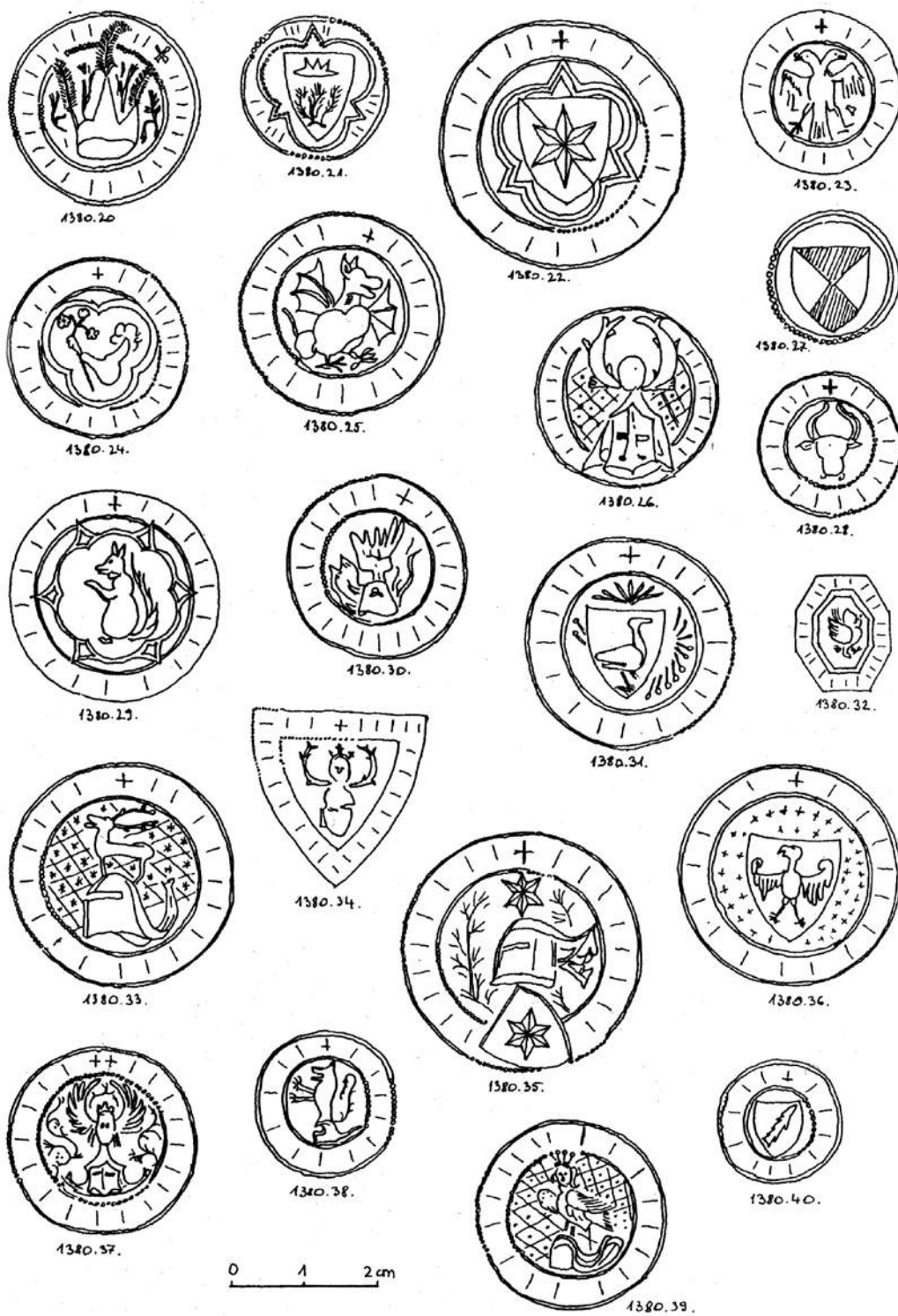
1a. kép. Az 1380. évi magyar–osztrák házassági szerződés két sokpecsétetes oklevelének (Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/1 és 2) pecsétjei. Vázlatos rajz: Lóvei Pál

ható, de mivel Horváti Pál zágrábi püspök – ismeretlen okból – egyik példányt sem pecsételte meg, ténylegesen 36 személytől van pecsétünk (1. kép).⁴ A pecsétek kétharmada közöletlen.

A nyolc főpapi pecsét közül Alsáni Bálint pécsi püspöké valószínűleg gemma, a többi hét közül hat a szokásos mandorla alakú, egy pedig kerek pontifikális pecsét. Az 1320-as évekhez képest újdonság, hogy mindegyiken látható a főpap családi (illetve személyes) címere, amit az 1330-as évektől kezdődően vált divattá feltüntetni.⁵ A hét pecsét közül három eddig kiadatlan található, közülük történész szemmel Vilmos győri püspöké a legértékesebb. A köriratából

⁴ A címeres pecséteknek vázlatos, csupán a pecsétek jellegét és a címerábrákat feltüntető rajzait tudjuk közölni, a Bécsben feldolgozott több száz pecsét fotóztatása ugyanis anyagi lehetőségek híján nem volt lehetséges. A művészettörténeti szempontból rajz alapján végképp értékelhetetlen hét főpapi pecsét közül Demeter esztergomi érseké, Imre egri, Goblinus erdélyi és Benedek veszprémi püspöké közismert. István kalocsai érsek és László váradi püspök közöletlen pecsétjeiről, valamint Goblinus és Benedek püspököknek az eddig közölteknél valamivel jobb pecsétlenyomatáról fénykép is rendelkezésünkre áll, amelyekért a kutatásaink idején magyar levéltári delegátusként Bécsben tevékenykedő dr. Grecsényi Lajosnak tartozunk köszönettel. (A fotóztatás során a latin oklevélről Vilmos győri püspök közöletlen pecsétje helyett tévedésből László váradi püspök pecsétje került megörökítésre, így az ő mindkét pecsétlenyomatáról rendelkezünk fényképpel.)

⁵ FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmásolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA MKCs, 1984. 16.

1b. kép. Az 1380. évi magyar–osztrák házassági szerződés két sokpecsétetes oklevelének (Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/1 és 2) pecsétjei. Vázlatos rajz: Lóvei Pál

2. kép. Deméndi László váradi püspök
pecsétje, 1380; Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/1.
Fotó: HHStA

3. kép. Deméndi László váradi püspök
pecsétje, 1380; Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/2.
Fotó: HHStA

tudjuk meg, hogy – Lajos korának számos püspökéhez hasonlóan – ő is szerzetes volt. Külföldi lehetett, talán német származású, és meglehet, hogy a családját éppen ez a címer segít majd azonosítani. Jó volna ismernünk Deméndi László váradi püspök címerét is, de az apró ábrázoláson nem vehető ki (2–3. kép). Szigeti István kalocsai érsek címere is új ismeret (4. kép), de a főpap származását már régen felderítették; esetében a köriratban szereplő *magister* címzés alighanem egyetemi végzettségre utal.

Mint a többi esetben, itt is fontosabbak a világiak pecsétjei. A 28 személy élén két Piast-házbeli fejedelmi személyt találunk: Opelni László volt nádort és Ziemowit mazóviai herceget. A többi 26 személy közül 22 magyar, 4 pedig horvát főúr.

A pecsétek mérete, amennyiben a pecsétfészkek, és nem a lenyomat átmérőjét tekintjük, a más alkalommal már megfigyelt Anjou-kori szokást tükrözi: a bárók mindig nagy (40 mm átmérőt meghaladó), az ispánok és a lovagok általában kisebb pecséttel éltek. Ez nyilván csak illem volt, nem pedig előírás, hiszen Bazini János udvari lovag pecsétfészke mérete (42 mm) a bárókénak felel meg. Érdekes, hogy Horváti János macsói bán, noha már négy éve hivatalban volt, a testvére, István pecsétjével élt, akiről azonban semmi közelebbit nem tudni, ám a fészkek mérete (42–43 mm) mégis olyan, mint a bárói pecséteké. A négy legnagyobb pecsét között találjuk a két modrusi grófét, Frangepán Istvánét (62 mm, a legnagyobb!) és Jánosét (52–56 mm), továbbá a magát szintén grófnak tituláló Nagymartoni (Fraknoi) Miklósét (54–55 mm), jóllehet egyikük sem viselt bárói méltóságot. Nyilván azt jelezték ezzel, hogy legalábbis bárónak minősülnek, ha nem éppen többnek, azaz grófi címüket, amelyről Magyar-

országban kevésbé vettek tudomást, ők maguk nagyon is komolyan veszik. Erre mutat az is, hogy a *comes* címet egyikük sem mulasztotta el a pecsétjén feltüntetni.

A köriratok elemzése egyébként is tanulságos. A 26 pecsétből csak Mikcs bán unokájáén, Ákosén nincs szöveg. Ketten idegen pecsétet használtak: Horváti János, mint láttuk, a testvéréét, Újlaki Bertalan pedig egészen szokatlan módon az anyjáét, Kont Miklós nádor özvegyéét, Zsámboki Kláraét. (Azonban természetesen nem a Zsámboki, hanem az Újlaki-címer látható rajta.) A fennmaradó 23 pecsét közül 10 volt hivatalban levő báróé (ide számítva a királynéi tárnokmestert, a székely és a pozsonyi ispánt), közülük csak ketten akadtak, akik a méltóságukat nem tartották szükségesnek feltüntetni: Szentgyörgyi Tamás tárnokmester – aki ehelyett inkább grófnak nevezte magát – és Bebek György királynéi tárnokmester. A báróknak kijáró *dominus* címet ketten írták ki: Garai nádor és a hivatalban nem viselő Frangepán István gróf. Az egy fokkal alacsonyabb *magister* cím, amely ebben a körben mindenkét megilletett, szintén csak két pecséten olvasható, (Alsólendvai) Bánfi Istvánén és – csupán kezdőbetűjével jelezve – Gönyői Jánosén. (Ez utóbbi eset azért érdekes, mert Gönyői korábban sokáig ajtónállómester volt, tehát azt hihetnénk, hogy báróként a *dominus* cím illette meg.)⁶

A névhasználat közelebb áll még ekkoriban az Árpád-korhoz, mint a Hunyadi-koréhoz. Hárman elégnék vélték, ha pecsétjükön – akárcsak egy 13. századi báró – csupán a keresztnévüket és a méltóságukat tüntetik fel: [Losonci] László vajda, [Lackfi] István lovászmester és [Derencsényi] Miklós székely ispán. Az ország leggazdagabb főurainak egyike, Szécsényi Frank éppenséggel a keresztnévét faragtatta csak rá, de azt háromszor. A többiek a ragadványnevüket használták (Szepesi Jakab, Treutel János, Bánfi István, Poháros Miklós), apjuk nevét (Himfi Benedek, Gönyői János), a székhelyüket (Szécsi Miklós, Liskói Pál, Bazini János), vagy ezek valamiféle kombinációját (Pelsőci Bebek György, néhai István *comes* [=országbíró] fia Bebek László). Poháros Miklós pecsétjén a családnév és az utónév a magyar nyelvnek megfelelő sorrendben áll.⁷

Szécsényi Frank *S(IGILLUM) FFRANK FFRANK FFRANK* feliratú pecsétjének szövegére érdemes külön is kitérni. A háromszoros nyomatékosítás nem ismeretlen az Ótestamentumban: a szeráfok égi kórusa énekli, hogy „Sanctus sanctus sanctus Dominus exercituum” (Szent, szent, szent a seregeknek Ura).⁸ Alighanem ennek tudható be a megháromszorozott *amen. amen. amen.* gyakori használata középkori zsidó emlékeken, így például egy 11. századból

4. kép. Szigeti István jeruzsálemi pátriárka, kalocsai érsek pecsétje, 1380; Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/2. Fotó: HHStA

⁶ Megjegyzendő, hogy a publikálatlan német oklevél szövegében Gönyői János neve *Thomas Janus von Stainhaus*. Gönyői akkori német neve ezek szerint Steinhaus volt, ami minden bizonnyal a Gönyőiek ekkor épült várára utal.

⁷ Több hasonló pecsétre példa: LÖVEI Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevélén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete–PPKE BTK, 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Medievalia* III.) 155–156; vö. RADVÁNSZKY Béla: Magyar köriratú pecsétek a XIV. és XV. századból. *Századok*, XIV. 1880. 483–485.

⁸ Ésa. 6, 3.

származó, sírfeliratot hordozó, toledói téglán a hatsoros héber betűs felirat végén.⁹ Ilyen felirattal Magyarországon is ismert sírkő: *amen. amen. amen. szela. szela. szela.* (szela=örökkévaló, az Isten jelzése) olvasható a második legkorábbiaként ismert budai sírkőtöredéken (1279/80) az Alagút utcánál feltárt zsidó temetőből.¹⁰ Moshe rabbi fia Dávid rabbi 1343-ra átszámítható halálozási évszámú ptuji (Pettau, Szlovénia) sírkövének felirata az „amen amen amen mindörökké” szavak kezdőbetűivel záródik.¹¹ Az *amen amen amen szela szela szela* formula előfordul Wormsban, és a *szela* hármas ismétlődése megtalálható az Ibériai-félszigeten is.¹² A magyar főúr pecsétjén a név megháromszorozása minden bizonnyal óvó cézzel történt. Em-lékanyagunkban az ilyesfajta sokszorozás nem áll teljesen egyedül: *LIEN LIEN LIEN LIEI* – az utolsó *N*-re már kevés hely maradt – a körirata egy pozitív állású, tehát nem pecsételésre szolgáló, inkább bajelhárító szerepű gyűrűnek a Solt melletti Tétel-hegy feltárásából.¹³ Könyves Kálmán aranygyűrűjének belsejébe véstek *GUT GUT GUTANI TABAL* feliratot, amelynek a szakirodalom ugyancsak védő értelmezését tételezi („Thebal-gyűrűk”).¹⁴

Az 1380. évi két oklevél pecsétjeinek mindegyikén megtalálható a családi címer, de különböző formában és elhelyezésben. Teljes ábrázolást – pajzsot és sisakdísz – találunk Frangepán István, Bebek László és Bazini János pecsétjén; puszta címerábrát sisakdíszsel Frangepán Jánosén, csak sisakdísz hat pecséten. Ilyen Bebek György, Ostfi János, Himfi Benedek, Szécsényi Frank és Gönyői János pecsétje, de ilyen Kont Miklós özvegyéé is, jelezve, hogy a puszta sisakdísz használata éppenséggel nem utal hangsúlyozottan lovagi életmódra vagy mentalitásra. A sisakdísz nélküli címerpajzs a leggyakoribb ábrázolásmód (11 eset), és nem ritka a címerkép feltüntetése pajzs nélkül (5 eset).

A címerábrázolások legtöbbje, nevezetes családokról lévén szó, eddig is ismert volt. A közismert nemzetségi címet találjuk meg Garai Miklós (Dorozsma), Szécsi Miklós (Balog), Losonci László (Tomaj), Szentgyörgyi Tamás és unokatestvére, Bazini János (Hontpázmány), Lackfi István (Hermán), Bánfi István (Hahót) és Ostfi János (Oslis) pecsétjein. A nem nemzetségi címerek közül szintén ismert volt a Frangepánoké (oroszlán) és a Nagymartoniaké (sas), továbbá Szepesi Jakab országbíróé.

A magát itt csak Miklósnak nevező székelyispán személyét pecsétje segít azonosítani, mert a Balog nemzetség címerét ábrázolja. Innen tudható, hogy ekkor, 1380 elején még Balog nb. Derencsényi Miklós (1377–1380) viselte a hivatalt, nem pedig utóda, Perényi Miklós.¹⁵ Liszkói Pál – és általában a Liszkói család – származását az itt látható címerkép, a Szentemágocs nem közös jelképe (könyökben hajlított kar három virágot tart) világítja meg.¹⁶ Horváti István pecsétje kalpagot mutat, három hegyes csúcson egy-egy madártollal. Kétségtelen,

⁹ A toledói Museo de Santa Cruz letétje a toledói Sinagoga de El Tránsito kiállításán.

¹⁰ SCHEIBER Sándor: *Magyarországi zsidó feliratok a III. századtól 1686-ig.* Budapest, MIOK, 1960. 84, 85–86. (11. sz.); Uő: *Jewish Inscriptions in Hungary. From the 3rd Century to 1686.* Budapest, Akadémiai–Leiden, Brill, 1983. 115–117. (22. sz.).

¹¹ Boris HAJDINJAK–Polona VIDMAR: *Lords of Ptuj – Medieval Knights, Founders and Patrons of Arts.* Ptuj, Pokrajinski Muzej Ptuj, 2008. 35.

¹² SCHEIBER 1983. i. m. 117.

¹³ Ismeretét Szentpéteri Józsefnek köszönhetjük. A lelet még nem került be a lelőhelyen 2005–2013 között folytatott feltárások feldolgozásába: *Településtörténeti kutatások. Solt–Tételhegy, Kiskunfélegyháza, Amler-bánya.* Szerk. SOMOGYÁRI Ágnes–SZENTPÉTERI József–V. SZÉKELY György. Kecskemét, Kecskeméti Katona József Múzeum–MTA BTK, 2014. (Archaeologia Cumanica 3).

¹⁴ Kiss Etele: Kálmán király gyűrűje. In: *Örök megújulás. Az ezredforduló új szerzeményei a Magyar Nemzeti Múzeumban.* Szerk. PALLÓS Lajos. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 2010. 21.

¹⁵ Derencsényi pecsétjének egy másik, ugyancsak 1380. évi lenyomatát közölte BÁRCZAY Oszkár (*A heraldika kézikönyve.* Budapest, MTA, 1897. 157.; 425. ábra), azonban Szécsi Miklóshoz kötve.

¹⁶ ENGEL Pál: Egy előkelő család az Anjou- és Zsigmond-korból: a Szentemágocs nembeli Liszkóiak. In: *Tanulmányok Borsai Iván tiszteletére.* Szerk. CSUKOVITS Enikő. Budapest, MOL, 1998. 63–66.

hogya a család a Báncsa nemzetségből eredt, de nagyon kérdéses, hogy az ábrát – vagy annak valamely elemét – tekinthetjük-e nemzetségi címernek. A kalpag feltűnik Horváti Pál zágrábi püspök pontifikális pecsétjén is – ez egyébként hiányzik, ismeretlen okból, a két 1380-as oklevél pecsétjéről –, azonban nem egyedül: a mandorla aljának két címerpajzsa közül az egyiket ez, a másikat egy profilban ábrázolt sasszárny tölti ki. A zágrábi székesegyház homlokzatait díszítő, nagyszámú címer egyikén a két ábrát egyesítették: a pajzsban sasszárny, a sisakdíszben a tollas kalpag látható; a sasszárnyas pajzs emellett önmagában is megjelenik.¹⁷ Az Ákos nemzetséget forrásunkban három személy képviseli: Bebek György és unokaöccse, László, akiknek pecsétjén közös elem a sisakdíszben a két, félkörben hajló hal, közte koronás női fejjel, továbbá Mikcsfi Ákos, aki viszont harántnégyelt pajzsot használt. Mint Rácz György legújabb kutatásaiból tudjuk, egyik sem nemzetségi eredetű címer.¹⁸ A Korbáviai testvérek – Miklós és Tamás – pecsétjein liba, illetve kacska látható. Mivel a nemzetség a horvát Gusić nemzetségből származtatta magát, nyilván a lúd (vö. szláv *gus*, 'liba') tekintendő az eredeti címerábrának, a kacska pedig talán címertörésnek.

A többi ábra közül Treutel Jánosé (mókus) azonos az apjával, Miklós pozsonyi ispánéval¹⁹ és fiáéval, Miklós tárnokmesterével.²⁰ Az utóbbinak egy másik pecsétjén a sisakdíszben tűnik fel a mókus, míg a négyelt pajzsban leveles ág és sakkozás váltakozik.²¹ Gönyői János pecsétábrája (a sisakdíszben szirén) ellenben különbözik az apjától, Tamás ajtónállómesterétől, akinek sisakdíszbe széttárt szárnyú, növény madár.²² Poháros Miklós udvari lovagnak korábban máshol már közölt pecsétje²³ a családi címet mutatja, a halat, itt bal haránt, míg fia, Osvát 1402. évi pecsétjén jobb haránt állásban.²⁴ Raholcai Kont Miklós nádor özvegyének pecsétje a Raholcai-Újlaki rokonság korai címerét ábrázolja: két széttárt sasszárny között szembenéző, koronás női fej. Ugyanezt látjuk Újlaki Bertalan unokatestvérei, a Raholcaiak 1402. évi pecsétjein.²⁵ Továbbra is problematikus a Himfi-címer szarvasa. Ugyanezt ábrázolja Himházi Benedek veszprémi püspök pecsétje, aki kétségtelenül rokonságban állt Himfivel, ámbar nem tudjuk, hogyan. Himfit olykor a Szalók nemzetségből eredeztetik, és a szarvas lehetne éppen a nemzetség címerállata. Azonban sem ez, sem Himfi származása egyelőre nem tekinthető tisztázottnak.

ADATTÁR

Az 1380. évi oklevelek pecsétjei

1380. február 12. Zólyom (*Zolij, dom. Die Invocavit*): I. Lajos, anyja és felesége szerződésre lépnek Lipót osztrák herceggel ennek fia, Vilmos és Lajos leánya, Hedvig eljegyzéséről. A szerződésben

¹⁷ LÖVEI Pál: A zágrábi székesegyház monográfiájáról. *Pavilon*, 6. 1991. 19–20.; 3, 6–9. kép; LÖVEI Pál ism.: Ana Deanović–Željka Čorak: Zagrebačke katedrale. Zagreb, 1988. *Acta Historiae Artium*, XXXVI. 1993. 255.; Abb. 3, 5, 7–9.

¹⁸ RÁ CZ György: Az Ákos nemzetség címere. *Turul*, 68. 1995. 11–34.

¹⁹ Bécs, HHStA Allgemeine Urkundenreihe (a továbbiakban: AUR) 1328. IX. 21., 16.(17) pecsét: ENGEL–LÖVEI 1998. i. m. 136, 145.

²⁰ Bécs, HHStA AUR 1402. IX. 1. – 23. pecsét: LÖVEI 2009. i. m. 162.

²¹ BÁRCZAY 1897. i. m. 113.; 307. ábra.

²² Bécs, HHStA AUR 1328. IX. 21. – 32. (33) pecsét: ENGEL–LÖVEI 1998. i. m. 136, 146.

²³ ENGEL Pál–LÖVEI Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. *Budapest Régiségei*, XXIX. 1992. 53, 55. (23. jegyzet); 9/1. kép.

²⁴ Bécs, HHStA AUR 1402. IX. 1. – 27. pecsét: ENGEL–LÖVEI 1992. i. m. 53, 55. (23. jegyzet); 9/2. kép; LÖVEI 2009. i. m. 163.

²⁵ Bécs, HHStA AUR 1402. IX. 1. – 85, 107, 108. pecsét: LÖVEI Pál: Néhány címeres emlék a 14–15. századból. *Művészettörténeti Értesítő*, XL. 1991. 54.; 12/3–5. kép; LÖVEI 2009. i. m. 173, 177.

foglaltak megtartásáért magyar részről esküvel és pecsétjükkel vállalnak szavatosságot a felsorolt országnagyok (*infrascripti reverendissimi principes: cardinalis, archiepiscopi, duces, comites, barones*), összesen 9 egyházi és 28 világi személy.

Bécs, HHStA Familienurkunden 238/1-2 (=DF 258367-8) – két változatban, latin (1), illetve német (2) nyelven (a latin változat hibás kiadása: CD IX/5. 377–380.).

Hártyára írott oklevelek, pergamenszalagokon függő pecsétekkel. A szalagokon a pecsételők nevei, mindkét oklevélen latinul. A latin oklevélen 35 pecsét függ, a németen 32 (*1. kép*). Mindkét oklevélről hiányoznak pecsétek, van, amelyik mindkettőről, de a szalagok többsége akkor is megvan (a latin oklevélen kettő, a németen egy személynek szalagja sincs, ezekben az esetekben a szalag számára bevágás sem készült). Az oklevelekben szereplő személyek nevét az ottani felsorolás sorrendjében adjuk meg, a pecsét – először a latin, utána a német nyelvű oklevélre vonatkozó – sorszámai pedig zárójelben szerepelnek.

Az alábbi pecsétleírásokban a jobb és a bal megjelölése mindig címertani értelemben értendő.

(1, 1) I. Lajos

A szalagokon: *sigillum regis*. Az uralkodó második felségi pecsétjének előlapja, természetes színű viasz (átmérő: 109-110 mm).

(2, 2) Erzsébet anyakirályné

A szalagokon: *sigillum regine senioris*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (50×49, 53×54 mm) kerek, vörös viaszpecsét (átmérő: 25 mm). Mezejében hatkaréjos keretben hasított pajzs, a jobb oldali mező hatszor (hétszer?) vágott, a bal oldali mezőben kitárt szárnyú, a hasításra tapadó fél sas.

(3, 3) Erzsébet királyné

A szalagokon: *regine iunioris*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (50×51, 52×49 mm) kerek, vörös viaszpecsét (átmérő: 25 mm). Mezejében hatkaréjos keretben hasított pajzs, a jobb oldali mező többször vágott, a bal oldali mezőben három (2+1) elmosódott kerek motívum (a dalmát leopárdfejek). [Ugyanez a pecsét szerepel a Bécs, HHStA AUR 1385. VII. 8. oklevélen is, a hat ráfüggesztett pecsét között az első helyen.]

Az egyháznagyok (*principes vero ecclesiastici sunt hii*):

1. (4, 4) *Demetrius... cardinalis et gubernator ecclesie Strigoniensis – her Demetrius cardinal und erzbischof zu Gran*

[Kaplai Péter fia Demeter bíboros, esztergomi érsek]

A szalagokon: 1 – üres, 2 – *cardinalis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészkekben (100×58, 100×59 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (96×55 mm). Mezejében fialékkal és mérműves baldachinokkal gazdagon tagolt, fülkés építmény. A középső részen keresztelési jelenet (Szent Szilveszter pápa és Nagy Konstantin császár, illetve Szent Adalbert érsek és Szent István király?), kétoldalt Szent Péter kulcsot és Szent Pál kardot tartó, álló alakjai. Felül térdeplő angyalok között Gyermekét tartó, trónoló Madonna. Legalul Demeter bíboros jobbra forduló, térdeplő alakja, bíborosi köpenyben és kalappal. Mellette kétoldalt egy-egy álló há-

romszögpajzs, egyforma ábrával: jobbra forduló, térdeplő angyalok, kezükben rosszul kivehető tárgyat (bíborosi kalap?) tartanak. Maiusculás körirat: S · DEMETRII · TT · SCORVM · QVATVOR · CORONATOR⁹ · PRESBRI · CARDINAL' – Sigillum Demetrii tituli Sanctorum Quatuor Coronatorum presbiteri cardinalis.

Közölve (más okleveleken függő lenyomatok alapján): *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Livia. Kiállítási katalógus. Székesfehérvár, MTA MKCs, 1982. 337. (195–196. kat. sz., MAROSI Ernő); *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. 52–53. (59. sz., TAKÁCS Imre); *Magyarországi művészet 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai, 1987. I. 136, 500. (MAROSI Ernő).

2. (5; 5) *Stephanus patriarcha Ierosolimitanus Archiepiscopus ecclesie Colocensis – her Steffan patriarch zu Jerusalem und erzbischof zu Colotschon*

[Szigeti István jeruzsálemi pátriárka, kalocsai érsek]

A szalagokon: *patriarcha*. Kerek, természetes színű viasz pecsétfészkekben (átmérő: 97, 102 mm) kerek, vörös viaszpecsét (átmérő: 78 mm). Mezejében díszes baldachin alatt, rombuszmustrás háttér előtt vakmérműves szarkofágból kilépő, feltámadó Krisztus, jobbját felemeli, baljában apostoli keresztet tart. A szarkofág körül három alvó katona. A jelenettől jobbra és balra egy-egy szent álló alakja, a jobb oldali kardot és kelyhet (?) tart, a bal oldali szent püspök. Alul a pátriárka jobbra forduló, térdeplő alakja, apostoli keresztrel. Kétoldalt egy-egy álló háromszög-pajzs, egyforma ábrával: jobbra forduló kakas apostoli keresztet tart. Maiusculás körirat: S' AE STEPHANI MAGRI DEI GRATIA · PATRIARCHE IERVSELERMITANI – a *Stephani* szóban AN ligatúra – Sigillum archiepiscopi Stephani magistri Dei gratia patriarche Ieruselemermitani (4. kép).

3. (6; a szalag megvan, de sosem pecsételték meg) *Emericus Agriensis... ecclesiarum [episcopus] – her Emerich bischof zu Erlaw*

[Cudar Imre egri püspök]

A szalagokon: *Agriensis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészkekben (86×55 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (80×47 mm). Mezejében fiálékkal és mérműves baldachinokkal gazdagon tagolt, fülkés építmény. Felül jobbjában a Gyermeket, baljában liliomos jogart tartó, félalakos Madonna. Alatta Szent János evangélista szimbóluma, írásszalagot tartó sas. Kétoldalt Szent István köpenyes és Szent László páncélos, álló, koronás alakja, országalmával, László baljában bárd. Alul püspök balra forduló, térdelő alakja, pásztorbottal. Kétoldalt a Cudar-címer: hatszögű karikacsat. Minusculás körirat: · s · emerici · episcopi · agriensis – a szavak között kétszer törő, s formájú szóelválasztó jelek – Sigillum Emerici episcopi Agriensis.

Közölve (más okleveleken függő lenyomatok alapján): *I. Lajos* 1982. i. m. 341. (210. kat. sz., MAROSI Ernő); *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. 52. (58. sz., TAKÁCS Imre); *Magyarországi művészet* 1987. i. m. I. 206. [WEHLI Tünde], 500. [MAROSI Ernő]; II. 765/3. kép.

4. (7; 7) *Valentinus Quinqueecclesiensis... ecclesiarum [episcopus] – her Valent bisshof zu Fünfkirchen*

[Alsáni Bálint pécsi püspök]

A szalagokon: 1 – *Quinqueecclesiensis (!) episcopi*, 2 – *Quinqueecclesiensis (!)*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (37×32, 36×34 mm) nyolcszög alakú, vörös viaszpecsét (16×13 mm). Mezejében bizonytalanul kivehető, álló emberi alak – minden bizonnyal gemma. A maiusculás körirat olvashatatlan. [Ugyanez a pecsét szerepel a Bécs, HHStA AUR 1385. VII. 8. oklevélen is, a hat pecsét között a negyedik helyen, ott sem jobb minőségű a lenyomat.]

5. (mindkét oklevélen csak a szalag van meg, sosem voltak megpecsételve) *Paulus Zagrabienensis ... ecclesiarum [episcopus] – her Paul bischof zu Agrem*

[Horváti Pál zágrábi püspök]

A szalagokon: 1 – *Zagrabienensis episcopi*, 2 – *Zagrabienensis*. A pecsétek hiányoznak.

Horváti Pál pontifikális pecsétje: *I. Lajos* 1982. i. m. 342. (213. sz., MAROSI Ernő); *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. 53. (60. sz., TAKÁCS Imre); *Magyarországi művészet* 1987. i. m. I. 500., 647. [MAROSI Ernő]; II. 765/4. kép; LÖVEI 1991. A zágrábi... i. m. 20.; 9. kép; LÖVEI 1993. i. m. 255., Abb. 9.

6. (9; 9) *Ladislau Waradiensis ... ecclesiarum [episcopus] – her Lazzla bischof zu Wardein*

[Deméndi László váradi püspök]

A szalagokon: 1 – *Waradiensis episcopi*, 2 – *Waradiensis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészkekben (79×45, 89×51 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (71×37 mm). Mezejében fiálékkal díszített, gazdag trónuson trónoló Madonna, jobbán a gyermek Jézussal. Alul ketős fülkében baloldalt a püspök jobbra forduló, térdelő figurája, jobbra Szent László álló alakja, jobbában országalma, baljában bárd. A püspök mögött maiusculás „L” monogram, a szent mellett kicsiny háromszögpajzs, kivehetetlen ábrával. Maiusculás körirat: S · LADISLAI · EPISCOPI · ECCL · WARA · PHISICI · D · R · – a szöveg végén négyszirmú virág – *Sigillum Ladislai episcopi ecclesie Waradiensis, phisici domini regis (2–3. kép)*.

7. (10; a szalag megvan, a pecsét hiányzik) *Goblinus Transsilvanensis ... ecclesiarum [episcopus] – her Göbel bischof zu Sibenburgen*

[Goblinus erdélyi püspök]

A szalagokon: 1 – *Transsilvanensis episcopi*, 2 – *Transsilvanensis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészkekben (89×56 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (78×46 mm). Mezejében fiálékkal és mérművekkel gazdagon tagolt, baldachinos fülkearchitektúrában a sárkánynyal harcoló Szent Mihály alakja. Alatta íves záródású fülkében a püspök jobbra forduló, térdelő figurája. Kétoldalt egy-egy álló háromszögpajzs, egyező címerábrával: középen két pólya, fölötte széttárt szárnyú madár felső része, a pajzstalp ábrája kivehetetlen. Maiusculás körirat: S · GOBELLINI · DEI · GRA · EPI · ECCE : [ALB]EN · TRANSSILVANE – a „Transsilvane” szóban két AN ligatúra – *Sigillum Gobellini Dei gratia episcopi ecclesie Albensis Transsilvane (5. kép)*.

Közölve (más okleveleken függő lenyomatok alapján): *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. 51. (56. sz., TAKÁCS Imre).

8. (11; a szalag megvan, a pecsét hiányzik) *Guilhelmus lauriensis ... ecclesiarum [episcopus] – Gwilhelm bischof zu Rab*

[Vilmos győri püspök]

A szalagokon: 1 – *lauriensis episcopi*, 2 – *lauriensis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészkekben (78×47 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (71×41 mm). Mezejében baldachinnal lezárt építészeti keretben álló Madonna, fölötte bizonytalanul értelmezhető ábra (ereklyetartó?). Mária két oldalán egymás fölött két-két angyal. Alul püspök jobbra forduló, térdelő alakja, kétoldalt egy-egy álló háromszögpajzs, egyező címerábrával: négyelt pajzs, az első és a negyedik mező jobb haránt osztott, a második és harmadik mező valamilyen bundabőrrel borított. Maiusculás körirat: S · FRIS · GVILLI DEI GRA EPI IAVRIEN : – *Sigillum fratris Guillelmi Dei gratia episcopi lauriensis*.

5. kép. Goblinus erdélyi püspök pecsétje,
1380; Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/2.
Fotó: HHStA

6. kép. Himházi Benedek veszprémi püspök
pecsétje, 1380; Bécs, HHStA, Familienurkunden 283/2.
Fotó: HHStA

9. (12; 12) *et Benedictus Vesprimiensis ecclesiarum [episcopus] - her Benedict bischof zu Vezzsprem*
[Himházi Benedek veszprémi püspök]

A szalagokon: 1 – *Vesprimiensis episcopi*, 2 – *Wesprimiensis*. Mandorla alakú, természetes színű viasz pecsétfészekben (89×56, 81×58 mm) mandorla alakú, vörös viaszpecsét (68×47 mm). Fialékkal gazdagon tagolt, baldachinszerű építmény alatt fülkében félalakos Madonna a Gyermekkel, alatta kettős fülkében a kardot és mérleget tartó Szent Mihály és a lovas Szent Márton a koldussal. Alul balra forduló, térdelő püspökfigura, mellette kétoldalt egy-egy álló háromszögpajzs, mindegyikben egy a másikkal szembeforduló szarvas. Minusculás körirat: · s · bn · epi wesp aule regial cancelry – *Sigillum Benedicti episcopi Wesprimiensis aule reginalis cancellarii* (6. kép).

Közölve (más okleveleken függő lenyomatok alapján): *I. Lajos* 1982. i. m. 339. (204. sz., MAROSI Ernő); *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. 53. (61. sz., TAKÁCS Imre); *Magyarországi művészet* 1987. i. m. I. 500, 647. [MAROSI Ernő]; II. 765/2. kép.

A világi nagyok (*hii sunt autem seculares principes, comites et barones*):

10. (13; 13) *Ladislauus dei gratia dux Opuliensis, Velunensis, Chyuiensis, Dobronensis etc. – her Lazzla herczog Oppullie*

[László oppelni herceg]

A szalagokon: 1 – *ducis Opulie*, 2 – *ducis Opulie*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (46×44, 48×50 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 36,5 mm). Mezejében hatkaréjos tükör, ebben ovális keretben enyhén balra forduló férfifej (valószínűleg gemma). A karéjok két-két oldalsó töréspontjában kifelé álló liliomok. A két pontsorból álló keretben négy, kereszt alakban elhelyezett, álló háromszögpajzs. A címerábra felül széttárt szárnyú, fejét jobbra fordító sas, jobbra szakállas, koronás férfifej, balra ágaskodó, jobbra forduló, négy lábú állat (valószínűleg oroszlán), alul szembeforduló kürtök. Minusculás körirat: *ladislai dei / gra : ducis : op / ulien : welun / vladisla : debri – a debri és dei szavakban de ligatúrák – Ladislai Dei gratia ducis Opu-liensis Welunensis Vladislaviensis Debrinensis*.

11. (a szalag megvan, a pecsét hiányzik; 14) *Semouitus senior dux Mazouie – her Semovit der alter herzog zu der Mazaw*

[Ziemowit mazóviai herceg]

A szalagokon: *ducis Mazovie*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (átmérő: 39 mm) kerek, vörös viaszpecsét (átmérő: 20 mm). Mezejében széttárt szárnyú, fejét balra fordító sas. Két pontsor között maiusculás körirat: + S DVCIS UIRNENSIS – Sigillum ducis Virnensis (!).

12. (15; a szalag megvan, a pecsét hiányzik) *Stephanus et ... fratres, comites de Modrussa et Vegle – grof Steffan... von Modrussch und zu Vegle*

[Frangepán István]

A szalagokon: 1 – *comes Stephanus de Modros*, 2 – *Stephanus de Madrus*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (átmérő: 62 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 50 mm). Mezejében négykaréjos, a töréspontoknál kisebb háromszögekkel bővített keretű tükör. A tükörben négyzethálós, átlósan kereszttekkel díszített mustrás háttér előtt jobbra dőlő háromszögpajzs, benne jobbra forduló, ágaskodó, elmosódott rajzú oroszlán. A pajzs felső sarkán jobbra néző csörsisak, előtte és mögötte szalagokra szakadozott takaróval. A sisakdísz zárt, pajzs alakra stilizált sasszárny, rajta vágás fölött hatágú csillag. Két pontsor között maiusculás körirat: + S · DNI · STEP[H]ANI · COMITIS · VEGLE · MODRVSSIEQ · DETSKE SEGNIÉ – minden s fordított irányba kanyarodik – Sigillum domini Stephani comitis Vegle Modrussieque, Detske (!), Segnie.

13. (16; 16) ... *et Johannes fratres, comites de Modrussa et Vegle – ... und graf Hans von Modrussch und zu Vegle*

[Frangepán János]

A szalagokon: *Johannes de Modrus*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (56×53, 52×53 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 36 mm). Mezejében jobbra lépő oroszlán, fején csöborsisak, fölötte zárt, pajzs alakra stilizált sasszárny a sisakdísz, rajta vágás fölött hatágú csillag. Az oroszlán mellső lábai között egy farkast tart. Két pontsor között maiusculás körirat: SIGILLV IOHIS COITIS VEGLE MODRVSSIE ET SALKE – Sigillum Iohannis comitis Vegle Modrussie et Salke (!).

Közölve (más oklevélen függő lenyomat alapján): NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala*. Budapest, MTA, 1886. 100., IX.79. tábla; I. Lajos 1982. i. m. 352. (253. sz., MAROSI Ernő).

14. (17; 17) *Nicolaus de Gara comes palatinus regni nostri Vngarie – her Niclas von Gara, di zeit grozzer graf zu Ungarn*

[Garai Miklós nádor]

A szalagokon: *Nicolai palatini*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (41×44, 40×39 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 29 mm). Mezejében négykaréjos tükörben négyzet

alakú pajzs, benne két koronás, összefonódó kígyó. Két pontsor között maiusculás körirat: + · S · DOMINI · NICOLAI · DE · GARA · PALATINI – Sigillum domini Nicolai de Gara palatini.

Közölve (más oklevélen függő lenyomat alapján): *I. Lajos* 1982. i. m. 354. (260. kat. sz., MAROSI Ernő) – a 261. kat. sz. ettől különböző nagypecséttje.

15. (18; 18) *Nicolaus de Zeech banus Dalmacie et Croacie regnorum nostrorum – Niclas von Sätsch ban zu Kroatien und zu Dalman*

[Szécsi Miklós dalmát-horvát bán]

A szalagokon: Nicolai de Zeech. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (53×54, 51×53 mm) kerek, zöld pecsét (átmérő: 35 mm). Mezejében hatkaréjos tükörben háromszögpajzs, benne széttárt szárnyú, koronás, kétfejű sas. A pajzs és a karéjok közeit virágok töltik ki. Két pontsor között maiusculás körirat: + SIGILLUM · NICOLAI · DE · ZEECH · BANI · CROATIE.

16. (19; 19) *Ladislauis woyuoda Transilvanus – Lazzla waida zu Sibenburgen*

[Losonci László erdélyi vajda]

A szalagokon: 1 – *waywode Transilvani*, 2 – *Ladislai waywode*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (50×46, 51×48 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 30 mm). Mezejében háromszögpajzs, benne ágaskodó, jobbra forduló, szárnyas griff. Maiusculás körirat: + S · LADI · VAYVODE · TRANSILVAI – Sigillum Ladislai vayvode Transsilvani.

17. (20; 20) *Iohannes banus de Machou – Hanns ban zu Matschaw*

[Horváti János macsó bíró]

A szalagokon: *Iohannis de Machou*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (átmérő: 42 mm, 41×43 mm) kerek, zöld viaszpecsét (átmérő: 27 mm). Mezejében kalpag, három hegyes csúcsán egy-egy madártollal. Két pontsor között minusculás körirat: + · s · stephanas · fili · petri · de · chorva – Sigillum Stephanas (!) filii Petri de Chorvati. A pecsét Horváti Istváné, János testvéréé. Közölve: LÖVEI 1991. A zágrábi ... i. m. 20.; 5/1. kép; LÖVEI 1993. i. m.; 255.; Abb. 6/1.

18. (21; 21) *Iacobus iudex curie regalis – Jacob von Zyphs hofgraff in Ungarn*

[Szepesi Jakab országbíró]

A szalagokon: 1 – *comitis Iacobi iudicis curie*, 2 – *iudicis curie*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (44×42 mm, átmérő: 40 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 20 mm). Pontsoros kereten belül háromkaréjos keret, töréspontjaiban kis, háromszögű bővítésekkel. A tükörben háromszögpajzs, benne három, földből kinövő, leveles ág, fölöttük vízszintesen elvágott, fél csillag. A karéjok és a külső keret közti mezőkben maiusculás körirat: IACOB SCEPS IDICIS – Iacobi Scepus iudicis.

Feltehetően azonos pecsét (más oklevélen függő lenyomat alapján): BERTÉNYI Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai, 1976. 241. (42. sz.).

19. (22; 22) *Thomas comes de Sancto Georgio – graf Thomas von Sand Jörgen*

[Szentgyörgyi Tamás (tárnokmester)]

A szalagokon: 1 – *comitis Sanctog(eorgio) (!)*, 2 – *comitis Georgius (!)*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (51×50 mm, átmérő: 53 mm) kerek, zöldes viaszpecsét (átmérő: 34 mm). Mezejében háromkaréjos, a töréspontokban háromszögekkel bővített keret. A tükörben háromszögpajzs, benne jobb haránt vágott alapon hatágú csillag. Két pontsor között maiusculás körirat: + S TOME COMITIS DE SANCTO GEORGIO – Sigillum Tome comitis de Sancto Georgio.

20. (23; a szalag megvan, a pecsét hiányzik) *Nicolaus comes Siculorum – Niclas zäckelspan*
[Derencsényi Miklós székely ispán]
A szalagokon: 1 – *comitis Siculorum*, 2 – *comitis Sycolorum*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (46×50 mm) kerek, vörös (!: magyarzatát nem ismerjük) viaszpecsét (átmérő: 22 mm). Mezejében széttárt szárnyú, kétfejű sas. Két pontsor között maiusculás körirat: S NICOLA[!] ... · CO · SICVLOR' – Sigillum Nicolai ... comitis Siculorum.
Közölve (más oklevélen függő lenyomat alapján): BÁRCZAY 1897. i. m. 157., 425. ábra.
21. (24; 24) *Paulus de Lyzkow magister dapiferorum, comes de Zegerie [= Zagorie] – Paul von Lyzkow obrister kuchenmaister*
[Liszkói Pál asztalnokmester]
A szalagokon: *Pauli de Lizkow*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (átmérő: 41 mm, 40×38 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 25 mm). Mezejében háromkaréjos tükrő, benne könyökben hajlított kar három virágot tart. Maiusculás körirat: + SIGILLVM ∴ PAVLI ∴ DE ∴ LISKOV · M DR – Sigillum Pauli de Liskov magistri dapiferorum.
Említi: ENGEL 1998. i. m. 63–64.
22. (25; 25) *Stephanus filius Dionysii magister agazonum regalium – Steffan Dyonisien waida sun, hofmarschalich*
[simontornyai Lackfi Dénes fia István lovászmester]
A szalagokon: *magister agazonum*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (40×40, 42×42 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 28 mm). Mezejében balra forduló, szárnyas, kétlábú, tekeredő farkú sárkány (baziliskusz). Két pontsor között maiusculás körirat: + S · STANI · MAGRI · AGOZORV · REGALIV – a *regalium* szóban AL ligatúra – Sigillum Stephani magistri agozorum (!: agazonum volna helyes] *regalium*.
23. (26; 26) *Georgius Bubek magister tavarnicorum reginalium – Bebek Jörg der jüngern küniginn zornikmaister*
[pelsőci Bebek György királynéi tárnokmester]
A szalagokon: *Georgius Bubek*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (40×41, 40×40 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 25 mm). Mezejében rombuszhálós háttér előtt a keretbe is benyúló, szembenéző csöbör sisak, kendőszerű takaróval. A keretbe ugyancsak benyúló sisakdísz két, félkörben hajló hal között fej. Két pontsor között maiusculás körirat: S · GEORGII · BEBEK DE PVLSVTH – Sigillum Georgii Bebek de Pulsuth (=Pelsőc).
Egy eltérő ábrájú másik, kettőskeresztes címerpajzsot és sisakdísz ábrázoló, hasonló méretű pecséttel együtt említi: RÁCZ 1995. i. m. 30. (11.1. sz.).
24. (27; 27) *Akus filius condam bani – Akus weilant des banen sun*
[prodavizi Mikcsfi Ákos]
A szalagokon: *Akus*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (30×31, 27×29 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: kb. 18 mm). Pontsoros keretben harántnégyelt háromszögpajzs.
Említi: RÁCZ 1995. i. m. 29. (8.1.).
25. (28; 28) *Stephanus filius condam Nicolai bani de Lindwa – Steffan von Lyndow*
[alsólendvai Bánfi István]
A szalagokon: *Stephanus de Lyndva*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (42×38, 38×36 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 20 mm). Mezejében szembenéző ökörfej. Két pontsor között maiusculás körirat: S · MAGIST ST FILI BANI – Sigillum magistri Stephani filii bani.

26. (29; 29) *Johannes Treutel comes de Posoga – Hanns Träutel graf zu Posoga*

[Treutel János pozsegai ispán]

A szalagokon: *Johannis Treutel*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (39×41, 43×41 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 29 mm). Mezejében hatkaréjos, a töréspontokban háromszögekkel bővített keretű tükör, benne jobbra forduló, ülő mokus. Maiusculás körirat: + SIGILVM · IOHANNIS · TREITEL – Sigillum Iohannis Treitel.

27. (30; a szalag megvan, a pecsét hiányzik) *Johannes filius Osl comes Supruniensis et Castriferrei – Oslianus graf zu der Eysnenpürg*

[Ostfi János soproni és vasvári ispán]

A szalagokon: 1 – *Iohannes Osl*, 2 – *Wasvariensis*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (37×30 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 25 mm). Mezejében csöbör sisak, kétoldalt kendőszerű takaróval. A sisakdísz balra fordított, lábon álló, zárt sasszárny. Két pontsor között maiusculás körirat: + SIG · IOHANNI · DE · AS[O]L · FOLVA – Sigillum Iohannis de Asolfolva (=Asszonyfalva).

28. (a szalag megvan, a pecsét hiányzik; 31) *Nicolaus et ... comites de Corbavia – graf Niclas und ... von Korbaw*

[Korbáviai Miklós]

A szalagokon: 1 – *Nicolaus de Corbawa*, 2 – *Nicolai de Corbawa*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (42×44 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 29 mm). Mezejében háromszögpajzs, benne balra forduló liba. A pajzs és a keret közti ívmezőket levélornamentika tölti ki. Maiusculás körirat: + S NICOLAI COITIS CORBAVIE – Sigillum Nicolai comitis Corbavie.

29. (32; 32) ... *et Thomas comites de Corbavia – ...und graf Thomas von Korbaw*

[Korbáviai Tamás]

A szalagokon: 1 – *Thomas de [Cor]baw*, 2 – *Thomas de Corb(aw)*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (32×33, 29×27 mm) nyolcszögű, zöld viaszpecsét. Mezejében jobbra forduló, sisakon ülő (?) kacska, nyaka két oldalán leveles ággal. Maiusculás köriratának csak eleje olvasható: + · S · COMITIS... – Sigillum comitis...

30. (33; 33) *Benedictus filius Heem condam banus, comes de Prespurg – Benedict weilant Heem sun, graf zu Prespurg*

[Himfi Benedek pozsonyi ispán]

A szalagokon: 1 – *Benedictus*, 2 – *Benedictus Heem*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (43×46, 43×44 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 31 mm). Mezejében rombuszshálós, a rombuszokban csillagokkal díszített háttér előtt jobbra néző csöbör sisak, mögötte felhajló, kendőszerű takaróval. A sisakdísz jobbra forduló szarvas. Maiusculás körirat: + S · BENEDICTI · FILII · PAVLI · FILII · HEIM – Sigillum Benedicti filii Pauli filii Heim.

Közölve (más oklevélen függő lenyomat alapján): *I. Lajos* 1982. 353. (259. sz., MAROSI Ernő).

31. (34; 34) *Ladislaus filius condam comitis Stephani comes Nitrie’ – Spanfi Lazzla graf zu Neytra*

[Bebek László nyitrai ispán]

A szalagokon: 1 – *Ladislaus comes Nitriensis*, 2 – *Ladislaus filius Stephani*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (37×37, 37×36 mm) ívháromszög alakú, zöldesfekete viaszpecsét (24×24 mm). Mezejében elmosódott kis címerpajzs és fölötte sisak, a sisakdísz két félkörben

hajló hal között koronás fej. Maiusculás körirat: + S · LADISLAI · BVBEK · FILI · 9DAM · COMITI STI – Sigillum Ladislai Bubek filii condam comitis Stephani.

32. (35; 35) *Iohannes comes de Bozyn – graf Hans von Bosing*

[Bazini János]

A szalagokon: *Iohannes de Bozyn*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (42×42 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 33 mm). Mezejében a keretbe átnyúló, jobbra dőlő háromszög-pajzs, benne hatágú csillag. A pajzs bal felső sarka fölött jobbra forduló csöbör sisak, hátul kendőszerű takaróval. A sisakdísz hatágú csillag. Két pontsor között maiusculás körirat: + S IOHANNES DE PESSIMG – Sigillum Iohannes (!: *Iohannis* lenne a helyes) de Pessimg (=Bösing, Bazin).

33. (a szalag és a pecsét egyaránt hiányzik, a szalag számára bevágás sem készült; 36) *Nicolaus comes de Frahtnow – graf Niclas von Merteinsdorff*

[Fraknói Miklós]

A szalagon: *Pubek* (=Bebek! tévesen). Természetes színű viasz pecsétfészkekben (54×55 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 31 mm). Mezejében háromszögpajzs, benne széttárt szárnyú, fejét jobbra fordító sas. A pajzs és a keret közti felületet apró csillagok töltik ki. Maiusculás körirat: + S · NICOLAI · COMITIS · DE · MERTESTORF – Sigillum Nicolai comitis de Mertestorf (=Mattersdorf, Nagymarton).

34. (a szalag és a pecsét egyaránt hiányzik, a szalag számára bevágás sem készült; 37) *Bartholomeus condam Nicolai Konth palatini – Bartholomes, des alten grozzen grafen sun*

[Újlaki Bertalan]

A szalagon: *Bartholomeus Wylak*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (42×31 mm) kerek, zöldes viaszpecsét (átmérő: 26 mm). Mezejében leveles indák között szembenéző csöbör sisak, kétoldalt takaróval. A sisakdísz széttárt szárny pár között szembenéző, koronás női fej. Két pontsor között maiusculás körirat: ++ S · RELICTE · NI · K · CODA · PALATINI · – Sigillum relictie Nicolai Kont condam palatini. A pecsét Újlaki Bertalan anyjáié, Kont Miklós nádor özvegyéé.

Közölve: LÖVEI 1991. Néhány címeres... i. m. 54.; 12/1. kép.

35. (36; 38) *Franko filius Konye bani – Frank des Koni banis sun*

[Szécsényi Frank]

A szalagokon: *Frank*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (35×37, 35×36 mm) kerek, zöld viaszpecsét. Mezejében jobbra néző csöbör sisak, hátul takaróval, a sisakdísz növény, jobbra forduló oroslán (bár inkább farkast formáz). Két pontsor között maiusculás körirat: + S FFRANK · FFRANK · FFRANK – Sigillum Frank Frank Frank (a kezdőbetűk kettőzése általában a nagy kezdőbetűk helyettesítésére szolgált, ennek itt maiusculás betűk esetében valójában nincs értelme).

36. (37; a szalag és a pecsét egyaránt hiányzik, a szalag számára bevágás sem készült) *Iohannes de Gonyu – Thomas Janus von Stainhaus*

[Gönyői János]

A szalagon: *ban Slavonie*. Természetes színű viasz pecsétfészkekben (42×31 mm) kerek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 26 mm). Mezejében rombuszhálós, a rombuszokban pontokkal díszített háttér előtt jobbra néző csöbör sisak, mögötte kendőszerű takaróval, a sisakdísz féljobbra forduló, madártestű, de szembenéző, koronás női fejű lény (szirén). Maiusculás körirat: :: S :: M :: IOHANNIS :: F :: THOME – Sigillum magistri (?) Iohannis filii Thome.

37. (38; 39) *Nicolaus dictus Paharus – Niclas Paharis*

[Poháros Miklós]

A szalagokon: *Nicolaus Paharus*. Természetes színű viasz pecsétfészekben (32×31, 30×32 mm) ke-
rek, zöldesfekete viaszpecsét (átmérő: 17 mm). Mezejében háromszögpajzs bal haránt hallal. Két
pontsor között maiusculás körirat: + S · PAHARUZ ·: NICHOLA – Sigillum Paharuz Nicholai.

Közölve: ENGEL–LŐVEI 1992. i. m. 53., 9/1. kép.

(1999/2015)

† Pál Engel – Pál Lővei

The Seals Hanging from the Two Charters of the Marriage Contract between the Hungarian Royal and the Austrian Ducal Families in 1380

One of the most important sources of medieval Hungarian seals is constituted by those charters which contain an important number (more than ten) seals. Many of them are still unpublished. These are generally international treaties, which were authenticated by the hanging of the seals of Hungarian prelates, barons and nobility. Fortunately enough, such documents naturally left the court of Buda, where they would have had no chances of survival, and were consequently preserved in the archives of another country and have thus come down to us. The collection of these charters was begun upon the initiative of Pál Engel. So far more than 25 documents have been registered in Vienna, Warsaw, Dubrovnik, Budapest and elsewhere, with more than 800 seals altogether. The present study analyses the seals of the two charters written in Latin and German respectively, authenticating the marriage contract between the Hungarian royal and the Austrian ducal families published on 12.02.1380 (Vienna: Haus-, Hof- und Staatsarchiv, Familienurkunden 238/1-2). The chartres were sealed from left to right, starting with the king and members of the royal family, followed by the prelates in hierarchical order, and the secular lords, again according to rank.

Marosi Ernő

A magyar Anjouk és Zsigmond király felségpecsétjei

Az alábbiakban a 14–15. század legelőkelőbb, a királyi reprezentáció leg-
többre becsült hordozóiként számon tartott pecsét- emlékeit a lehetséges
szempontok közül művészettörténeti nézőpontból tárgyaljuk.¹ Erre minde-
nekelőtt a királyi felségpecsétek alkalmasak. Méreteiket tekintve ezek nagy-
pecsétek; felségpecsét elnevezésüket az előlapjukon ábrázolt trónoló király-
képekről nyerték. Az Árpád-korban Magyarországon a használatban kétol-
dalú felségpecsétek váltak elterjedtté, hátoldalukon címeres ellenpecséttel,
amelyet az elődallal azonos mérettel, kettős pecsétként (másként érem-
pecsét, *Münzsiegel*) alkalmaztak. Ez a forma a 13. század folyamán, II. András-
tól kezdve általánossá vált mind viasz-, mind fémpecséteken.²

A kettős felségpecsétek kiváló és csaknem megszakítás nélkül folyamatos tárgyat kínál-
nak a művészettörténet számára azokban a századokban, amelyekben az ábrázoló művé-
szet emlékanyaga nem mondható teljesnek: különösen 1300 táján és a 14. század első felében
ezek alkotják a magyarországi művészettörténet kronológiájának egyetlen töretlen vázát. A mű-
vészettörténeti tárgyalás e pecséteket mindenekelőtt mint képeket tekinti. Mivel nagy nyilván-
osságnak örvendő képekről van szó, közismertségük, nyilvánosságuk aligha lehet kérdéses;
náluk is inkább talán az uralkodóábrázolásokkal vert pénzek (a 14. században ilyenek minde-
nekelőtt az ezüstgarasok) általános recepciójával lehet számolni, ezek története azonban ko-
rántsem folyamatos.

A királyi nagypecsétek nyilvánossága hozza magával, hogy az érvényükre vonatkozó
közérdekű adatokat mind a krónikák, mind a kancelláriai gyakorlat hagyományozta. Werbő-
czy István *Hármaskönyve* tartalmazza a privilégiumok hitelességének ismérvei között a 14–15.
századi királyok által alkalmazott pecséteket s az autentikusak ismertetőjegyeit is. Eszerint III.
András oklevelei közül csak azok autentikusak, amelyek Károly király *K* monogramos gyűrűs
pecsétjével vannak megerősítve.³ I. Károly három pecsétje közül egyedül a harmadikkal megerő-
sítettek autentikusak,⁴ Nagy Lajos két pecsétje közül csak a második.⁵ Mivel Zsigmond király
1405-ben elrendelte a Nagy Lajos király titkos pecsétje alatt, valamint az özvegy Erzsébet király-
né és Mária királynő, továbbá ő maga által kiadott oklevelek átírását, Zsigmond király és csá-

Marosi Ernő
művészettörténész, a Magyar
Tudományos Akadémia rendes tagja
Prof. em. ELTE
E-mail: marosi.erno@btk.mta.hu

Ernő Marosi
art historian, ordinary member of
the Hungarian Academy of Sciences
Prof. em. ELTE
E-mail: marosi.erno@btk.mta.hu

¹ A lehetséges egyéb kontextusok közül a legfontosabbak egyike a heraldikai, lásd újabban: BERTÉNYI Iván: A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk. KERNY Terézia, SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. (Magyar királyok és Székesfehérvár II.) 44–54.

² TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei*. Budapest, MOL, 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Medievalis I.) 30.

³ *Decretum tripartitum juris consuetudinarii incltyti Regni Hungariae a Magistro Stephano de Werbőcz*, P. II. §. 17.

⁴ Uo. P. II. §. 18.

⁵ Uo. P. II. §. 19–25.

szár oklevelei 1406-tól 1437-ig, halála napjáig hitelesek.⁶ Ugyancsak részletesen tárgyalja a *Hármaskönyv* azokat az ismérveket, amelyeknek megléte esetén autentikusaknak ismerhetők el az Albert királytól Mátyás koronázásáig kibocsátott oklevelek. Magának Mátyásnak privilégiumai csak akkor maradtak érvényben, ha koronázása után megerősítette őket.⁷ A *Hármaskönyv* vonatkozó fejezetei csak részben, az Anjou-korra nézve alapulnak a királyi pecséteken, diplomatikai kritériumaikat Zsigmond korától kezdve az oklevelek egyéb sajátosságaiból merítik.

A *Hármaskönyv* egy esetben, az ország báróinak és a prelátusoknak 1445-ben használatba vett országpecsétje kapcsán különbséget tesz a királyi pecsétek és a király megkoronázásáig ideiglenesen az igazságszolgáltatásra használt, kettős keresztos országcímeres pecsét között.⁸ Ennek az országpecsétnek közvetlen formai előzménye is az, amelyet – körirata szerint – mint „Magyarország Szent Koronájának pecsétjét” a királyi tanács 1401-ben, Zsigmond király siklósi fogsága idején vett használatba.⁹ Ezt megelőzően 1386-ban, az özvegy Erzsébet királyné és Mária királynő fogsága idején készült egy ideiglenes, „Sigillum regnicolarum Hungarie” köriratú pecsét.¹⁰ Ezek a bírósági, illetve országpecsét funkciójú pecsétek formájukban és funkciójukban leginkább a kettős felségpecsétek hátoldalaként rendszeresített, kettős keresztos címerű pecsétképre emlékeztetnek. Meglétükből – és Mátyás király magatartásából trónralépésétől 1464-ig, a Szent Korona visszaszerzéséig – arra lehet következtetni, hogy a tulajdonképpeni történelmi kontinuitás az országpecsétre vonatkozik, míg a királyi felséget ábrázoló előoldal csak akkor kerültek alkalmazásra, amikor privilégiumok kibocsátására jogosult, koronás király töltötte be az ország trónját.

Az ország legfontosabb pecsétjeire vonatkozó, fent idézett, közérdekű vonatkozásait messze a középkor után megőrző ismeretekből vezethetők le azok a megszorítások, amelyeket a királyi felségpecsétek művészettörténeti tárgyalásában érdemes bevezetni.

1. A művészettörténeti tárgyalás szempontjai, amikor a pecséteket műalkotásokként, a kép speciális fajtájaként tekintjük, alapvetően különböznek a diplomatika igényeitől. Jóllehet a pecsétek alkalmazásával, őrzésével kapcsolatos ismeretek rávilágítanak datálásukra, történetükre is,¹¹ a művészettörténeti elemzés ritkán terjed ki másra, mint a nagypecsétekre és más figurális ábrázolásokat tartalmazó pecsétfajtákra; míg az alapvetően heraldikus jellegű egyéb pecsét típusokra, a közép-, titkos és különösen a kisebb méretű gyűrűspecsétekre ritkán lehet tekintettel.¹²

⁶ Uo. P. II. §. 26–27; vö. §. 28–31.

⁷ Uo. P. II. §. 33–47.

⁸ Uo. P. II. §. 35–37.

⁹ *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. II. Kiállítási katalógus. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA MKCs, 1987. 19., Kat. Zs.6. sz. (BODOR Imre); vö. BODOR Imre: Uralkodói pecsétek, uo. 13–16; Josef DEER: *Die Heilige Krone Ungarns*. Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1966, 187.

¹⁰ SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve II/3.) 211.

¹¹ E kérdések irodalmához lásd KUMOROVITZ Lajos Bernát: A magyar királyi egyszerű és titkospecsét használatának alakulása a középkorban. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*. 7. (Budapest, 1937.) 69–112.; Uő: A magyar pecsét-használat története a középkorban. *A Jászóvári Premontréi Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1943–1944. évi Évkönyve*. (Gödöllő, 1944.) 281–363.; Uő: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök alakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Észmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. (Memoria Saeculorum Hungariae 4.) 293–330.

¹² Az országbírói pecsétek feldolgozása döntően diplomatikai szempontból: BERTÉNYI Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai, 1976. Szükségképpen jelentős szerepet játszanak a diplomatikai szempontok a főpapi pecsétek publikációjában: BODOR Imre: Pecsét, pecsételés a középkorban. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA MKCs, 1984. 9–10. és FÜGEDI Erik: Középkori pontifikális pecsétek Magyarországon.

2. Ez korlátokat szab a művészettörténeti tárgyalás számára is. A pecsét nem autonóm műalkotás, hanem formája éppúgy meghatározott (és részben hasonló) kompozicionális szabályoknak van alávetve, mint a pénzérme kompozíciója. Ezek a szabályok részben a felület kitöltésére, beosztására, írás és kép viszonyára, a kör alakú mezőn belül uralkodó szimmetriákra vonatkoznak, részben olyan hagyományos elemek, amelyeknek összefüggésében a formák jelentéshordozókká válnak. A pecsétek a művészettörténeti elemzés számára e szfragisztikai sajátosságok figyelembevételével adottak. Tévedés lenne azonban egymástól mereven elválasztani szfragisztikai és stílárius jellemzőket. Ami eredetét tekintve ábrázolási stílusváltozás, könnyen válhatik szfragisztikai hagyománnyá; s ugyanígy, a művészeti stílusjelenségekkel lépezt tartanak a szfragisztikai stílusok is.

Miben állnak a pecsét nem ábrázoló formai sajátosságai? A szfragisztikai jellemzők részben ornamentális elemekből és kompozíciós törvényszerűségekből tevődnek össze, részben ezek specifikus, heraldikai válfajából. A kompozíció heraldikai szabályai különösen jellemzők a kettős pecsétek hátoldalaira, amelyeket számos vonás fűz össze a tisztán heraldikus pecsét-fajtákkal. Durva egyszerűsítéssel azt is lehetne mondani, hogy a kettős pecsétek hátoldalainak művészettörténeti jellemzésével e kisebb pecsét-típusok megközelítéséhez is kritériumokat nyerünk.

3. A pecsét jellegzetes szériaproduktum; a pecsétnyomó és a képlékeny anyagban hagyott lenyomat viszonya a platonizmus filozófiájában egyenesen a *forma* és *materia* paradigmája.¹³ A középkori pecséteket többnyire lenyomataikon tanulmányozzuk; a megőrzött *typariumok* inkább a kivételek közé tartoznak. A *typarium* matrica, negatív forma, amely a konvex „eredetinek” (a szándékolt képnek) konkáv variánsa, s egyben tükörképes fordítottja is. Ugyanakkor a *typarium* az egyedi forma, az „eredeti”; lenyomat ellenben számtalan lehetséges. A művészettörténet, amennyiben képekkel foglalkozik, joggal indul ki a pozitív lenyomatokból, amelyek rendszerint rendelkezésünkre állanak. Amennyiben vizsgálatunk, kutatásunk a művészre irányul, az ő (rendszerint fémművesként, ötvösként végzett) munkájának eredménye a pecsétnyomó. Amikor a minden más műalkotásfajtánál nagyobb számban ránk maradt pecsétlenyomatokból művészettörténeti összefüggésekre próbálunk következtetni, rendszerint ilyen pecsétnyomók rekonstrukciójára és határozott körökhöz, műhelyekhez, művészekhez rendelésére törekszünk. Ezen az úton nemegyszer másként el nem érhető ismereteket szerezhetünk a magyar udvar szolgálatában álló művészekről.¹⁴

Uo. 11–20. Az egyik legelső korszerű pecsétpublikáció: HEGEDŰS András–LÖVEI Pál–TAKÁCS Imre–WEHLI Tünde: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, Prímási Levéltár, 2000.

¹³ ERNŐ MAROSI: Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum Problem der Serialität mittelalterlicher Kunstwerke. *Acta Historiae Artium*, 28. 1982. 16–19., valamint Uő: Serienhaftigkeit und formvermittelnde Medien in der Kunst des 15. Jahrhunderts. *Seminaria Niedzickie*. III. Kraków, Muzeum Narodowe w Krakowie, 1988. 17–25. és Diskussion: 123–135.

¹⁴ A folyamatos udvari művészeti hagyomány ábrázolásához lásd: Stílusrétegek. In: *Magyarországi művészet 1300–1470 körül* I–II. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai, 1987. (A magyarországi művészet története 2.) I. 85. skk., valamint egyes korszakok pecsétművészetéről: I. 374–378, 498–501, 645–648, 745–747.; hasonló, az itt tárgyalt emlékcsoportokra vonatkozó áttekintések: KUBINYI András: Udvari pecséthasználát az Anjou-korban. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Kiállítási katalógus. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Lívía. Budapest, MTA MKCs, 1982. 137–139., valamint: MAROSI Ernő: A 14. századi királyi pecsétek művészettörténeti jelentőségéhez. In: Uo. 139–141.; *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 13. skk. Egyes, pecséthasználók szerint meghatározott csoportok corpus-szerű feldolgozásai: *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. (12. jegyzet) (benne: TAKÁCS Imre: Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészet-történeti kérdéseire, illetve: Főpapi pecsétjeink 1400–1526-ig, 21–34.), valamint: TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézete és a Budapest Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján*. Budapest, MTA MKI, 1992.

1a. kép. I. Károly első kettős pecsétje, 1302/1308–1323 előlap: MNL OL, DL 1754; MTA BTK MI 59.

1b. kép. I. Károly első kettős pecsétje, hátlap

I. KÁROLY ELSŐ KETTŐS PECSÉTJE kimutathatóan 1308–1323 között volt használatban. Mivel 1302-ben már említik használatát, vele kapcsolatban a ma érvényes diplomatikai álláspont igazat ad Nagy Lajos oklevél-megerősítő záradékának,¹⁵ amely arról szól, hogy ezt a pecsétet, amelyet, mivel vele sok visszaélés történt, újra kellett cserélni, Károly király koronázására (1301-ben) vésették.¹⁶ A művészettörténeti álláspont eltérő, mégpedig mind a lokalizálás és a datálás, mind a keletkezés politikai és kulturális miliője tekintetében. A pecsét történetében a formát őrző és közben variáló másolatok olyan sorozata játszik szerepet, amelyeken a pecsétek művészettörténeti és diplomatikai-történettudományi megközelítésmódjának szinte valamennyi, fent jelzett szempontja bemutatható.

Nagy valószínűséggel I. Károly pecsétjét nem Magyarországon, első koronázásának amúgy is izgatott körülményei között vésették, hanem minden bizonnyal már vele küldték Nápolyból, mivel az kevés eltérő részlettel eltekintve (támpillérek a trónusként szolgáló ülőpad homlokoldalán, oroszánok félalakjai a trónus zsámolyának két oldalán, csillag a trónustól jobbra, eltérő körirat) atyja, Martell Károly magyar trónkövetelőként használt pecsétjének pontos másolata.¹⁷ Nemcsak előlapjának majestas-ábrázolása, hanem ívelt oldalú háromszö-

¹⁵ GÁRDONYI Albert: I. Lajos király oklevél-megerősítő záradéka. *Turul*, 19. 1901. 27–37.

¹⁶ Átm.: 100 mm, körirata: a.: +KAROLUS:DEI:GRACIA:UNGARIE:DALMACIE:CROACIE:RAME – r.: SERUIE:GALICIE:LODOMERIE:BOLGARIQ[ue]:REX. – I. Károly pecsétjei gazdag monografikus irodalom témái: GÁRDONYI Albert: I. Károly király nagypecsétjei. *Turul*, 25. 1907. 30–57.; *I. Lajos kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 142., Kat. 29. sz. (MAROSI Ernő); Ernő MAROSI: Die drei Majestätssiegel König Karl Roberts von Ungarn. In: *XXV. Internationaler Kongress für Kunstgeschichte. CIHA, Wien 4.–10.9. 1983. 6. Europäische Kunst um 1300.* Hrsg. Gerhard SCHMIDT. Wien–Köln–Graz, Böhlau, 1986. 249–256.; TAKÁCS Imre: Károly Róbert pecsétjei. *Ars Hungarica*, 37. 2011. 7–15.; vö. *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 38., Kat. 18. sz. (HEGEDŰS András).

¹⁷ Erről: RADVÁNSZKY Béla: Martell Károly magyar királyi címmel ellátott kettős pecsétje 1295. évből. *Archaeológiai Értesítő*, 13. 1879. 108–111. A párizsi Archives Nationales-ban őrzött, töredékes példány (Itsz. 11175) alapján vö. Louis-Claude DOUÏET d'ARCO: *Inventaires et documents publiés par ordre de l'Empereur sous la direction de M. le comte de Laborde. Collection de sceaux I–III.* Paris, H. Plon, 1863–1868: III. 432., 11175. sz.; képe újabban közölve: *Károly Róbert emlékezete.* A szöveganyagot vál., szerk., bev., jegyz. KRISTÓ Gyula és MARK Ferenc. A képanyagot vál. MAROSI Ernő. Budapest, Európa, 1988. (vö.: i. h. 200., hivatkozással a 37. képre – sajnos a kiadó minden más tekintetben is gondatlan eljárása során a képek számozása, illetve a képmellékletek oldalszámozása is eltűnt!)

gű pajzsban kettős keresztet ábrázoló, címeres hátoldala is pontosan követi az előképet. Martell Károly pecsétje magyar trónigényének kifejezésére második koronázásakor, 1294-ben készíthetett, s egyszerre felelhetett meg a nápolyi stílusnak és illeszkedhetett a magyarországi szokásokhoz. Így értékelhető mindenekelőtt az érempecsét-típus választása a kettős kereszt hátoldallal: Nápolyban a felségpecsétek hátoldalán lovas alakot ábrázoló ellenpecsétek voltak szokásosak. Viszont az országalmát szélesre tárt baljával vállának magasságában emelő ki-

1c. kép. Martell Károly salernói herceg, magyar király pecsétje, 1295, Archives nationales, service photographique, Paris, 11175.

1d. kép. I. Károly szicíliai király pecsétje, 1271, Archives nationales, service photographique, Paris, 11765.

rály gesztusa inkább felel meg az I. Károly óta kizárólagos nápolyi típusnak.¹⁸ Az Árpád-kori királyi pecsétek sorában ez a ritkábbik; a II. András pecsétjei óta meglehetősen homogén uralkodóábrázolások sorában látszólag uralkodik a zárt tartású, az országalmát melle előtt tartó, klasszikus gótikus típus.¹⁹ Mellette, alternatívaként, szinte mindvégig jelen van a nyitott mozdulatú kompozíció is;²⁰ különösen fontos, hogy ezek között van IV. Béla első kettős pecsétje, V. István ifjabb királyi pecsétje is. Valamennyit a hátoldalon az ívelt oldalú háromszögű pajzsba foglalt kettős kereszt is jellemzi: nem a töviskoszorúval ellátott, mint V. István királyi kettős pecsétjének hátoldalán, s IV. László és III. András pecsétjein is, s nem is a gyökeréből hajtó

¹⁸ DOUET d'ARCOU i. m. (7. jegyzet) III. 11765, 11767, 11768, 11771, 11772. sz. – vö. Philipp de BOSREDON: *Répertoire de sceaux des rois et reines de France et des princes et princesses des trois races royales de France*. Périgueux, impr. de la Dordogne, 1893. 119. skk.; I. Károly: asztalosmunkával tagolt, három árkádsoros, ládaszerű trónuson ülve (1271), repr.: *Károly Róbert emlékezete* 1988. i. m. (17. jegyzet) 6. kép; II. Károly: két oroszán alkotta trónuson (1289); ugyanő második pecsétjén hasonló formula szerint, de nem sík alapon, hanem pavilont alkotó drapéria előtt (1301), repr.: *Károly Róbert emlékezete* 1988. i. m. (17. jegyzet) 8. kép. Ez utóbbiakhoz lásd Robert-Henri BAUTIER: *Échanges d'influences dans les chancelleries souveraines du Moyen Âge, d'après les types des sceaux de majesté. Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles-Lettres*, 112. 1968. Planche VII, 26, 27.

¹⁹ Példái: *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 23–27, 29–30, 34–36., Kat. 5, 6, 7, 8, 10, 11, 15, 16. sz. (TAKÁCS Imre); stílárís helyzetéhez lásd TAKÁCS 1992. i. m. (14. jegyzet) 25. skk.; *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996. 506. sk., Kat. IV.9. sz. (TAKÁCS Imre); TAKÁCS 2012. i. m. (2. jegyzet) 31–38, 107–118, 124–125, 136–137, 144–145, 149–151., Kat. 23, 24, 25, 26, 27, 28, 29, 33, 40, 44, 47. sz.

²⁰ *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 28, 30, 32–33., Kat. 9, 11, 13, 14. sz. (TAKÁCS Imre); TAKÁCS 2012. i. m. (2. jegyzet) 120–123, 127–131, 138–140., Kat. 31, 32, 35, 36, 41, 42. sz.

palmettákkal élőként jellemzett *crux gemmata*.²¹ Martell Károly alakja pecsétjének előoldalán egyébként a jobb térdet szabadon hagyó, a bal láb felé ívelődő szélű köpenyének (amely a mellen nyitott, szalaggal összefogott, előkelő *Tasselmantel*) redővetésében legközelebb V. István ábrázolásaihoz áll. Vajon tudatosan határolta el magát a dominikális passióereklyék szimbolikáját uralmuk támaszául felhasználó magyar konkurrensének kifejezőmódjától,²² netán a régebbi királyokhoz való visszatérést is jelezve, vagy – ami anyja, Mária nápolyi környe-

1e. kép. II. Károly, Szicília és Jeruzsálem királya pecsétje, 1289, Archives nationales, service photographique, Paris, 11767.

1f. kép. II. Károly nápolyi király második pecsétje, 1301, Archives nationales, service photographique, Paris, 11768.

zetében érthető – egyszerűen ilyen, 1270, a házasság éve előtti magyar előzményekkel rendelkezett?

A Martell Károly-pecsét – és következésképpen Károly Róbert első kettős pecsétje – a maga idejében igen modernnek számíthatott. A gótikus építészet elemeivel (*mâçonnerie*) tagolt trónuson ülő, országalmáját osztentatív módon magasba emelő uralkodóábrázolás típusa a 13. század végén modernnek tekinthető. Ilyen volt Habsburg I. Rudolf király (†1291) ábrázolása 1275-től kezdve, mind viaszpecsétjén, mind aranybulláján.²³ Mindkettőn finom asztalosmunkával, ívezetekkel tagolt, perspektivikusan ábrázolt, támlás trónus jelenik meg; annak a portrészérűségnek, amelyről a stájer rímes krónika beszámolóján²⁴ kívül a királynak a jogart és a szférát hasonló módon felmutató speyeri síremléke is tanúskodik, semmi nyoma. Ívelt háttámlájú trónusarchitektúrával keretezve, kezdetben (I. Přemysl aranybullája) az országpatrónust, Szent Vencel herceget ábrázoló, utóbb lovasábrázolással ellátott hátoldallal, ez a figuratípus vált a 13. századi cseh királyi pecsétek alapvető típusává is.²⁵ Ez a típus Magyaror-

²¹ *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 31, 34, 37., Kat. 12, 15, 17. sz. (TAKÁCS Imre).

²² KOVÁCS Éva: Signum crucis – lignum crucis (A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól). In: *Eszmetörténeti* 1984. i. m. (11. jegyzet) 407–423.

²³ A viaszpecsét (1289): DOUET d'ARCOU i. m. (7. jegyzet) III. 10893. sz.; az aranybulla (1282): *Die Zeit der frühen Habsburger. Dome und Klöster 1279–1379*. Niederösterreichische Landesausstellung, Wiener Neustadt 12. Mai bis 28. Oktober 1979. Hrsg. FLORIDUS RÖHRIG–GOTTFRIED STANGLER. Wien, Amt der Niederösterreichischen Landesregierung, Abt. III/2 – Kulturabteilung, 1979. 383., Kat. 156. sz. (FRANZ GALL).

²⁴ A 39.100–39.199. verssor fordítása: *A középkori művészet történetének olvasókönyve, XI–XV. század*. Összeállította: MAROSI Ernő. Budapest, Balassi, 1997. 266–268.

²⁵ JAROMÍR HOMOLKA: K ikonografii pečeti posledních Přemyslovců. In: *Umění doby posledních Přemyslovců*. Ed. Jiří KUTHAN. Praha, Středočeské muzeum Roztoky u Prahy, 1982. 159–179.

2a. kép. I. Károly második kettős pecsétje, 1323–1330
előlap, MNL OL, DL 1783; MTA BTK MI 146.

2b. kép. I. Károly második kettős pecsétje,
hátlap

szágon szintén jelen volt: Károly Róbert két ellenkirályának, Vencelnek, illetve Ottónak magyar királyi pecsétje nyilvánvalóan ugyanabban a prágai udvari műhelyben készült, mint II. Vencel harmadik cseh királyi pecsétje.²⁶ A nápolyi pecsétnek ezekkel a zsúfoltabb, motívumokban gazdagabb pecsétekkel szemben egész kompozíciója elegánsabb, tisztább volt; mind az előoldalon, mind a hátoldalon az üres sík és a relieffigura kontrasztjára épült. A kompozíció a nápolyi udvarban ez időben foglalkoztatott francia mesterekre vall: II. Károly második felségpecsétje ugyan 1301-es dátumával későbbi, Máriának mint Szicília királynőjének 1295-ből fennmaradt, az álló nőalakot ovális mezőben, finoman tagolt támpillérek hordozta baldachin alatt ábrázoló pecsétje azonban a Martell Károly-pecséttel egykorú lehet.²⁷

I. Károly első felségpecsétje előkelő importtárgy volt, s az is maradt: igen visszafogottan, ami a személyes és dinasztikus propagandát illeti. 1320 táján az uralkodó ezt a hangnemet akkor is joggal tekinthette túlhaladottnak, ha nem történtek volna „visszaélések” első pecsétjével, amint ezt fiának és utódjának kancelláriája tudta. Persze uralmának konszolidációja után addigi adományozási politikájának a pecsétcsere megkövetelte megerősítés útján való revíziója is esedékes lehetett.²⁸ E konszolidációs folyamatnak része volt az a kancelláriai szervezeti változás, amelyet a kápolnaispán oklevéladó tevékenységének 1317-es kezdete jelez, valószínűsíthetően az új titkos pecsét használatával. Ezen vezették be a tornagalléros Anjoumezőből és hétszer vágott bal mezőből álló pajzsot, amely a király későbbi címerhasználatában alapvetővé vált.²⁹

²⁶ Budapest, MNL OL DL 1632 (MTA BTK MI ltsz. 901) és DL 25.065 (MTA BTK MI ltsz. 377): 1302, illetve DL 1701 (MTA BTK MI ltsz. 388), képük: *MMT* 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 1–2. kép; vö. HOMOLKA 1982. i. m. (25. jegyzet) 177. skk.; 127. kép.

²⁷ A Mária-pecsét: DOUET D'ARCO i. m. (7. jegyzet) III. 121., 11769. sz.; vö. Louis ROUVIER: *Les Sceaux de la Grande Chancellerie de France de 458 à nos jours*. Marseille, Imprimerie de la Société du «Petit Marseillais», 1935. 34. (az oroszországi trónus motívumáról, amely fontos szerepet játszik II. Károly pecsétjén, s amelynek elemeire alighanem a két Károly *maiestas*-képén a zsámoly motívuma is utal); a nápolyi Anjouk szolgálatában álló francia művészekről mindig alapvető: Emile BERTHAUX: *Les artistes français au service des rois Angevins de Naples*. *Gazette des Beaux-Arts*, 33. 1905. 265–281.; Angelo LIPINSKY: *Die Goldschmiedekunst des Mittelalters im Königreich Neapel zur Zeit der Anjou und Aragon*. *Das Münster*, 21. 1968. 257–272, 437–448.

²⁸ Vö. ENGEL Pál–KRISTÓ Gyula–KUBINYI András: *Magyarország története 1301–1526*. Budapest, Osiris, 1998. 56. skk. (KRISTÓ Gyula).

²⁹ HEGEDŰS András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein. In: *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 6–9.; vö. BERTÉNYI 2011. i. m. (1. jegyzet) 48–49.

2c. kép. Vencel magyar király kettős pecsétje, 1302, töredék, előlap, MNL OL, DL 1322; MTA BTK MI 901.

2d. kép. II. Přemysl Ottokár cseh király ötödik pecsétje, 1271–1277, előoldal

I. KÁROLY MÁSODIK KETTŐS FELSÉGPECSÉTJE³⁰ mindenekelőtt mint a változtatva másolás sajátos esete kínálkozik a művészettörténeti elemzés számára. Egy, még 1323-ban fogalmazott, 1324. január 12-én kiadott oklevél említi új s ettől az évtől autentikus pecsétként. *Typariuma* a király havasalföldi hadjárata során, András fehérvári prépost halálakor, 1330. november 9–12. között veszett el.³¹ Mintaképe az első kettős pecsét volt, amelyet az előoldal a legapróbb részletekig (az ülőpad homlokoldalának tagolása, a zsámoly ornamentikája, a két végén található állat-félaplakok) követ. A megegyező részek azonossága olyan közeli, hogy az eredeti *typarium* öntvényére gondolhatnánk, ha az újabb pecsét átmérője nem lenne kb. 1 centiméterrel nagyobb a réginél. A legszembeütőbb változást az eredetileg plasztikusan elhatárolt figurának üres felületet nem hagyó, textúraszerű ornamentális struktúrába illesztése jelenti, ami alapján változtatja meg annak sajátos művészi kvalitását. A trón íves háttámlát kapott, amely mintegy fémből hajlított keretből és arra szabályos közőkkel elválasztott pontokon kifeszített, csillagmintás kárpitból áll. Pontsor helyett apró virágok keretezik a pecsétoldal mezejét, és a trón két oldalán egy-egy (újabbban jobb mezejében azonosított tornagallérral ellátott³²) Anjou-magyar hasított címerpajzs található. Ezeket a változtatásokat legkönnyebben funkcionális, a modern bankjegyek biztonsági elemeihez hasonlóan a hamisító dolgát megnehezítő módosításoknak értelmezhetjük. Hasonló jellegű a hátoldal kompozíciójának módosulása is: mindenekelőtt az egész szabad felületet kitöltő, hármas levélkével díszített, meanderszerűen kanyargó, rajzos indadíszel. Itt is kétfelől kis Anjou-magyar pajzsok iktatódnak az ívelt háromszögű főpajzs és a kör alakú keret közeibe. A kettős kereszt alul tuskében végződik, így utalva a bizánci kereszttereklye-tartóra, amelyre a – mintegy sisakdíszként – fent beiktatott kettős kereszt lépcsőzetes talapzata is utal.

³⁰ Átm.: 112 mm, körirata: a: +KAROLUS.DEI.GRA[tia].HUNGARIAE.DALMACIE.CROACIE.RAME.S[er]UIE.GALICIE.LODOMERIE r.: COMANIE.BULGARIEQ[ue].REX.P[ri]NCE[p]S.SALERNITAN[us].ET.HONORIS:AC:MO[n]TIS:S[an]C[t]I:ANGELI:D[omi]N[u]S. I. Lajos kat. 1982. i. m. (14. jegyzet) 142–143., Kat. 30. sz. (MAROSI Ernő).

³¹ *Scriptores rerum Hungaricarum tempore ducum regumque stirpis Arpadianae gestarum*. Ed. Emericus SZENTPÉTERY. I. Budapestini, Academia Litter. Hungarica atque Societate Histor. Hungarica, 1937. 499.

³² HEGEDŰS 2000. i. m. (29. jegyzet) 6–10.

3a. kép. Erzsébet királyné kettős pecsétje, 1323–1380, előlap MNL OL, DL 3137; MTA BTK MI 98.

3b. kép. Erzsébet királyné kettős pecsétje, hátlap

Az egész a sisakdísz alkalmazásának olyan kialakulatlan bizonytalanságát tükrözi, amelyet e korai korszak egyes bárói pecsétjei (Donch zólyomi ispán,³³ Nekksei Demeter tárnokmester,³⁴ Tamás erdélyi vajda³⁵), a kiskunhalasi lelet címeres, Sinka mester névfeliratával ellátott korongja³⁶ is.

A pecsét megújításának értelmét Hegedűs András helyesen látja a Nápolyban, monumentális alkalmazásban is elterjedt címerregyesítésnek³⁷ I. Károly trónigényét kifejező alkalmazásában, továbbá a köriratnak ugyanilyen értelmű bővítésében. Takács Imre hívta fel a figyelmet arra, hogy a címertörés alkalmazása és a nápolyi trónörökös igényeire való utalások a köriratban (*Princeps Salernitanus, et honoris ac montis Sancti Angeli dominus*) összefüggnek Mária nápolyi királyné halálával és hagyatékával, illetve a nápolyi trónutódlásnak a Róbert király és I. Károly közötti viszony megromlásához vezetően kiélezett kérdésével.³⁸ A hátoldalon inkább botladozó kompozícióra az előoldal régen kipróbált megoldása adta a mintaképet. Így a pecsétkép lényegében a II. Vencel-kori csehországi példákhoz vált hasonlóvá (de azok architektonikus tagolású háttámlái nélkül). Ezek tradícióját folytatta Luxemburgi János pecsétje,³⁹ s – a kísérő pajzsok nélkül – ebbe a hagyományba tartozik Bajor Lajos királyi pecsétje is.⁴⁰ I. Károly második kettős pecsétje így a közép-európai uralkodói reprezentációnak a korban modern formáját valósította meg. Bizonyos elemeire ráismerünk a korszak magyarországi művészetének más ágaiban is. A magas támlájú trónus íves zárása az 1317-es szepeshelyi Károly Róbert koronázása-falkép Madonnájára emlékeztet; ugyanott, a képmező felső, ornamentális sávja a pecsét hátoldalát díszítő indaornamentika változata. E jellegzetes ornamentika további változatai a könyvdíszítés filigránornamentikájából (például Graduale, Egyetemi

³³ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 348., Kat. 236. sz. (MAROSI Ernő).

³⁴ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 348–349., kat. 239. sz. (MAROSI Ernő).

³⁵ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 348., Kat. 237. sz. (MAROSI Ernő).

³⁶ *MMT* 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 329/1. kép.

³⁷ LŐVEI Pál: Anjou-magyar síremlékek és címeres emlékek Nápolyban. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 24–26.

³⁸ TAKÁCS 2011. i. m. (16. jegyzet) 11–12.

³⁹ 1316-ból: Josef MAYER: Sochy z gotického prucelí domu U Zvonu na Staromestském náměstí v Praze. *Umění*, 25. 1977. 106. sk. és 10. kép; vö. Ivo HLOBIL: Zur stilistischen Entwicklung der Michler-Madonna-Gruppe (um 1320 bis Mitte des 14. Jahrhunderts). In: *King John of Luxembourg (1296–1346) and the Art of his Era*. Proceedings of the International Conference, Prague, September 15–20, 1996. Ed. Klára BENEŠOVSKÁ. Prague, Koniasch Latin Press–KLP–ÚDU AV ČR, 1998. 217.

⁴⁰ 1314-től használatban: Robert SUCKALE: *Die Hofkunst Kaiser Ludwigs des Bayern*. München, Hirmer, 1993. Abb. 5. és 248.

Könyvtár Cod. lat. 34;⁴¹ Missale Posoniense „C”; OSZK Cod. lat. 220⁴²), a bronzöntés formakincséből (Podolin, keresztelőmedence;⁴³ Visegrád, öntőforma⁴⁴) ismeretesek. A szepeshelyi párhuzam jelentőségét aláhúzza az az okfejtés, mellyel Solymosi László hívta fel a figyelmet Henrik prépost esztergomi káptalani – és egyben királyi kancelláriai – szerepére.⁴⁵

Az uralkodói pecsét *typarium*ának készítése minden bizonnyal Magyarországra lokalizálható, az udvar rendelkezésére álló valamely ötvösműhelynek tulajdonítható. Ennek az ötvösműhelynek a pecsétek alapján körvonalazható tevékenysége mintegy pótolja a 14. század első felének hiányzó emlékanyagát; betekintést nyújt az udvar művészeti kultúrájába. A helyi műhely feltevéseinek legfőbb alapja, **ERZSÉBET KIRÁLYNÉ KETTŐS PECSÉTE**⁴⁶ I. Károly kettős pecsétjével egyidejűleg készülhetett.⁴⁷ Mindkét oldalának kompozíciója azt követi, a női pecsét megkövetelte változtatásokkal: a hátoldalon talpas kettős kereszttel (amely a keresztszáraknál található kötözések, a sarkoknál található levéldíszek és a drágakövekkel való kirakás alapján kereszt-ereklyetartóként jelenik meg), jobbra Anjou-magyar, balra a sasos Piast pajzsral. Ezek a címerek jelennek meg az előoldalon is, a Károly Róbertéhoz hasonló trónus két oldalán. A királyné ruházata, jogart tartó jobb karjának gesztusa hasonló Károly Róbertéhoz, eltérés baljának mozdulatában van, amellyel melle előtt köpenyének összefogó zsinórához nyúl. Ez a gesztus a 13. századi udvari etikett hagyománya, és összefügg a *Tasselmantel* viseletével,⁴⁸ amelyhez a magyar udvari viselet feltűnően sokáig ragaszkodott.⁴⁹ Ez a divat dolgában való konzervativizmus Károly Róbert és felesége pecsétjeit is jellemzi: rajtuk a hagyományos, nyitott palástok (mint máig a koronázó palást) vannak ábrázolva, miközben a hasonló jellegű uralkodói pecsétek ábrázoltjainak többsége (cseh királyok, Bajor Lajos) a jobb vállon összefogott köpenyt visel. A szimmetrikus köpeny persze nemcsak régiesebb, hanem ceremoniálisan ünnepélyesebb is.

3c. kép. Bátori András váradai püspök főpapi pecsétje, 1329–1345, MNL OL, V.4.1; MTA BTK MI 1124.

⁴¹ MMT 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 267. kép.

⁴² MMT 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 273. kép.

⁴³ MMT 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 356. kép.

⁴⁴ MMT 1987. i. m. (14. jegyzet) II. 357. kép; vö. *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 302. sk., Kat. V-17. sz. (VERŐ Mária).

⁴⁵ SOLYMOSSI László: Az esztergomi káptalan legrégebbi pecsétjei. In: Uő: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecsét-tani tanulmányok.* Budapest, Argumentum, 2006. 79–104.; vö. MAROSI Ernő: Az esztergomi érsekiség reprezentációjának középkori dokumentumaihoz. In: *Laudator temporis acti. Tanulmányok Horváth István 70 éves születésnapjára.* Szerk. TARI Edit–TÓTH Endre. Esztergom–Budapest, Martin Opitz, 2010 [2012]. 141–151.

⁴⁶ Átm.: 94 mm, körirata: a.: S.ELIZABETH:DEI:GRA[cia]:HUNGARIE:REGINA:PRINCEPS:SALERNITANA – r.: +S.ELISABETH:REGINE: FILIE:LADIZLAI:REGIS:POLONIE. Lásd: *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 144., Kat. 34. sz. (MAROSI Ernő); *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 69., Kat. 45. sz. (HEGEDŰS András).

⁴⁷ TAKÁCS 2011. i. m. (16. jegyzet) 12.

⁴⁸ Willibald SAUERLÄNDER: Kleider Machen Leute. Vergessenes aus Viollet-le Ducs „Dictionnaire du Mobilier français”. *Arte medievale*, 1. 1983. 221–240: 238. skk; vö. a naumburgi Reglindis mozdulata kapcsán idézett, Isoldára vontakozó Gottfried von Strassburg-helyet: Willibald SAUERLÄNDER: *A naumburgi donátorszobrok. Beszámoló és kérdések* [1979]. Budapest, Corvina, 1989. 49.

⁴⁹ KOVÁCS Éva: Két 13. századi ékszerfajta Magyarországon [1973]. In: Uő: *Species Modus Ordo. Válogatott tanulmányok.* Budapest, Szent István Társulat, 1998. 213–235.; Uő: Viselettörténeti megfigyelések. In: MMT 1987. i. m. (14. jegyzet) I. 240.

4a. kép. I. Lajos kettős pecsétje, 1342–1363, előlap, MNL OL, DL 2822; MTA BTK MI 84.

4b. kép. I. Lajos kettős pecsétje, hátlap

A két pecsét műhelyének munkássága további attribúciókkal gyarapítható. Nagy valószínűséggel ide sorolható Bátori András váradi püspök 1329-től használt pontifikális pecsétje, amelyen Szent László ábrázolása a királyi pecsétek típusát követi, miközben a trónarchitektúra – részben a főpapi pecsétek szokásos baldachin-elrendezésének megfelelően – erősebben építészeti jelleget mutat. A műhely stílusa 1342-ig, **I. LAJOS ELSŐ KETTŐS PECSÉTJE**⁵⁰ készítéséig követhető, amely a király boszniai hadjáratán, Ozora alatt történt ellopásáig (1363) maradt használatban.⁵¹ Ezen a trónoló királyalak – megváltozott arányokkal és drapériakezeléssel (így a köpeny a két térdet beburkolja, s a lábak között V alakú redőket vet) – még mindig a Károly Róbert első kettős pecsétje által meghonosított típust követi, de kerekdedebb, plasztikusabb formákkal, amelyek révén jól állítható párhuzamba IV. Károly 1346-os cseh királyi, de még 1349-es római királyi viaszpecsétjével is.⁵² A trónus formái – éppúgy, mint a Bátori András-pecséten – erőteljesebben építészeti jellegűek; támlájának vak kőrácsos tagolásával ez áll legközelebb a prágai mintaképekhez. A pecsét előoldala mintegy visszatér I. Károly első kettős pecsétjének jellegéhez: alapsíkja díszítetlen, a pajzsok is elmaradtak a trónus két oldalán. Ugyanígy, a hátoldalon is csak egy ívelt oldalú, háromszögű pajzsba foglalt, háromkaréjos talpon álló kettős kereszt van. A hátoldal kétféle mintázata (a pajzsban virágos indadíz,⁵³ a háttéren rombusz-

⁵⁰ Átm.: 115 mm, körirata: a: +LODOVICVS.DEI.GRA[cia].HVNGARIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.S[er]VE.GALICIE.LODOMERIE – r.: COMANIE.BVLGARIEQ[ue].REX.P[ri]NCEPS.SALERNITANVS.ET HONORIS.MONTIS.S[an]C[t]I.I.ANGELI.D[omi]N[u]S.

⁵¹ DERCSÉNYI Dezső: *Nagy Lajos kora*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1941]. 17. sk.; *I. Lajos-kat*. 1982. i. m. (14. jegyzet) 145., Kat. 38. sz. (MAROSI Ernő); *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 44., Kat. 22. sz. (HEGEDŰS András); TAKÁCS 2011. i. m. (16. jegyzet) 13.

⁵² Toni DIEDERICH: *Siegelkunst*. In: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburgern*. 1–3. Hrsg. Anton LEGNER. Köln, Schnütgen-Museum, 1978. 3. 153.; lásd még: *Kaiser Karl IV, 1316–1378, Führer durch die Ausstellung des Bayerischen Nationalmuseums München auf der Kaiserburg Nürnberg*. Red. Johanna von HERZOGENBERG. München, Prestel, 1978. 70., Kat. 64.2. sz.

⁵³ Ez lenne a *rosa rubinosa* vizuális megfelelője? – Vö. TAKÁCS 1984. i. m. (14. jegyzet) 33., valamint: Uő: „*Rosa inter lilia rubinosa*” – A zágrábi káptalan 1371. évi pecsétjének Szent István képéhez. In: *Sub Minervae nationis praesidio. Tanulmányok a nemzeti kultúra kérdésköréből Németh Lajos 60. születésnapjára*. Szerk. az ELTE Művészettörténet Tanszékének munkatársai. Budapest, ELTE–ELTE Művészettörténet Tanszéke, 1987. 20–25.; a heraldikai mázok és fémek megkülönböztetéséről a pecséteken lásd legutóbb: HEGEDŰS 2000. i. m. (29. jegyzet) 7.

mintában heraldikus liliomok) egyrészt I. Károly második felségpecsétjére, másrészt (a *monstra heraldikus* jellege miatt) a harmadikra emlékezett.

A műhely körüli attribúciós problémák bonyolultabbak a nem tróntípusú ábrázolások megítélésében.⁵⁴ Talán műhelysajátosságként fogható fel az ornamentális hátterek alkalmazása: ilyen található Kálmán győri püspöknek mind kör alakú, címeres középpecsétjén,⁵⁵ mind 1355 körülre datált második pontifikális pecsétjén Mária koronázása jelenetének háttérében.⁵⁶ Ugyanez az ornamentális sajátosság sorolja az udvari körhöz István herceg lovaspecsétjét.⁵⁷ Kálmán herceg második pontifikális pecsétje azon művek közé tartozik, amelyekkel kapcsolatban stílászempontok alapján is felmerülhet az udvari ötvösség körébe sorolásuk. Takács Imre – ugyanakkor, amikor I. Károly második kettős pecsétjétől s az Erzsébet-pecsétől elkülönítette a Batori András- és Nagy Lajos-pecsétek által jellemzett csoportot, megerősítve Meskó veszprémi püspök főpapi pecsétjének ide sorolását – javasolta a csoport bővítését Hammer Vilmos pannonhalmi apát és Kálmán püspök pecsétjeivel.⁵⁸ Ez egyúttal a műhelynek feltehetően a 14. század második felébe is benyúló kontinuitását jelzi. Bizonyos, hogy a későbbi művek ilyen hosszú időszakban eltérhetnek a kezdetiektől. A magunk részéről a pénzveréssel (különösen Károly Róbert korai garasaival, mindenekelőtt azoknak trónoló uralkodóábrázolásaival) való kapcsolatokat, s az ezekkel magyarázható csehországi eredetet a húszas évek műveiről tételeztük fel.⁵⁹ Nehezebben eldönthető kérdés, mert egyedül formális stíluskritikai ismérvekre, így redőformulákra vagyunk utalva, vajon helytálló-e más, ez évtizedből való pecséteknek ugyanebbe a körbe rendelése. A legfőbb támpontot véleményünk szerint a Szent György-lovagrend 1326-os pecsétjének a veszprémi Meskó-pecsét drapériakezelésével való egyezései jelentik. A Szent György-lovagrendi pecsét köré már Balogh Jolán elrendezte a Druget-család tagjainak (Druget Fülöp mint tárnokmester és mint nádor, 1322 és 1324; Druget János korábbi és nádor kori: 1328 és 1332) négy lovalgalagos pecsétjét – mindenesetre a stílus eltérő, itáliai interpretáció-

⁵⁴ Ezeknek további lehetséges rokona a zágrábi káptalan 1323-ban elkészített hiteleshelyi pecsétje: TAKÁCS 1992. i. m. (14. jegyzet) 99., Kat. 59.2. sz., vö. uo. 32. – az erősen sérült példány alapján nehezen dönthető el, vajon az udvari műhelynek attribúálható-e a *typarium*, vagy, mint Takács írja, „mintaképpül éppen ezt az új királyi pecsétnyomót választották”.

⁵⁵ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 148., Kat. 47. sz. (MAROSI Ernő); lehetséges – s korai – előzmény I. Károly titkos pecsétje: HEGEDŰS 2000. i. m. (29. jegyzet) 6. skk., különösen: 1–3. kép; vö. *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 43., Kat. 21. sz. (HEGEDŰS András); a karéjok közötti kis mérműelemekhez vö. még Lajos herceg kerek, négykaréjos belső keretbe s annak közeibe foglalt rutapajzsokkal díszített pecsétjén a négy- és háromkaréjos ornamenteket: *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 145., Kat. 37. sz. (MAROSI Ernő).

⁵⁶ *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. (12. jegyzet) 48. sk., Kat. 47. sz., XXV. tábla, 11. kép; vö. *Pannonia Regia* 1994. i. m. (44. jegyzet) 298. sk., Kat. V-10. sz. (TAKÁCS Imre), 1355-ös datálással: eldönthetetlen, vajon az angyalfügráktól lakott saroktabernákulumok a műhely hagyományához tartoznak-e, vagy a 14. század második felének udvari ötvösségére jellemzők. – Mindenesetre Kálmán püspök pecsétje az ugyancsak az udvar környezetébe lokalizált, 1371-es zágrábi hiteleshelyi pecsét közeli rokona: uo. 300. sk., Kat. V-13a-b sz. (TAKÁCS Imre), és TAKÁCS 1992. i. m. (14. jegyzet) 99. sk., Kat. 59.3. sz., valamint 32. skk.

⁵⁷ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 149., Kat. 50. sz. (MAROSI Ernő); lehetséges – s korai – előzmény I. Károly titkos pecsétje: HEGEDŰS 2000. i. m. (29. jegyzet) 6. skk., különösen: 1–3. kép, vö. uo. 21. sz.; a karéjok közötti kis mérműelemekhez vö. még Lajos herceg kerek, négykaréjos belső keretbe s annak közeibe foglalt rutapajzsokkal díszített pecsétjén a négy- és háromkaréjos ornamenteket: *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 145., Kat. 37. sz. (MAROSI Ernő).

⁵⁸ TAKÁCS 1984. i. m. (14. jegyzet) 23–25.; *Pannonia Regia* 1994. i. m. (44. jegyzet) 297–299., Kat. V-8-11. sz. (TAKÁCS Imre, H. KOLBA Judit, ÉRSZEGI Géza), a sorban Óbuda ezüst pecsétnyomója is; *Mons Sacer* 1996. i. m. (19. jegyzet) 508., Kat. IV.12. sz. (TAKÁCS Imre).

⁵⁹ MAROSI 1982. i. m. in: *I. Lajos-kat.* (14. jegyzet) 140.; Uő: 1986. i. m. (16. jegyzet) 251.; vö.: SCHULEK Alfréd: Vegyesházi királyaink pénzei és korrendjük, *Numizmatikai Közöny*, 25. 1925. 162; HORVÁTH Henrik: *A budai pénzverde művészettörténete a késői középkorban*. Budapest, 1932. 11.; HUSZÁR Lajos: *A budai pénzverde története a középkorban*, Budapest, Akadémiai, 1958. (Budapest várostörténeti monográfiái XX.) 33. skk.

5a. kép. I. Károly harmadik kettős pecsétje, 1331–1342, előlap, MNL OL, DL 2733; MTA BTK MI 147.

5b. kép. I. Károly harmadik kettős pecsétje, hátlap

jával.⁶⁰ Mivel Balogh Jolán törekvése az volt, hogy a sienai származású Pietro di Simonét a kolozsvári Márton és György előzményeként mutassa be, írott forrásokkal biztosan igazolt fő művén kívül Károly Róbert második kettős pecsétjétől kezdve annak egész körét neki igyekezett attribuílni. Márpedig annál nagyobb ellentétet, mint amilyen a második és a harmadik kettős pecsét között megfigyelhető, képzelni is alig lehet.

I. KÁROLY HARMADIK KETTŐS PECSÉTJE⁶¹ kvalitását tekintve abszolút fő mű. Emellett nemcsak Magyarországon, hanem általában a középkori művészet egyik legjobban dokumentált alkotása: mind mesterének neve, mind készítésének ideje jól ismert. 1331. március 28-án a havasalföldi hadjáratban elvesztett előbbi pecsét helyett elkészített *tyarium*ért Petrus Simonis Gallici de Senis szepesi alvárnagy részesült birtokadományban.⁶² Ugyanakkor annak is példája, önmagában mily kevésbé boldogít ezeknek az adatoknak a tudása. Egyedül a pecsét tekinthető szerzője biztosan dokumentált művének. Elégé magában is áll környezetében: például a fentebb az udvar (visegrádi? budai?) környezetébe utalt, huzamosabb időt kitöltő ötvös-produkciónak kifejezett alternatíváját alkotja, mind színvonalában, mind stiláris orientációját tekintve. Az attribúciók bizonytalanok; egyik csoportjukat az itáliai stílushatásokból levezetett pecsét- emlékek alkotják (különösen Balogh Jolán fent idézett hipotézise alapján). A másikban transzlucid ezüstzománcal díszített, 14. századi ötvöstárgyak szerepelnek (annak az elgondolásnak alapján, hogy ennek Franciaország mellett Siena is fontos központja volt, s a mi Pietro di Simonénk sienai is, francia is, hiszen atyja Gallicus volt), a harmadikban pedig mindenfajta vésett díszű ötvösmű, különösen, ha szepességi, ahol Petrus alvárnagy volt.⁶³ Petrus művének itteni hatásait legva-

⁶⁰ BALOGH Jolán: *Márton és György kolozsvári szobrászok*. Cluj-Kolozsvár, Minerva rt., [1934]. (Erdélyi Tudományos Füzetek 71.) 16. skk.

⁶¹ Átm.: 112 mm, körirat a.: +KAROLUS.DEI.GRA[tia].HUNGARIAE.DALMACIE.CROACIE.RAME.S[er]JUIE.GALICIE.LODOMERIE – r.: +COMANIE.BULGARIEQ[ue].REX.P[ri]NCE[p]S.SALERNITAN[us].ET HONORIS.AC.MO[n]TIS.S[an]C[t]i:ANGELI:D[omi]N[u]S

⁶² *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 143., Kat. 31. sz. (MAROSI Ernő); *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 41. sk., Kat. 20. sz. (HEGEDŰS András); az adománylevél kiadása: Carolus WAGNER: *Analecta Scepusii sacri et profani* Pars I. Viennae, Trattner, 1774. 131. skk.

⁶³ Az igen terjedelmes bibliográfiából: BERWALDSZKY Kálmán: *A sienai Gallicusok művészete*. Igló, Szepesi Lapok, 1908; Alessandro MIHALIK: I maestri orafi Pietro e Niccolò Gallicus di Siena in Ungheria. *Bollettino Senese di Storia Patria*, 33–34. 1926–27. (Siena, 1928); Sándor MIHALIK: Problems concerning the Altar of Elizabeth, Queen of Hungary. *Acta Historiae Artium*, 10. 1964. 288. skk.; Uő: *Old Hungarian Enamels*. Budapest, Corvina, 1961, 11. skk.; Judit KOLBA: Zwei gotische Ziborien im Ungarischen Nationalmuseum, *Acta Historiae Artium*, 21. 1975. 311, 325. skk.

5c. kép. I. Róbert, Szicília királya pecsétje, 1339, Archives nationales, service photographique, Paris, 11771.

5d. kép. Johanna, Jeruzsálem és Szicília királynője, 1380, Archives nationales, service photographique, Paris, 11772.

lószerűbben olyan pecsétkompozíciók tükrözik, amelyeken a felségpecsét hátoldalának sárkányaihoz hasonlóan páros pajzstartók szerepelnek (sárkányok: Kokas Miklós mester, később Druget Miklós országbíró, indák: Nekcsei Demeter tárnokmester⁶⁴). Úgy tűnik, hogy szepességi alvárnagyi tevékenysége Druget Vilmos ispánságához fűződik, s legvalószínűbb, hogy ezt megelőző érdemeit Károly Róbert pénzügyi reformjaiban szerezte, hiszen ennek vezető személyiségeivel lehetett kapcsolatban.⁶⁵

A magyarországi szereplése előtt Nápolyban kimutatható Petrus személyiségéről is, előzményeiről is a leghitelesebben művének kvalitásai vallanak. I. Károly kettős pecsétjének előoldala igazi, előzmények (és egyben követők) nélküli⁶⁶ innováció. A művészegyenység erejét s a művészi munka sztereotípiákon felülemelkedő kvalitását, minden, mégoly jelentéktelen részlet megoldását is jól jellemzi egyetlen részlet, az előoldal két címerpajzsának elhelyezése. Petrus ezeket térbeli szituációval indokolja, amennyiben a háttér indaornamentikájának keresztelési csomópontján elhelyezett karikáról, zsinóron függ le a két pajzs. – A reneszánsz heraldikai invencióiig páratlan, a képzőművészeti téralkotás logikáján alapuló ötlet! A háttér erősen kapcsolódik a második kettős pecsét hagyományához: az országcímer kettős keresztet pajzsa fölé helyezett kis, személyes címerrel, az ornamentikával kitöltött háttérrel. A hátoldalon újítás a kompozíciónak tizkaréjos belső kerettel való összefogása s a két pajzstartó sárkány alkalmazása. Heraldikai tekintetben a lilimos címerfélben az Anjou-mellékág rokonságát címer-töréssel kifejező tornagallér alkalmazása mind az előoldalon, mind a hátoldalon ugyancsak a második címer hagyományának (politikai értelemben a nápolyi öröklési igénynek) fenntartását jelenti. Ennek az igénynek kifejezése az előoldal trónoló királyalakjának megfogalmazása is. A trónusnak fönt tört vonalban végződő drapéria-háttére arra a francia eredetű típusra megy vissza, amelynek nápolyi előzménye II. Károly király második felségpecsétje, s amelynek képviselője és egyben a magyar pecsét közvetlen előzménye, Róbert király pecsétje lehetett.⁶⁷ A magyar pecsétől eltérően Bölcs Róbert pecsétje (és I. Johanné is) éppúgy szigorúan ra-

⁶⁴ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 346, 348–349, 350., Kat. 230, 245, 239. sz. (MAROSI Ernő).

⁶⁵ Druget Fülöp (1315–1327) alvárnagya az 1317-es szepeshelyi freskón megörökített Semsei Frank Tamás volt, Druget Vilmosé (1327–1342) „Olasz” Péter, majd Miklós: ENGEL Pál: *Magyarország világi archontológiája 1301–1457*. Budapest, História-MTA Történettudományi Intézet, 1996. (História Könyvtár. Kronológiák, Adattárak 5.) I. 195, 429., II. 66.

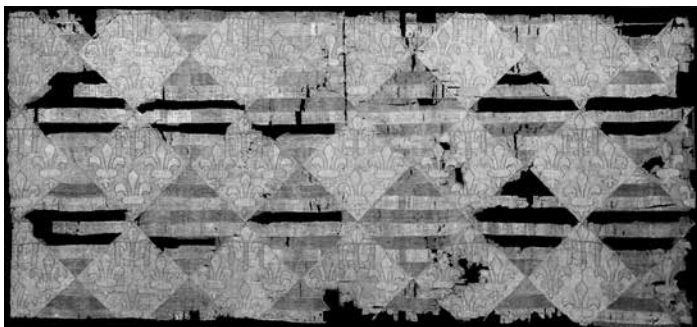
⁶⁶ A figuratípus hatását a kolozsmonostori bencés apátság pecsétje kapcsán mérlegeli: TAKÁCS 2011. i. m. (16. jegyzet) 13.

⁶⁷ 1339: DOUET D'ARCQ i. m. (7. jegyzet) III. 11771. sz.; a heraldikus ornamentikával díszített alap tölti ki az egész pecsétmezőt I. Johanna pecsétjén (1380): uo. 11772. sz., közölve: *Károly Róbert emlékezete* 1988. i. m. (17. jegyzet) 9. és 13. kép.

gaszkodik a ballal magasra emelt országalma jelentőségteljes motívumához, mint Róbert király trónoló figurája a nápolyi Sta Chiara-beli síremléken. Ennek a gesztusnak a jelentőségét a jelek szerint ugyanúgy Arnolfo di Cambiónak a római Capitoliumra készített, I. Károlyt ábrázoló márványszobra (jogarral a jobban, beszédgesztust formáló bal kézzel) alapozta meg,⁶⁸ mint a felmagasodó, mereven ülő tartást, amelyet a Róbert szolgálatában dolgozó sienaiak közül Tino di Camaino már VII. Henrik pisai sírfiguráján megvalósított, s amelyet a nápolyi királyi ikonográfiában Simone Martininak a Sta Chiara számára festett Szent Lajos táblája is képviselt.⁶⁹ A merev, felmagasodó tartás különösen jellemző a császárábrázolásokra (Pisa, Campo Santo: VII. Henrik; Bajor Lajos császári pecsétjei).⁷⁰ Utóbb IV. Károlynak a Bajor Lajos alatti ikonográfiai újításokat (orszlánok, illetve sasok a császári trónus két oldalán) átvevő császári pecsétjein⁷¹ differenciálódik a jogar és a glóbusz császári tartása (függőlegesen, illetve a test mellett – utóbb a trónoló alak térdén nyugtatva). A magyar pecsét királyfigurája a glóbuszt tartó bal kezét ölében nyug-

5e. kép. Anjou-genealógia, I. és II. Károly, Róbert királyok feleségükkel és gyermekeikkel, biblia Mechelenből, Louvain, Université catholique, ms.1, f.4.

5f. kép. Anjou-magyar címeres kárpit töredéke a budai várból, Budapesti Történelmi Múzeum

tatja; ebben (később keletkezett) nápolyi párhuzama a mecheleni Anjou-biblia elé kötött nápolyi Anjou-genealógia Bölcs Róbert-portréja. Ez a genealógiai ciklus a tárháza a magyar pecsétre emlékeztető figuratípusoknak, s megtalálhatók benne a rutapajzsokba foglalt heraldikai motívumokkal alakított hátterek is.⁷²

⁶⁸ Martin WEINBERGER: Arnolfo und die Ehrenstatue Karls von Anjou. In: *Studien zur europäischen Plastik, Festschrift Theodor Müller*. München, Hirmer, 1965. 63–72.; vö.: Werner HAGER: *Die Ehrenstatuen der Päpste*. Leipzig, Poeschel & Treppe, 1929. 4. skk.

⁶⁹ Erwin PANOFSKY: *Tomb Sculpture*. London, Thames and Hudson, 1964. 77. sk.; Kurt BAUCH: *Das mittelalterliche Grabbild. Figurliche Grabmäler des 11. bis 15. Jahrhunderts in Europa*. Berlin–New York, de Gruyter, 1979. 169. sk. és 181. skk.; Julian GARDNER: Saint Louis of Toulouse, Robert of Anjou and Simone Martini. *Zeitschrift für Kunstgeschichte*, 39. 1976. 12–33.

⁷⁰ SUCKALE 1993. i.m. (40. jegyzet) 31. sk. és 249. sk., uo. a VII. Henrik császári pecsétjéhez fűződő kapcsolat említése.

⁷¹ DIEDERICH 1978. i. m. (52. jegyzet) 154.

⁷² Ferdinando BOLOGNA: *I pittori alla corte Angioina di Napoli 1266–1414*. Roma, Ugo Bozzi, 1969. 275. skk.; François AVRIL: Trois manuscrits napolitains des collections de Charles V et de Jean de Berry. *Bibliothèque de l'École des Chartes*, 127. 1969. 314. skk.

6a. kép. I. Lajos második kettős pecsétje, 1363–1382, előlap, MNL OL, DL 5635; MTA BTK MI 1190.

6b. kép. I. Lajos második kettős pecsétje, hátlap

A Károly Róbert pecsétjén ábrázolt kárpitnak s a liliomos kék mezőben mindkét helyen tornagallér alkalmazásának különös aktualitást adott a budai ásatásban 1999-ben előkerült szelymapplikációkból álló, hasonló textilja. Benne a miniatűrök és a pecsétek dekoratív részletei kézzelfogható realitásukban jelentek meg – kérdés persze, kapcsolható-e Károly Róbert személyéhez.⁷³

I. LAJOS MÁSODIK KETTŐS PECSÉTJE⁷⁴ helyzete a maga korában sok tekintetben hasonló, mint atyjáé volt egy emberöltővel korábban. Akkor készült s került bevezetésre 1363-ban, amikor az első hadjárat során, zavaros tábori körülmények között, elveszett. A pecsét hátoldala megjelenésében is, elnevezésében is („*sigillum secundum*”) ezen a pecséten nyerte el a középkor végéig végleges formáját. Hatkaréjos belső keretezése lényegében a középpecskéken kialakult megoldást követi, annak a kettős keresztes országcímernek a foglalataként, amely ezen a helyen a 13. század óta szokásos. A kereszt háromkaréjos talpa s a pajzs, illetve a háttér mustrái az első Nagy Lajos-pecsét hátlapját követik. Ezzel szemben az előoldal új kompozíció. Újítás kétso-

⁷³ Vö. TAKÁCS 2011. i. m. (16. jegyzet) 13–14.; a tornagallér használatát I. Károly uralkodásának végső szakaszára datálja (s ennek alapján temetésével hozza kapcsolatba a magyar koronázási jelvényegyüttes országalmáját is): BERTÉNYI Iván: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. *Művészettörténeti Értesítő*, 35. 1986. 62. sk. Ezzel szemben HEGEDŰS 2000. i. m. (29. jegyzet) 6. skk. kimutatja e címervariáns tartós használatát. Egy ilyen méretű, rendkívül előkelő textiljának kútba kerülése nem lehetett ugyanolyan mindennapi esemény, mint a megszokott kútbeli leleteké, hanem valamely rendkívüli körülménnyel függhetett össze. Tekintve, hogy Károly Róbert került Budát, a trónkárpit-lelet rendeltetéseként minde- nekelőtt 1342-es, nagy heraldikai pompával végzett temetése jöhetne számításba, amelyben Buda Visegrád és Székes- fehérvár között fontos stáció volt. Bertényi nyomán Károly Róbert személyéhez kapcsolja a tornagallér és a heraldikus díszű kárpit kérdéseiben igen széleskörű ismeretekre támaszkodó B. NYÉKHELYI Dorottya: *Középkori kútletek a budavári Szent György-téren. Előzetes jelentés*. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2003. (Monumenta Historica Budapestinensia XII.) 52–53, 73–77. A tornagalléros címer azonban más is lehetett, pl. II. Károlyé, pecsétje: *Sigmundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1437*. Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest, Philipp von Zabern, 2006. 61., Kat. P6 (WELL Tünde), valamint 13.; 3. kép.

⁷⁴ Átm.: 111 mm, körirat: a.: LODOVICVS.DEI.GRACIA.HVNGARIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.SERVIE.GALICIE.LODOMERIE.COMANIE.BVLGARIEQ[U]E.REX.PRINCEPS.SALLERNITANVS.ET.HONORIS.MONTIS.SANCTI.ANGELI.DOMINVS – r.: S.SECVN-DVM.LODOVICI.DEI.GRA[ti]a.REGIS.HVNGARIE.ET.ALIORUM.REGN[or]u]M.IN.ALIO.PARTE.SIGILLI.EXPRESSORVM.

lamennyi címe felsorolásra kerül. Újszerű a királyi felség ábrázolása is: olyan gesztussal, amely (a király ölében tartott országalmával) leginkább Károly Róbert harmadik kettős pecsétjére emlékeztet. Ezt a mintaképet idézi a trón mögötti drapéria is, rombuszmintában váltakozó magyar-Anjou hasított mezővel és rozettával, négykaréjos keretben. A drapéria másként van elrendezve, mint az előzményeken: kétoldalt a trónus oldalsó szárnyai fölé borul, *pavillont*⁷⁵ alkotva. A trónus oldalszárnyait finoman tagolt kisarchitektúra alkotja; ebben van elhelyezve a két címerpajzs (visszatérés I. Károly második felségpecsétjéhez), egyiken magyar-Anjou címerrel, másikon az országcímer kettős keresztjével. Újszerű a király ruházata is: a hagyományos *Tasselmantel* alatt a mell domborodását erősen hangsúlyozó fegyverderekat (*Wams*) visel (az állítólagos középső gombolást,⁷⁶ sajnos, nem vagyok képes felfedezni, pedig figyelemreméltóan korai példa volna⁷⁷). Pontos, vörös-ezüst sávozású megfelelője, 1358-ból vagy nem sokkal ezután, a Képes Krónika *frontispiciumának* Nagy Lajos-alakja.⁷⁸ A pecsét a Nagy Lajos uralmát jellemző nyugatias igazodású reprezentáció érett, helyét közép-európai környezetében igen tiszteletreméltóan megálló példája.⁷⁹

A pecséten található, művészettörténeti szempontból legjelentősebb újítás a *pavillon*-motívum összekapcsolása a korszerű *mâçonnerie*-tagolással. Erre példával szolgálnak Nagy Lajos ezüstgarasveretei (CNH II: 67, 68, mindkettő 1370 előtt⁸⁰) is, korának ötvössége is. Mivel az ötvösművek esetében részben az udvar írott forrásokkal is tanúsított adományairól van szó, ezek esetében az udvari ötvösség immár nemcsak a pecsét-emlékek alapján ragadható meg, és hozzá részben dátumok is kapcsolhatók. Csupán a korstílusra való általános utalásokkal jellemezhető a *mâçonnerie*-elemeket mutató bécsi kettős kereszt, illetve a zárai Nagy Lajos-címeres kehely helyzete, az 1367-es adománylevél viszont jó támpont nemcsak az aacheni magyar kápolna gyertyatartóinak és ereklyetartóinak elhelyezéséhez, hanem az egész stílushoz is.⁸¹ E stílus legközvetlenebb párhuzamait az építészeti tagolás elemeivel díszített főpapi pecsétek jelentik. Olyan példák, mint Kálmán győri püspök, illetve a zágrábi káptalan pecsétjei, jelzik, hogy az építészeti ornamentika nyilván fokozatosan vonult be az udvari műhely formarepertoárjába.⁸² Nehezen eldönthető kérdés, mi írható hazai műhelyek, s mi a főpapok esetében mindig könnyen feltételezhető import számlájára.⁸³ A második Nagy Lajos-féle kettős pecsét architektú-

⁷⁵ BAUTIER 1968. i. m. (18. jegyzet) 192–220., különösen: VI. Fülöp francia király: Planche VI, 23, valamint: II. Károly (Charles le Mauvais, 1332–1387) navarrai király, az 1366-tól kezdve használt pecsét: Planche IX, 35. – Vö.: VI. Fülöp aranypénze (pavillon d'or, 1339): *Les fastes du Gothique. Le siècle de Charles V. Catalogue de l'exposition*. Paris, Éditions de la Réunion des musées nationaux, 1981. 413–414., Kat. 356. sz. (Michel PASTOUREAU).

⁷⁶ *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 45., Kat. 23. sz. (HEGEDŰS András).

⁷⁷ Aranyforintok Szent László-képén Mátyás korában tűnt fel: MAROSI Ernő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1995. (Művészettörténeti Füzetek 23.) 72.

⁷⁸ Viseletének jellegéről lásd főként: Stella Mary NEWTON: *Fashion in the Age of the Black Prince. A Study of the years 1340–1365*. Woodbridge, Suffolk–Totowa, New Jersey, Boydell Press, 1980. 86. sk. A heraldikus díszítésű Wamsnak és egyben a *mâçonnerie*-tagolásnak legkitűnőbb kvalitású és leghíresebb közép-európai példája IV. Rudolf osztrák („fő-”)herceg első lovaspecsétjének hátoldala, amely egyben a bécsi hercegábrázolások előkelő ikonográfiai és stílisis előképe is, lásd Gerhard SCHMIDT: Die Wiener „Herzogswerkstatt“ und die Kunst Nordwesteuropas [1978]. In: Uő: *Gotische Bildwerke und ihre Meister*. Wien–Köln–Weimar, Böhlau, 1992. 149. skk.

⁷⁹ A Valois-reprezentáció párhuzamaihoz lásd MAROSI 1995. i. m. (77. jegyzet) 35, 51. sk.; Nagy Lajos második felségpecsétje (egy kitűnő állapotban fennmaradt példány) együtt függ IV. Károly császár, IV. Vencel cseh király, valamint IV. Rudolf (övé a legnagyobb), III. Albert és III. Lipót osztrák hercegek pecsétjeivel az 1364. február 10-i brünni békeokmányon: *Kaiser Karl IV* 1978. i. m. (14. jegyzet) 65., 59. sz.; *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 58., Kat. P1 sz. (RÁCZ György).

⁸⁰ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 154., Kat. 74, 75. sz. (GEDAI István); *Kaiser Karl IV* 1978. i. m. (14. jegyzet) 65., Kat. 59. sz.

⁸¹ *MMT* 1987. i. m. (14. jegyzet) 220. skk. (KOVÁCS Éva).

⁸² Lásd fent, vö. 58. jegyzet.

⁸³ A helyi készítés és az import mérlegelése, s ugyanakkor Cudar László pannonthalmi apát pecsétje körül egy hazai kör fel-

rája szempontjából különösen közeli párhuzam Rátold István óbudai préposti (tisztségét betöltötte: 1357-től) pecsétje.⁸⁴ Mindenesetre a kor pecsétművészete a korban más téren (így a szobrászatban) is érvényesülő nyugatias orientáció vitathatatlan területe.⁸⁵

Ennek a nyugati orientációnak jól dokumentált, kiváló terméke, a Nagy Lajos-kori udvari ötvösműhely feltevéseinek legfontosabb bizonyítéka és egyben a franciás orientáció nemcsak ízlésbeli, hanem politikai motivációjának is hordozója **MÁRIA KIRÁLYNŐ KETTŐS PECSÉTJE**.⁸⁶ A pe-

7a. kép. Mária királynő kettős pecsétje, 1382–1395, előlap, MNL OL, V.1, 68,69; MTA BTK MI 369.

7b. kép. Mária királynő kettős pecsétje, hátlap

csét előoldala ugyanakkor, amikor Nagy Lajos második kettős pecsétjét pontosan követi, architektúrájával megfelel az aacheni nagy, címeres palástkapocsnak és a Curtea de Argeș-i havasalföldi fejedelmi sír arany övkapcsának is. Nevezetesen a királynő alakját magába foglaló fülke két oldalán felül konzolszerűen kiszélesedő architektúráról van szó, amelynek az aacheni palástkapocson a magyar-Anjou hasított pajzs közvetlen keretezésében alul és felül megjelenő hármás architektúrák is, a szent magyar királyok szobrocskáit magába foglaló koronázó rész is megfelelnek. E két példányban létező, három tagból álló együttesek *Tasselmantel*hez hasonló, de valójában liturgikus vecsernyepalásthoz tartozásukkal összefüggő elrendezésének rekonst-

tevése: TAKÁCS 1984. i. m. (14. jegyzet) 25–28.; *Pannonia Regia* 1994. i. m. (44. jegyzet) 298–301., Kat. V-10–13. sz. (TAKÁCS Imre, ÉRSZEGI Géza); *Mons Sacer* 1996. i. m. (19. jegyzet) 509. sk., Kat. IV.14. sz. (TAKÁCS Imre).

⁸⁴ *Főpapi pecsétek* 1984. i. m. (12. jegyzet) 66. sk., Kat. F 16. sz. (a példány 1361-ből), vö. TAKÁCS Imre: Királyi udvar és művészet Magyarországon a késői Anjou-korban. In: *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 76.

⁸⁵ Az összefüggéshez a pécsi Aranyos Szűz Mária-kápolna szobrászatával lásd TAKÁCS Imre: A gótika műhelyei a Dunántúlon a 13–14. században. In: *Pannonia Regia* 1994. i. m. (44. jegyzet) 30–32.; MAROSI Ernő: Pentimenti. Korrekciók a 14–15. századi magyar művészet képén. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. (Művészettörténet – műemlékvédelem X.) 100. sk.

⁸⁶ Átm.: 94 mm, körirata: a.: +MARIA.DEI.GRA[cia].HVNGARIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.SERVIE.GALICIE.LODOMERIE.COMANIE.BVLGARIEQVE REGINA.PRINCEPS.SALLERNITANE.ET.HONORIS.AC.MONTIS.SANCTI.ANGELI.DOMINA – r.: +ALIVD.PAR.SIGILLI.DOMINE.MARIE.DEI.GRA[cia].REGINE.HVNGARIE.ET.ALIOR[um].REGNORVM.IN.ALIO.PARI.EXP[re]SSO[rum]. – *I. Lajos kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 150–151., Kat. 55. sz. (MAROSI Ernő); *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 17., Kat. Zs. 2. sz. (BODOR Imre); róla monografikus tanulmány: Ernő MAROSI: Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum Problem der Serialität mittelalterlicher Kunstwerke. *Acta Historiae Artium*, 28. 1982. 3–22.

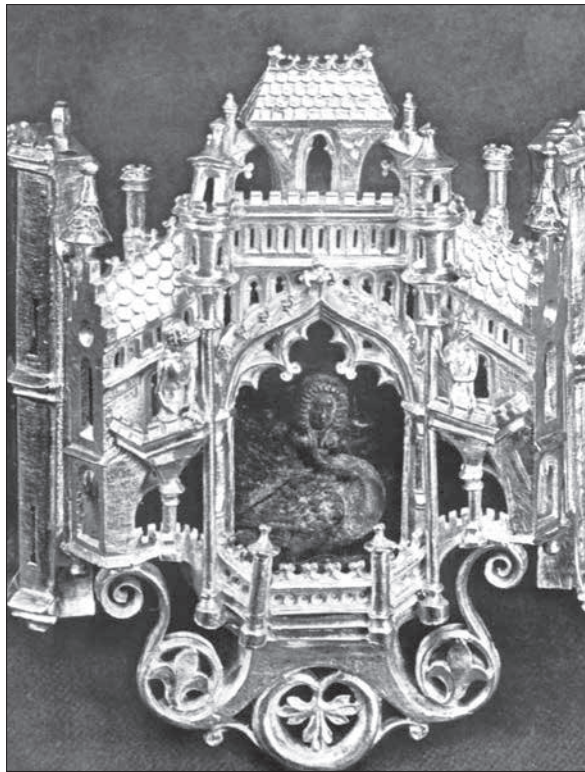

7c. kép. V. Károly francia dauphin pecsétje
in absentia magni, 1364 előtt

rukciója az újabb irodalomban vált általánossá;⁸⁷ ez a megbízható alapja elválasztásuknak az 1367-es adománytól, s összefüggésbe hozásuknak Ulrik pilisi apát 1381-es aacheni missziójával. A nagy aacheni palástkapcsok kompozíciójának jellegzetes eleme szimmetrikus címertartók többszörös alkalmazása: kétoldalt sárkányok, griffek; a belső keretben a kisarchitektúra tornyaiból kihajló félalakok is: ezek különösen közelről idézik a Curtea de Argeș-i övcsatot.⁸⁸ Mindezek a Mária-pecsét hátoldalán tűnnek fel: a pajzstartó, szimmetrikus struccmadarak mellett a belső, négykaréjos keret sarkaiban alul sárkányokat, fent angyalokat találunk.

Ez a hátoldal (kőirata szerint: *aliud par sigilli*) valószínűleg nem véletlenül másolata V. Károly francia király *in absentia magni* használt, pajzstartó delfinalakjaival a trónörökösre (*dauphin*) utaló pecsétjének. A Mária királynő pecsétjének hátoldalát alkotó bírói országpecsét az országtanácsnak a hajdon királynő hatalmát korlátozó akaratnyilvánítását fejezi ki. Erre utal mindenekelőtt Szent Lászlónak a kettős kereszt pajzs fölött feltűnő sajátos félalakja országalmával és csatabárddal, a francia mintaképen ábrázolt Szent Lajos attribútumai (kétféle, uralkodói és bírói jogar: *sceptre*, illetve *main de justice*) helyett.

A Mária-pecséttel történeti megfontolásokból és stiláris tekintetben is egykorúnak tekinthető Erzsébet királynénak, Nagy Lajos özvegyének kettős pecsétje.⁸⁹ Trónjának különös alakú keretezése talán architektonikus eredetű, mintha oldalnézetben ábrázolt támpillérekre emlékeztetne. A pecsét egyértelműen Nagy Lajos második kettős pecsétjének követője. Túl-ságosan is: a vele kapcsolatos történeti kérdések valószínűleg még nem merültek ki Hegedűs

7d. kép. Arany övcsat Curtea de Argeșből,
București, Muzeul national

⁸⁷ *Parler-kat.* 1978. i. m. (52. jegyzet) 1. 139. (Karel OTAVSKÝ), vö. KOVÁCS 1998. i. m. (49. jegyzet) 235.

⁸⁸ *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 99–104., Kat. 1.16–21 (LUMINIȚA DUMITRIU, MARTA KRIZSANOVSKAJA, TAKÁCS Imre); vö. TAKÁCS 2006. i. m. (84. jegyzet) 78–82.

⁸⁹ Átm.: 80 mm, kőirat: a: S[igillum].ELIZABETH.DEI.GRACIA.HV[n]GARIE.DALMACIE.XROACIE.RAME.SERVIE.GALICIE.LODONERIE – I. *Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 150., Kat. 54. sz. (MAROSI Ernő), hiányos leírással; vö. legutóbb: *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 71. sk., Kat. 47. sz. (HEGEDŰS András).

Andrásnak azzal a megállapításával, hogy „címei [...] előkelőbbek a magyar királynét megillető címeknél”,⁹⁰ különösen mivel a hátoldal köriratában ezen is szerepelnek a nápolyi címek.⁹¹ Hasonló jelentőségű az országalma attribútuma (ezt Erzsébet éppúgy melle előtt, a közp-tengelyben tartja, ahogyan Mária királynő kezében ábrázolták). Mindenképpen: a pecsét mint-ha Erzsébet királyi, Mária fiúsításával ellentétes ambícióit fejezné ki.

A két, keletkezését tekintve a Nagy Lajos halálát közvetlenül követő időből való király-női pecséten kívül az udvari műhely⁹² 14. század végi munkásságát további művek is jelzik. Ismeretes Mária királynő kisebb felségpecsétjének lenyomata is,⁹³ típusa, stílusa beleillik a Nagy Lajos-kori udvari műhely formai repertoárjába, mintegy középső helyet foglalva el I. Lajos má-sodik kettős pecsétje (architektúra) és Mária kettős pecsétje között.

8a. kép. Zsigmond király első kettős pecsétje, 1387–1404, előlap, MNL OL, DL 7660; MTA BTK MI 184.

8b. kép. Zsigmond király első kettős pecsétje, hátlap

Ennek a körnek további, kétségtelen emléke **ZSIGMOND ELSŐ MAGYAR KIRÁLYI KETTŐS PECSÉTJE**.⁹⁴ Ho-vatartozásáról előoldalának architektúrája éppúgy vall, mint ugyanott Zsigmond figurájának közvetlen leszármazása Nagy Lajos második kettős pecsétje királyfigurájától. A hátoldal hat ka-réját kitöltő állatfigurákat vissza lehet vezetni a Mária-pecsét hátoldalára, még inkább – megle-pő módon – I. Lajos herceg-kori négykaréjos pecsétjére. Az itt, a kettős kereszt pajsz fölött

⁹⁰ *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 72. (HEGEDŰS András).

⁹¹ Kiegészítése – PRINCIPIS. SALER [NITANVS. ET] – bizonyosan (grammatikailag is!) helytelen.

⁹² Vö. ERNŐ MAROSI: Sigismund, the Last Luxembourg. In: *Prague, the Crown of Bohemia 1347–1437*. Eds. Barbara DRAKE BOEHM–Jiří FAJT. New Haven, Yale University Press, 2005. (Metropolitan Museum of Art Series, New York) 121–123.; Uő: Sigismund, König von Ungarn als Erbe der Anjou-Tradition. In: *Karl IV. Kaiser von Gottes Gnaden. Kunst und Repräsentation des Hauses Luxemburg*. Hg. Jiří FAJT. München–Berlin, Deutscher Kunstverlag, 2006. 571–573.; TAKÁCS 2006. i. m. (84. jegyzet) 75.

⁹³ *I. Lajos-kat.* 1982. i. m. (14. jegyzet) 151., Kat. 56. sz. (MAROSI Ernő).

⁹⁴ Átm: 115 mm, körirat: a: +SIGISMVNDVS.DEI.GRACIA.HUNGARIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.SERVIE.GALICIE.LODOMERIE.COMANIE.BVLGARIEQVE.REX.MARCHIO.BR/ANDENBURGENSIS.SACRI.ROMANI.IMPERII.ARCHICAMERARIVS.ATQUE.BOEMIE.ET.LVCEMBURGENSIS.HERES–r.:+S[igillum].SECVNDVM.SIGISMVNDI.DEI.GRACIA.REGIS.HVNGARIE.ET.ALIORVM.REGNORVM.IN ALIO.PARII.SIGILLI.EXPRESSORVM. – Legutóbb: *Megpecsételt történelem* 2000. i. m. (12. jegyzet) 49. sk., Kat. 27. sz. (WEHLI Tünde); *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 180., Kat. 3.3 sz. (WEHLI Tünde).

ábrázolt sas a két oldal egyidejű készítésének közvetlen bizonyítéka: pontosan megfelel az előoldal (heraldikai) jobb oldali címertartó sasának. Aligha lehet kétséges e pecsét 1387-hez, Zsigmond koronázásához közeli dátuma. Ugyancsak szoros műhelyösszefüggést mutat még (a kettős pecsét hátoldalával egyező, mérműves térkitöltésével) a Szent Korona 1401-es pecsétje.⁹⁵

A pecsétek által az udvari ötvösműhelyek kontinuitásáról tanúsított kép hasonló ahhoz, amit a kutatás mai helyzetében a késői Anjou-kor hagyományának a 15. század második évtizedébe messze benyúló folyamatosságáról tapasztalunk.⁹⁶ Ez részben jellemzi **ZSIGMOND MÁSODIK MAGYAR KIRÁLYI KETTŐS PECSÉTJE**⁹⁷ helyzetét is, amelynek bevezetésére az 1405. év Szent

9a. kép. Zsigmond király második kettős pecsétje, 1405–1433, előlap, MNL OL, DL 8295; MTA BTK MI 677.

9b. kép. Zsigmond király második kettős pecsétje, hátlap

György napján elrendelt egyéves határidő lejártával került sor.⁹⁸ Hátoldalának mérműves sarkokkittöltései, előlapján a két sávba rendezett körirat, a trónarchitektúra általános elrendezése, a figuratípus a Nagy Lajos korában, a második kettős pecséten bevezetett újítások folytatását jelzik. Ugyanakkor újszerű stíuselem mind az elő-, mind a hátoldal leveles indaornamense, amelynek a hátoldalon a karéjos keretelésű mező tagolásában is fontos szerep jut.⁹⁹ Ez a pecsét 1433-ig, Zsigmond császárkori magyar királyi pecsétjének bevezetéséig használatban volt.

Ez a pecsét lehetett a római királyi pecsét¹⁰⁰ előképe: a kapcsolat egyértelmű a baldachinarchitektúrában, az ülő figura megfogalmazásában. A figurának két részlete azonban a csá-

⁹⁵ Mint fent (9. jegyzet), *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 19., Kat. Zs. 6. sz. (BODOR Imre); *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 14.; 4. kép.

⁹⁶ Vö. MAROSI 1998. i. m. (85. jegyzet).

⁹⁷ Átm.: 118 mm, körirat: a: +SIGISMUNDVS.DEI.GRATIA.HVNGARIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.SERVIE.GALLICIE.LODOMERIE.CVMANIE.BVLGARIEQVE.REX.AC.MARCHIO / BRANDENBVRGENSIS.SACRI.ROMANI.IMPERII.ARCHICAMERARIVS.BOHEMIE.ET.LVCEMBURGENSIS.HERES – r.: +S[igillum].SECVNDVM.SIGISMVNDI.DEI.GRACIA.REGIS.HVNGARIE.ET.ALIORVM.REGNORVM.IN.ALIO.PARTI.SIGILLI.EXPRESSORUM. – *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 183–184., Kat. 3.11 sz. (WEHLI Tünde).

⁹⁸ *Tripartitum* i. m. (3. jegyzet) P. II. §. 26. – Teljesen légből kapott, egyedül a szerző rendelkezésére álló oklevelek datálására támaszkodó dátumokat használ: Bertalan KÉRY: *Kaiser Sigismund. Ikonographie.* Wien–München, Schroll, 1972. 125. skk.

⁹⁹ Jelentőségét kiemeli: BODOR 1987. i. m. (9. jegyzet) 14.: portréjellegéhez: KÉRY 1972. i. m. (98. jegyzet) 126.

¹⁰⁰ KÉRY 1972. i. m. (98. jegyzet) 127.; 92. kép; *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 184., Kat. 3.12 (WEHLI Tünde).

szári hagyományra utal: a bal kézben nem a figura ölében tartott, hanem oldalt vállmagasságba emelt glóbusz s a magasan övezett *chlamyson*, kereszttezett száraival a császári stóla. Ha magyarországi készítése helytálló feltevés, úgy a második magyar felségpecsétéhez képest a lágy stílus megjelenését jelzi Zsigmond udvarában: különösen a test alsó részének drapériakezelése jellemző a lágy stílus formakezelésére.

ZSIGMOND HARMADIK MAGYAR KIRÁLYI KETTŐS PECSÉTJE, amely 1433-ban, a császárrá koronázás után került bevezetésre,¹⁰¹ nem következik a magyar udvari reprezentáció és az udvari művesség ha-

10a. kép. Zsigmond király harmadik kettős pecsétje, 1433–1437, előlap, MNL OL, DL 64285; MTA BTK MI 385.

10b. kép. Zsigmond király harmadik kettős pecsétje, hátlap

gyományából. Hátoldala ugyan a második kettős pecsét újítását követi – azzal a különbséggel, hogy a hat karéjba foglalt címorsorozat az aktuális helyzetnek felel meg, s hogy a karéjok közeinek kitöltésére itt nem mérművek, hanem kiterjesztett szárnyú sasfigurák szolgálnak –, az előlap azonban előzmény nélküli a magyar királyi pecsétek sorában. Egyes elemeinek eredetét a császári pecsétek tradíciójáig, így közvetlenül Zsigmondnak magának 1417-ben elkészített és csak 1433-ban használatba vett császári pecsétjéig¹⁰² lehet követni. Az új előlap kompozíciója azonban a jórészt ikonográfiai-heraldikai előzményekből nem vezethető le (ilyenek a címorsorozat, az attribútumok, a sasoktól közrefogott trónus), az alapvetően frontális-szimmetrikus kompozíció sem követi az első császári pecsét oldott portrészerezését, mozgalmas

¹⁰¹ Átm.: 120 mm, körirat: a: SIGISMVNDVS.DEI.GRACIA.ROMANORUM.IMPERATOR.SEMPER AVGVSTVS.HVNGARIE.BOHEMIE.DALMACIE.CROACIE.RAME.SERVIE.GALICIE.LODOMERIE.COMANIE.BVLGARIEQVE.REX .ET.LVCEMBURGENSIS.HERES – r.: S[igillum].SECV[n]DV[m].SIGISMV[n]DI.DEI.GRA[tia].ROMANO[rum].IMP[er]ATO[r]IS.SEMPER.AVGVSTI.AC.HV[n]GARIE.ET.ALIO[rum].REGNO[rum].REGIS.IN.ALIO.PART[e].SIGILLI.EXPRESSO[rum]. – *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 25–26., Kat. Zs.20. sz. (BODOR Imre), a hátoldal illusztrációja téves!, helyesen: *MMT* 1987. i. m. (14. jegyzet) l. 745., ll. 1851. kép; *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 190., Kat. 3.23 sz. (WEHLI Tünde).

¹⁰² *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 186–187., Kat. 3.18 (MAROSI Ernő); vö. még Zsigmond római császári aranybullája, uo. 188., Kat. 3.19 (WEHLI Tünde, François REINERT); Ernő MAROSI: Die Persönlichkeit Sigismunds in der Kunst. In: *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismunds und der europäischen Geschichte um 1400.* Hrsg. Josef MAČEK–Ernő MAROSI–Ferdinand SEIBT. Warendorf, Philipp von Zabern, 1994. 259. skk.

háromnegyedprofil-beállítását. A pecsét legfeltűnőbb sajátossága az idős Zsigmond portrészzerű ábrázolására való törekvés.¹⁰³ Az arctípus abba a körbe tartozik, amelyet a császár korában használt udvari bírósági pecsét,¹⁰⁴ illetve a Gelre-herold címerkönyvében található császárábrázolás¹⁰⁵ mutat. Az 1433–1437 között használt *Hofgerichtssiegel* egyébként a köriratot áttörő fej realiztikus motívumának is előzménye (előzménye ugyanezen idő aranybullája; a hasonlóan térillúziót keltő kardhoz lásd már a királyi időszak bírósági pecsétjét).¹⁰⁶ Ami a nemes, méltóságteljes császárfej s egyben az ülő alak stílusát illeti, mindenekelőtt Szakállas Lajos bajor herceg Hans Multschernek tulajdonított, a müncheni Bayerisches Nationalmuseumban őrzött síremlékmodellje (az Atyaisten figurája) kínálkozik párhuzamául. A multscheri művészet stíluskapcsolataiból következnek a stílus egyéb párizsi vonatkozásai.¹⁰⁷

Ez a Zsigmond-pecsét vált a magyar késő gótikus pecsétművészetnek közvetett úton legnagyobb hatású előképévé. Követte kompozícióját Zsigmond közvetlen utódjának, Albert királynak felségpecsétje.¹⁰⁸ III. Frigyes átalakítva császári pecsétként használt német királyi pecsétje¹⁰⁹ éppúgy Zsigmond pecsétjének használatában gyökerezik, mint V. László magyar királyi pecsétje. Mátyás király 1464-ben, a Szent Korona visszaszerzése után vésetett kettős pecsétje a hagyománynak ezen a vonalán át kapcsolódik Zsigmond utolsó magyar királyi pecsétjéhez.¹¹⁰

(1999/2015)

10c. kép. Hans Multscher, Szentháromság-relief Sandizellből, Frankfurt a. M., Liebighaus, részlet

10d. kép. Hans Multscher, Szakállas Lajos herceg síremlékének modellje, München, Bayerisches Nationalmuseum, részlet

¹⁰³ Az idealizált és a reális ábrázolástípus megkülönböztetéséhez lásd MAROSI Ernő: Újabb Zsigmond-portrék. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1993. (Művészet-történet – műemlékvédelem IV.) 133–141.

¹⁰⁴ KÉRY 1972. i. m. (98. jegyzet) 130.; 104. kép.

¹⁰⁵ *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 30., Kat. Zs.25. sz. (MAROSI Ernő).

¹⁰⁶ *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 22–23, 25., Kat. Zs.14, 16, 19. sz. (BODOR Imre).

¹⁰⁷ E kapcsolatok elemzéséhez lásd újabban: Herbert BECK–Mareike BÜCKLING: *Hans Multscher: das Frankfurter Trinitätsrelief, ein Zeugnis spekulativer Künstlerindividualität*. Frankfurt a. M., 1988. (Fischer-Taschenbuch 3952.)

¹⁰⁸ OTTO POSSE: *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 751 bis 1913 II. Von Karl IV. bis Friedrich III. (1347–1493)*. Dresden, Baensch, 1910. 19. tábla, 7; *Zsigmond-kat.* 1987. i. m. (9. jegyzet) 27., Kat. Zs. 24.a. sz. (BODOR Imre).

¹⁰⁹ Ikonográfiai helyzetéhez lásd legutóbb: Gerhard SCHMIDT: Bildnisse eines Schwierigen: Beiträge zur Ikonographie Kaiser Friedrichs III. In: *Festschrift für Hermann Fillitz zum 70. Geburtstag. Aachener Kunstblätter*, 60. 1994. 354. sk., vö.: Abb. 10.

¹¹⁰ E kapcsolatokhoz: *MMT* 1987. i. m. (14. jegyzet) I. 745. sk.; az V. László-pecsét: uo. II. 1856. kép; *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 64–65., Kat. P12 (RÁCZ György–WEHLI Tünde); vö. MAROSI Ernő: A Zsigmond-kor művészeti öröksége. A késő gótika kezdete. In: *Sigismundus* 2006. i. m. (73. jegyzet) 563.; Uő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Szerk. FARBAKY Péter et al. Kiállítási katalógus. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 119–120.

Ernő Marosi

Majesty-seals of the Angevin Kings of Hungary and Sigismund of Luxembourg

This study deals with nine royal majesty-seals from Hungary, from the beginning of the Angevin rule (early 14th century) to the death of Sigismund of Luxembourg in 1437. The analysis focuses exclusively on Hungarian seals (especially on the double wax seals, which are the most significant from representational point of view) without discussing others. The type and iconography of the Hungarian royal majesty-seals have their origin in the earlier period (the 13th century) of late Arpadian rule when the subject of the sides of the double-faced imprints (*Münzsiegel*) was fixed: on the avers the king's full-length-image seated on the throne and the coat-of-arms of the country (mainly the double cross) eventually together with blazons of other provinces. As well documented works of art the seals are also highly valuable in a juridical sense, they contribute to our knowledge about the stylistic trends in the courtly milieu as well as they substitute the lost pieces of its treasures.

The **1st majesty seal** (in use: 1302–1323) of **King Charles I** of Hungary seems to have been identical with that of his father, prince Charles Martel, (son of King Charles II of Naples and of Mary of Hungary), who put a claim on the Hungarian throne and also used the titles of a Duke of Calabria. It can be considered a work from Naples, composed according to Hungarian representational use. This seal was substituted by the **2nd** (in use: 1323–1330, lost in the defeat with a Prince of Wallachia) which was practically an enriched copy of the first in the same style as contemporary Central European royal seals (that of Venceslas [III. in Bohemia] King Charles of Anjou's rival, made in Prague). The seal was renewed due to security and authenticity reasons, as the expression (by the use of the Angevin blazon with lambel and also by claiming the title of the prince of Salerno) of the Angevin rule of Naples and Sicily. It was surely a work of a goldsmiths' workshop active in the service of the royal court for a longer time (see also the majesty seal of Queen Elizabeth [Piast] from the same time and mainly that of Bishop Andreas Bátori of Várad).

The **1st majesty seal of King Louis I** (in use: 1342–1363, lost) seems to have belonged to the same group. The **3rd majesty seal of Charles I** is a masterpiece and it is also the most well documented in Hungary. According to the donation charter the seal-matrix was made by the artist Pietro di Simone Gallico of Siena coming from Naples. He was a real innovator in terms of the composition and artistic quality of the seal-matrix using a Neapolitan style. A textile with similar decorative heraldic pattern as on the throne drapery of the seal was found in a 1999 archeological excavation in Buda. Perhaps in the same workshop in the service of the Hungarian royal court there was a stylistic change in the second half of the 14th century. A series of motifs of French origin were adopted, such as the combination of the (*pavillon*-shaped) drapery over the throne with the elements of masonry (**2nd majesty seal of Louis I**, in use: 1363–1382). Another proof of the French relationship is that a seal

used before 1364 by King Charles V of France was adapted for **Queen Mary in** 1382. In this case, on the basis of parallels among goldsmiths' works from the circle of the Hungarian Angevin court (e.g. treasure of the Hungarian Chapel in Aachen, jewels from Curtea de Argeş) the role of royal goldsmiths can be proved. The **1st majesty seal of Sigismund of Luxembourg** (in use: 1387–1404) certainly comes from the same workshop, and the Angevine model was applied on the avers of his **2nd majesty seal** (1405–1433), while on the revers a new type, enriched by the wreath of blazons of the provinces was first introduced. **Sigismund of Luxemburg's 3rd majesty seal** was made in 1433 (in use until his death in 1437), the year of his imperial coronation (at the same time as the imperial seal commissioned in 1417 was put in use). Beside the introduction of elements of the highest representation, this is an early document for a new realism in portraiture, showing exceptional artistic quality whose master was perhaps close to the early works of Hans Multscher.

Várady Zoltán

Az uralkodói pecsétek feliratainak epigráfiai vizsgálata

Az államalapítás korától kezdve a különböző írásfajták egymást követő változásait, a betűtípusok használatának időhatárait jól megfigyelhetjük az uralkodói pecsétek feliratainak, s a levont következtetések összevethetők a pénzékek, a falfestmények és a legfontosabb kőemlékek feliratainak tapasztalt jelenségekkel. A pecsétek keltezhetőségük révén pedig segítséget nyújthatnak a többi epigráfiai emlék pontosabb kormeghatározásához.

A legkorábbi pecsétek feliratainak betűi, akárcsak a pénzeken olvasható betűk, a technikai tökéletlenség miatt bizonyos változottságot mutatnak ugyan, de a román korra jellemző *antiqua tractatió* határain belül. I. András király fémbillogján szépen formált *antiqua* betűkből álló feliratot olvashatunk.¹

Jelentősebb változások csak a 11. század utolsó negyedében jelentkeztek. A királyi pecsétek között Szent Lászlón már látható

a klasszikus formák mellett a félkörívből kialakított *E* betű,² amely felfedezhető Kálmán királyén is.³ Utóbbinál a *G* betű

is alul visszahajló ívű, a kőfeliratokéhoz hasonló. II. Béla (1. kép) és II. Géza pecsétjén⁴ is ilyenfajta betűket láthatunk, mindkettőn szerepel az unciális *D* betű a szögletes *C*-vel együtt. III. István pecsétjén⁵ emellett gyakoribbá válik a félköríves *E*, III. Béla nagypecsétjén⁶ (2. kép) pedig feltűnik az unciális *H* betű. Imre király 1202-es aranybulláján⁷ az *antiqua H* mellett olvasható az unciális *H* is, a *D* szintén unciális formájú, a félköríves *E* pedig jobb oldalon

Várady Zoltán régész, levéltáros,
a történelemtudomány kandidátusa,
igazgató (MNL Tolna Megyei Levéltára,
Szekszárd), főiskolai tanár (Károli Gáspár
Református Egyetem, Budapest),
címzetes egyetemi tanár
(Pécsi Tudományegyetem)
Kutatási területei: középkori magyarországi
feliratok epigráfiai vizsgálata,
Tolna megye 17–18. századi története
E-mail: igazgato.tml@mnl.gov.hu

Zoltán Várady CSc, archaeologist, archivist,
director (Hungarian National Archives
Tolna County Archives, Szekszárd), college
professor (Károli Gáspár University of the
Reformed Church, Budapest), titular
university professor (University of Pécs)
Areas of research: epigraphy of medieval
inscriptions in Hungary, history of Tolna
county in the 17–18th century
E-mail: igazgato.tml@mnl.gov.hu

1. kép. II. Béla király pecsétje,
főleg antikva betűkkel

2. kép. III. Béla király
nagypecsétje,
főleg antikva betűkkel

¹ KUMOROVITZ 1993. 18.; II.4. kép; TAKÁCS 2012. 80–81. (Kat. 5.).

² MNL OL, Pm.gy. 3. sz.; FEJÉRPATAKY 1892. 135.; MTA BTK MI, Pm.gy. 548. sz.; TAKÁCS 2012. 84–85. (Kat. 9.).

³ MNL OL, Pm.gy. 5. sz.; FEJÉRPATAKY 1892. 136.; MTA BTK MI, Pm.gy. 149. sz.; TAKÁCS 2012. 86–87. (Kat. 10.).

⁴ MNL OL, Pm.gy. 7. sz.; TAKÁCS 2012. 88–89. (Kat. 11.), valamint MNL OL, Pm.gy. 8. sz.; FEJÉRPATAKY 1892. 138.; TAKÁCS 2012. 90–91. (Kat. 12.).

⁵ *M.Művt.* 1. 1939. 125.; TAKÁCS 2012. 94–95. (Kat. 15.).

⁶ BTM K.gy. 66.1876.; TAKÁCS 2012. 96–97. (Kat. 17.).

⁷ DÖRY 1917. 17.; BARTONIEK 1924–25. 17.; TAKÁCS 2012. 104–106. (Kat. 21.).

zárttá válik. Az 1202. évi lenyomatú nagypecséten⁸ (3. kép) a zárt maiuscula *E* mellett szintén unciális *D* olvasható.

A pénzek apró mérete miatt a klasszikus betűformáktól némi eltérés mutatkozik, a betűszárak alul-felül kiszélesednek. I. András⁹ pénzén az *A* betűn megjelenik a felső díszítővonal, az *S* betűt két félkörívből alakították ki. Az *A* és *E* betűk hasonló módon alakulnak I. Béla király pénzén is,¹⁰ amelyen az *X* két félkörívből való kialakítása és a *B* betű furcsa alakja tér el a klasszikus formától. A fenti jellemzők érvényesülnek később is I. (Szent) László király dénárjain¹¹ kissé széthúzott betűszárakkal, fordított *S* alakkal. Kálmán dénárjain¹² is ez tapasztalható, itt érdekesség a vastag szára-

3. kép. Imre király nagypecséteje, főleg antikva betűkkel

4. kép. II. András király aranypecsétjének előlapja, korai gótikus betűkkel

kat összekötő elemek vékonysága. II. István és II. Béla dénárja-in¹³ is hasonló betűtractatiókat láthatunk. III. Béla pénzeinek¹⁴ felirata sem mutat új irányt. Imre király dénárján¹⁵ kiszélesedő szárvégű, antiqua típusú betűk láthatók.

Az unciális betűtípusnak a korai gótikára jellemző terjedését II. András (4. kép) és IV. Béla pecsétjein¹⁶ láthatjuk, de utóbbinak dénárján már kerekedő, zárttá váló maiusculák is mutatkoznak.¹⁷

Az ismertebb falképek közül a feldebrői templom Káinjelenetes névfelirata bizánci hatást tükröz, amely összevág a keleties-bizáncias alaprajzzal és ikonográfiai megoldásokkal.¹⁸ A képet a 12. század utolsó negyedére, tehát III. Béla korára keltezik, s mivel a korai gótikus íráskorszakban bizonyos területeken jellemző a bizánci hatású betűk feltűnése,¹⁹ ezt a feliratot is ebbe a kategóriába sorolhatjuk, annak ellenére, hogy a falképeket művészettörténetileg a román kori alkotá-

⁸ BTM K.gy. 66.1878; BARTONIEK 1924–25. 15.; TAKÁCS 2012. 102–103. (Kat. 20.).

⁹ C.N.H. 12. tétel; HÓMAN 1916. 192–193.; 9. kép; UNGER 1974–76. 5. tétel; HUSZÁR 1979. 9. tétel; GEDAI 1991. 27.; Soós 1998. 62.

¹⁰ C.N.H. 16. tétel; HÓMAN 1916. 193–194.; 10. kép; UNGER 1974–76. 7. tétel; HUSZÁR 1979. 12. tétel; GEDAI 1991. 30.; Soós 1998. 62.

¹¹ C.N.H. 25, 28, 31. tétel; HÓMAN 1916. 196–197.; 20, 25. kép; *LK eml.* 1977. 46. (kép); UNGER 1974–76. 15–16, 20. tétel; HUSZÁR 1979. 21, 22, 25. tétel; Soós 1998. 63–64.

¹² C.N.H. 41, 45. tétel; HÓMAN 1916. 236.; 29–30. kép; UNGER 1974–76. 28. tétel; HUSZÁR 1979. 37. tétel; *Mo.tört.* 1984. I/2. 208. kép; Soós 1998. 64.

¹³ C.N.H. 51, 59, 61. tétel; HÓMAN 1916. 237.; 32–34. kép; UNGER 1974–76. 35, 43, 45. tétel; HUSZÁR 1979. 45, 50, 53. tétel; *Mo.tört.* 1984. I/2. 231. kép 11; GEDAI 1991. 41, 42.; Soós 1998. 65.

¹⁴ C.N.H. 105, 111. tétel; HÓMAN 1916. 239.; 47, 49. kép; UNGER 1974–76. 104, 93. tétel; HUSZÁR 1979. 61, 66.a. tétel; *III. Béla eml.* 1981. 14. kép; *Mo.tört.* 1984. I/2. 231. kép 8, 10; Soós 1998. 66.

¹⁵ C.N.H. 113. tétel; HÓMAN 1916. 259.; 65. kép; UNGER 1974–76. 126. tétel; HUSZÁR 1979. 74. tétel; *Mo.tört.* 1984. I/2. 231. kép 11; GEDAI 1991. 54.; Soós 1998. 67.

¹⁶ BTM K.gy. 66.1887/1–2, 66.1881.; SZENTPÉTERY 1916. 4–7, 120.; BARTONIEK 1924–25. 22.; TAKÁCS 2012. 107–116. (Kat. 23–27.), illetve BTM K.gy. 66.1891/1–2; MNL OL, Pm.gy. 29/1–2. sz.; BARTONIEK 1924–25. 23.; BTM K.gy. 66.1892/1–2; MNL OL, Pm.gy. 31. sz.; BÁRCZAY 1897. 157.; MTA BTK MI, Pm.gy. 1169. sz.; TAKÁCS 2012. 118–125. (Kat. 29–33.).

¹⁷ MTA BTK MI, Pm.gy. 154. sz.; MTA BTK MI, Pm.gy. 818. sz.

¹⁸ Forster Központ, Fotótár 124385. neg.; RADOCSAY 1954. 137–138.; IX. tábla; TÓTH 1974. 27–37.; 23. kép; RADOCSAY 1977. 133.; 4. kép.

¹⁹ Kloos 1980. 129.

sok között tartják számon.²⁰ Hasonló gondot jelent a hidegségi freskófeliratok besorolása, ahol a képeket a művészettörténet 13. század közepének és késő román stílusának határozza meg.²¹ Betűi között nagyrészt valóban antiqua formákkal találkozunk, de az unciális *N* használata az antiqua *N* mellett a *Johannes* szóban a korai gótikus írásstílus jellegzetessége.²² A süvétei (Šivetice, Szlovákia) Margit-legenda felirata viszont egyértelműen korai gótikus, a falképet a művészettörténet a 13. század harmadik negyedére keltezi.²³

A román korszak feliratstílusát a köemlékek esetében is 1000 utántól számíthatjuk például a zalavári kövek alapján, amelyek a betűk klasszikus formáját mutatják a *C*, *G* és *N* kivételével, de az *M* szárai is befelé dőlnek. A szögletes betűk közül csak a *C* jelentkezik.²⁴ Miután a román kori feliratokra jellemző néhány unciális betű felbukkanása is, ide sorolható a zalaapáti kötödredék,²⁵ a pécsi Jákob-kő és társai,²⁶ Imre király zirci oltáradományozó táblája.²⁷ A sort a budai úgynevezett „Gaudeat”-kövel lehet zárni, amelyet a tatárjárás utáni időszakra, a 13. század második felére szokás keltezni.²⁸ A betűtípus felső időhatárát így 1242 utánra tehetjük.

A fent tárgyalt köemlékfeliratok mellett jelentkezik az a korai gótikusként meghatározható csoport, amelynek betűi között már több unciális forma is megjelenik, így az 1165–1172 közé, tehát III. István korára keltezett vörsi határkövön.²⁹ Ünnepeyes formában III. Béla uralodásának végéről, az 1196 körüli évekből ismerjük ezt a típust az esztergomi Porta Speciosa feliratairól,³⁰ Vilmos kanonok esztergomi síremlékéről³¹ és Apollinaris székesfehérvári sírfedőlapjáról.³² A századforduló terméke Márton mester provinciális kivitelű, de az unciális betűk terjedését jól mutató, kalocsai sírfelirata is,³³ amelyen az *E* betű jobb oldala zárttá válik. A sort az 1262-es évszámú, tehát IV. Béla korából származó szegedi Marcus-féle sírkő zárja,³⁴ amely szintén provinciális kivitelben, de a kalocsai Márton-felirattól eltérő variánsokat mutatva készült.

A királyi pecséteteket tekintve a kőfeliratoktól eltérően a román és a korai gótikus stílus párhuzamossága nem annyira jellemző, itt szembetűnőbb az elhatárolódás. Ez a korszakhatár pedig I. Imre és II. András uralomváltásánál, tehát a 13. század elején határozható meg (1205 körül).³⁵ A korai gótikus korszak időtartamát a pecsételnél II. András és IV. Béla uralodási éveiben határozhatjuk meg, tehát 1270 körüli időpontot állapíthatunk meg zárásként, s ez összhangban van a kőfeliratokkal. Hozzá kell tennünk, hogy a 13. század első felében ország-szerte tanúi lehetünk a korai gótikus írástípus terjedésének a káptalanok és konventek pecsét-

²⁰ TÓTH 1974. 27–37.

²¹ RADOCSAY 1954. 146.; I. tábla; CSATKAI 1956. 532.; TÓTH 1974. 67, 70.; RADOCSAY 1977. 138.; 5. kép.

²² KLOOS 1980. 127.

²³ RADOCSAY 1954. 210–211.; XXXIII. tábla; TÓTH 1974. 84–85.; 70. kép; RADOCSAY 1977. 163.

²⁴ BOGYAY 1941. 88–93.; ENTZ 1964. 17–46, 111–118.; *Ák-kat.* 1978. 69–70, 72–73. (4. kat. sz. TÓTH Melinda); VALTER 1985. 17.; TÓTH 1990. 149, 150, 164, 165.

²⁵ ENTZ 1964. 115.; TÓTH 1990. 149, 163.

²⁶ SZÖNYI 1906. 3, 211–212, 216–217, 221.; *Ák-kat.* 1978. 143–144. (65. kat. sz. Tóth Melinda); MAROSI 1984a. 67.; *Pann.Reg.* 1994. 145–147. (I-74. kat. sz. Tóth Melinda).

²⁷ DAX et al. 1972. 266–267.; MAROSI 1984a. 123.; 170. kép.

²⁸ *M.Művt.* 1. 1939. 199, 624.; GEREVICH 1975. 240.; 150. kép.

²⁹ BOGYAY 1941. 88–93.; GENTHON 1959. 367.; TÓTH 1990. 151, 166.

³⁰ GENTHON 1959. 91.; KOLBA 1962. 114.; MAROSI 1984a. 32, 36, 166–167, 169.; MAROSI 1984b. 346–351, 353–354.; MAROSI 1994. 154–158.; *Pann.Reg.* 1994. 159–170. (I-82. kat. sz. BODA Zsuzsanna–MAROSI Ernő–TÓTH Sándor–HORVÁTH István–TAKÁCS Imre.)

³¹ MÁTHES 1827. 60–61. (S. 96) – MÁTHES 2014. 144–147.; VERNEI-KRONBERGER 1939. 13.; KOLBA 1962. 114, 118.; HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979. 106.; MAROSI 1984a. 36.; Taf. XIV; LÖVEI–VARGA 1987. 340.; TAKÁCS 1988. 122–123, 130–131.; 5. kép.

³² KOLBA 1962. 111–123.; LÖVEI 1980. 213.; MAROSI 1984a. 223.; TAKÁCS 1988. 127, 128.

³³ GEREVICH 1938. 72.; KOLBA 1962. 114.; KÓHEGYI–KOZÁK 1975. 105, 113.; 4. kép.

³⁴ TROGMAYER 1982. 145–146.

³⁵ MTA BTK MI, Pm.gy. 1176. sz., illetve 621. sz.

5. kép. V. István király kettős pecsétje, gótikus maiusculákkal

6. kép. Zsigmond király első nagypecsétje, gótikus maiusculákkal

jein, IV. Béla korában pedig egyre gyakrabban tapasztalható a gótikus maiuscula felirat használata is.³⁶ Ezt a kronológiai sorrendet teljesen alátámasztják az említett falfeliratok, amelyek a korai gótikus íráskorszak termékei, s korukat a 12. század utolsó negyedétől a 13. század harmadik negyedéig határozta meg a művészettörténet.³⁷ A pénzekben viszont II. András uralkodása nem hoz változást, csak IV. Béla dénárjain láthatunk korai gótikus feliratokat, s V. István egyik dénárja és obulusa mutat a gótikus maiuscula irányába.³⁸ A gótikus maiuscula írás elterjedését jól jelzi V. István kettős pecsétjének felirata (5. kép).³⁹ A betűtípus Kun Erzsébet,⁴⁰ IV. László,⁴¹ III. András⁴² pecsétjein is nyomon követhető. Ez szerepel I. Károly,⁴³ Nagy Lajos,⁴⁴ idősebb⁴⁵ és ifjabb Erzsébet királyné,⁴⁶ István herceg,⁴⁷ Kis Károly⁴⁸ és Mária pecsétjein is.⁴⁹ Zsigmond első pecsétje (1389)⁵⁰ (6. kép) és középpecsétje (1400) még gótikus maiusculás,⁵¹ de gyűrés- (1378),⁵² brandenburgi örgrófi (1386)⁵³ és negyedik titkos pecsétje (1408) gótikus minuscula feliratú.⁵⁴

A falképek gótikus maiuscula betűtípusú feliratai közül a cserkúti 1334-es évszámot olvashatunk,⁵⁵ a szepesdaróci (Dravce, Szlovákia) római katolikus templom feliratos falképeit

³⁶ TAKÁCS 1992. 42.

³⁷ Lásd Tóth Melindának a 18. és 23. jegyzetben hivatkozott megállapításait.

³⁸ Soós 1998. 67–70.

³⁹ BTM K.gy. 66.1900, 66.1903/1–2; MNL OL, DI. 610, DI. 825; DÖRY 1917. 21.; TAKÁCS 2012. 129–131. (Kat. 36.).

⁴⁰ BTM K.gy. 66.106/1–2; MNL OL, DI. 844; BÁRCZAY 1897. 159.; TAKÁCS 2012. 132–134. (Kat. 37–38.).

⁴¹ BTM K.gy. 66.1904/1–2; MNL OL, Pm.gy. 39. sz.; BÁRCZAY 1897. 159.; TAKÁCS 2012. 136–139, 141–145. (Kat. 40–41, 43–44.).

⁴² BTM K.gy. 66.1911; MNL OL, Pm.gy. 43. sz.; TAKÁCS 2012. 149–151. (Kat. 47.).

⁴³ BTM K.gy. 66.1926/1–2; BÁRCZAY 1897. 154, 159.; 19, 21. ábra; GÁRDONYI 1907. 37, 38–39, 54; *LK-kat.* 1982. 142–143. (29–31. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁴⁴ BTM K.gy. 66.1941; BTM K.gy. 66.1967; MNL OL Pm.64.sz.; BÁRCZAY 1897. 159.; GRÜNN 1902. 115.; PÓR 1905. 17–18.; *LK-kat.* 1982. 145–147. (37–45. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁴⁵ BTM K.gy. 66.1935; MNL OL, DI 3137; GRÜNN 1902. 115.; PÓR 1905. 18.; *LK-kat.* 1982. 143–145. (32–36. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁴⁶ BÁRCZAY 1897. 161.; *LK-kat.* 1982. 150. (53–54. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁴⁷ BTM K.gy. 66.1954; MNL OL, DI 4153; *LK-kat.* 1982. 149. (50. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁴⁸ BOINIČIĆ 1895. 42.

⁴⁹ BTM K.gy. 66.1983; BÁRCZAY 1897. 157.; *LK-kat.* 1982.150–151. (55–56. kat. sz. MAROSI Ernő)

⁵⁰ BTM K.gy. 66.1989; MNL OL, Pm.gy. 74. sz.; BÁRCZAY 1897. 154, 159.; 20. ábra.

⁵¹ BTM K.gy. 66.1996; MNL OL, DI. 2052.

⁵² *ZSK-kat.* 1987. II. 17. (Zs. 1. kat. sz. BODOR Imre.)

⁵³ BTM K.gy. 66.1988; MNL OL, DI. 7219; *ZSK-kat.* 1987. II. 16. (Zs. 1. kat. sz. BODOR Imre.)

⁵⁴ BTM K.gy. 66.2002; MNL OL, DI. 9432; *ZSK-kat.* 1987. II. 21. (Zs. 10. kat. sz. BODOR Imre.)

⁵⁵ Forster Központ, Fotótár 114378. neg.; RADOCSAY 1954. 127.; *MMTö* 1987. I. 121. (MAROSI Ernő); II. 225. kép.

a 14. század elejére és első felére,⁵⁶ a zselizi (Želiezovce, Szlovákia) Veronika kendője-freskót az 1380-as évek végére, illetve a századvégre keltezik⁵⁷ – mindenesetre a pontosan datált bántornyai (Turnišče, Szlovénia) freskók 1383-as és 1389-es évszámúak, de a maiusculás írásszalagot tartó apostolok mellett részben már gótikus minuscula feliratúak.⁵⁸ A gótikus maiuscula divatjának vége a falképek esetében is a 14. század végére tehető.

Párhuzamot mutat az európai területekkel, hogy a gótikus maiuscula a következő században a pénzeken tovább él, a gótikus minuscula nem váltja fel. Csak egy esetben látunk kivételesen gótikus minusculát, I. Károly egyik dénárján.⁵⁹ Mátyás garasán, de még II. Ulászló talérvetétén is szabályos gótikus maiusculákat látunk, így a pénzeken a típus használatában a legkonzervatívabbnak.⁶⁰ Megjegyzendő azonban az a tény is, hogy az európai korszakhatárok ellenére Zsigmond 1435-ös harmadik kettős-pecsétjén⁶¹ és császári titkos pecsétjén⁶² még szintén gótikus maiuscula betűket formáltak, akár csak Albert király 1438-as felségpecsétjén⁶³ és I. Ulászló 1444-es új pecsétjén⁶⁴ (7. kép).

A feliratos köemlékek a falképekkel összhangban legkorábban csak a 14. század első harmadában mutatnak gótikus maiuscula betűket a Dunántúlon. Országos szinten ennél jóval korábbi kezdő időpontra kell gondolnunk, ezt jelzi egy 1289-es évszámú budai sírkőtöredék,⁶⁵ valamint az aranyosgerendi (Luncani, Románia) két felirat (1290, 1299) is.⁶⁶ Felső korszakhatárt talán Comói Zacharias budai sírkövének háttérmélyítései maiusculái jelzik, a köemléket 1400 körüli időpontban készültnek tartják.⁶⁷

Magyarországon a királyi pecséteken Zsigmond korától jelenik meg a gótikus minuscula, s váltja fel a gótikus maiusculát. A már említett brandenburgi örgrófi és titkos pecsétjén⁶⁸ kívül a birodalmi vikáriusi (1402) pecséten és római királyi pecsétjein látható a minuscula,⁶⁹ majd Borbála királyné titkos pecsétjén (1417)⁷⁰ és Zsigmond későbbi, 1435-ös titkos pecsétjén is használatos⁷¹ (8. kép). Albert király⁷² és Erzsébet királyné pecsétjein is éppúgy a gótikus

7. kép. I. Ulászló király új pecsétje, gótikus maiusculákkal

⁵⁶ Forster Központ, Fotótár 5381. neg.; RADOCSAY 1954. 219–220.; XXV–XXVI. tábla; RADOCSAY 1977. 168–169.; 85. kép; PROKOPP 1983. 184.; Fig. 92; *MMTö* 1987. I. 347. (PROKOPP Mária); II. 216. kép.

⁵⁷ Forster Központ, Fotótár 2610. neg.; RADOCSAY 1954. 240.; LXVI. tábla; PROKOPP 1983. 192–193.; Fig. 88.

⁵⁸ Forster Központ, Fotótár 124301, 2516, 124292, 124287. neg.; RADOCSAY 1954. 112–113.; LXXXIX–XCIII. tábla; *MMTö* 1987. I. 483. (VÉGH János); MAROSI 1989. 42, 43, 104.; 53, 56–59. kép.

⁵⁹ C.N.H. II. 42. tétel; Soós 1998. 24.

⁶⁰ C.N.H. II. 213.a és 266. tétel; SEY–GEDAI 1973. 43, 44. tétel; 38–39 és 45. kép; UNGER 1974–76. 550, 626. tétel; HUSZÁR 1979. 695, 793. tétel; KLOOS 1980. 133.; Soós 1998. 92, 98.

⁶¹ BTM K.gy. 66.2013; *ZSK-kat.* 1987. II. 25–26. (Zs. 20. kat. sz. BODOR Imre.)

⁶² BTM K.gy. 66.2015; MNL OL, DI. 1229; *ZSK-kat.* 1987. II. 24. (Zs. 18. kat. sz. BODOR Imre.)

⁶³ BTM K.gy. 66.2019; MNL OL, Pm.gy. 90. sz.; *ZSK-kat.* 1987. II. 27. (Zs. 24.a kat. sz. BODOR Imre.)

⁶⁴ DÓRY 1918–21. 32.

⁶⁵ GYÜRKY 1984; LÖVEI–VARGA 1987. 334, 339.

⁶⁶ ORBÁN 1871. 130–131.; ENTZ 1952. 147–149.; XXVI. t. 1.; *MMTö* 1987. II. 77. kép; KUBINYI 1986. 58–59.; ENTZ 1994. 96.; 28–29. kép.

⁶⁷ SZENDREI 1902. 399.; FORSTER 1905. 154, 162.; HORVÁTH 1932. 16.; VERNEI–KRONBERGER 1939. 29.; RADOCSAY 1971. 477.

⁶⁸ Lásd 53, 54. jegyzet.

⁶⁹ BTM K.gy. 66.1999; MNL OL, Pm.gy. 86. sz.; *ZSK-kat.* 1987. II. 20., illetve 21–22. (Zs. 8. és Zs. 11. kat. sz. BODOR Imre.)

⁷⁰ BTM K.gy. 66.2007; MNL OL, DI. 10519; BÁRCZAY 1897. 161.

⁷¹ BTM K.gy. 66.2014; MNL OL, DI. 33941.

⁷² BTM K.gy. 66.2020; MNL OL, Pm.gy. 92. sz.

8. kép. Zsigmond császár hatodik magyar titkos pecsétje, gótikus minusculákkal

9. kép. Mátyás király nagy függőpecsétje, gótikus minusculákkal

10. kép. Mátyás király aranypecsétje, humanista capitalis betűkkel

minuscula használatát láthatjuk,⁷³ mint I. Ulászló⁷⁴ és V. László királyokéin.⁷⁵ Hunyadi János kormányzó pecsétje,⁷⁶ valamint Mátyás titkos pecsétje (1459)⁷⁷ is gótikus minuscula betűkkel készült. Utóbbinak nagy függőpecsétje⁷⁸ (9. kép) (1468), első cseh királyi pecsétje,⁷⁹ új (második) titkos pecsétje (1485) szintén minusculás,⁸⁰ miközben aranypecsétjén (1464)⁸¹ megjelenik az új divatú betűtípus, a humanista capitalis (10. kép). Az általa

használt 16 féle pecsét többségén (4 kivételével) gótikus minuscula betűkből álló feliratot olvashatunk, tehát ez a betűtípus Mátyás uralkodásának végéig használatos volt.⁸²

A falfestmények közül kiemelkedő a szepeshelyi (Spišská Kapitula, Szlovákia) prépostsági templom 1317-es évszámot viselő alkotása, amely I. Károly király felvidéki győzelmeinek emlékére készült.⁸³ Nemcsak stílusában tükröz idegen (olasz) hatást, hanem az új betűtípus megjelenése is feltűnően modern műre utal, hiszen minden előzmény nélkül bukkan fel, s hosszú ideig nem is találkozunk párjával. Juraj Šedivý – részben a restaurátori véleményekre, valamint a nagyon szokatlan betűformákra is hivatkozva – 19. századi, anakronisztikusan historizáló

⁷³ BÁRCZAY 1897. 157.; SCHÖNHERR 1889. 127.

⁷⁴ DÓRY 1917. 24.; DÓRY 1918–21. 32.

⁷⁵ BTM K.gy. 66.2030; MNL OL, Pm.gy. 95. sz.; BTM K.gy. 66.2031; MNL OL, DI. 33337.

⁷⁶ BTM K.gy. 66.2026; MNL OL, DI. 33127; SZENTPÉTERY 1902. 161.

⁷⁷ BTM K.gy. 66.2034; MNL OL, DI. 15323; KUMOROVITZ 1932. 7.; 1. ábra.

⁷⁸ BTM K.gy. 66.2038/1–2; MNL, OL, Pm.gy. 102. sz.

⁷⁹ KUMOROVITZ 1932. 11.

⁸⁰ BTM K.gy. 66.2045; MNL OL, Pm.gy. 106. sz.; KUMOROVITZ 1932. 9.

⁸¹ BTM K.gy. 66.2036; MNL OL, Pm.gy. 105. sz.; Soproni Városi Levéltár Ladula K. fasc. 1; *Kat.Schall*. 1982. 214. (Kat.-Nr. 97: BÁNDI, Zsuzsanna); Abb. 1.a, b.

⁸² KUMOROVITZ 1932. 5–19.

⁸³ *M.Művt.* 1. 1939. 540.; RADOCSAY 1954. 220–221.; XLIX.tábla; RADOCSAY 1977. 170.; 86. kép; PROKOPP 1983. 184–185.; Fig. 90; *MMTö* 1987. I. 214, 298, 346–347. (WEHLI Tünde, MAROSI Ernő, PROKOPP Mária); II. 211–212. kép.

hozzátételként értelmezi a feliratokat.⁸⁴ A fentiekben bemutatott bántornyai freskóknál korábbra keltezi feliratuk a gótikus minuscula feliratos veleméri freskókat (1378),⁸⁵ 1388 utánra a már említett zselizi freskón kívül a további ott levő falfestményeket (Becsei Vesszős György különítélete).⁸⁶ Feltehetőleg 14. század végiek a csetneki (Štítnik, Szlovákia) freskók gótikus minusculás feliratokkal ellátott egyes részletei,⁸⁷ és 1392-es évszámú a mártonhelyi (Martjančij, Szlovénia) templom felirata.⁸⁸ A sort a 15. századi emlékekkel folytathatjuk: 1426-os dátumúak a szalonnai falfestmények.⁸⁹ Az 1416 és 1426 között épült ozorai várkastély festett erkélyfalára gyakorlásként szintén minuscula betűket karcolgattak,⁹⁰ s a soproni Szent Jakab-kápolna falfestményein is bekarcolt minuscula feliratok örökítették meg az ott járók nevét 1437-ben és 1440-ben.⁹¹ Ennél is későbbinek, a 15. század második feléből származónak határozták meg a besztercebányai (Banská Bystrica, Szlovákia) Mária-templom (vártemplom) valójában csak a 15. század elején befejezett boltozatú Borbála-kápolnájának konzolalakjai alatt olvasható, festett minusculás feliratokat.⁹²

A köfeliratok esetében az új íráskorszakot jelző egyik legkorábbi gótikus minusculás emlékünk egy buda-margitszigeti sírkőtöredék, amely bár nem teljes bizonyossággal, de 1366-ra keltezhető.⁹³ Nagyjából egykorú vele a győri Salamoni Bereck-féle kettős síremlék, amelyen 1364-es halálzási évszám olvasható.⁹⁴ A gótikus minuscula divatjának felbukkanása 1365–1370 közé keltezhető a budai és a dunántúli emlékek alapján. A stílusváltás idejének okai egyelőre ismeretlenek. A betűtípus a következő évszázadban is örzi közkedveltségét, sőt még a 16. század elején is találkozunk két provinciális variációjával az 1508-as évszámú simontornyai ablakszemöldökkövön⁹⁵ és Zathai János kanonok 1524-es évszámú, somogyvári kriptafedőlapján.⁹⁶

Összegezve adatainkat megállapíthatjuk, hogy hazánkban a gótikus minuscula – eltekintve az 1317-es szépehelyi falfestmény betűformáit tekintve erősen kétséges keltezésű felirattól – a falfestményeken igazolhatóan csak mintegy ötven évvel később válik elterjedté. A pecséteken is ekkor kezdődik a betűtípus divatja, míg a pénzekben igazából meg sem jelenik. Mindenesetre fém íráshordozón, a zárai (Zadar, Horvátország) Szent Simeon-szarkofágon, bár a gótikus maiusculával együtt szerepelve, 1380 körül szintén előfordul.⁹⁷ A vésett technikájú gótikus minuscula korszakának végét a 15. század közepére tehetjük. Eközben a 14–15. század fordulóján kezdődik el a gótikus minuscula főleg mélyített sávba helyezett,

⁸⁴ ŠEDIVÝ 2008. 54–61.; obr. 2–3.

⁸⁵ Lásd 58. jegyzet; Forster Központ, Fotótár 5535, 7886, 75828. neg.; RADOCSAY 1954. 231–233.; LXXXV–LXXXVIII. tábla; RADOCSAY 1977. 172.; 36–36, 38. kép; MAROSI 1989. 40, 102–103.; 9–10, 18, 20, 27. kép.

⁸⁶ Lásd 57. jegyzet; Forster Központ, Fotótár 2598. neg.; RADOCSAY 1977. 178–179.; 91. kép; VÉGH 1984.; *MMTÖ* 1987. I. 215, 533, 598. (WEHLI Tünde, MAROSI Ernő, PROKOPP Mária); II. 1289. kép.

⁸⁷ Forster Központ, Fotótár 39436; RADOCSAY 1954. 127–128.; PROKOPP 1983. 148–149.; Fig. 67.

⁸⁸ Forster Központ, Fotótár 124616, 2498; RADOCSAY 1954. 175–176.; XCV–XCVII. tábla; RADOCSAY 1977. 151–152.; MAROSI 1989. 40–41, 103.; 97, 111, 113–114, 119, 121–122. kép.

⁸⁹ Forster Központ, Fotótár 124766, 124769. neg.; RADOCSAY 1954. 212.; CV. tábla; RADOCSAY 1977. 164.; 26. kép; *MMTÖ* 1987. I. 613. (SZ. ESZLÁRY Éva); II. 1401. kép.

⁹⁰ FELD–KOPPÁNY 1987. 89–91.

⁹¹ CSATKAI 1956. 410.

⁹² Forster Központ, Fotótár 120857. neg.; RADOCSAY 1954. 118–119.

⁹³ RADOCSAY 1971. 470.; ENGEL–LŐVEI 1992. 49–51.; 1–5. kép.

⁹⁴ VERNEI-KRONBERGER 1939. 22.; LŐVEI–VARGA 1987. 463, 592.; *MMTÖ* 1987. II. 632. kép.

⁹⁵ GENTHON 1959. 292.; HORLER 1979. 43.; HORLER–TABAJDI 1987. 12, 18, 26.; *LAHU* 1988. 372–373.

⁹⁶ DORNYAY–VIGYÁZÓ 1934. 62.; ÉNTZ–GERŐ 1958. 167.; GENTHON 1959. 149.; BALOGH 1973. 209, 335.

⁹⁷ CZOBOR 1901. 155, 158.; GERECZE 1898. 50–52, 54, 56, 58.

domborművű kialakításának divatja, természetesen ez a típus sem a pénzeken, sem a falfestményeken, pecséteken nem jelenhet meg.

Magyarországon az itáliai típusú humanista capitalis már nagyon korán, 1464-ben feltűnik Mátyás aranypecsétjén,⁹⁸ amelyen a G betű korai humanista típusú (10. kép); Mátyás cseh királyi titkos (1486),⁹⁹ valamint cseh királyi és osztrák hercegi titkos pecsétje (1487)¹⁰⁰ is ezt a betűtípust használja. A humanista capitalis típus ettől kezdve egyeduralkodó a pecséteken; Beat-

11. kép. II. Ulászló kettős pecsétjének hátlapja, humanista capitalis betűkkel

12. kép. Szapolyai János királyi pecsétje, humanista capitalis betűkkel

Rix királyné pecsétjén,¹⁰¹ II. Ulászló kettős pecsétjén (1496)¹⁰² (11. kép), II. Lajos titkos (1519) és bírói pecsétjén (1523)¹⁰³ is ezt a típust használták, utóbbinál néhány korai humanista capitalis betűvel, akárcsak Szapolyai János (1531) (12. kép) és Izabella királyné pecsétjein.¹⁰⁴ A pénzeket tekintve először 1470 körül Mátyás körmöci aranyforintjain tűnik fel a betűtípus, de csak II. Ulászló aranyforintjain, közöttük 1506-os guldinerén, II. Lajos király ezüstveretén és legtöbb pénzén, majd Szapolyai János aranyforintjának ezüstveretén s egyéb pénzein láthatjuk általános elterjedését.¹⁰⁵ Ettől kezdve a pénzekben is a humanista capitalis használatának korszakát éljük.

A betűtípus megjelenése a köfeliratok esetében Vetési Albert nevével fémjelzett félpilérfőhöz köthető, amelyen 1467-es évszám szerepel.¹⁰⁶ Az 1480–1490-es években a betűtípus országosan is elterjedt, lassan felváltva a gótikus minusculát. 1500 után jelentkezett a zsúfolt ligatúra- és enklávé-használat szokása, valamint felbukkant a betűtípus provinciális változata is.¹⁰⁷ Utóbbi variációk a pecséteken természetesen nem mutatkoznak.

Külön figyelmet kell szentelni a korai humanista capitalis néven említett csoportnak. A szakirodalomban korainak nevezett, gótikus reminiscenciákat hordozó formát a 15. század közepéig Európában átmeneti írásként használták.¹⁰⁸ Hazánkban Mátyás 1472-es magyar-cseh királyi kisebb titkos pecsétjén¹⁰⁹ tűnik először a korai humanista capitalis, ugyanabban az évben, amikor Vitéz János esztergomi érsek elhunyt; később az érsek sírjának figurális fedőlapját is ezzel a betűtípussal jelölték.¹¹⁰ A Van Eyck testvérek által használt betűk hatása besztercebányai és kisszebeni (Sabinov, Szlovákia) táblaképeinken jelentkezik.¹¹¹ Az említett Mátyás-pecsét

⁹⁸ Lásd 81. jegyzet.

⁹⁹ BTM K.gy. 66.2046; MNL OL, DI. 19109; KUMOROVITZ 1932. 11.; 9. ábra.

¹⁰⁰ BTM K.gy. 66.2050; MNL OL, Pm.gy. 107. sz.; KUMOROVITZ 1932. 11.; 10. ábra.

¹⁰¹ SZINVAJ 1883. 68.

¹⁰² BTM K.gy. 66.2056/1–2; MNL OL, Pm.gy. 111, 112. sz.

¹⁰³ BTM K.gy. 66.2060; MNL OL, Pm.gy. 116. sz.; DÓRY 1917. 26.; 117. tábla 1; BTM K.gy. 66.2066; MNL OL, DI. 23735.

¹⁰⁴ DÓRY 1917. 26.; BTM K.gy. 66.2061; MNL OL, Pm.gy. 117. sz.; SZINVAJ 1883. 68.

¹⁰⁵ *LK eml.* 1977. 50. kép; C.N.H. II. 210. tétel; HUSZÁR 1979. 686. tétel; GEDAI 1991. 100, 102.; Soós 1998. 24., illetve Soós 1998. 96–105.

¹⁰⁶ *M.Művt.* 2. 1939. 567.; GENTHON 1959. 419.; TÓTH 1963. 140.; *Kat.Schall.* 1982. 561. (Kat.-Nr. 628: BALOGH, Jolán); *MK-kat.* 1983. 71. (608. kat. sz.); KOPPÁNY 1984. 184–186.

¹⁰⁷ VÁRADY 1994. 170–171.

¹⁰⁸ KLOOS 1980. 153.; KUBINYI 1986. 55.; LÖVEI 1989. 171.

¹⁰⁹ BTM K.gy. 2041; MNL OL, DI. 17337; KUMOROVITZ 1932. 12.; 12. ábra.

¹¹⁰ *M.Művt.* 2. 1939. 465.; VERNEI-KRONBERGER 1939. 37.; HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979. 106.; *Kat.Schall.* 1982. 139–140. (Kat.-Nr. 12.a: HORVÁTH, István).

¹¹¹ RADOCZAY 1955. CLXXIV, CLXXVI, illetve CXCIII. tábla; LÖVEI 1989. 171, 19. jegyzet.

és a táblaképek, valamint a fenti köemlék mellett II. Ulászló 3 dukát súlyú próbaverete is ezt a betűtípust használja.¹¹²

Összegezve a humanista capitalisról gyűjtött adatokat, megállapíthatjuk, hogy megjelenése itáliai hatásra, Magyarországon rögtön Mátyás királlyá koronázása idejétől, 1464-től számítható. 1472-ben az Alpokon túli területek korai humanista capitalis néven említett típusa is meghonosodik a pecséteken, majd a többi tárgytípuson is.

A pecséteken olvasható feliratokon a különböző stílusok betűtípusai meglehetősen nagy pontossággal keltezhetők. A pénzek, falfestmények, köemlékek felirataival összevetve a pecsétek betűi hol párhuzamosságot, hol fáziseltolódást mutatnak. A korai gótikus betűtípus feltűnésénél némi késés, a gótikus maiuscula esetében korábbi megjelenés tapasztalható a köfeliratokhoz képest.

A pénzeken olvasható feliratokkal összehasonlítva ezek az eltérések nem számottevők. A gótikus minuscula megjelenése a 14. század hatvanas éveinek végére tehető a köfeliratoknál, a falfestmények és a pecsétek ezt apró eltéréssel követik. A humanista capitalis klasszikus és korai típusának megjelenését 1464–1472 tájára határozhatjuk meg. Ez esetben a pecsétek stílusváltását a köfeliratok, festmény- és pénzfeliratok szinte azonnal követik.

(1999/2015)

Rövidítések

- ÁK-kat. 1978. *Árpád-kori kőfaragványok*. Szerk. TÓTH Melinda–MAROSI Ernő. Kiállítási katalógus. Budapest–Székesfehérvár, MTA MKCs–István Király Múzeum, 1978. (A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 121.)
- BALOGH 1973 BALOGH Jolán: A reneszánsz kor művészete. In: *A magyarországi művészet története*. Szerk. DERCSÉNYI Dezső–ZÁDOR Anna. Budapest, Corvina, 1973⁵. 191–256.
- BÁRCZAY 1897 BÁRCZAY Oszkár: Magyarország címere. *Turul*, 15. 1897. 153–171.
- BARTONIEK 1924–25 BARTONIEK Emma: Az Árpádok ércpecségei. *Turul*, 38. 1924–25. 12–26.
- III. Béla eml. 1981 *III. Béla emlékezete*. Szerk. KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc. Budapest, Magyar Helikon, 1981. (Bibliotheca Historica.)
- BOGYAY 1941 BOGYAY Tamás: Szt. István korabeli oltártöredékek Zalavárról a Vas vármegyei múzeumban. *Dunántúli Szemle*, VIII. 1941. 88–93.
- BOINIČIĆ 1895 BOINIČIĆ Iván: Kis Károly király egy pecsétes oklevele. *Turul*, 13. 1895. 41–43.
- BTM Budapesti Történeti Múzeum, Budapest
- BTM K.gy. Budapesti Történeti Múzeum, Kumorovitz Bálint pecsétmásolati gyűjteménye
- CZOBOR 1901 CZOBOR Béla: Egyházi emlékeink a XIV. századból. In: *Magyarország történeti emlékei az 1896-os ezredéves orsz. kiállításon* I. Szerk. CZOBOR Béla–SZALAY Imre. Budapest–Bécs, Gerlach Márton és társa, 1901. 153–170.
- C.N.H. RÉTHY László: *Corpus Nummorum Hungariae* I–II. Budapest, MTA; Hornyánszky Viktor csász. és kir. udvari könyvnyomdája, 1899–1907.
- CSATKAI 1956 CSATKAI Endre: *Sopron és környéke műemlékei*. Budapest, Akadémiai, 1956². (Magyarország Műemléki Topográfia II.)
- DAX et al. 1972 DAX Margit–ÉRI István–MITHAY Sándor–PALÁGYI Sylvia–TORMA István: *Veszprém megye régészeti topográfiaja*. 4. A pápai és a zirci járás. Budapest, Akadémiai, 1972. (Magyarország Régészeti Topográfiaja 4.)

¹¹² SEY–GEDAI 1973. 43–44. tétel; 43–45. kép; GEDAI 1991. 98

- DORNYAY–VIGYÁZÓ 1934 DORNYAY Béla–VIGYÁZÓ János: *Balaton és környéke részletes utikalauza*. Budapest, Turistaság és Alpinizmus Lap-, Könyv- és Térképkiadó Rt., 1934. (Részletes Magyar Utikalauzok 7.)
- DÓRY 1917 DÓRY Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. *Turul*, 25. 1917. 17–33.
- DÓRY 1918–21 DÓRY Ferenc: Ulászló magyar király pecsétjei. *Turul*, 36. 1918–21. 32–33.
- ENGEL–LÖVEI 1992 ENGEL Pál–LÖVEI Pál: Két töredékes sírkő a Margitszigetről. *Budapest Régiségei*, 29. 1992. 49–56.
- ENTZ 1952 ENTZ Géza: Középkori építészetünk munkaszervezetének kérdéseire. *Archaeologiai Értesítő*, 79. 1952. 147–150.
- ENTZ 1964 ENTZ, Géza: Un chantier du XIe 113 siècle à Zalavár. *Bulletin du Musée National Hongrois des Beaux-Arts*, 24. 1964. 17–46.; 109–124.
- ENTZ 1994 ENTZ Géza: *Erdély építészete a 11–13. században*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület, 1994.
- ENTZ–GERŐ 1958 ENTZ Géza–GERŐ László: *A Balaton környék műemlékei*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1958.
- FEJÉRPATAKY 1892 FEJÉRPATAKY László: Három királyi pecsét. *Turul*, 10. 1892. 133–138.
- FELD–KOPPÁNY 1987 FELD István–KOPPÁNY Tibor: Az ozorai vár. In: *Ozorai Pipo emlékezete*. Szerk. VADAS Ferenc. Szekszárd, 1987. (Múzeumi Füzetek.) 89–95.
- FORSTER 1905 FORSTER Gyula: A budavári Halászbástya és a domokos-szerzetesek templomának romjai. *Magyarország Műemlékei*. I. Budapest, 1905. 148–156.
- Forster Központ Forster Gyula Nemzeti Örökségvédelmi és Vagyongazdálkodási Központ, Budapest
- GÁRDONYI 1907 GÁRDONYI Albert: I. Károly király nagypecsétei. *Turul*, 25. 1907. 30–57.
- GEDAI 1991 GEDAI István: *Magyar uralkodók pénzeiken*. Budapest, Zrínyi, 1991.
- GENTHON 1959 GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei I. Dunántúl*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959.
- GERECZE 1898 GERECZE Péter: Szobrászati emlékek Magyarországon különös tekintettel az Ezredéves Történelmi Kiállítás szobrászati részére. In: *Magyarország közgazdasági és közművelődési állapota ezeréves fennállásakor és az 1896. évi ezredéves orsz. kiállítás eredménye*. Szerk. MATLEKOVITS Sándor. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1898. 413–496. (Klny. MATLEKOVITS „Magyarország az ezredik évben” című kiállítási főjelentés V. kötetéből.)
- GEREVICH 1938 GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938. (Magyarország művészeti emlékei I.)
- GEREVICH 1975 GEREVICH László: Budapest művészete az Árpád-korban. In: *Budapest története*. I. Főszerk. Uő. 1975². 351–401.
- GRÜNN 1902 GRÜNN Albert: I. Károly király gyűrűpecsétje. Három közlemény négy pecsét rajzzal. *Turul*, 20. 1902. 54–60; 112–120; 183–189.
- GYÜRKY 1984 H. GYÜRKY Katalin: Feliratos sírkő 1289-es évszámmal a budai domokos kolostorból. *Budapest Régiségei*, 26. 1984. 247–252.
- HÓMAN 1916 HÓMAN Bálint: *Magyar pénztörténet 1000–1325*. Budapest, MTA, 1916. (Új kiadása: szerk. KATONA Tamás. Budapest, Magyar Helikon, 1977.)
- HORLER 1979 HORLER Miklós: Módszertani adalékok a magyar későközépkori építészet kutatásában. *Építés – Építészettudomány*, 11. 1979. 35–48.
- HORLER–TABAJDI 1987 HORLER Miklós–H. TABAJDI Mária: *A simontornyai vár*. Szekszárd, Tolna Megyei Tanács–Béri Balogh Ádám Megyei Múzeum, 1987.

- HORVÁTH 1932 HORVÁTH Henrik: *A Fővárosi Múzeum Köemléktárának leíró lajstroma*. Budapest, Budapest Székesfőváros kiadása, 1932.
- HORVÁTH–KELEMEN–TORMA 1979 HORVÁTH István–H. KELEMEN Márta–TORMA István: *Komárom megye régészeti topográfiája*. 1. *Esztergom és a dorogi járás*. Budapest, Akadémiai, 1979. (Magyarország Régészeti Topográfiája 5.)
- HUSZÁR 1979 HUSZÁR Lajos: *Münzkatalog Ungarn von 1000 bis heute*. Budapest, Corvina–München, Battenberg, 1979.
- KAT.SCHALL. 1982 *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn 1458–1541*. Schallaburg '82. Wien, 1982. (Katalog der Niederösterreichischen Landesmuseums, Neue Folge Nr. 118.)
- KLOOS 1980 KLOOS, Rudolf M.: *Einführung in die Epigraphik des Mittelalters und der frühen Neuzeit*. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1980.
- KOLBA 1962 H. KOLBA Judit: Románkori feliratos sírkőlap. *Folia Archaeologica*, 14. 1962. 111–123.
- KOPPÁNY 1984 KOPPÁNY Tibor: A Közép-Dunántúl reneszánsz építésze. *Ars Hungarica*, 12. 1984. 183–232.
- KÖHEGYI–KOZÁK 1975 KÖHEGYI Mihály–KOZÁK Károly: Henszlmann Imre kalocsai ásatása. *Archaeológiai Értesítő*, 102. 1975. 101–116.
- KUBINYI 1986 KUBINYI András: Epigráfia. In: *A történelem segédtudományai*. Szerk. KÁLLAY István. Budapest, ELTE BTK, 1986. 43–60.
- KUMOROVITZ 1932 KUMOROVITZ L. Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 46. 1932. 5–19.
- KUMOROVITZ 1993 KUMOROVITZ L. Bernát: *A magyar pecséthasználat története a középkorban*. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993.
- LAHU 1988 *Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*. 1. *Általános helyzetkép*. Szerk. FELD István–HORLER Miklós–KOPPÁNY Tibor–LŐVEI Pál–SZEKÉR György. Budapest, OMF, 1988.
- LKeml. 1977 *László király emlékezete*. Szerk. KATONA Tamás. Budapest, Magyar Helikon, 1977. (Bibliotheca Historica.)
- LK-kat. 1982 *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382*. Kiállítási katalógus. Székesfehérvár. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Lívia. Budapest, MTA MKCs–Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1982.
- LŐVEI 1980 LŐVEI Pál: The Sepulchral Monument of Saint Margaret of the Árpád Dynasty. *Acta Historiae Artium*, 26. 1980. 175–221.
- LŐVEI 1989 LŐVEI Pál: Sírkövek, sírkőtöredékek. In: *Váradai kőtöredékek*. Szerk. KERNY Terézia. Budapest, MTA MKCs, 1989. 169–174, 177–189.
- LŐVEI–VARGA 1987 LŐVEI Pál–VARGA Lívia: Síremlékek. In: *MMTö* 1987. I. 334–342, 459–466, 587–593, 694–701. (II. képek)
- MAROSI 1984a MAROSI, Ernő: *Die Anfänge der Gotik in Ungarn. Esztergom in der Kunst des 12.–13. Jahrhunderts*. Budapest, Akadémiai, 1984.
- MAROSI 1984b MAROSI Ernő: Az esztergomi Porta Speciosa ikonográfiájához. In: *Esztergomi történelmi tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. 341–356.
- MAROSI 1989 MAROSI, Ernő: Eine Einleitung in die Probleme um Johannes-Aquila / Bevezetés a Johannes Aquila-problémákba. In: *Johannes Aquila und die Wandmalerei des 14. Jahrhunderts. Tagungsbeiträge und Dokumente aus den Sammlungen des Landesdenkmalamts/Budapest*. Szerk. Uő. Budapest, MTA MKCs, 1989. 39–53. / 102–108.

- MAROSI 1994 MAROSI Ernő: Esztergomi stílusrétegek 1200 körül. In: *Pann.Reg.* 1994. 154–158.
- MATHES 1827 MATHES, Joannes Nep.: *Veteris arcis Strigoniensis, monumentorum ibidem erutorum, aliarumque antiquitatum lythographicis tabulis ornata descriptio.* Strigonii, Josephus Beimel, 1827.
- MATHES 2014 MATHES János: *A régi esztergomi vár, az ott kiásott emlékek és más régiségek leírása.* Ford., jegyz. F. ROMHÁNYI Beatrix. Esztergom, Laskai Osvát Antikvárium, 2014.
- MK-kat. 1983 *Mátyás király és a magyar reneszánsz 1458–1541.* Kiállítási katalógus. Szerk. TÖRÖK Gyöngyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1983.
- MMTö 1987 *Magyarországi művészet 1300–1470 körül.* Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai, 1987. I–II.
- M.Művt. 1. 1939 *Magyar művelődéstörténet. 1. Ősműveltség és középkori kultúra.* Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1939.
- M.Művt. 2. 1939 *Magyar művelődéstörténet. 2. Magyar renaissance.* Szerk. DOMANOVSKY Sándor. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1939.
- MNL OL Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Budapest
- MNL OL, DI. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Diplomatikai Levéltár
- MNL OL, Pm.gy. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára, Pecsétmásolat-gyűjtemény
- Mo.tört. 1984 *Magyarország története. I. Előzmények és magyar történet 1242-ig.* 1–2. Szerk. BARTHA Antal. Budapest, Akadémiai, 1984.
- MTA BTK MI Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont Művészettörténeti Intézet, Budapest
- MTA BTK MI, Pm.gy. Művészettörténeti Intézet pecsétmásolat-gyűjteménye
- MTA MKCs Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoport, Budapest
- MTA MKI Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézet, Budapest
- ORBÁN 1871 ORBÁN Balázs: *A Székelyföld leírása V.* Pest, Tettey Nándor – Ráth Mór, 1871.
- Pann.Reg.* 1994 *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541.* Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Kiállítási katalógus. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994.
- PÓR 1905 PÓR Antal: Pecséttani apróságok. *Turul*, 23. 1905. 17–20.
- PROKOPP 1983 PROKOPP, Mária: *Italian Trecento Influence on Murals in East Central Europe particularly Hungary.* Budapest, Akadémiai, 1983.
- RADOCSEY 1954 RADOCSEY Dénes: *A középkori Magyarország falképei.* Budapest, Akadémiai, 1954.
- RADOCSEY 1955 RADOCSEY Dénes: *A középkori Magyarország táblaképei.* Budapest, Akadémiai, 1955.
- RADOCSEY 1971 RADOCSEY, Dénes: Les principaux monuments funéraires médiévaux conservés à Budapest. In: *Mélanges offerts à Szabolcs de Vajay.* Ed. comte d'Adhémar de Panat et al. Braga, Livraria Cruz, 1971. 461–486.
- RADOCSEY 1977 RADOCSEY Dénes: *Falképek a középkori Magyarországon.* Budapest, Corvina, 1977.
- SCHÖNHERR 1889 SCHÖNHERR Gyula: Ritka pecsétkölcsonzési eset a XV. századból. *Turul*, 7. 1889. 125–128.
- SEY–GEDAI 1973 B. SEY, Katalin–GEDAI, István: *Münzen und Medaillen.* Budapest, Corvina–Magyar Helikon, 1973.

- SOÓS 1998 Soós Ferenc: *A magyar fémpénzek feliratai és címerei*. Budapest, Argumentum–Magyar Numizmatikai Társulat, 1998. (Második kiadás: 2014.)
- ŠEDIVÝ 2008 ŠEDIVÝ, Juraj: K datovaniu troch sporných epigrafických prameňov našich dejín. In: *Studia historica Tyrnaviensia*. VII. *Pramene k slovenským dejinám*. Trnava, Filozofická fakulta Trnavskej univerzity v Trnave, 2008. 53–69.
- SZENDREI 1902 SZENDREI János: A budavári Domokos-templom kiásatása. *Archaeológiai Értesítő*, 22. 1902. 395–400.
- SZENTPÉTERY 1902 SZENTPÉTERY Imre: Hédervári Imre 1447-iki felmentő levele. *Turul*, 20. 1902. 153–165.
- SZENTPÉTERY 1916 SZENTPÉTERY Imre: II. Endre király pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. *Turul*, 34. 1916. 1–12.
- SZINVAY 1883 SZINVAY Lázár: Beatrix és Izabella királynék pecsétei. *Turul*, 1. 1883. 67–69.
- SZŐNYI 1906 SZŐNYI Ottó: *A pécsi püspöki múzeum kőtára*. Pécs, Taizs József Könyvnyomdája, 1906.
- TAKÁCS 1988 TAKÁCS Imre: Esztergomi sírkőtöredékek a 13. századból. *Ars Hungarica*, 16. 1988. 121–132.
- TAKÁCS 1992 TAKÁCS Imre: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei*. Budapest, MTA MKI, 1992.
- TAKÁCS 2012 TAKÁCS Imre: *Az Árpád-házi királyok pecsétjei / Royal Seals of the Árpád Dynasty*. Budapest, Magyar Országos Levéltár, 2012.
- TÓTH 1963 TÓTH Sándor: A veszprémi székesegyház középkori kőfaragványai. (A Bakonyi Múzeum kőtárának ismertetése.) I. *Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 1. 1963. 115–142.
- TÓTH 1974 TÓTH Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1984. (Művészettörténeti Füzetek 9.)
- TÓTH 1990 TÓTH Sándor: A keszthelyi Balatoni Múzeum középkori kőtára. *Zalai Múzeum*, 2. 1990. 147–187.
- TROGMAYER 1992 TROGMAYER Ottó: Jó emlékezetű Márk püspök. *Műemlékvédelem*, 36. 1992. 145–146.
- UNGER 1974–76 UNGER Emil: *Magyar éremhatározó*. I–II. Budapest, Magyar Éremgyűjtők Egyesülete, 1974, 1976.
- VALTER 1985 VALTER, Ilona: *Romanische Sakralbauten Westpannoniens*. Eisenstadt, Roetzler, 1985.
- VÁRADY 1994 VÁRADY Zoltán: *A dunántúli középkori kőfeliratok epigráfiai vizsgálata*. Kandidátusi értekezés (kézirat), 1994. (ELTE Régészettudományi Intézet Könyvtára; MTA Könyvtára)
- VÉGH 1984 VÉGH János: Becsei Vesszős György különítele (Egy ritka ikonográfiai típus magyarországi előfordulása). In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. (Memoria saeculorum Hungariae, 4.) 373–385.
- VERNEI-KRONBERGER 1939 VERNEI-KRONBERGER Emil: *Magyar középkori síremlékek*. Budapest, 1939. (A budapesti kir. magy. Pázmány Péter Tudományegyetem Művészettörténeti és Keresztényrégészeti Intézetének dolgozatai 60.)
- ZSK-kat. 1987. *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. I–II. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Kiállítási katalógus. Budapesti Történeti Múzeum. Budapest, MTA MKCs, 1987.

Zoltán Várady

The Epigraphy of the Seals of Medieval Hungarian Kings

Although the fonts on the earliest seals are quite various due to technical imperfections, they still bear the features of the antiqua tractation writing, which marks the Romanesque age. Saint Ladislaus's seal was the first to apply semi-circle shaped uncials next to the classic forms, while King Imre's great seal from 1202 included a closed maiuscula E letter. The coexistence of Romanesque and Early Gothic style is not common on rulers' seals, the differences of each era are more obvious. In this case the end of the Romanesque era, which can be dated back to the beginning of the 13th century (around 1205) and so the reign change of Imre I. and Andrew II, is easy to determine. The end of the Early Gothic era in the case of rulers' seals can be set to 1270, the end of Béla IV's rule. The advancement of Gothic maiuscula can be well observed on the lettering of Stephen V's dual seal. It is also worth mentioning that despite the end of the maiuscula era, the third dual seal of Sigismund from 1435 still has maiuscula letters, just like the majesty seal of King Albert from 1438 and the new seal of Wladislaus I. from 1444. The Gothic maiuscula was replaced on ruler's seals when the first minuscula style letters appeared during the reign of Sigismund. The 16 different types of seals used by Matthias (with the exception of four) contained inscriptions formed from Gothic minuscula letters. This indicates that this style was used until the end of his reign. The Italian style humanist capitalis lettering appeared very early on the golden seal of Matthias (1464), on which the G letter is early humanist. The same lettering is used on his secret Czech ruler's (1486), Czech ruler's and Austrian prince's (1487) seals. From this time, the humanist capitalis is dominant letter type on seals.

Kerny Terézia

„Dupplici sigilli nostri authentici munimine”

A középkori magyar uralkodói pecsétek

kutatástörténetének vázlat¹

„Gloria et honore coronatis in terra principibus, quibus ille verus regum rex superna prouidencia sceptrigere potestatis tribuit insignia [...] instrumenta, que sua auctoritate confirmantur, validioris sunt firmitatis.”²

„... a pecsétekkel való tudományos foglalkozás, tehát a szfragisztika voltaképpen egydős a maga szubtrátumával, a pecséttel...”³

„... Kicsiben végigjárják a nagyplasztika útját: mint vízcsepp a tengert, tükrözik annak törekvéseit. A művészettörténeti kutatás szempontjából kiváló jelentőségük és privilégiumuk, hogy fölirataik alapján datálásuk és lokalizálásuk legtöbb esetben biztos. Viszont épp zártabb szerkezetük, merevebb ikonográfiájuk folytán stílusváltozásuk sokszor lassúbb, gyakran kötve vannak a nemzetközi formulákhoz, amelynek helyi változata némelykor csekély.”⁴

Az 1920-as évek közepén Mariette Nicodème-Tourneur (1889–1969) két, talán keveseket érdeklő pecsétani bibliográfiát tett közzé a *La Bibliographie Moderne* sorozat 1924–1925-ös, majd 1930–1933-as számaiban, amelyek még ugyanazokban az években különlenyomatban is megjelentek.⁵ A baljóslatú esztendőekben valószínűleg nem figyeltek föl rá még a francia szakemberek sem. Figyelmüket alighanem egészen más jellegű gondolatok, vészesen fenyegető politikai aktualítások kötötték le, amelyek néhány év múlva gyökeresen megváltoztatták Európa arculatát. A munkák viszont nem kerültek el a figyelmét egy közép-európai medievista tudósnak, a diplomatika professzorának, Kumorovitz Lajos Bernátnak (1900–1992), aki öt évvel később a 17. századtól kezdve dolgozta föl a hazai középkori szfragisztika, ezen belül is az uralkodói pecsétek kutatástörténetét. A mottóban idézett, tanára, Szentpétery Imre (1876–1950) tiszteletére készült *Emlékkönyvben* megjelent publikációját egyetlen, e témával foglalkozó szakmunka sem nélkülözheti a mai napig.⁶ Az 1938 óta született

Kerny Terézia művészettörténész,
MTA BTK MI, az MTA BTK TTI Lendület Szent
Korona Kutatócsoport tagja
Kutatási területei: középkori és barokk
ikonográfia, tudománytörténet,
műemléki topográfia
E-mail: kerny.terezia@btk.mta.hu

Terézia Kerny, art historian, Institute of
Art History, RCH HAS, member of the
RCH HAS Lendület Holy Crown Research Group.
Areas of research: medieval and
baroque iconography, history of scholarship,
topographical survey
of historic monuments
E-mail: kerny.terezia@btk.mta.hu

¹ A tanulmány átnézéséért Érszegi Gézát illeti köszönet.

² Részlet I. Károly (Károly Róbert) 1323. február 26-án kelt megerősítő okleveléből. Budapest, Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), DL 2077.

³ KUMOROVITZ Lajos Bernát: A magyar szfragisztika múltja. In: *Emlékkönyv Szentpétery Imre születése hatvanadik évfordulójának ünnepére*. Írták tanítványai. Pécs, Dunántúli Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Ny. Rt, 1938. 251.

⁴ GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938. (Magyarország Művészeti Emlékei I.) 209.

⁵ Mariette NICODÈME-TOURNEUR: Bibliographie générale de la sigillographie. In: *La Bibliographie Moderne*, Paris, 22. 1924–1925. 130–161., 203–221.; 1930–1933. 176–183. (Supplément: 1960) Munkásságáról: Camille TIHON: In *Memoriam Mariette Tourneur Nicodème (1889–1969)*. *Archives et bibliothèques de Belgique*, 40. 1969. 667–671.

⁶ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 251–311. A nemzetközi szakirodalomra vö. még: HORVÁT Árpád: *Mabillon János, a diplomatika megálmódója*. Székfoglaló-értekezésül. Budapest, M. T. Akadémia, 1885. (Értekezések a Történeti Tudományok Köréből XII.)

újabb tanulmányok, segédtudományi jegyzetek szerzői többnyire rá támaszkodva mutatták/mutatják be a pecséttan hazai fejlődését. A jelen vázlat, legalábbis annak első része, főbb vonalaiban ugyancsak az ő gondolatmenetét követi. A francia irodalomjegyzék és Kumorovitz tanulmányának megjelenése között alig telt el néhány év. Mindez azt is bizonyíthatja, ha úgy tetszik, hogy a hazai tudományos berkekben meglehetősen gyorsan reagáltak a nemzetközi tudományos publikációk eredményeire. Ez az orientáltság azonban korántsem szokatlan, és a magyarországi szfragisztika fejlődését már a kezdetektől meghatározta. Az ugyanabban az évben íródott Gerevich-féle román kori szintézis pecsétteni része a sigillumokat a művészettörténet, a stílusfejlődés és az ikonográfia aspektusából közelítette meg. Ezt a két szílat próbálja meg nyomon követni ez a historiográfiai áttekintés.⁷

A kezdetek: a jezsuita forrásfeltárástól a nemzeti történetírásig

Francia és német, e helyen nem részletezendő kezdeményezések után Magyarországon az első próbálkozások a tárgykörben a 17. század közepétől a jezsuiták forrásfeltáró tevékenységéhez kapcsolódtak. Adatgyűjtésük egybeesett hazai történetírásunk szaktudományá válásával. Ekkor indult el az (egyház)történet szervezettebb, szakszerű művelése, előbb a rendszeres forráskutatás, majd az erre épülő tudományos igényű földolgozás. Ebben a hatalmas munkában is, mint annyi más korabeli kezdeményezésben, a Jézus Társaság mutatott példát. Nyugat-európai mintákat követve Koller József (1645–1732) írta meg az első magyar pecséttant, a *Cerographia Hungariae*.⁸ „Koller a pecséteket nem az oklevéllel, hanem a címerekkel való kapcsolatukban vizsgálta és csak Nyugat-Magyarország heraldikai és szfragisztikai emlékei érdekelték, mert csak azokról volt bővebb s részben már tudományosan is feldolgozott anyaga. Mondanivalóját minduntalan földrajzi leírásokkal tarkítja [...] A 196 lapból 122 a pecséteknek jut (2. rész, 75. 1. – 96. l.), tehát az egész könyvecskének csaknem a kétharmada. Bevezetésképpen 12 lapon keresztül általános tudnivalókat közöl, s itt a sigillum szó etimológiáját adja, definiálja a pecsétet, ismerteti a pecséthasználat múltját, a pecsétek anyagát, alakját és alkalmazásának módját, végül jellemzi a hivatali nemesség, a hiteleshelyek, a megyék és városok pecséteit. A specialis rész 1. fejezetében részletesen foglalkozik az uralkodók, az országos nagybírák, a kerületi bíróságok és hiteleshelyek pecséteivel [...] a pecsétről adott definíciója [...] Werbőczytól való [...] a példait [...] a magyar gyakorlatból veszi [...] Az autentikus pecsétről Werbőczy alapján dolgozik [...] A magyar részben forrásai a Tripartitum mellett a törvények és oklevelek, az egykorú magyar pecsételési gyakorlat, a régebbi irodalomból Turóczy, Bonfini és Istvánffy, az újabbakból pedig Inchoffer, Turóczy, Molnár, Otrocosi, Szentiványi, Szörényi és Timon munkái” – foglalta össze Koller művének szerkezetét Kumorovitz Lajos Bernát.⁹ Az úttörő jelentőségű, rézmetszetekkel illusztrált munkát – jogosan – számos bíráló érte a későbbiekben, de érdemeit elvitatni nem lehet.

⁷ Jelen tanulmány kéziratát 2001-ben adtam le *A középkori magyar uralkodói pecsétek* című, Wehli Tünde vezette OTKA-program (T 14771) keretében készülő katalógus számára. 2011-ben, reménykedve egy hamarosan megjelenő tanulmánykötetben, kiegészítettem 2010-ig. A most olvasható harmadik változat 2015-ig tartalmazza az uralkodói pecsétek legújabb bibliográfiai, historiográfiai fejleményeit.

⁸ JOSEPHUS KOLLER: *Cerographia Hungariae, seu notitia de insignibus et sigillis regni Mariani-Apostolici a quodam sacerdote Jesu compendio data anno salutis 1734*. Tyrnaviae, Tyrnaviae typis academicis per Leopoldum Berger. Koller személyes hagyatékát a Magyar Nemzeti Levéltárban őrzik: MNL OL, E 182. Az iratokról: MAKSAY FERENC: *A Magyar Kamara Archivuma*. Szerk. BUZÁSI JÁNOS. Budapest, MOL, 1992. (A MOL kiadványai I. Levéltári leltárak 8.) 103–104.

⁹ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 257.

Kollerrel egy időben Kishevenes Hevenes Gábor (1656–1715), a bécsi Pázmáneum rektora, majd rendtartományi főnöke hatalmas adatgyűjtése emelendő ki.¹⁰ 1694–1695-ben felhívást bocsátott ki a hazai történelmi források gyűjtésére, a magyar egyháztörténet új földolgozása céljából. Az egyháztörténet fogalmát a legszélesebben értelmezve földrajzi, politikai, közigazgatási, hadtörténeti, genealógiai, szfragisztikai adatok gyűjtésére is figyelmeztetett, sőt fölhívásában útmutatást adott a leendő kutatók számára, hogy miként járjanak el az írott források, okleveles emlékek összeszedése és másolása terén. Kollonich Lipót esztergomi érsek támogatását élvezve, egész kutatógárdát mozgatva, Hevenes rövidesen egy száznegyven kötetből álló kézíratos gyűjteményt hozott össze, amely fokozatosan gyarapodva a különböző történettudományi ágak, így a pecséttan alapvető bázisát képezte.¹¹ Adatgyűjtő munkásságát rendtársa, Kaprinai István (1714–1786), valamint Batthyány Ignác (1741–1798) erdélyi püspök folytatta. A Gyulafehérvári Batthyány-Könyvtár (Batthyaneum) megalapítója, a történeti kutatások intenzív megszervezésének tervével foglalkozó Batthyány ebben az egyháztörténeti forráskiadványában egyebek közt közölte I. (Szent) István *Intelmeit*, és a *Váradai krónikát*, de bemutatott néhány uralkodói pecsétet is.¹² Akadtak azonban mellette más jellegű gyűjtések is. Rajcsányi Ádám (1698–1766), aki 1738-tól a Magyar Királyi Kamara levéltárosa volt, 1741-ben egy Mária Terézia magyar királynőnek (1740–1780) dedikált kötetet állított össze 1447-től 1501-ig a Kamara bécsi archívumában őrzött oklevelekből és egy levélmásolatból pecsétek rajaival együtt.¹³

¹⁰ Hatalmas tudományos munkásságának méltatása külön tanulmányt érdemelne, amelyből föltétlenül meg kell említeni *Ungariae Sanctitatis Inidica...* („Magyar szentek üveges szekrénye” vagy „Régi magyar szentség”) című összeállítását a szélesebben vett, tehát valamennyi (ötvenöt) Pannóniában született „magyar” szentről, amely a bollandisták nagy vállalkozását, az Antwerpenben kiadott *Acta Sanctorum...* sorozatát követte. Hevenes működéséről: HÖMAN Bálint: Kishevenes Hevenes Gábor a magyar történeti forráskutatás első szervezője. In: *Emlékkönyv gróf Klebelsberg Kunó negyedszázados kultúrpolitikai működésének emlékére*. Szerk. n. [LUKINICH Imre.] Budapest, Rákosi Jenő Budapesti Hírlap Újságvállalata R. T. Nyomdája, 1925. 453–462.; KT [KERNY Terézia]: Magyar szentség. In: *Történelem – kép. Szemelvények múlt és képzőművészet kapcsolatáról*. Szerk. MIKÓ Árpád–SINKÓ Katalin. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2000. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2000/3.) 334. Kat. V–26. (2000-ig terjedő irodalommal); KERNY Terézia: Szent István király felajánlja koronáját Szűz Máriának. In: *István a szent király. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus Szent István tiszteletéről halálának 975. évfordulóján*. Szerk. UŐ–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2013. (Magyar királyok és Székesfehérvár IV. A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 9.) 321–322. (Kat. 40., 2000-től 2013-ig terjedő irodalommal).

¹¹ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 258. Hevenes forrásgyűjtő tevékenységéről lásd még: TÓTH András: „Holt” kéziratgyűjtemények. *Magyar Könyvszemle*, XLII. 1938. 42–50.; HÖLVÉNYI György: Hevenes Gábor útmutatásai a történeti forrásanyag gyűjtéséhez. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, VI. 1972. 147–151.; KOSÁRY Domokos: *Művelődés a XVIII. századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1983.² 145.; GUNST Péter: *A magyar történetírás története*. Budapest, Csokonai, 2000. (Történelmi kézikönyvtár.) 143–145.

Az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárába került kilencvennyolc kötetes Hevenes-gyűjtemény (Collectio Hevenesiana, Ms J 128., 130., 93.) Haranginé Boros Vilma (1898–1991) által készített regesztái az MTA BTK MI Levéltári Regesztagyűjteményében található A–IV–1. jelzet alatt. Ide vonatkozóan vö. BIBÓ István–KERNY Terézia–SERFŐZŐ Szabolcs: *A Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Intézetének Levéltári Regesztagyűjteménye. Repertórium*. Szerk. KERNY Terézia–SERFŐZŐ Szabolcs. Budapest, MTA MKI, 2001. 170–171.

¹² Kaprinai forrásanyaga az ELTE Egyetemi Könyvtár *Collectio Kaprinayana* gyűjteményben, Collectio G 310, G 531, J 93, J 127, 129, 131, jelzet alatt található. A gyűjteményről legújabbban: *Catalogus Librorum Manuscriptorum Bibliothecae Universitatis R. Scientiarum. Pótkötet a szakrendbe sorolt kéziratokhoz*. Összeáll., bev. KNAPP Éva. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 2005; Kaprinairól: KOSÁRY 1983.² i. m. (11. jegyzet) 147, 547.; GUNST 2000. i. m. (11. jegyzet) 151–152.; Batthyányról: KOSÁRY 1983.² i. m. (11. jegyzet) 557.; JAKÓ Zsigmond: Batthyány Ignác, a tudós és a tudományszervező. *Erdélyi Múzeum*, LIII. 1991. 76–99.

¹³ Wien, Österreichische Nationalbibliothek Handschriften- und Inkunabelsammlung, Cod. 8621., Cod. 10037. fol. 22v–24r. Rajcsányi kamarai tevékenységéről: HERZOG József: A magyar kamarai levéltár története. I. Előzmények és szervezés. *Levéltári Közlemények*, 6. 1928. 5–10. A Magyar Királyi Kamarában később is folytak hivatalból olyan kutatások, amelyek ha

A mappa tartalmazza többek között rövid leírások kíséretében Anjou Mária királynő, Zsigmond király és leánya, Erzsébet, Hunyadi János kormányzói, Hunyadi I. Mátyás király kettős felségi és titkos pecsétjének tollrajzait.¹⁴ Heraldikai érdeklődésének egy másik, hasonló jellegű forrását az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzik.¹⁵ Ebben I. (Nagy) Lajos király (1342–1382) öccsének, István hercegnek és Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) harmadik felségi pecsétjének ábrázolása látható.¹⁶ Rajcsányi tevékenyen részt vett Erdődy György (1680–1759) őskultuszának feltámasztásában is, melynek dokumentálására az egyik legrepresentatívabb alkotás a galgóci (Hlohovec, Szlovákia) Vlastivedné múzeumban őrzött Matthias Ignaz Fidler-féle, 1743-ban készült *Monumenta Pietatis familiae Erdődy* című, monumentális festmény.¹⁷ Kompozíciója központi ábrázolásának előképe – Rajcsányi instrukciói nyomán – Hunyadi I. Mátyás király (1458–1490) 1464-ben kibocsátott első felségi pecsétje volt.¹⁸ Kovachich Márton György (1744–1821) kéziratos bibliográfiai jegyzékéből tudható, hogy Rajcsányi nagyobb lélegzetű tanulmányban is földolgozta hazai oklevelekkel dokumentált történetét, címéből következően a magyar királyok és királynék bemutatásánál az egyes uralkodók pecsétjeit és egyéb ábrázolásait is bevonva vizsgálódása körébe.¹⁹

Koller *Cerographiája* alapján a 18. század második felében Palma Károly Ferenc (1735–1787) történetíró, nagyprepost, kalocsai kanonok és címzetes püspök, valamint Mancini Antal (1746–1783) adott újabb irányt a diplomatikai kutatásoknak, erősen werbőczyánus szemlélettel. Palma Kaprinai mellett kezdett foglalkozni heraldikai emlékek gyűjtésével. Tulajdonképpen Koller művének címertani részét emelte a kor tudományos színvonalára *Heraldicae regni Hungariae specimen, regia, provinciarum, nobiliumque scuta complectens* (Vindobonae, typis Joannis Thomae de Trattner, 1766) címmel megjelent, három könyvre tagolt művében. A második részt (*Liber secundus*) Hunyadi I. Mátyás király 1464-es felségi pecsétjének rézmetszetű képe vezeti

nem is tudományos céllal készültek, értékes adalékokkal szolgálnak a magyarországi szfragisztika történetéhez. Szigetvári János kamarai tisztviselő (indicans) például a 19. század közepén könybe foglalta a magyar uralkodók és családtagjaik személyére vonatkozó adatokat. Munkájához a királyi kiadványokon, okleveleken, legendákon kívül pecséteteket is fölhasznált. Utolsó bejegyzése 1848-ból való. Anyaggyűjtését *Series Regum Hungariae* címmel az MNL OL őrzi: Magyar kincstári levéltárak, E 231. MAKSAY 1992. i. m. (8. jegyzet) 192.

¹⁴ Ismertetve: THALLÓCZY Lajos: A Rajcsányi-féle pecsét- és címergyűjteményről. *Archaeologiai Értesítő*, XIII. 1879. 406.; EG [ENDRŐDI Gábor]: Másolatok a Hunyadi-család által kiadott oklevelekből 1741. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 483–485. Kat. VIII–2.

¹⁵ Budapest, Országos Széchényi Könyvtár (a továbbiakban OSZK) Kézirattára, Fol. Lat. 3645. 54. kötet. Címe: *Scuta gentilium sum sigillis, cura Adami Rajcsányi collecta*.

¹⁶ Több, ismeretlen kéztől származó rajzok. EG [ENDRŐDI Gábor]: Lapok Rajcsányi Ádám heraldikai gyűjtéséből. XVIII. század második fele. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 485–489. Kat. VIII–3.

¹⁷ Olaj, vászon, 305 × 235 cm, ltsz. 3887.

¹⁸ A képre ENDRŐDI Gábor hívta fel a figyelmet: Fejezetek a Galgóci Betlehem történetéből. *Művészettörténeti Értesítő*, XLVIII. 1998. 7–10. Nyomában BUBRYÁK Orsolya foglalkozott legújabbban a festménnyel: *Családtörténet és reprezentáció. A galgóci Erdődy-várkastély gyűjteményei*. Budapest, MTA BTK Művészettörténeti Intézet, 2013. 78–82.

¹⁹ OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 2578. Sajnos csupán ebből a jegyzékből (*Martini Georgii Kovachich Notata pro bibliographia Adami Rajcsany, Archivarii Cameralis*) ismert a mű címe: *Historia Diplomatica Regum et Reginarum Hungariae, cum sacris, profanis, militaribus, et aliis et factis a Divo Stephano I. Hung. Rege usque ad cladem Monarchies resuscitatorum, cum eorum, earumque Sigillaturis et effigibus, et familiarum vetustarum armis et Genealogiis*. A témához még: BUBRYÁK Orsolya: *Családtörténet és reprezentáció. Erdődy György (1680–1759) programja a galgóci várkastély kialakításában*. PhD disszertáció. ELTE BTK Művészettörténeti Doktori Iskola. Budapest, 2010. (ELTE BTK Művészettörténeti Intézet Könyvtára), valamint BUBRYÁK 2013. i. m. (18. jegyzet) 34–36, 78–81, 303., 120–121. jegyzet, 318. A korai munkák közül megemlítendő még Bél Mátyás (1684–1749) közleménye I. András király (1046–1060) idézőbillogjáról, amelyet a könyvtáráról híres P. Munkácsy István Pál rajza alapján pénznek vagy ércbullának vélt: Matthias BELIUS: *Hungariae Antiquae et Novae Prodomus, cum Specimine, Quomodo in singulis operis partibus elaborandis...* Norimbergae, P. C. Monath, 1723. 7, 8.; VI. tábla, 7. kép.

be.²⁰ Jóllehet a pecsétek nem kerültek igazán központi helyre munkájában, mert leginkább a numizmatika érdekelte, a hazai szfragisztika fejlődésére mégis igen nagy hatást gyakorolt. E hiány pótlását Mancini végezte el később *Compendiaria politoris literaturae notitiam in usum juventutis Hungariae conscripta* című kétkötetes kézikönyve (Cassoviae et Posonii, sumptibus Ioannis Michaelis Landerer, 1777, 1779) második részében (*Diplomatica, Ars Graphica, Tachyographica, Spragistica, imprimis Hungariae...*). A szfragisztikát a diplomatikai fejezetbe illesztette, de mint Kumorovitz megállapította, „...rendszere a pecséttan szempontjából hátrányos volt [...]. Káros következménye főképpen az volt, hogy sokáig még gondolni sem mertek a pecséttan önálló művelésére.”²¹ A magyar ifjúság okítására szánt kis szfragisztikáját a *Compendiaria* második részének hat utolsó fejezete tartalmazza. Az első háromban általános pecséttan tudnivalókat közölt, a harmadikban pedig kizárólag magyar vonatkozásokat, részben családi levéltárakra támaszkodva. Ő is írt a *sigillum* szó terminológiájáról, a pecsétek fajtáiról, rendeltetéséről, őrzésük módjáról, a bullák készítéséről, a hamisítványokról.

Az úgynevezett „jezsuita történetírói iskola” egyik legjelentősebb képviselője Pray György (1723–1801) apátkanonok, az Egyetemi Könyvtár igazgatója volt.²² A pecsét nála is az oklevéltanban elfogadott alapelvek szerint a „külső jegyek” csoportjában foglalt helyet, de fölismerve

²⁰ 55. lap.

²¹ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 259–260. Palma munkásságáról: SZÖRÉNYI László: Palma Ferenc Károly történetírói munkássága. In: Uó: *Studia Hungarolatina. Tanulmányok a régi magyar és a neolatin irodalomról*. Budapest, Kortárs, 1999. 158–168. Ismét megjelent: Palma Ferenc Károly történetírói munkássága. In: *A modern politikai gondolkodás kezdetei, eszmék és folyamatok. Gyimesi Sándor emlékére*. Szerk. KUKOVECZ György–ZENTAI Mária. Szeged, JATE, 1999. [2000] 165–174. 1779-ben készült mű még, bár kiadásra nem került: Michael PAINTNER: Descriptiones Sigillorum Scholasticarum per Hungariam auctoritate Regia stabilitorum. In: *Manuscripta Heraldika*. Autográfia, ff. 56–60. Pannonthalma, Pannonthalmi Főapátsági Könyvtár, 118. C. 14.

²² Pray György Pozsonyban tanult, s 1740. október 14-én lépett a jezsuita rendbe. 1754-ben szentelték pappá. Tanár lett a bécsi nemesi konviktusban, majd Győrben, Nagyszébenben, végül Budán. 1777-től az Egyetemi Könyvtár vezetője volt. 1777-től 1785-ig az oklevéltan, 1785–1790 között, Wagner Károly nyugalomba vonulása után a címer- és pecséttan egyetemi tanára. 1790. augusztus 19-től nagyváradi kanonok, majd országgyűlési követ. 1797-től tornovai apát, utóbb pedig békési főesperes. Nagy jelentőségű munkát végzett a magyar történelem addig ismeretlen forrásainak feltárása és értelmezése terén. Összefoglaló írásaiban az elsők között kísérelte meg a történelmi folyamatok oknyomozó vizsgálatát. Magyar történelmi szintézisei felsőoktatási tankönyvként is jelentősek voltak. Elsőként vizsgálhatta meg közvetlenül hazaérkezése előtt Kollár Ádám Ferencsel 1771-ben a Szent Jobbot, hitelességét igazolva. (Ide vonatkozóan legújabbban: KERNY Terézia: Történetkritikai értekezés Szent Istvánnak, Magyarország első királyának Szent jobbjáról. In: *István a szent király* 2013. i. m. [10. jegyzet] 341–342. Kat. 67.) Az Egyetemi Könyvtár régi köteteiről, ritkaságairól írott műve a hazai könyvtártudományi munkák első darabja. Történelmi vizsgálódásai nyomán bukkant rá a jelenleg legrégebb magyar nyelvű összefüggő szövegre, a *Halotti Beszéd és Könyörgésre* a később róla elnevezett kódexben, amelyet rendtárs, Sajnovics János (1733–1785) *Demonstratio idioma Ungarorum et Lapuonum* (Tyrnaviae, 1770) című kötetében ismertette. Első pecséttan jegyzete, a *Diplomatica in usum scholarium Universitatis Pestiensis a Georgio Pray conscripta* az OSZK Kézirattárában Quart. Lat. 116. jelzet alatt található. Szintén kézirat fogalmazványainak egy másik, pecsétekkel foglalkozó csoportját (*Commentatio de sigillis regum Hungariae*) a Pannonthalmi Főapátsági Könyvtárban őrzik. Autográfia, 700 ff. É. n. 118. A. 34.

A Pray György munkásságáról szóló irodalom tetemes mennyiségű, itt csupán a fontosabbakra hivatkozom: SZEKFI Gyula: A katolikus történetírás Magyarországon. In: *Magyar Katolikus Almanach*. Budapest, Országos Katolikus Szövetség, 1927. 695.; HÓMAN Bálint: *Tudományos történetírásunk megalapítása a XVIII. században*. Budapest, Stephaneum Ny. 1920. (A Szent István Akadémia Történelmi-, Jog- és Társadalomtudományi Osztályának Felolvasásai I/5.) 15–18.; LISCHERONG Gáspár S. J.: *Páter Pray György élete és munkái*. Budapest, Pray Rendtörténetíró Munkaközösség, 1937. (Publicationes ad historiam Soc. Jesu in Hungaria illustrandam lucubrationis); *Pray György életrajza*. PAINTNER Mihály Antal S. J. kéziratából kiadta GÁLOS Rezső. Győr, Baross Ny. 1937; KOSÁRY 1983.² i. m. (11. jegyzet) 574–576.; GUNST 2000. i. m. (11. jegyzet) 157–162.; Pray Györgyre vonatkozó, bőszéges bibliográfiát tartalmaz még: MI [MÉSZÁROS István]: Pray György. In: *Magyar Katolikus Lexikon*. XI. Pób–Sep. Főszerk. Diós István, szerk. VICZIÁN János. Budapest, Szent István Társulat, 2006.

fontosságát, már külön részt szánt a kérdéskörnek a hagyományos diplomatikai irányzatot követve. Ez a fejezet az egész kézirathoz képest elég nagy terjedelmű. Harmincnyolc lapon huszonnégy fejezetre osztotta a magyar pecsétani anyagot. Rendszerezése ebben is a tradicionális vonalat követte: „az első fejezetben a pecsét definícióját s a különféle pecsételnevezéseket bocsátja előre, a továbbiakban pedig a pecsétek anyagáról, színéről, formájáról, fajtáiról, alkalmazásuk módjáról, ábrázolásukról, fel- és körirataikról, a rajtuk látható címeres ábrázolásokról értekezik, ismerteti a bullát s a többi királyi és királynő(né)i pecsétet, érdekli a többpecsétes oklevél és a pecséthamisítás. A hamisítással kapcsolatban foglalkozik a tipáriumok őrzésével, azok megváltoztatásával s a hamisítások megakadályozásának egyéb eszközeivel, végül pedig néhány praktikus tanáccsal megkönnyíti a középkori pecséthamisítványok fölismerését [...] Tartalma teljesen magyar.”²³ Adatgyűjtését tovább folytatva, 1781-ben elkészült új jegyzete, amelyet majdani kiadásának reményében állandóan kiegészített, módosított. Kiadását sajnos már nem érthette meg. 1805-ben jelent meg végül Budán Habsburg József (1776–1847) nádor bőkezűségéből, a bécsi Theresianum igazgatójának, Schönwiesner Istvánnak (1738–1818) gondos szerkesztésében, kiegészítéseivel (szöveg és illusztráció: nyolcvannégy rézmetszetű kép, tizenhat tábla). Műve, a „*Syntagma*” (*Syntagma historicum de sigillis regvm, et reginarvm Hvngrariae...* Budae, Typis ac Svmptibvs Regiae Vniversitatis Pestanae, 1805) a magyar pecsétan alapvető kézikönyvévé vált.

Praynál a szfragisztika diplomatikától független diszciplína. „A 122 lapnyi terjedelmű *Syntagma* két részre oszlik [...] az első könyv a pecsétre vonatkozó általános, a második a speciális természetű ismereteket tartalmazza, az anyag azonban mind a két részben teljesen magyar. A bevezetésben, miután meghatározta a szfragisztikát, közölte, hogy »a külső beosztásban ahol lehet, a bevált írókat fogja követni, de olyan anyagot ígér, amely kizárólagosan magyar: ... secundum haec capita et ergo de sigillis regum et reginarum Hungariae commentari propositum habeo [...] multa in his erunt quae cum exteris communia multa quoque, quae ab his diversa habemus.« Az I. könyv 1. fejezete 5. §-ban a magyar pecséthasználattal múltjával, főleg a pecsétküldés szokásával foglalkozott részletesen. A 2. fejezet (6–11. §) a tipáriumoknak, a 3. (12–15. §) a pecsétnyomók őrzésének volt szentelve, a 4. pedig (16–18. §) az egyes uralkodók által egymás után használt nagypecséteknek egymástól való megkülönböztetéséhez tartalmaz hasznos útmutatást. Az utolsó két fejezet (V. és VI., 19–31. §) a magyar pecsétek anyagát, formáit, színét és fajtáit ismertette. Szó volt a bullák és viaszpecsétek használatáról, a vörös színű kisebb pecsétokról, az egyszerű és kettőspecsétokról, a felségi pecsétről, a kontrasigillumról és a pecsétnek okleveleken való alkalmazásáról. A II. könyv első két fejezete (32–40. §) a pecsétek tartalmával (körirat, ábra, címer), a 3. (41–47. §) királyaink egymás mellett használt tipariumainak számával és fajtáival (kettős, arany-, titkos, bírói és gyűrűspecsét), a 4. (48–51. §) a királynék és hercegek pecsétjeivel foglalkozik, az utolsó kettő pedig az oklevelek pecsételési formuláiról (V. c. 52–56. §) s a pecsétnyomók őrzéséről (VI. 57–60. §) szól.”²⁴ A könyv hazai tudományos fogadtatása egyértelműen kedvező volt. Talán koncepciójának és hazai sikeres fogadtatásának köszönhető, hogy a bécsi udvar is pozitívan reagált megjelentetésére, s rövidesen elrendelte, hogy a diplomatika tanításánál külön foglalkozni kell a pecsétannal is. E felsőbb utasítás először Cornides Dániel (1732–1788), majd Schwartner Márton (1759–1823), a jeles statisztikus tanársága idején jelent meg az egyetemi tanrendben 1777-ben.

²³ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 263. Érdemes megemlíteni, hogy Pray művébe, a 73–75. lapokon, beleillesztette a 16. század második fele jeles történetírójának, Istvánffy Miklósnak (1538–1615) *De sigillis regis Hungariae* című rövid kéziratát. Jelzete: Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtára. Collectio Prayana. XXVIII. 160.

²⁴ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 264–265. A pecsétani kézikönyvről újabban korábbi irodalommal: KT [KERNY Terézia]: Pray György pecsétani kézikönyve. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 499. Kat. VIII. 13.

Ebben az időben, talán Pray György vagy Wagner Károly (1732–1790) kezdeményezésére, a diplomatikai tanszéken a pecsétek már a szemléltető eszközökhöz tartoztak.²⁵ Schwartner egye-

- ²⁵ 1777-től három rendkívüli kart, az *Oklevéltan*, a *Címertan* és a *Pecséttan* karát hozták létre az egyetemen. Bár tanításukhoz jelentős segítséget nyújtott a már meglévő Érem- és Régiséggtár, alighanem az új tanszékek is gyűjtöttek szemléltető anyagokat például oklevelekről leszakadt pecsétekről. Az Érem- és Régiséggtár tanulmányozásához vö. MNL OL, Departamentum litterario-politicum – Közoktatási osztály, Universitatis Budensis 1779. C 67. 158. csomó, 16. kútfő: Az Egyetemi Könyvtár Érem-és Régiséggyűjteménye, valamint 1781. 209. csomó, 20. kútfő: Az Egyetemi Könyvtár éremgyűjteménye és a szertárak gyarapítása. A segédtudományok tanításáról: MUSZKA Erzsébet: *A történelem és a történeti segédtudományok oktatása egyetemünkön 1770–1848*. Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 1974. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 1.) Az egyetem elhelyezéséről a budai várban vö.: Acta Űrményiana neogotica Fundi Studiorum Hungarici, instaurationem Universitatis Budensis, academias et gymnasia Hungarica respicientia. 1780–1781. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 2987., folio 29. Tusrajz, alaprajzi vázlat. Egyéb idevonatkozó irodalom felsorolása: FARBAKY Péter: Pálos könyvtár vagy Nemzeti Könyvtár. In: *Művészettörténeti tanulmányok Mojer Miklós hatvanadik születésnapjára*. Szerk. TAKÁCS Imre–BUZÁSI Enikő–JÁVOR Anna–MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1991. (Annales de la Galerie Nationale Hongroise – A Magyar Nemzeti Galéria Évkönyve 1991.) 242., 24. jegyzet.
- Cornides Dániel egyetemi tanár. Erlangeni egyetemi tanulmányai után báró Wesselényi István özvegye, Dániel Polixena gyermekeinek nevelője, majd a kolozsvári evangélikus-református kollégiumban a német nyelv tanára, később gróf Teleki József titoknok. 1784-től a magyar királyi egyetemen a diplomatika és heraldika tanára és könyvtárőr. 1785-ben Göttingában akadémiai levelező taggá választották. Számos kiadott műve mellett harminc kéziratban maradt. Hagyatékából az MTA Könyvtára Kézirattárában egy három részből álló, évszám nélküli, latin nyelvű kézírata található, melynek III. fejezete (43–67) foglalkozik a pecsétekkel, számos javítással, utólagos kiegészítéssel: MTA Könyvtára Kézirattára, *Történelem, Diplomatika*. 4-r. VI. Egyéb itt található kézíratainak, leveleinek jelzete: M IV–Lev. 4-r. 56., Ms 57.,101., Ms G. 117. Az MTA Könyvtára Kézirattár Cornides-hagyatékáról vö. még: F. CSANAK Dóra: Kéziratok hagyatékok az Akadémia Könyvtárában. *Magyar Könyvszemle*, 116. 2000. 332–333; Uő Kéziratok hagyatékok az Akadémiai Könyvtárban. In: *Jubileumi csokor Csapodi Csaba tiszteletére. Tanulmányok*. Szerk. ROZSONDAI Mariann. Budapest, Argumentum, 2002. 72–73. Egyetemi előadásainak kézíratai, például a *Diplomatica in usum scholarum universitatis Pestiensis*. (Pestini, 1785) az OSZK Kézirattárában található: Quart. Lat. 116. Itt őrzik levélmásolati könyvét is: Quart. Lat. 764. jelzet alatt. Ugyanitt, a Levelestárban négy levele található. Terjedelmes levelezésének jelentősebb hányada 1723–1801-ből, 262 darab az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtárában található: Ms G 127–128, Ab 56, G 116–120-ból kiválogatva. Itt található továbbá forrásgyűjtése is a *Collectio Prayanában*: Ms J 132., 93. Az ebben az állagban őrzött hagyatékából említésre méltó még Pray Györggyel folytatott levelezése (90 darab): Ir. Lev. 4-r. 57., 58. Levelezésének nagyobb hányadát és jegyzeteinek gyűjteményét az Evangélikus Országos Levéltár őrzi. Ezek a levelek gyakran közölnek terjes terjedelemben okleveleket, valamint címer- és pecséttrajzokat: V/36.1–3. kötet. Az 5. kötet a történeti kutatásai során készített jegyzeteit és néhány oklevélmásolatot tartalmaz. GUNST 2000. i. m. (11. jegyzet) 162.
- Schwartner Márton hagyatéka szétszóródott. Tizenhat levelét az OSZK Kézirattárában Levelestára őrzi (1759–1788–1823). LUKCSICS Pál: *Schwartner Márton élete és tudományos jelentősége*. Veszprém, Egyházmegyei Könyvnyomda, 1914; SZENTPÉTERY Imre: *A Bölcsészettudományi Kar története 1635–1935*. Budapest, Pázmány Péter-tudományegyetem, 1935. (A Királyi Magyar Pázmány Péter-tudományegyetem története IV); TÓTH András: Egyetemünk berendezkedése Budán 1777–1784. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, IV. 1962. 89–114.; TI [TAKÁCS Imre]: Czudar László apát (1365–1372) pecsétje. In: *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve*. I. Szerk. TAKÁCS Imre. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996. 509–510. Kat. IV–14.
- Wagner Károlyról: HÖLVÉNYI György: Wagner Károly könyvtára. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, III. 1966. 147–156.; Uő: Wagner Károly és a Bél-iskola. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, V. 1970. 329–348.
- Kollár Ádám Ferencről (1718–1783): GYURKOVITS György: Keresztényi Kollár Ádámnak, a' Bétsi Császári Könyv-tár' Felvigyázójának, 's Cs. Kir. Udvari Tanácsosnak élete, tudós munkái, 's Kéziratok' Gyűjteménye. *Tudományos Gyűjtemény*, 7. 1823. 10. 3–26.; SZALAY László: Kollár Ádám Ferenc, mint jogtudós. *A Magyar Tudós Társaság Évkönyvei*, V. 1838–1840. Budán, 1842. 289–302.; SZALAY László: *Publicistikai dolgozatok*. I. Pest, kiadja Heckenast Gusztáv. 1847. 1–17.; CSÓKA J. Lajos: *Mária Terézia iskolareformja és Kollár Ádám*. A M. Tud. Akadémia támogatásával. Pannonhalma, Sárkány ny. 1936; HÁZI Jenő: *Kollár Ádám Ferenc*. Kézirat. H. n., é. n. (Sopron, Soproni Levéltár, XIV/98. Dr. Házi Jenő főlevéltáros iratai 1892–1986. 4. tábla. Kéziratok); KOSÁRY 1980. i. m. (11. jegyzet) 292–293.; CSIZMADIA Andor: „Kollár contra Status et Ordines”. In: Uő: *Jogi emlékek és hagyományok. (Esszék és tanulmányok)*. Budapest, Közgazdasági és Jogi Kvk., 1981. 173–208.; Ján TIBENSKÝ:

temi jegyzeteit könyv alakban is megjelentette 1790-ben, majd kibővítve 1802-ben *Introductio in rem diplomaticam aevi intermedii, praecipue Hungaricam* (Budae, 1790, 1802) címen. Az új kiadás negyedik fejezete *Sphragistica, seu de sigillis* alcímmel a pecsétannal foglalkozott. A munka értékét kétségtelenül emelte, hogy szerzője fölhasználta a bécsi levéltárak magyar vonatkozású anyagait is. Kutatott még Sopronban, Pozsonyban (Bratislava, Szlovákia), Késmárkon (Kežmarok, Szlovákia), Kassán (Košice, Szlovákia), és hasznosította a már korábban ismertetett Hevenes- és Kaprinai-féle kéziratos adattárakat is. Az idézett irodalmat annotálta. Szövegéhez két táblán kilenc grafikát mellékel. Művével, igaz, a diplomatika keretei között, az egyetemes pecsétanba illesztette be a magyar anyagot. Schwartner munkáját a jogtudós, történész Perger János (1791–1838) dolgozta át magyar nyelven, aki azonban szintén nem szentelt különösebben nagy gondot a pecséteknek. Megemlítette viszont a kettős és aranypecsétek jogi erejét. Könyvét rézmetszetű táblákkal illusztrálta.²⁶ Az egyetemi katedrán Schwartner után Soós István (?–?),²⁷ majd Horvát István (1784–1846) lett a diplomatika tanára. Horvát elődei nyomán *Diplomatica cum peculiari respectu ad Hungariam* címmel adott ki újabb jegyzetet.²⁸

Jelentős volt ez idő tájt még a Rajcsányival kapcsolatban már említett Kovachich Márton György munkássága. Hatalmas kéziratos hagyatékában a pecsétan tekintélyes helyet foglalt el. Úttörő jelentőségűnek mondható 1817-ben megjelent könyve, ahol először fordított figyelmet a középkori pecsétekre vonatkozó törvényekre is.²⁹

A nagy tekintélyű egyetemi tanárok mellett amatőr, műkedvelő régiségbúvárok is érdeklődéssel fordultak a szfragisztika felé a 18. század második felétől. Búvárkodásuk egybeesett a megélnékülő numizmatikai emlékek, a római fölíratos faragványok, a *sepulchrumok* gyűjtögetésével. Nevük általában ismeretlen. Leírásait rendszerint tollrajzokkal, rézmetszetekkel illusztrálták. Nem minden esetben hitelesek ezek a mellékelt ábrázolások. Gyakran téves fölíratokat közöltek, de egy-egy mára elpusztult vagy csonkán fennmaradt uralkodói pecsétről az általuk közölt grafikák szolgálnak egyedüli információval. A képek közlésének szükségességét már Koller is fölismerte. Az őket követő munkák ezután szinte kivétel nélkül tartalmaztak már illusztrációkat. A rajongó, honfiúi buzgalommal eltelt autodidakták által szisztematikusan összeszedett gyűjtemények, tablók teljességre törekvő listája ugyancsak Kumorovitz Lajos Bernátnak köszönhető, aki elsősorban a Magyar Országos Levéltárba bekerült hagyatékokat és az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött anyagot vette számba.³⁰ Jelentős korabeli

A királynő könyvtárosa. Ford. Tóth László. Bratislava–Budapest, Madách–Gondolat, 1985; FENYŐ István: *A centralisták. Egy liberális csoport a reformkori Magyarországon.* Budapest, Argumentum, 1997. 150–151.; Kollár Ádám *Ferenc levelezése.* S. a. r., bev., jegyz. Soós István. Budapest, Universitas, 2000. (Commerciana litteraria eruditorum Hungariae IV.)

²⁶ *Bévezetés a diplomatikába, vagy is az oklevélesméret tudományába, melyet tt. SCHWARTNER Márton úr után némely változtatásokkal s hasznos bővítésekkel magyar nyelven kiadott Perger János.* Pest, Petrózai Trattner János Tamás, 1822.

²⁷ Munkásságát még senki nem dolgozta fel.

²⁸ Diplomatikai művének beosztása megegyezett Schwartnerével, amelyet egyébként 1819-ben a *Tudományos Gyűjteményben* megbírált. A könyvről: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 268–269. Hatalmas diplomatikai munkásságából mindössze egy évszám nélküli csonka autográfijára, *A Tasnádi és Aradi káptalan hiteles Petsétének esmértetése* címűre hívom föl e helyen a figyelmet, jelzete: OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 704; tanári pályájához vö. HORVÁT István: *A diplomatika hallgatóiról készült kimutatás a diákok névsorával*, 1840. MTA Könyvtára Kézirattára, Ms. 5080/73; hagyatékát az OSZK Kézirattára őrzi. A téma szempontjából fontos: Fol. Hung. 692. (Levelezés) és 968. (Miscellanea), Quart. Hung. 477–479, 492, 518, 925, 926; munkásságára vonatkozóan: Soós István: Kísérlet a magyar nyelvű diplomatika megteremtésére. (Horvát István és Schwartner Márton). *Aetas*, 8. 1993. 4. 44–91; Soós István: Horvát István és a történeti segédtudományok. *Fons*, 3. 1996. 1. 73–107.

²⁹ *Epicrisis documentorum diplomaticorum, seu de valore instrumentorum literalium.* Pestini, Typ. Joan Th. Trattner. 1817. Cap. V/2. OSZK Kézirattára, Fol. Lat. 2461; WINDISCH Éva: *Kovachich Márton György, a forráskutató.* S. a. r., bev. GLATZ Ferenc. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1998. 21. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 24.)

³⁰ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 269–273. – A jegyzetben csupán azokat a műveket és gyűjteményeket sorolom föl (a teljesség igénye nélkül), amelyek Kumorovitznál nem szerepeltek: Carolus FEJÉRVÁRY: *Cereographia Hungariae.* É. n.

(18. század közepe, Fejérváry pecsétleírásai és eredeti pecsétek gyűjteménye) Fol. Lat. 3367; – –: *Sigilla regum, reginarum, dignitatum, capitulorum conventuumque Regni hungariae*. É. n. (18. század vége, pecsétekről készült tollrajzok, magyarázó szövegekkel) Fol. Lat. 4441; *Denckwürdigkeiten Sachischer Geschichte in Siebenbürgen* (18. század vége, pecsétek tollrajzai) Fol. Germ. 1409; Jakab Ferdinánd MILLER: *Sphragistides authenticae Hungariae*. É. n. (19. század első fele, 53 kivágott és fölragasztott magyar pecsétet tartalmazó mappa) Oct. Lat. 48; Jakab Ferdinánd MILLER: *Cimeliotheca Musei Nationalis Hungarici*. É. n. (19. század első fele, a Magyar Nemzeti Múzeum első leltárkönyvének kézirata, pecsétek, fegyverek, régiségek, ritkaságok, a legkülönbözőbb műtárgyak egyenkénti leírásával és rövid jellemzésével) Quart. Lat. 23; – –: *Sigilla vetusta e diplomatibus Hungariam respicientibus in charta straminea delineata*. É. n. (19. század eleje, középkori pecsétek tusrajzai) Fol. Lat. 3016; – –: *Diplomata transumta comitatum et liberarum civitatum sigilla concernentia*. (19. századi másolatok 16–17. századi oklevelekről, amelyek Trencsén város, illetve Arad, Bács, Bodrog, Gömör, Krassó, Pest, Sáros, Sopron és Zemplén vármegyék pecséteire vonatkoznak) Fol. Lat. 2405; *A magyarországi ciszterci rend történetére vonatkozó adatok*. (18–20. század. [A ff.45–46. lapokon a vellehradi apátság pecsétjének részletes leírása]) Fol. Hung. 2566; TORMA József *genealógiai jegyzetei*. (Autográf, 19. század) Fol. Hung. 1237.

A téma korábbi összefoglalásai: HORVÁT István: *Lajstroma azon Magyarországot illető Pötséteknek, mellyek különféle könyvekben rézbemetszve találtnak*. Összeválogatta Válon, Fejér megyében 1806-ban. (OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 479., 1050); NAGY Sándor: Heraldikai és sphragisztikai kéziratok a Magyar Nemzeti Múzeum könyvtárában. *Turul*, 1. 1883. 21.

A hirtelen megnövekedett érdeklődésben kétségtelenül az is szerepet játszott, hogy a történelmi személyekről, a pénzeket, pecséteket, síremlékeket leszámítva, igen kevés „authenticus” kép állt rendelkezésre. A folyóiratok, történelmi könyvek szerzői, szerkesztői éppen ezért egyre gyakrabban igényelték az effajta ábrázolásokat (akárcsak később a scenikusok, akik a középkori falképeket használták föl a historizáló színpadi díszletekhez, jelmezekhez). Önálló dolgozat kerekedhetne ki az egyes metszők vagy rajzolóik ilyen irányú munkásságának föltérképezéséből, hiszen rájuk vonatkozó adatokat PATAKY Dénes *A magyar rézmetszés története* (Budapest, Közkutatásügyi Kiadóvállalat, 1951) című könyvében csak elvétve találni, nem beszélve arról, hogy a kiadása óta eltelt ötven év alatt újabb mesterek, kéziratok bukkantak föl, váltak ismertté. Különösen izgalmas feladat lehetne például a *Tudománytár* vagy a *Tudományos Gyűjtemény* évfolyamainak (például Karats[cs] Ferenc, Miskovits Mózes oklevélmetszetei, vagy ismeretlen alkotók grafikái az 1830–1840-es évekből stb.) ebből a szempontból történő átnézése, hiszen a periodikum a *historiai eszközök* csoportjában már 1819-ben programjába vette a szfragisztikai és diplomatikai művek közlését. Áttanulmányozásukhoz hasznos segítséget nyújt: CSÉCS Teréz: *A Tudományos Gyűjtemény (1834–1844) repertórium*. Budapest, OSZK, 1999. (OSZK Kiadványai 9); *Tudománytár (1834–1844). Repertórium*. Összeállította RÓZSA Mária. Internetes elérhetősége: www.oszk.hu/kiadvany/index.html (utolsó letöltés: 2015. május 23.). KARACS Ferencről: KARACS Zsigmond: Karacs Ferenc és munkássága. *Honismeret*, XVI. 1988. 3. 8–12.; RÓZSA György: A kartográfus Lipszky János és rézmetszői, Karacs és Prixner. *Művészettörténeti Értesítő*, XLIX. 2000. 310–314.; FOGHTYÚ Krisztina: Karacs Ferenc tevékenysége a korabeli sajtó tükrében. *Magyar Könyvszemle*, 116. 2001. 94–99. A téma földolgozásához vö. például: HORVÁT István: Boldog Asszony, Veszprém Völgyi Apátza Monostorának alkotó Görög Oklevele Szent István Magyar Királytól Kálmán Magyar Királynak 1109-dik évi hiteles Másolatából, két Réz Táblával. *Tudományos Gyűjtemény*, 18. 1834. 1. 84–106.; HORVÁT István: Sigmond Magyar Királynak Pogaan Mihály fi Domonkosnak köttetett Egyességelevele 1399-dik évi julius 10-dikéről némely Bereg Vármegyei jószágai felől, egy Réztáblával. *Tudományos Gyűjtemény*, 18. 1834. 12. 101–103.; Okleveles toldalék. Amade nádor pecsétjei 1301–1308. Közli és bevezeti JÁSZAY Pál. *Tudománytár*, ú. f. 3. 1839. 6. 9. füzet, 200–204.; Okleveles toldalék. Melléklet: Báthory István országbíró pecsétje. Közli és bevezeti LUCZENBACHER János. *Tudománytár*, ú. f. 4. 1840. 7. 1. füzet, 59–66. Okleveles toldalék. Melléklet: Kanizsai János pecsétgyűrűje. Közli és bevezeti LUCZENBACHER János. *Tudománytár*, ú. f. 4. 1840. 7. 1. füzet, 67–70.; stb. De más korabeli lapok átböngészése is haszonnal járhatna: mennyiben másolták, használták föl ezeket a rajzokat később különféle kiadványokban, illetve összehasonlítani, milyen történelmi hűséggel örökítették meg ugyanazokat a pecséteket. A rajzok mellett érdekes leírások is születtek amatőr szerzők tollából a pecsétek ábrázolásairól, főleg heraldikai szempontból. Figyelemre méltók ezek sorában például Svastics Ignác értekezése *A magyarok felséges tziemeréről* (Győr, 1796) vagy gróf Sándor István (1750–1815), a világlátott, hatalmas történelmi, forrás- és képzőművészeti ismerettel rendelkező felvilágosult főnemes teóriái a nemzeti címerről a *Sokféle* hasábjain. Különösen a kettőskereszt kialakulása izgatta, amelyet először a középkori pénzek vizsgált, majd kiterjesztette figyelmét az uralkodói pecsétekre is. 1808-ban *Magyarország Tziemeréről* címmel közölt írásában a kettőskereszt eredetéről szólva első sorban az anyag és a technika kérdéseire helyezte a hangsúlyt. A kettőskereszt motívumának kialakulása szerinte annak köszönhető, hogy „a’ belső nagy Kereszt a’ külső kis Kereszttel melly a’ körülírás idején szokott lenni, a Pénzvasmetszők által öszvekapsoztatott. ‘S e’ lehet a’ Kettős Keresztnek az Ország Tziimerében az ő tsekély, de valóságos eredete. Lásd Schoenvisner Úrnál a’ Magyar Pénzsméretben ezen pénzeknek Képeiket [...] Úgy vélekedem, hogy Országunknak mind a két Tziimere (eredetére ‘s nagyobbodására nézve) többel tartozik a Pénz és Petsétsvasmetszők szabad tevéseinek,

rajz- és grafikai kollekción őrzött a Magyar Tudományos Akadémia Szfragisztkai Gyűjteménye is, de szerzetesi könyvtárakban és scriptoriumokban, családi levéltárakban, magángyűjtőknel is fellelhetők voltak még hasonló anyagok.³¹

A pecsétrajzok mellett, ha szórványosan is, megindultak a kísérletek hitelesebb másolatok készítésére. Erre legalkalmasabb anyagnak a gipsz és a viasz (az úgynevezett spanyol viasz) bizonyult. Az eljárás azonban igen költséges volt, éppen ezért csak a tehetősebb gyűjtők vállalkozhattak kópiák készítésére. Nyilvánosság elől elzárt tárai mellett adakozások révén lassacskán a Magyar Nemzeti Múzeum is gyarapodott középkori uralkodói pecsétekkel. Mindebben elvülhetetlen érdemei voltak báró Jankovich Miklósnak (1772–1846), a nagy műgyűjtőnek és mecénásnak. Jankovich pecsétteni érdeklődését azonban nem csupán gyűjtőszeszvedélye bizonyította. Történelmi bűvárlatokat végzett e téren, amit például II. Lajos király (1516–1526) állítólagos fiának pecsétjéről írt bonyolult fejtegetése bizonyít a *Tudományos Gyűjtemény* lapjain.³² Érdekes dokumentuma ilyen irányú kutatásainak továbbá az a latin nyelvű levél is, amelyet Cziegler Mihály (?–?) intézett hozzá Budán 1836. augusztus 23-án. A levélben egyebek mellett IV. (Kun) László király ezüsbullájáról is szó esett.³³ Gyűjtőszeszvedélye révén Jankovich állandó kapcsolatban állt Literáti Nemes Sámuellel (1796–1842). Érdekesítő, ötkötetes útinaplójában kalandos régiség-, nyomtatvány- és oklevélvásárlásai kapcsán középkori magyar uralkodói pecsétéről is szót ejtett.³⁴

hogy sem Királyink 's Nemzetünk rendelésének." *Sokféle*, 9. 1808. 115–116. Papp Júlia figyelmeztetett rá, hogy Sándor gróf ezzel a vélekedésével nem állt egyedül a numizmatika és szfragiszatika tudományában, amit a nála több mint száz évvel később élt Hóman Bálint egyik tanulmánya is bizonyít éppen a kettőskereszt kialakulása kapcsán: HÓMAN Bálint: A magyar címér történetéhez. *Turul*, 39. 1922. 9.; PAPP Júlia: *Művészeti ismeretek gróf Sándor István (1750–1815) írásai-ban*. Budapest, 1992. (Művészettörténeti Füzetek 21.) 66.

³¹ A hazai múzeumokban, világi és egyházi könyvtárakban, levéltárakban fellelhető középkori pecsétek kataszterének összeállítása mindmáig adóssága hazai kutatásunknak, jóllehet az pontosan ismert, hogy az egyes gyűjteményekben mennyi Mohács előtti oklevél található. Pecsételezésükre vonatkozó adatok, vagy a leszakadt darabok összegyűjtése és kiadása azonban még várat magára. Jó kezdeményezés az esztergomi Prímási Levéltár középkori pecsétjeiből kiadott válogatás fényképekkel kísérve: *Monumenta Ecclesiae Strigoniensis Tomus quartus Ab A. 1350. Ad A. 1358. Ad edendum praeparaverunt Gabriel DRESKA, Geysa ÉRSZEGI, Andreas HEGEDŰS, Tiburtius NEUMANN, Cornelius SZOVÁK, Stephanus TRINGLI*. Budapestini, Archivum Primatiale–Argumentum, 1999. Appendix. 259–272. (Húsz pecsét katalógusa, köztük Nagy Lajos első és második nagypecsétje, első középpecsétje, István erdélyi herceg gyűrűspecsétje, Giléfi Miklós nádor kisebb pecsétje.) A kötet tulajdonképpen Knauz Nándor félbemaradt sorozatát folytatja, az ő szerkesztési elvei szerint, aki szintén közölt már pecséteteket. A *Diplomata Hungariae Antiquissima* kötetének végén szintén bemutatják a tárgyalta királyi pecsétjeinek és összes ércbillógnak fényképét. A családi levéltárak anyagáról jó tájékoztatást nyújt a levéltári segédletek mellett: *Magyar családttörténeti és címertani irodalom 1561–1944*. BAÁN Kálmán gyűjtését javította és kiegészítette KÓCZY T. László és GAZDA István. Budapest, Könyvértékesítő Vállalat, 1984. (Tudománytár.)

³² JANKOVICH Miklós: János hercegről, II. Lajos királynak állított fijáról, ami leg nevezetesebb már 15-ik esztendejében, Magyar felírással kérkedő pecsétjéről. *Tudományos Gyűjtemény*, 15. 1831. II. kötet, 93. Az orgánium egyébként rendszeresen helyet adott hasonló publikációknak. Vö. például: HORVÁT István: II. Geisa és III. István Magyar Királyoknak Pecsétnyomoirol és Pecséteiről. *Tudományos Gyűjtemény*, 19. 1835. 9. 3–9.

³³ OSZK Kézirattára, Levelestár. Czigler (Ziegler Mihály) alighanem azonos azzal a nagyszabedben lakatossal, aki huszonöt éves korában rézmetszést tanult a bécsi Akadémián. Említette: PATÁKY 1951. i. m. (30. jegyzet) 253. Jankovichról: *Jankovich Miklós, a gyűjtő és mecénás (1772–1846). Tanulmányok*. Szerk. BELITSKA SCHOLTZ Hedvig. Budapest, Akadémiai, 1985. (Művészettörténeti Füzetek 17.) Pecsétgyűjteményének nagyobb hányadát, egy-két középkori lenyomattal, az MTA Könyvtára Kézirattára őri: *Történelem*, 4–r. 19. szám. További pecsét- és pecsétnyomó-anyaga a Magyar Nemzeti Múzeum (a továbbiakban: MNM) Újkori Főosztályán található. Ide vonatkozóan vö. O. A. [ORGONA Angelika]: Pecsétek és pecsétnyomók. In: *Jankovich Miklós (1772–1836) gyűjteményei*. Szerk. MIKÓ Árpád. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 2002. (A Magyar Nemzeti Galéria kiadványai 2002/1.) 303–306. Kat. 286–295.

³⁴ LITERÁTI NEMES Sámuel útinaplója. I–V. OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 3006/I–V. (1541) A kötetek fontos adatokat tartalmaznak könyv-, irat- és műtárgyvásárlási körútjáról is. Hamisításairól vö. még: Fol. Hung. 1365/I–II. (Poss. Jankovich Miklós);

A tudományos szfragisztika kibontakozása (1867–1918)

A 19. század közepétől az egyre erősödő, a feudális, rendi történetfölfogáson alapuló, az „ősi dicsőségre” apelláló nemzeti tudat adott tápot a történeti, diplomatikai, szfragisztikai kutatásoknak. Mindebben a levert szabadságharcból lassan-lassan fölocsúdo ország magára találását, öntudatának megerősödését kell elsősorban látni. Az önkényuralom korában publikálási lehetőség nemigen akadt. A megjelent tanulmányokat szigorúan cenzúrázták. Az ötvenes–hatvanas években született munkák leginkább egy-egy részterületet elemeztek, nagyobb monográfia nem íródott a tárgykörben. 1855-ben a Magyar Tudományos Akadémia megindította a *Magyar Történelmi Tár* sorozatát, ahol elvéve pecsétani dolgozatok is megjelentek. Újabb kutatási lendületet a kiegyezés hozott. 1867-ben megalakult a Magyar Történelmi Társulat. Lapja, a *Századok* már első számától kezdve, a nyolcvanas évek végéig sorozatban ontotta a szfragisztikai cikkeket.³⁵ Az *Árpád-kori új oklevéltár (Codex diplomaticus Arpadianus continuatus. I–XII.* [Magyar Történelmi Emlékek – Monumenta Hungariae Historica I.] Pest, Eggenberger Ferdinánd, 1860–1870) összeállítója, Wenzel Gusztáv (1812–1881) hatalmas adatgyűjtése során, mintegy „melléktermékként” pecsétani gyűjtést is végzett, anyagát ma *Copiae sigillorum, seutum et stauorum* címmel az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára őrzi.³⁶ Fraknoi (Frankl) Vilmos (1843–1924) a nádori és országbírói hivatal eredetének és hatáskörének vizsgálata kapcsán általánosságban érintette pecsétjeiket is: „A nádornak volt már az első századokban hivatalos kettős pecsétje, melynek őrizete és kezelése a nádori protonotáriusra volt bízva, ki azt, ha a nádor curiájából távozott, nem hagyta hon, hanem magával vitte, vagy legalább másnak nem adta át, miért is ily esetekben a nádor az okleveleket vagy saját magán, vagy pedig valamely más netán jelenlevő országos főbíró pecsétjével erősíti. Minden nádor midőn hivatalát elfoglalta új pecsétet kapott. A magán-

Literati koholási készségéről és tevékenységéről: RADÓ Polikárp: Batthyány Boldizsár misekönyvének hitelessége. *Magyar Könyvszemle*, 65. 1941. 132–137.; KELECSÉNYI Ákos: Literáti Nemes Sámuel útinaplója. *Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1968–1969. 317–329.; Uő: Egy magyar régiségkereskedő a 19. században. *Literati Nemes Sámuel (1794–1842). Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve*, 1972. 307–326.; KELECSÉNYI Gábor: *Múltunk jeles könyvgyűjtői*. Budapest, Gondolat, 1988. 260–275.; MÁ [MIKÓ Árpád]: Kódex- és nyelvemlék-hamisítások a XIX. század első felében. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 451–452. Kat. VII–24. Nagy szerepe volt a Jankovich-gyűjtemény létrehozásában, de publikált is művészeti vonatkozású adatokat. Vö. például: Szobrászat. *Honművész*, 1840. 19. III. 4. 148–151. Valószínűleg Literátival hozható összefüggésbe az a kettős márványtipárium is, amely két eredetiről készült II. Géza és III. István pecsétéiről, s amelyet az MNM Történeti Tárának pecsétnyomó-gyűjteménye őriz. Tulajdonképpen e nyomót nem lehet a szó eredeti értelmében véve hamisítványnak minősíteni, inkább történelmi szándakkal készülhetett. Ltsz.: 59.283. C. Erre, a szakirodalomban egyébként számon tartott darabra Bodor Imre hívta föl a figyelmemet. Vö. még Rainer Pál tanulmányát a 199. jegyzetben, továbbá: TAKÁCS Imre: III. István nagypecsétje (1164–1165). In: HEGEDŰS András–LÖVEI Pál–TAKÁCS Imre–WEHLI Tünde: *Megpecsételt történelem. Középkori pecsétek Esztergomból*. Szerk. HEGEDŰS András. Esztergom, Prímási Levéltár, 2000. 21. Kat. 3. A nyomó vizsgálata egyébként a glyptika területét érinti, amelyet idehaza Böhm József Dániel (1794–1865) véseteit leszámítva, nem igazán műveltek: „Magyarországon a glyptika soha nem virágzott. Nem volt érzék az e fajta műtárgyak iránt. Pulszky Ferenc egy helyen (Archaeologiai Értesítő, 1873) azt írja, hogy ismer egy vármegyét, mely a negyvenes években vándor cigány által készíttette el pecsétnyomóját...” ZÜLLICH Róbert: Glyptika. In: *Az iparművészet könyve*. II. Szerk. RÁTH György. Budapest, Athenaeum Irod. és Nyomdai Rt., 1905. 41–42. Érszegi Géza hívta föl a figyelmemet arra, hogy ekkortájt, szinte kizárólag az ország déli vármegyéiben, egyre-másra bukkannak fel földmunkák során középkori tipáriumok. Véleménye szerint egy „műhely” termékeiről lehet szó. Bár ennek a „sorozatgyártásnak” az okai egyelőre ismeretlenek, elképzelhető, hogy néhány nemesi család oklevélmegerősítésének bizonyítására vagy címereslevél hamisításához szolgált, miután a török hódoltság alatt levéltárunk elpusztult.

³⁵ Részletes fősorolása: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 276–278.

³⁶ Quart. Lat. 2392.

pecsétet vagy pecsétgyűrűt a nádori korlátnak őrzé.³⁷ Fejér György (1766–1851) okmánytára, a *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–LXII.* Studio et opera Georgius FEJÉR. Budae, Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829–1844. alapján idézett néhány idevonatkozó oklevelet is, és évszámokkal felsorolta az általa ismert nádori pecséteteket.³⁸

A 19. század második felében a 18. századi jezsuita iskolára támaszkodó hagyományos történelemszemléletet legkövetkezetesebben Knauz Nándor (1831–1898) képviselte, aki különösen az 1397. évi országgyűlésről,³⁹ s az 1222-ben kibocsátott Aranybulláról szóló tanulmányában⁴⁰ foglalkozott részletesebben a pecsétetekkel. Az elsőben Luxemburgi Zsigmond király (1387–1437) második titkospecsétjét vizsgálta, amelyet – Pray alapján – tévesen gyűrűspecsétnek nézett, s azt igyekezett bizonyítani, hogy a gyűrűspecsét, például az ilyen fontos okmányokon, Zsigmond korában már nem volt egészen szokatlan. Az elődök nyomán kitért a pecsétetlen oklevelekre (új megfigyelés!), a függő- és rányomott pecsétetekre, a különböző pecsét-fajtákra és helyettesítésükre, valamint az oklevelek szfragisztikai formuláira. Az Aranybulláról értekezve megcáfolta Jankovich Miklós és Fejér György koncepcióit. Megemlékezett a tömör és az üres aranypecsétéről, továbbá II. András király (1205–1235) egyoldalú felségi pecsétjéről.

A tradicionális vonalat képviselte még a *Pesti Napló* egyik írója II. Tvrtko Kotromanić bosnyák király (1421–1443) pecsétjéről írott cikkében, valamint a *Vasárnapi Ujságban* a *Mi a bulla?* című cikk szerzője.⁴¹ E témakört érintette Franz Johann Joseph Bock (1823–1899) kanoonknak, a Magyar Tudományos Akadémia kültagjának egyik dolgozata, amelyben I. (Szent) István király állítólagos pecsétjéről is szót ejtett.⁴²

A címertanba ágyazott pecsét-történet egyik legfontosabb képviselője a piarista Ivánfi (Jancsik) Ede (1821–1900) volt. Nagybecskerekén (Zrenjanin, Szerbia) 1869-ben írt könyve, *A magyar birodalom vagy Magyarország s Réseinek címerai* I. (Szent) István korától kezdve mutatta be az ország címerének több évszázados fejlődését. Ez az első színvonalas összefoglalás e tárgy körben, amit azért különösen fontos hangsúlyozni, mert e téma sohasem nélkülözötte a mindenkorai kurzus politikai elvárásait.⁴³ Műve szakmailag korrekt. Az általa felsorolt források

³⁷ FRANKL Vilmos: *A nádori és országbírói hivatal eredete és hatáskörének történeti kifejlődése.* Pesten, kiadja Pfeifer Ferdinánd, 1863. 82–83.

Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–LXII. Studio et opera Georgius FEJÉR. Budae, Typis Typogr. Regiae Vniversitatis Vngaricae, 1829–1844.

³⁹ KNAUZ Nándor: Az 1397. évi országgyűlés végzeménye. *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlönye*, 3. 1857. 213–238.

⁴⁰ Uő: Aranybulla. *Magyar Történelmi Társulat Társulati Közlönye*, 10. 1861. 206–218. A két munka ismertetése: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 278–279. Knauz Nándor pozsonyi prépost, scradovai címzetes apát, akadémiai rendes tag szfragisztikai, diplomatikatörténeti hagyatékát az OSZK Kézirattára (Quart. Hung. 1480, 1481) és az MTA Könyvtára Kézirattára őrzi.

⁴¹ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 279.

⁴² Franz BOCK: Die ungarischen Reichsinsignien. II. *Mitteilungen der K. K. Centralcomission und Erhaltung der Baudenkmale*, II. 1857. 171.

⁴³ A magyar államcímerek kérdése a kiegyezés után különösen fontos közjogi kérdéssé vált, és értekezések sokasága foglalkozott vele évtizedeken keresztül. A téma abból a szempontból érdemes itt figyelmünkre, hogy nem nélkülözötte a szfragisztikai vonatkozásokat sem. Gazdag irodalmából csak néhány példa, főleg a *Századok*ban megjelent publikációk alapján: NYÁRY Albert: Címertani figyelmeztetés. *Századok*, 4. 1870. 61–62. (A pályás állami címerrel a képviselőház, illetve a felsőház üléstermében); A Magyar Történelmi Társulat fölterjesztése az országgyűléshez. *Századok*, 4. 1870. 189–190. (Az ország címerének és a nemzeti színek ügyében); PODHRADČEK József: Magyarország címerének eredete. *Századok*, 4. 1870. 226–232.; HORVÁTH Mihály–HENSZLMANN Imre: A magyar államcímerek. A képviselőház által az államcímerek hibátlanként meghatározására kiküldött országos bizottság jelentése. *Századok*, 6. 1872. 96–101.; ALTENBURGER Gusztáv: A magyar államcímerek. II. Észrevételek az országos bizottság jelentésére. *Századok*, 6. 1872. 101–106.; IVÁNYI Ede: A magyar államcímerek. III. *Századok*, 6. 1872. 317–325.; – –: A magyar birodalom címerai és színei. *Századok*, 8. 1874. 732.; NAGY Iván: Címertan, különös tekintettel a magyar címerezet fejlődésére. (1872–1875). Kiadva: *Fons*, I. 1994. 1. 9–30. A magyar királyi miniszterelnök 1883. november 3-iki keltezésű leiratában arra kérte a Magyar Heraldikai Társaságot, hogy az Országos Levéltár által a magyar címerrel írt dolgozatot véleményezze. A választmány Ipolyi Arnold elnöksége

kat, a pénzeket és pecséteket Pray nyomán színes táblákon mutatta be. Műve első részében az országcímer elemeit boncolgatta, a kettős keresztet, a négy folyót, a koronás hármast, Szent István koronáját.

A tradicionális diplomatikai vonal mellett lassan-lassan helyet kaptak az új tudományággá kinövő régészeti, művészettörténeti diszciplína szempontjai is. Az újfajta megközelítés először a német és az osztrák szakirodalomban jelent meg.⁴⁴ Eredményeiket idehaza leginkább Ipolyi (Stummer) Arnold (1823–1886), Rómer Flóris Ferenc (1815–1889) és Czobor Béla (1852–1904) hasznosította. Ipolyi 1859-ben tette közzé megfigyeléseit egy nagyobb tanulmányban, Karl von Savát (1807–1867) követve, a *Mittheilungen* hasábjain.⁴⁵ Királyi pecsétéről önálló tanulmányt nem írt, viszont az esztergomi Prímási és Főkáptalani Levéltárban őrzött terjedelmes hagyatékában jó néhány tollrajza található belőlük, sőt saját pecsétgyűjteménye is volt.⁴⁶ 1872-ben Czobor lajstromba foglalta az egyházi és világi hatóságok addig közölt pecsétjeit. „A mi régi pecsétábráink, sajnos, már nem felelnek meg annak a magasabb tudományos iránynak, melyet általában a műtörténet, különösen a műarchaeológiai ismeretek, rajz és vésőművészet gyakorlata, a costume-tan, mindenkéfelett pedig az ikonológia tekintetében a pecséttan szolgáltat, mert a mai európai irodalomban a pecséttan többé nem azon alárendelt fokon áll, hogy csupán a történelmi kutatásoknál némi mellékes szolgáltatokat végezhesen [...]. A mi anyagunk azonban még nem alkalmas az az összefoglalásra. Ez csak akkor válik lehetségessé, ha pontos adatokat lesz képes szolgáltatni a nemzeti művészettörténethez [...]. Ennek elérésére pedig első kellék a pecsétek szorgos gyűjtése, s azoknak, ha lehetséges – az eredetiekről tanulmányozása. Ezután a vállalat költségesebb része következik. Újból, az eredetiekről kell rajzolatnunk és metszetnünk – csekély kivétellel – minden eddig megjelent pecsétet [...]. Ily előkészület és tanulmány után várhatunk csak olyan szfragisztikát, melyet megnyugtató öntudattal helyezhetünk a külföldiek mellé.”⁴⁷ A hazai szfragisztikában uralkodó siralmas helyzetet Rómer

alatt bizottságot jelölt ki, hogy eleget tegyenek a felszólításnak. A bizottság megállapította, hogy a dolgozat a legszigorúbb tudományos elveken és hiteles kútforrásokon alapszik, ezért minden adata és következtetése helyes. A véleményadáson kívül a Társaság egy új javaslattal is előállt, mégpedig hogy a történeti nagy államcímet is állapítsák meg, melyben Magyarország és a volt tartományok címei is szerepelnének. A bizottság a tartományok címeit és sorrendjét is megállapította. (MNL OL, P 1783. 4. téka [1883. XI. 23.] és T 2. [1884] 1.); – –: A magyar címer kérdése az országgyűlésen. *Századok*, 17. 1883. 303–304.; Ismertetés THALY Kálmán címerkérdésről tartott beszédéről a képviselőház 1889. II. 15-i ülésén. *Századok*, 23. 1889. 272.; – –: A címer és jelvénykérdés. *Századok*, 46. 1912. 631. IV. Károly trónralépésével a téma közjogi vonatkozásai miatt ismét napirendre került. Idevonatkozóan vö. CSÁNKI Dezső: Az új magyar és közös címerekről. *Századok*, 50. 1916. 1–27.; HORVÁTH Sándor: *Magyarország címere új címertani elmélet alapján*. Budapest, Magyar Lap- és Könyvkiadó, 1921.

⁴⁴ Részletes fölsorolása: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 279–281.

⁴⁵ Arnold IPOLYI-STUMMER: Beiträge zur mittelalterlichen Siegelkunde Ungarns. *Mitteilungen der K. K. Centralcomission und Erhaltung der Baudenkmale*, IV. 1859. 245–250, 266–270, 291–301. Fogalmazványa *Beiträge zur mittelalterlichen kirchlichen Siegelkunde* címmel az esztergomi Prímási Levéltár Ipolyi-hagyatékában található (16. doboz).

⁴⁶ Az esztergomi Prímási Levéltárban őrzött középkori uralkodói pecséttrajzai 1986-ban szerepeltek a halálának századik évfordulója tiszteletére rendezett emlékkiállításán a Keresztény Múzeumban, de a bemutatóról sajnos nem készült sem tárgyjegyzék, sem szakkatalógus. 1878-ban Karl Lind néhányat megjelentetett közülük (lásd például a 47. jegyzetben idézett könyvismertetését). Jelentős még a téma szempontjából Mohács előtti okleveleket tartalmazó iratgyűjteménye is: *Útmutató az esztergomi Prímási Levéltárhoz*. *Archivum ecclesiasticum*. I–II. Szerk. BÓNIS György. Budapest, Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztály–Levéltárak Országos Központja, 1964. (Levéltári Leltárak 24.); PROKOPP Gyula: A Prímási Levéltár Ipolyi-gyűjteménye. *Levéltári Szemle*, 29. 1979. 585–652.; BENDIG-ZSILINSZKY Zsófia: Ipolyi Arnold rajz- és fényképgyűjteménye az esztergomi Keresztény Múzeumban. *Műemlékvédelem*, L. 2010. 302–307.

⁴⁷ CZOBOR Béla: *Magyarország világi és egyházi hatóságai által kiadott pecséteinek jegyzéke*. Budapest, Athenaeum, 1872. 1–2. Ekkortájt íródott, témánkat érintő munkái: Hazai középkori pecséteink. *Archaeologiai Értesítő*, 10. 1876. 210–217.; *A középkori egyházi művészet kézikönyve*. Budapest, A „Hunyadi Mátyás” Intézet, 1875; Karl Lind Blätter für Sphragistik. Wien, 1878.

Flóris is fölpanaszolta 1875-ben,⁴⁸ miszerint az itthoni állapotokat a nyugat-európai viszonyokkal össze sem lehet hasonlítani. Míg Magyarországon jobbra műkedvelő szinten folyik a kutatás, addig határainkon túl már önálló társulatok művelik a szfragisztiát; mindemellett nálunk ez a tudományág alárendelt szerephez jut. Kevés és rossz minőségű a műmelléklet, így sokszor nem ismerhető föl a pecsétek kultúr- és művészettörténeti értéke: „Ha a primitív rajzokat összehasonlítjuk az eredetiekkel, csak akkor alkothatunk magunknak kellő fogalmat azon remek ízlésről, pontos és biztos kivitelről, mi általános jellege a középkori magyar pecséteknek. A hiba talán ott van, hogy érdekes voltokra és elkerülhetetlen ismeretükre most még nem jöttek rá, vagy, hogy a szakférfiak túlérzékenysége azokat még előtérbe vonni röstellette.”⁴⁹ A felsoroltak működése azért is volt fontos, mert általuk a szfragiszтика művelése teret kapott az Akadémia Archaeologiai Bizottságának két lapjában, az *Archaeologiai Közleményekben* és az *Archaeologiai Értesítőben* is.

Az Ipolyiék által kijelölt programot a 19. század második felében csak néhány kutató követte. Egy-egy uralkodói pecsétről olvashatunk, a teljesség igénye nélkül, gróf Andrassy Manó (1821–1891), az MTA levelező tagja,⁵⁰ Hatos Gusztáv (1813–1876),⁵¹ báró Radvánszky Béla (1843–1906),⁵² Nagy Imre (1822–1894),⁵³ Thallóczy (Strommer) Lajos (1856–1916)⁵⁴ új megfigyeléseket hozó adatközléseiben. Myskovszky Viktor (1878–1909) kassai rajztanár, a Műemlékek Országos Bizottságának tagja egyik jegyzetfűzetében ceruzarajzon örökített meg egy bécsi levéltárban őrzött felségi pecsétet.⁵⁵ Idősebb Storno Ferenc (1821–1907) II. András pecsét-

(Könyvismertetés). *Archaeologiai Értesítő*, 14. 1880. 143–152. Czobor ez utóbbi recenziójában megismételte fent idézett, 1872-es álláspontját.

⁴⁸ Rómer Flóris munkásságáról újabban, a korábbi irodalommal: R. VÁRKONYI Ágnes: Egy pozitívista történész a bencés rendben – Rómer Flóris. In: *Mons Sacer* 1996. i. m. (25. jegyzet) II. 290–308. [A korszak magyar történetírására alkalmazott „pozitívista” jelzőt Kumorovitz Lajos Bernát egyébként elutasította: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 283.]; PAPP Júlia: Rómer Flóris (1815–1889) (Jegyzetek Rómer Flóris „Archaeologiai levelei”-hez). In: „Emberek, és nem frakkok” A magyar művészettörténet-írás nagy alakjai. Szerk. MARKÓJA Csilla–BARDOLY István. (*Enigma*, 13. 2006. 47. I. kötet) 73–90.

⁴⁹ RÓMER Flóris: Régi pecséteinkről s különösen Drugeth János 1332-i pecsétéről. *Századok*, 8. 1875. 54–59. Pecséttani följegyzései, cédulái a Forster Gyula Nemzeti Örökséggazdálkodási és Szolgáltató Központ (Budapest) Tudományos Irattárának Rómer Flóris-hagyatékában található 234. és XXXIII. csomag. 512, 513. leltári számok alatt, de fontos információkkal szolgál még a IV. (*Magyar címertan*), a XXI. (*Magyar korona*) csomagokban található anyag, valamint az OSZK Kézirattárában idevonatkozó hagyatéka is: Vegyes művészettörténeti jegyzetek. In: Rómer Flóris iratai. Oct. Hung. 501/9. Feltehető azonban, hogy – Ipolyihoz hasonlóan – terjedelmes, a különböző közgyűjteményekben található levelezése is tartalmazhat még idevonatkozó adatokat. Megjelent pecséttani munkáiról vö. KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 284.

⁵⁰ Kiadatlan magyar érmek és pecsétgyűriük. Saját gyűjteményéből közli ANDRÁSSY Manó (2 táblán, 37 képpel). *Archaeologiai Közlemények*, II. 1861. 49–64.

⁵¹ HATOS Gusztáv: Mátyás király gyűrűspecséte. *Századok*, 9. 1876. 167–169. Tanulmányában egy 1568. évi ítéletlevelet közölt, amely hivatkozott Mátyás gyűrűspecsétyével „quod in minori digito” megerősített, 1475-ből való oklevélre.

⁵² RADVÁNSZKY Béla: László opólyi herceg. Magyarország nádora. *Archaeologiai Értesítő*, 10. 1876. 107–110.; Martell Károly magyar királyi címmel ellátott kettőspecséte 1295. évből. *Archaeologiai Értesítő*, 13. 1879. 108–111. Ez utóbbi tanulmánnyal kapcsolatban megjegyzem, hogy a magyarországi trónigénylők – Magyarországi Mária, Tarantói Lajos, Durazzó Károly és László, Anjou András, II. Johanna, Martell Károly, Anjou Hedvig, René d’Anjou – pecsétjei alig-alig kaptak publicitást idehaza. Jószerivel egyetlen érdemleges irodalmuk Radvánszky fent említett 1879-es tanulmánya, a párizsi Archives Nationales-ban őrzött pecsét közlése.

⁵³ NAGY Imre: Moys nádor pecséte 1276-ból. *Archaeologiai Értesítő*, 10. 1876. 107–110. Nagy Imre bíró, történész, a nyolckötetes *Hazai okmánytár* egyik kiadója hagyatékát az OSZK Kézirattára őrzi (Fol. Hung. 1120.). Vegyes iratai, másolatai, 15–18. századi írásutánzatai között a ff. 60–67. lapokon pecsétéről, címerekről készített rajzai találhatók.

⁵⁴ Például: Adalék a magyar pecséttanhoz. *Archaeologiai Értesítő*, 13. 1879. 229–234.

⁵⁵ *Wien, 1865*: OSZK Kézirattára, Quart. Germ. 893. A rajz azért kuriózum, mert Myskovszky elsősorban építészeti emlékeket, berendezési tárgyakat örökített meg rajzain és akvarelljein, jöllehet néhány közleményében céhpecsétekkel, illetve a szépesi káptalan pecsétjével is foglalkozott. Szerteágazó munkásságáról mindmáig legalaposabb összefoglalás biblio-

jét skiccelte le az 1875–1876-ban készült rajzait tartalmazó vázlatkönyvében.⁵⁶ A pecsétrajzok helyet kaptak a tanulmányok mellett a szaklapokban, okmánytárakban is. Az előtanulmányok, részpublikációk után a magyar pecsétek corpus-szerű kiadását Vincze Gábor (?–1879) és Nagy Imre sürgette.⁵⁷ Az 1872-ig kiadott nagy mennyiségű pecsétrajzról Czobor Béla jegyzéke nyújtott áttekintést.⁵⁸ Szinva Lázár (?–?) Aragóniai Beatrix és Jagelló Izabella királynék pecsétjeiről írt ekkortájt rövid közleményében.⁵⁹

1883-tól a *Turul* című új genealógiai folyóirat és a köré tömörült kutatógárda a szfragisztikai kutatásoknak is fő műhelyét képviselte. Vezéregyénisége Fejérpataky László (1857–1923) lett, aki egyben az orgánus első szerkesztője volt. Fejérpataky László hamarosan sikerült maga mögé tömörítene a szintén ugyanabban az évben báró Radvánszky Béla által alapított Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság írógárdáját is. E Társaság célkitűzése elsősorban, mint alapszabálya leszögezte, „...a magyar történelem társtudományainak, úgymint: a Heraldika, Diplomatika, Palaeographia, Spragistika és Genealogia – valamint a magyar családok történetének okleveles alapokon való művelése és terjesztése” volt.⁶⁰ Fejérpataky figyelmét elsősor-

gráfijával: Vendelin JANKOVIČ: Viktor Myskovsky (1838–1909). Príspevok k dejinám pamiatkovej starostlivosti na Slovensku v druhej polovici 19. storočia. *Monumentorum tutela Ochrana Pamiatok*, 10. (Bratislava, 1973) 85–182. Újabbban: *Viktor Myskovský a súčasná ochrana pamiatok v strednej Európe. Medzinárodná konferencia pri príležitosti 160. výročia narodenia Viktora Myskovského, Kosice, Bardejov 18.–21. mája 1998. Myskovszky Viktor és a mai műemlékvédelem Közép-Európában. Nemzetközi konferencia Myskovszky Viktor születésének 160. évfordulója alkalmából, Kassa, Bártfa – 1998. május 18.–21.* Összeáll. Alexander BALEGA. A kötetet gondozta Jozefína ČOŘEJOVÁ–BARDOLY István–VÁLINÉ POGÁNY Jolán. Bratislava–Budapest, Pamiatkový ústav–Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1999.

⁵⁶ Sopron, Soproni Múzeum. Storno Gyűjtemény. S. 84.142.1. (58. vázlatkönyv. 25. lap) Ceruza, papír, 120 × 170 mm, felirata: 1224. C. I. lit. 3.”

⁵⁷ VINCZE Gábor: Három pecsét a középkorból. *Archaeologiai Értesítő*, 13. 1879. 229–234.; NAGY Imre: Két régi ismeretlen pecsét. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 11–13.; Uő: Három XIII. századi pecsét. *Archaeologiai Értesítő*, 11. 1877. 109–111.

⁵⁸ A jegyzék egy pályázatra készült. A *Turul* értesülése szerint Czobor Béla Hatyúffy (Schwannfelder) Dezsővel (1851–1914) nyerte az egyetemi pályadíjat. *Turul*, 22. 1914. 896.

⁵⁹ SZINVA Lázár: Beatrix és Izabella királynék pecsétjei. *Turul*, 1. 1883. 67–68.

⁶⁰ A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság iratanyagát az MNL OL őrzi a P 1483 törzsszám alatt. Kisebb idevonatkozó anyag található még a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium Levéltárának „Egyetemek, főiskolák, tudományos intézetek” állagában (1932–1936) is: MNL OL, K. 636. 93–56. alszám.

A Társaságnak címere és pecsétje is volt, melyet ügyrendjük 5. pontjában írtak le részletesen: „A Társaság címere a II. Endre király arany bulláján előjövő nyolcz pólvas magyar címer háromszögű pajszon. A Társaság pecsétje ugyanezt a címert tartalmazza e körirattal: »A MAGYAR HERALDIKAI ÉS GENEALÓGIAI TÁRSASÁG PECSÉTJE 1883.«” *Turul*, 1. 1883. 54.

A Társaság működéséről lásd SZLOVIKNÉ BERÉNYI Márta: *A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság működése. 1882–1921.* Szakdolgozat. Budapest, 1983. (ELTE BTK, Történeti Intézet, Történelem Segédtudományi Tanszék Könyvtára) Nyomtatásban: SZLOVIKNÉ BERÉNYI Márta: *A Magyar Heraldikai Társaság története 1883–1921.* I. Közlemény. *Levéltári Szemle*, 30. 1980. 51–84. (Ezen a helyen szeretném megköszönni a szerzőnek, hogy dolgozatát elolvashattam.)

Fejérpataky 1910-től 1923-ig volt a Társaság elnöke, de megalakulásától kezdve annak szellemi irányítása elsősorban az ő kezében volt. Munkásságáról: Előszó. In: *Emlékkönyv Fejérpataky László életének hatvanadik, történetírói működésének negyvenedik, szeminárium vezető tanárságának harmincadik évfordulója ünnepére.* Írták tanítványai. Szerk. SZENTPÉTERY Imre. Budapest, Franklin, 1917; HÓMAN Bálint–GULYÁS Pál: Fejérpataky László 1857–1923. *Magyar Könyvszemle*, 30. 1923. 3–13.; Kis Péter: Fejérpataky László paleográfiai előadásai a pesti egyetemen. *Fons*, 1. 1994. 217–224. További bőbeszédű, rávonatkozó irodalom olvasható még: <http://tortenet.oszk.hu/html/magyar/05foigazgatok/fejerpataky.htm> (utolsó letöltés: 2015. május 26.). Fejérpataky egyetemi működése alatt indult el a *Történelmi Szeminárium* (1887–1888), amely kezdeményezésére okleveleket is gyűjtött, hogy ily módon mélyítsék el a hallgatók paleográfiai, szfragisztikai ismereteiket, s fejleszthessék oklevélolvasási tudásukat. A gyűjteményt a 17. század közepétől a 18. század végéig keletkezett oklevelek (és négy kódextöredék) alkotják, döntő többségük 1526 előtti. A kibocsátók között világi személyek, uralkodók, nagybírák, bánok, az országtanács stb., egyházi személyek és testületek is találhatók. Megpecsételésük módját tekintve van közöttük privilégium, zárt és nyílt oklevél. (Ma a Történelem Segédtudományai Tanszék letétjeként az

ban a középkori oklevélkiállítás, az írásbeliség fejlődésének és az e kérdéssel kapcsolatos technikai problémák részletei kötötték le. Igen nagy hatást gyakorolt már pályája kezdetén, 1878-ban megjelent, a pannonhalmi alapító oklevél hitelességét bizonyító tanulmánya.⁶¹ Ebben nemcsak az alapítólevél addigi kutatástörténetét írta meg, hanem a diplomatika teljes eszköztárát fölso-rokozta tárgyalta az oklevéllel kapcsolatos kérdéseket, a problematikus részleteket. Végül az irat pecsételése vonatkozóan sorakoztatott föl példákat olyan, III. Ottó császártól származó német sigillumokra, amelyek trónon ülve ábrázolták az uralkodót, hasonlóan az alapítólevél pecsétjéhez.⁶² Kutatásainak homlokterében a középkori oklevélkibocsátó hivatal, a királyi kancellária állt. 1885-ben jelent meg *A királyi kancellária az Árpádok korában* című, méltán feltűnést keltett könyve. A kancellária korai működésének tanulmányozása jó alkalmat teremtett Fejérpataky számára a különböző pecsétfajták: az aranypecsétek és bullák, a kettős, a titkos, a bírói, gyűrűs pecsétek vizsgálatára is, hiszen a hitelesítő jegyek híven tükrözték az intézmény működését. A hazai pecsétani kutatás feladatait, koncepcióját először 1880-ban fogalmazta meg az *Archaeologiai Értesítő* hasábjain,⁶³ majd az 1885. július 3–6-án, Budapesten tartott Történelmi Congressuson. A konferencia tulajdonképpen az 1885-ös Országos Kiállításához kapcsolódott, s a korszerűsödő hazai történetírás első komoly nyilvános reprezentációja volt. Elnöki megnyitójában Ipolyi Arnold határozott hangon fogalmazta meg a történetírás mint nemzeti tudomány programját és feladatát. A történettudomány azért annyira fontos, mert egyedül tőle várható el a „históriai tudat” föltárása, amely hatásos ellenszere lehet „az újabb kor nyugtalan és kóros társadalmi elméletei s exorbitans doctrinái”-nak. Hiszen a történész mindig „a magasabb nemzeti művelődési szempontokra” fűggeszti a szemét, és így tud felülemelkedni a kicsinyes pártpolitikai széthúzáson. Csak a pozitívizmus történetírói programjával lehetséges Ipolyi szerint a múlt emlékezetét, „történelmünket a nemzeti élet minden mezején életképes és tevékeny tenni... [valamint] a nemzet természetszerű fejlődését a múlttal és jelenel összekötni.”⁶⁴ Hasonló szellemben szólalt föl Rómer Flóris is. Ilyen előzmények után került sor Fejérpataky fölszólalására, aki éles hangon bírálta szfragisztikai fejtegetésében a hazai provinciális állapotokat, amelyek szinte kizárólag az „unalmas” és primitív községi pecsétek meg-

ELTE Levéltárban található.) KISS József Mihály–SZÖGI László–VARGA Júlia: *Az Eötvös Loránd Tudományegyetem levéltára 1635–1990*. II. Szerk. SZÖGI László. Budapest, ELTE Egyetemi Levéltár, 1999. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 20.) 117–220. Fejérpataky hagyatékának egy részét az MTA Könyvtára Kézirattára őrzi. A terjedelmes fondból különösen a részben tanítványaitól (Jakubovich Emil, Tóth Zoltán) bekerült egyetemi előadásainak jegyzetanyaga fontos. A teljesség igénye nélkül: Ms 5231/3–13., 40/1958., 20/1970., Ms 4821/103., 102/1962., 13/1970., 40/1958., és ugyancsak ott található levelezése is (247 darab). A levelezés további része az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattárába került: Ms H 269/6., H 272/7., G 628. A hagyaték harmadik része az OSZK Kézirattárában lelhető föl. Itt találhatóak többek között heraldikai, diplomatikatörténeti egyetemi jegyzetei: *Címertan, Az oklevéltan története. (1917–1918), Előadások a magyar címeréről*: Quart. Hung. 2210., 2212., 2248., 2542., 3084. Itt őrzik levelezésének nagyobbik részét is (667 darab). Kéziratai közül kiadva: *Paleographia*. Közli: Kis Péter. *Fons*, 1. 1994. 225–274.

⁶¹ FEJÉRPATAKY László: *A pannonhalmi apátság alapító oklevele*. Budapest, Knoll Károly [Athenaeum], 1878.

⁶² FEJÉRPATAKY 1878. i. m. (előző jegyzet) 149–221. Az oklevél kutatásának későbbi alakulásáról THOROCZKAY Gábor: Szent István pannonhalmi oklevelének histográfiája. In: *Mons Sacer* 1996. i. m. (25. jegyzet) I. 90–109.

⁶³ FEJÉRPATAKY László: Sphragistika és sphragistikánk. *Archaeologiai Értesítő*, XIV. 1880. 203–211.

⁶⁴ Az Országos Kiállítás szfragisztikai emlékeket is bemutattak: CSERGHEŐ Géza: Sphragistika az országos kiállításon. *Turul*, 14. 1886. 152. A kongresszusról: Ipolyi Arnold: A történelem s a magyar történeti szellem. Elnöki megnyitó beszéd a Magyar Történelmi Congressusnak Budapesten 1885. július 3-án tartott ünnepélyes közgyűlésén. *Századok*, 19. 1889. 7.; FEJÉRPATAKY László: A történelem segédtudományai s különösen az oklevéltan hazánkban. In: Az Országos Történelmi Congressus munkaterve. *Századok*, 19. 1885. 371–373.; – –: A Magyar Történelmi Társulat 1885. júl. 3–6. napján Budapesten tartott Congressusának irományai. A választmány megbízásából szerkeszti Szilágyi Sándor titkár. *Századok*, 19. 1885. 53–86.; GYÁNI Gábor: Történetírás: A nemzeti emlékezet tudománya. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 95. (Megjelent még: GYÁNI Gábor: *Emlékezés, emlékezet és a történelem elbeszélése*. Budapest, Napvilág, 2000. 105.).

számulhatatlan mennyiségű adatközléseiből állnak, majd javaslatot tett egy „paleografiai” iskola föllállítására: címerek, pecsétek („Corpus sigillorum”) és hazai föliratok repertóriumának elkészítésére.⁶⁵ Általánosságban elmondható, hogy ugyanazokat az égető feladatokat ismételte meg, amit *Sphragistika* és *sphragistikánk* című programjában már fölsorolt, vagyis azokat a követelményeket, amelyek egy „független és önálló tudományág” kritériumai. „A kiindulópont Pray Syntagma-ja: Legelső és eddig legjobb pecséttanunk [...] Ez különös, mikor ma a technikának sokkal tökéletesebb eszközei állnak rendelkezésünkre. Pray óta komolyan senki sem gondolt arra, hogy beható vizsgálat alá vegye s a kornak megfelelő módon publikálja királyi pecséteinket. Nálunk a kutatók szerény igényűek. Ahelyett, hogy monumentális pecsét-tani munkákon dolgoznának, megelégednek egy-egy több-kevésbé értékes pecsét közlésével [...] minden pecsét szorosan összefügg kora művészeti viszonyaival, s ennek jellegét viseli magán. Eddigi cikkeinkben azonban nem találjuk a pecsét művészi, szimbolikai és ikonográfiai méltatását. Pedig a rajtuk előforduló díszek, fegyverek, heraldikai és paleografiai elemek sem elhanyagolható tényezői a pecséteknek.”⁶⁶ Mi tehát a járható út? Tömör, lényegretörő pecsét-leírások, összehasonlító vizsgálatok, a magyar királyi pecsétek újabb kritikai kiadása, a szfragiszтика egyetemi tanításának előmozdítása. A hangyszorgalommal összegyűjtött adatokra támaszkodva ideje már szintézisben gondolkodni, mégpedig azokról a pecsétekről, amelyek méltán képviselik a hazai ötvösművészet európai színvonalát, olyanokról például, mint amelyek 1882-ben voltak kiállítva a Magyar Királyi Országos Levéltárban.⁶⁷

Merész hangja miatt sok támadás érte Fejérpataky fölhívását, másokat pedig elriasztott.⁶⁸ Kivételt csupán az *Archaeologiai Értesítő* szerkesztősége jelentett, ahol kitartóan sürgették a *Corpus sigillorum* összeállítását. A kronológiai rendszert követő, háromrészesre tervezett adattár (az első részbe tartoztak volna a királyi és hercegi pecsétek) sohasem készült el. Az anyaggyűjtés ugyan megindult, de a hatalmas mennyiség és egyéb problémák miatt csak aka-

⁶⁵ FEJÉRPATAKY 1880. i. m. (63. jegyzet). Különösen megfigyelhető volt ez a jelenség a *Századokban* Thaly Kálmán (1839–1909) szerkesztősége alatt, hiszen ő is rendszeresen publikált magyar vonatkozású föliratok pecsétéről. Szándéka mögött lehetetlen nem észrevenni romantikus köznemesi nacionalizmusát. Számos pecsét-tani közleményt tartalmaz még az MNL OL-ban található (P 1747) kiterjedt levelezése (9157 tétel) is. Terjedelmes hagyatékát az OSZK Kézirattára őrzi, melyből Oct. Hung. 705 jelzetű úti jegyzetfüzete tartalmaz pecsét-tani adalékokat. Munkásságáról: –: Thaly Kálmán, 1839. I. 3. – 1909. IX. 26. *Századok*, 43. 1909. 695–699. (Fontosabb műveinek jegyzékével); MÁRKI Sándor: Thaly Kálmán emlékezete. *Századok*, 45. 1911. 481–496.; R. VÁRKONYI Ágnes: *Thaly Kálmán és történetírása*. Budapest, 1961.; GUNST 2000. i. m. (11. jegyzet) 204–207.; *Thaly Kálmán 1839–1909. Válogatások Thaly Kálmán írásaiból és a születésének 160. évfordulójára Pápán rendezett konferencia előadásaiból*. Szerk. BENDA Kálmán. Pápa, Jókai Mór Városi Könyvtár, 2000. (Pápai Diákok).

A garmadával megjelent pecsét-tani közlemények fölsorolása: *A Századok repertórium 1867–1975*. Szerk. PAMLÉNYI Ervin, km. DIÓSZEGI Mária és KULCSÁR Erzsébet. Budapest, Akadémiai, 1987. 65–68. Magyar köriíratú pecséteket rendszeresen közölt még a *Magyar Történelmi Tár* és a *Sürgöny* is az 1850–1860-as években, vö. például Érdy (Luczenbacher) János, Lugossy József, Ráth Károly, Réso Ensel Sándor, Waltherr László kézíratait és tanulmányait. A korabeli lapok idevonatkozó kalázatairól lásd még SZINNYEI József: *Hazai és külföldi magyar folyóiratok tudományos repertórium 1867–1975. Történelem és annak segédtudományai*. I. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1875. 815–825. Érdy (Luczenbacher) János (1796–1871) éremtani és pecsét-tani jegyzeteit az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Hung. 2323.); Waltherr László (1788–1865) történet-írónak, az MTA rendes tagjának az OSZK Kézirattárában őrzött hagyatékából a téma szempontjából különösen érdekes a Quart. Hung. 1525 jelzetű anyag, például: III. kötet. ff. 1–102: *Pénzek, mértékek pecsétek*, VI. kötet. ff. 73–131: *Ruházata a világiaknak Kálmán király korában, és más viselettörténeti jegyzetek*, valamint Fol. Hung. 1194: *Levelezésének lajstroma 1813–1821*. Réso Ensel Sándor (1833–1899) címer- és pecsétgyűjteménye az MNL OL-ban található: V 5., X 5070.

⁶⁶ Uo. Értékelése: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 291–292.

⁶⁷ *A Magyar kir. Országos Levéltárban közzemlére kitett okleveleknek jegyzéke*. Budapest, Állami Ny., 1882, ismeretése: C. D. [CSÁNKI Dezső]: *Az Országos Levéltár kiállítása*. *Századok*, 16. 1882. 514–520.

⁶⁸ FEJÉRPATAKY László: *A Történeti Congressus utóhangja*. *Századok*, 20. 1886. 896–907.; HORVÁT Árpád: *Néhány észrevétel a Történeti Congressus utóhangja című cikkre*. *Századok*, 21. 1887. 235–251.; FEJÉRPATAKY László: *Válasz a „Néhány észrevétel”-re*. *Századok*, 21. 1887. 252–254.

dozva haladt. Először a Magyar Nemzeti Múzeum anyagát vizsgálták át módszeresen. Nehézséget okozott az illusztrációk és a másolatok előállítása is. A pecsétképek bemutatására az új technológiát, a fényképezést javasolta Fejérpataky, de mellette fontosnak tartotta a gipszmásolatok készíttetését is. A kiadvány késésének okairól a *Századokban* számolt be: „...Ez ugyan lassú munka, de nem szabad vele késni. A Syntagma már öreg. A királyi pecséteknek a kor igényei szerint való újabb kiadása oklevéltanunk és szfragisztikánk nem egy kérdését több irányban tisztázná, mint ezt most is dívó, s kétségtelenül sok érdekeset feltáró pecsétközléseink tehetik...”⁶⁹ A gyűjtés valóban lassan haladt előre. Fejérpataky mint a Heraldikai és Genealógiai Társaság másodelnöke még 1906-ban is kénytelen a megoldandó feladatok elvégzését sürgetni. Mellette még egy Brüsszelben megjelent, a németalföldi és szomszédos országok címeres pecsétjeit bemutató könyvismertetés kapcsán Ghyczy Pál (1898–?) sorolta föl a tennivalókat.⁷⁰ Kedvező jelnek mutatkozott viszont, hogy a Magyar Tudományos Akadémia fölkarolta az ügyet: „...a régi királyi pecsétek teljes sorozatának összegyűjtését és kiadását határozta el s költséget és fáradságot nem kímélve igyekszik szándékát megvalósítani.”⁷¹ Bizakodását Fejérpataky tántványa, Horváth Sándor (1872–1938?) készülő munkájára alapozta, aki az ő biztatására, már a Magyar Tudományos Akadémia támogatásával fogott hozzá a magyar királyi pecsétek kiadásához.⁷² Horváth azonban a feladatnak csupán első részével, a pecsétek gipszmásolatainak és fényképeinek összegyűjtésével készült el, anyaggyűjtése kéziratban maradt.⁷³ Megjelentetését

⁶⁹ FEJÉRPATAKY 1885. i. m. (64. jegyzet) 82–84.

⁷⁰ GHYCZY Pál: *Sceaux armoriés des Pays-Bas et des avoisinants.* (Belgique-Royaume des Pays-Bas – Luxembourg – Allemagne – France.) Recueil historique et héraldique. Par J[ohann] Th[eodor] de Raadt. Bruxelles. Société Belge de Librairie. 1898–1901. I–IV. (Könyvismertetés.) *Turul*, 24. 1906. 142–144.

⁷¹ FEJÉRPATAKY 1885. i. m. (64. jegyzet) 36–37.

⁷² Horváth elsősorban Otto von POSSE *Die Siegel der deutschen Kaiser und Könige von 651 bis 1913. I–III.* (Dresden, Wilhelm und Bertha v. Baensch Stiftung, 1910) című hatalmas munkáját vette alapul készülő munkájához. Posse a kötetek elkészítéséhez magyar levéltári szakemberek, köztük Horváth Sándor segítségét is kérte, tudniillik számos gipszmásolatot rendelt meg már 1903-tól. Adminisztratív nehézségek miatt a kópiák még 1913-ban sem készültek el, s a szerző, aki ekkorra már rég megjelentette corpusát, följelentette Horváthot a Belügyminisztériumban. Az „ügy”-höz kapcsolódó iratok az MNL OL-ban (Y szekció, általános iratok) találhatóak. A kínos esetre Érszegi Géza hívta fel a figyelmemet. Horváth Sándor elsősorban címertani tanulmányokat tett közzé, ilyen értelemben érintette munkássága a szfragisztikát is. Főbb munkái: *Hamisított címereslevelek.* Budapest, a szerző kiadása, 1900; *Czímerlevél hamisítások és hamisítók.* Budapest, a szerző kiadása, 1902; *A M. Kir. Országos Levéltárnak az 1886–1907. években bemutatott címeres levelek jegyzéke.* Budapest, a szerző kiadása, 1908; *Magyarország címere* 1921. i. m. (44. jegyzet); *A középkori magyar címertan jelképezése.* Budapest, a szerző kiadása, 1922; *Címertan.* Budapest, a szerző kiadása, 1923. Horváth munkásságáról: SASHEGYI Oszkár: *Az Országos Levéltár személyzeti viszonyai a XX. század elején (1903–1922).* *Levéltári Közlemények*, 48–49. 1978. 31, 36, 37, 40, 41. Ezen a helyen szeretném megköszönni Bertók Lajos segítségét, aki az MNL OL Y szekciójában 2001-ben utána nézett Horváth levéltári működése dokumentumainak.

⁷³ 265 darabból álló gipszmásolatanyaga az MTA Szfragisztikai Gyűjteményébe, majd onnan az MNL OL-be került. Kumorovitz megemlékezett még egy 92 darabból álló duplumsorozatról is, melyet a Magyar Királyi Pázmány Péter Tudományegyetem Történelmi Szemináriuma birtokolt: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 293. Ez utóbbiak holléte jelenleg ismeretlen. Basics Beatrix szíves szóbeli közlése szerint az MNM Történelmi Képcsarnokának (a továbbiakban: TKCs) is volt egy pecsétmásolat-gyűjteménye. A Mohács előtti darabok szerinte még 1945 előtt az MTA-hoz kerültek. Erről az anyagról viszont az MTA Könyvtára Kézirattárának munkatársai semmit sem tudtak. A Történelmi Képcsarnok *Vegyes anyagában* egyetlen, uralkodói pecséteket is megőrkítő lapot találtam: Imre király bullája, II. András és II. Ottokár cseh király aranybullája elő- és hátoldalának ábrázolásával Hadik Gusztáv hagyatékából (TKCs T. 57.212. Papír, rézmetszet, 320 × 210 mm, Anton Weinkopf [1724–1808], 18. század második fele). Valószínűleg egy kiadvány egyik melléklete lehetett. Az eredeti középkori pecséteket az MNM Régészeti Tára őrzi. A Pecsétnyomó-gyűjtemény a Történelmi Tárban található. Ebből az anyagból a már említett márványtipárium mellett érdemes felsorolni még a következő darabokat: II. Géza ónpecsétje Berhidáról, József nádor ajándéka (Itsz.: Cim. Sec. I. l. 2.) (– -: II. Géza magyar király [1141–1162] pecsétnyomója. In: *Aere perennius – Ércnél maradandóbb. Az Országos Széchényi Könyvtár és a Magyar Nemzeti Múzeum 200 éve.*

az első világháború hiúsította meg. A gipszből öntött kópiák mellett a galvanoplasztikai eljárás is tért hódított. A technikát nagyobb múzeumaink (Nemzeti, Iparművészeti) előszeretettel alkalmazták, mert így lehetőség nyílt egy-egy nehezen megszerezhető alkotás kiállítására. Károlyi Árpád (1853–1940) javaslatára a bécsi Staatsarchiv magyar anyagáról készítették matricákat. 1896-ban, az Ezredéves Kiállításon is bemutattak belőlük néhányat, de illusztrációként reprodukálták őket különböző szaklapokban is. Ekkortájt került a Magyar Nemzeti Múzeum állományába a berlini pecsétmásolatok Hungarica-csoportja és néhány magángyűjtemény anyaga.⁷⁴ Az oklevelekről leszakadt eredeti pecsétlenyomatok az 1880-as években jutottak a múzeum birtokába. Minőségi változás következett be a továbbra is jelentős számban gyártott pecséttrajzoknál. A történeti hűségre, a föliatok pontosságára való törekvés szép példái láthatók például báró Radvánszky Béla (1873–1906) és ifjabb Kubinyi Miklós (1840–1937) gyűjteményeiben.⁷⁵ A különböző kol-

Szerk. FERENCZY Endréné. Budapest, 2002. 61. Kat. III. 4.); Lascaris Mária királyné hamis pecsétnyomója Kónyi községből, József nádor ajándéka (Itsz.: Cim. Sec. I. 1. 3.); II. András bronz pecsétmásolata (Itsz.: 59.282); IV. Béla aranybullájának másolata (Itsz.: 26.1881); IV. Béla kettőspecsétjének ólommásolata (Itsz.:110. 1902.1.2), Pray *Syntagmája* nyomán készítették a 19. század második felében; III. András felségi pecsétjének ezüstmásolata (Itsz.: 59.280.); I. Lajos felségi pecsétjének ólommásolata (Itsz.: 24.1855.22); IV. Károly császár felségi pecsétjének gipszmásolata (Itsz.:123.1877.3.); Zsigmond hamis pecsétnyomója (Itsz.: 102.1889); V. László 1454. évi hamis pecsétnyomója (Itsz.: 1855. 22.); I. Mátyás pecsétjéről készült hamisítvány (Itsz.: 87.1881). A gyűjteményről: NEMETH Gábor: A Magyar Nemzeti Múzeum pecsétnyomó gyűjteménye. *Történeti Múzeumi Közlemények*, 1987–1988. 37–51. A gyűjtemény megtekintését és leltárkönyveinek átanulmányozását 2001-ben vezetőjének, Orgona Angelikának köszönhettem.

Az egykori akadémiai *Sfragistikai Gyűjtemény* ma az MTA Kézirattárában található részben a *Történelem, Pecséttan* jelzet alatt. Vegyes anyag, különböző hagyatékokból (Istvánffy Miklós, Knauz Nándor, Kosáry Ferenc). A téma szempontjából megemlítendő: Pecséttan. IV-r. 2. szám: *Sigilla Antiquum Hungariae. I–IX.*: Rézmetszetek és rézkarcok részben kiadott összefoglalásokból a 12. századtól a 17. századig. Köztük II. András, IV. Béla, I. Károly felségi pecsétjei; Pecséttan. 2-r. 5. szám: Középkori pecsétekről készült metszetek albuma már megjelent kötetekből (például Pray György pecséttan összefoglalásából); JERNEY János [1800–1855] *A magyar országos káptalanok és conventek mint hielmes és hiteles helyek története* [Történelmi Társ II. Pest, 1855] katalógusából stb.) kivágva és beragasztva.

Érdemes átanulmányozni a diplomatikai részbe sorolt, Corneis Dániel- és Pray György-féle kiadatlan pecséttan kéziratosokat is: DANIEL CORNIDES: *Libri necessarii pro Professoribus rei Diplomaticae et Sphragistico. Történelem, Diplomatika.* 4-r. V.; Georgius PRAY: *De Sigillis.* (Cím és évszám nélküli, három részre tagolt, javított, áthúzott jegyzet. Pars II. 43–67. fejezet); *Történelem, Diplomatika.* 4-r. VI. A már említett Jankovich Miklós-féle gyűjteményen kívül itt található még Kazinczy Ferenc (*Történelem, Pecséttan.* 4-r. 1., 21. szám), Ráth Károly (*Történelem.* 2-r. 205. szám) és Toldy Ferenc (*Történelem.* 4-r. 27. szám) zömmel újkori lenyomatokat és rajzokat tartalmazó kollektói is. Kazinczy és Jankovich gyűjteményéről: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 270–271. Egyéb földolgozandó anyagok: Pecsétfényképek Jakubovich Emil hagyatékából: Ms. 4822/30–80, Varjú Elemér hagyatékából pedig különösen: Ms. 653/1–8; Ms. 666/3; Ms. 667/1–7; Ms. 669–673. Az anyag tanulmányozásához Körmendy Kinga nyújtott segítséget.

⁷⁴ Részletes ismertetésük: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 293–296.

⁷⁵ Radvánszky gyűjteményéről: MNL OL, Kisebb családi és személyi fondok. P 568. 16. csomó, 51. tétel. A témához vö. még: Radvánszky Bélának a Genealógiai és Heraldikai Társasággal kapcsolatos iratai 1882–1901. MNL OL, P 576. 6. tétel, OSZK Kézirattára, Levelestár. IX. Fond, valamint Budapest, Evangélikus Országos Levéltár, Radvánszky Béla hagyatéka. Ez utóbbi hatalmas mennyiségű anyag, amely Mályusz Elemér rendezésében található, külön földolgozásra vár. A pecséttan rész tartalma: 27. tétel: Pecséttan jegyzetek. 32. tétel: Kiadatlan pecsétek mutatója tékában 38–39. tétel: Kiadatlan pecsétek mutatója tékában. 50–51. tétel: Régi pecséteink leírásai és rajzai tékában. A túlnyomórészt az 1880-as években készített leírások 1526-ig dolgozzák föl a középkori pecsétanyagot. Rendszerük a következő: „Királyi, királyi asszonyi, királyi hercegek, nádorok, alnádorok, országbírók, országbíró albrája, bán, egyéb világi és egyházi tisztviselők, intézmények.” Az átnézett levéltárak és gyűjtemények: MNM (köztük a Szalay Ágoston-féle gyűjtemény, vö. SZALAY Imre: Szalay Ágoston régiséggyűjteményének ismertetése. *Századok*, 11. 1877. 586–598.) rendezett és rendezetlen hagyatéka, az MNL OL anyaga; Radvánszky saját, sajkózkai könyvtárában meglévő Fejér György-féle *Codex diplomaticus* kötetei (regesztái külön csomagokban), Békássy, Bárczay, Bossányi, Danch, Héderváry Ipolyi, Jeszenák, Kállay, Kollányi, Máriássy, Radványi, Soós, Zichy családi levéltárak. Az egyes pecsétek leírásai *B. R. B.* (Báró Radvánszky Béla) monogrammal ellátott kartonokon olvashatók. Számuk több ezer lehet. A fölvétel szempontjai: Szám, év, pecsét megnevezése, pecséttulajdonos, alak, minőség, átmérő:

lekciókban már segédletek, mutatók segítették az eligazodást.⁷⁶ A „nagy cél” érdekében történt

cm-mm, minőség, állapot, körirat, ábra, eredetije, említve, megjelent. Ceruzával és tollal készült leírások, néha rajzokkal kiegészítve. Számos pecsétről tollrajz is készült, amelyek két zacskóban rendszerezés nélkül található, néha szignálva is, *Pataky* névvel. A gyűjtemény eredetileg a báró sajkózái könyvtárban volt elhelyezve: RADVÁNSZKY Béla: Jelentés a radványi levéltár egy részéről. *Századok*, 9. 1875. 83–102. Radvánszky tudományos működéséről: –: Báró Radvánszky Béla (1849. III. 1. – 1906. V. 2.). *Századok*, 40. 1906. 475–476.; R. Kiss István: Br. Radvánszky Béla. *Turul*, 8. 1906. 152.; ZSILINSZKY Mihály: *Emlékbeszéd Br. Radvánszky Béla tisz. és igazgató tag fölött*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1907. (A Magyar Tudományos Akadémia elhunyt tagjai fölött tartott emlékbeszédek. XIII.); R. Kiss István: *Báró Radvánszky Béla emlékezete*. Budapest, Franklin Társulat, 1907. Könyvtáráról: H. HUBERT Gabriella: A sajkózái Radvánszky-könyvtár története. Szeged, JATEPress, 1998.

Ifjabb Kubinyi Miklós anyagát bemutatta az Országos Kiállításon is. Idevonatkozó írása: *Az árvai vár levéltárában őrzött pecsétygyűjtemény szám- és betűsorrend szerinti jegyzéke*. Budapest, Athenaeum Ny., 1879; egyéb gyűjteményekről: SCHÖNHERR Gyula: *A Magyar Királyság társországainak címerei. Száznegyven nevezetesebb város és helység címe, valamint az országos címerek és nemzeti színek gyűjteménye*. Bécs, Schroll Antal és társa műkiadók, 1887. Ismertetése Dr. BELICZAI Jónástól: *Turul*, 7. 1889. 46–47.

⁷⁶ Például: CSÁNKI Dezső: *Magyar kir. országos levéltár diplomatikai osztályában őrzött pecsétek mutatója*. Tizenkét fényomatú táblával. Budapest, Országos Levéltár, 1889. Az MNL OL Diplomatikai Gyűjteményében akkor 9500 darab, különböző állapotú pecsétet tartottak nyilván. Közlésükhöz a Belügyminisztérium jóváhagyása (1888. IX. 12. 59754. számú irat) volt szükséges. A tizenkét tábla fényképfelvételeit Klósz György készítette. Ismertetése: P. – E.: *Századok*, 23. 1889. 342–344.; *Turul*, 7. 1889. 46–47. A fényképek alkalmazásának fontosságáról: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 295–296. A pecsétani mutató összeállítása párhuzamosan haladt a gyűjtemény okleveleinek regesztázásával. Erről: CSÁNKI Dezső: Az országos diplomatikai levéltár regesztázása. *Századok*, 23. 1889. 515–521.

A régi levéltárnak már 1882 óta volt egy kis, 88 darabos állandó oklevélkiállítás a Országház utcai épületben, amely az első világháború után a Pecz Samu által tervezett új épületben volt látható, Csánki Dezső rendezésében. –: *A Magyar Királyi Országos Levéltár állandó kiállításának katalógusa*. Budapest, M. Kir. Országos Levéltár, 1930.; valamint: TAGÁNYI Károly: *A régi Országos Levéltár*. Budapest, Athenaeum, 1897. Pecsétani szempontból különösen figyelemre méltó volt a bemutatott iratok közül egy 1347. június 30-án kelt oklevél. Ebben I. (Nagy) Lajos király Laczkfi István erdélyi vajdát hadi érdemeiért megerősítette a Tolna vármegyei Simontornya vár birtokában, melyet már 1343-ban neki adományozott. Az oklevelet az alján olvasható záradék szerint ugyancsak Lajos király 1364. február 25-én megerősítette. A megerősítést az tette szükségessé, mint ez Küküllői János krónikájából is jól ismert, hogy a király pecsétnyomóját, mely alatt az oklevél kelt, s melyet Miklós esztergomi érsek és királyi kancellár őrzött, az eretnek patarénusok ellen Boszniában folytatott hadjárat alkalmával egyik alattvalója fiai ellopták. A király tehát új pecsétet vésetett, és a visszaélések elkerülése végett elrendelte, hogy a korábbi pecsétje alatt kiadott okleveleket megerősítés végett mutassák be, mely alkalommal az oklevelekre záradékot veretett, és ráfüggesztette új pecsétjét (DL 3553). Az MNL OL Pecsétygyűjteménye jelenleg a V szekcióban található, s már az 1956-os alapleltárban önállóan szerepelt. Törzsét különböző hagyatékokból (V 1–26) bekerült másolatok és néhány sérült eredeti darab alkotja. Legkorábbi része (V 1) az MNL OL saját anyagáról készült gipszmásolat-gyűjtemény. Zömében uralkodói pecsétek I. (Könyves) Kálmántól I. Ferenc Józsefíg, néhány királynéi és világi főúri másolattal. Jelentős még Varjú Elemér gyűjteménye (V 2). 1–9. kötete Varjú kéziratos adatgyűjtését tartalmazza saját csoportosításban: 1. Magyar királyok és családtagjaik. 2–3. Magyar világiak. 4. Magyar egyháziak. 5. Káptalanok és konventek. 6–8. Külföldi. 9. Vegyes. Mohács előtti gipszmásolatai is a fenti csoportosítást követik. Idevonatkozóan vö. még: MTA Könyvtárának Kézirattára, Ms. 653/1–8. Az MNL OL anyagáról: KOMJÁTHY Miklós: A magyar levéltárak és a pecsétani kutatások. *Levéltári Híradó*, 10. 1960. 3–4. 29–31.; *A Magyar Országos Levéltár. Levéltárismertető*. Szerk. LAKOS János. Budapest, MOL, 1996. 140.; *Sigilla Regum – Reges Sigillorum. Királyi portrék a Magyar Országos Levéltár pecsétgyűjteményéből*. A pecsétek leírását készítette SÖLCH Miklós. Szerk. ÉRSZEGI Géza. Budapest, MOL, 2001; *Pecsétygyűjtemény. V szekció. Repertórium*. Összeáll. SUNKÓ Attila. Km. NYULÁSZINÉ STRAUB Éva, ÉRSZEGI Géza, LACZLAVIK György. Budapest, MOL, 2006. (A MOL segédletei 23.) (Olvasható még: http://mnl.gov.hu/bal_menusor/hasznalat/kiadvanyok/kiadvanyok/segedletek_repertoriumok/pecsetgyujtemeny_v_szekcio.html [utolsó letöltés: 2011. január 17.]

A családi levéltárakban (például Festetics, Radvánszky stb.), intézményi, egyesületi fondokban szintén előfordul még pecsétani anyag. A különböző levéltári állagokban található pecséteket először Tagányi Károly nézte át (*Tagányi Károly pecsét- és címertani adatgyűjtése*. OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 2256. ff. 1094–1133.). Értékes anyagot tartalmaznak még a Magyar Kamara Archivumában található városi és községi pecséttel ellátott iratok. 16–19. század (MNL OL, E 213 [15 doboz]). Tagányiról: CSÁNKI Dezső: Tagányi Károly (1858–1924). *Levéltári Közlemények*, 2. 1924. 205–208. A Pecsétygyű-

erőfeszítések mellett, mintegy háttérként mind az *Archaeologiai Értesítő*ben, mind a *Turulban* tovább folytatódott az apróbb pecsétani kalászatok sorozata. Témájuk vegyes. Az uralkodói pecséteket közjogi, heraldikai, s néha művészettörténeti szempontból számtalan cikk boncolgatta. Mindezeket Kumorovitz részletesen felsorolta.⁷⁷ 1892-ben Fejérpataky külön is foglalkozott első Árpád-házi királyaink pecsétjeivel.⁷⁸ Jó alkalom kínálkozott pecsétművészetünk reprezentálására a Millenniumi Kiállításon.⁷⁹ A kiállított anyag összegyűjtését, más történeti ereklyék mellett, több mint egy évig tartó hazai és külföldi bűvárlat előzte meg mindenekelőtt Pulszky Károly (1853–1899) jóvoltából.⁸⁰ A nagy sikerű 1884-es Magyar Történelmi Ötvösműkiállítás után ez volt az első alkalom, amikor pecsétek önálló műalkotásként szerepeltek a töb-

temény V-1 anyaga már CD ROM-on is kutatható a helyszínen, néhányról (1209–1765) pedig mikrofilm is készült (X 7442., X 7713). Itt szeretném megköszönni Érszegi Géza segítségét, aki tájékoztatást adott a gyűjtemény fölépítéséről.

⁷⁷ A hatalmas lendülettel megindult gyűjtésről és eredményéről ismét Kumorovitz tájékoztat terjedelmes jegyzetapparátusában: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 296–302.

A kifejezetten szfragiszikai tanulmányok mellett az egyéb történelmi dolgozatok, okmánytárak anyagaiban is sok idevonatkozó adatra lehet bukkanni, s számos új eredményt hoztak az egyre-másra megjelenő egyéb segéd tudományi (paleográfiai, heraldikai) összefoglalások is. Ez utóbbira jó példa: NYÁRY Albert: *A heraldika vezérfonala*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1886; Nyáry Albert (1828–1886) heraldikai gyűjteményét a MNL OL őrzi: R 286. Hagyatékából egy autográf kézirat az OSZK Kézirattárába került: *A címertan magyar terminológiája*. A Budapesti kir. Tudományegyetem bölcsészeti karának Schwandtner díjával jutalmazott pályamű. Budapest, 1879. (Fol. Hung. 1289) Munkásságáról: ÓVÁRY Lipót: Báró Nyáry Albert emlékezete. *Századok*, 20. 1886. 490–450.; BAJÁK László: A halotti címerek történetéhez. *Történeti Muzéológiai Szemle – A Magyar Múzeumi Történetész Társulat Évkönyve*, 3. (Budapest, 2003) 47.

Ballagi Aladár (1853–1928) egyik figyelemre méltó hipotézisében azt fejtegette, igaz, minden konkrét forrás nélkül, hogy Mátyás király titkos pecsétjeit Boroszlóban vésette: Magyarországi városok régi számadáskönyvei. *Archaeologiai Értesítő*, ú. f. 6. 1886. 175. Tehát a legkülönbözőbb tematikájú művek is tartalmazhattak a középkori uralkodói pecsétek szempontjából fontos adalékokat. Egyéb fontos rész tanulmányok az 1880-as évekből: SCHÖNHERR Gyula: Ritka pecsétkölcsonzési eset a XV. századból. *Turul*, 7. 1889. 125–128. (Zsigmond király leányának pecsétkölcsonzési eljárásáról.) Schönherr, aki 1892-től a *Turul* főszerkesztője lett, szülőhelye, Nagybánya város pecsétjével foglalkozott egyébként részletesen, amelynek szerencsés módon tipáriuma is előkerült. Erről készült leírása tömörségében és plaszticitásában melleleg bármilyen pecsétani munka iskolapéldája lehetne a mai napig. Schönherr munkásságáról: *Schönherr Gyula dr. emlékezete*. Szerk. MORVAY Győző. Budapest, A Schönherr Gyula emléktábla leleplezése alkalmából kiadja özv. Schönherr Antalné, 1910; BALOGH Béla: Schönherr Gyula élete és munkássága (1864–1908). *Erdélyi Múzeum*, 56. 1994. 3–4. 5–20.

⁷⁸ FEJÉRPATAKY László: Három királyi pecsét. *Turul*, 20. 1892. 133–138.; Uő: II. Endre aranybullájának címere. *Turul*, 25. 1897. 147–148. Ez utóbbi munka azon kevés dolgozat egyike, amely nem az oklevél szövegét, hanem pecsétjét helyezte középpontba. A témához vö. még: KROPF Lajos: A magyar címér II. András aranypecsétjén. *Turul*, 24. 1896. 134–135.; FERDINANDY Gejza: *Az Arany Bulla. Közjogi tanulmány*. Budapest, M. tud. Akadémia, 1899. (Tagányi Károly által megjegyzetelt példányát az OSZK Kézirattára őrzi: Oct. Hung. 796.) Az Aranybulla szövegének és pecsétjének kutatástörténeti áttekintése külön dolgozat tárgya lehetne, de annyi bizonyos, hogy a téma a 19. század utolsó két évtizedében nem nélkülözött bizonyos politikai, közjogi vonatkozásokat sem. Ezek miatt a történeti festészet programjában is gyakorta szerepelt. Vö. erre vonatkozóan például P. Szatmáry Károly felhívását, aki a királyi palotába, többek között, az Aranybulla kiadásának megfestését javasolta: P. SZATMÁRY Károly: Az országház és a királyi lak művészeti felszerelése. *Magyar Salon*, 4. 1887. 101–103. Bibliográfiája 1984-ig: *Magyarország története. Előzmények és magyar történet 1242-ig. I/2*. Szerk. BARTHA Antal. Budapest, Akadémiai, 1984. (Magyarország Története tíz kötetben.) 1704–1705. Újabb földolgozása: ÉRSZEGI Géza: *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon, 1990.

⁷⁹ A Történelmi Kiállításon bemutatott uralkodói pecsétekről: DR. CSÁNKI Dezső: Politikai és társadalmi fejlődés. In: *Magyarország műkincsei*. I. Szerk. CZOBOR Béla. Budapest, Magyar Könyvkereskedő Rt., é. n. [1897.] 85–117. Ugyanebben a kötetben Szendrei János László oppelni herceg lovaspecsétjét ismertette részletesebben: DR. SZENDREI János: Hadtörténeti emlékek Nagy Lajos és Zsigmond korából. In: Uo. 137–138. További ismertetése: CZOBOR Béla: A történelmi kiállítás. Különlönyomat MATLEKOVITS [Sándor] „Az ezredéves kiállítás eredménye” című kiállítási főjelentés V. kötetéből. Budapest, Pesti Könyvnyomda Rt., 1898. 16.

⁸⁰ Pulszky Károly *adatgyűjtése az Ezredéves Országos Kiállításra*. OSZK Kézirattára, Quart. Hung. 1509/I–VII., valamint: *Az Ezredéves Országos Kiállítás törzskönyve*. OSZK Kézirattára, Fol. Hung. 1158.

bi műtárgy között.⁸¹ A Szilágyi Sándor (1827–1899) szerkesztette millenniumi tízkötetes *Magyar Nemzet Története* középkori köteteiben nagy mennyiségben szerepeltek a királyi pecsétek, igaz, hogy bővebb leírás nélkül, pusztán mellékletekként, de kiváló minőségű színes és fekete-fehér fényképeken és rajzokon.⁸² 1900-ban báró Forster Gyula (1846–1932) szerkesztésében *III. Béla magyar király emlékezete* címmel hatalmas tanulmánykötet⁸³ jelent meg, amely a király és neje, Antiochiai Anna hamvainak a budai Nagyboldogasszony- (Mátyás-) templomban – székesfehérvári kihantolásuk után ötven évvel, 1898-ban – történet elhelyezéséhez kapcsolódott. Bár erősen euforikus hangvétel jellemezte, a könyvben szereplő szerzők zöme elfogulatlanul mutatta be az uralkodó politikáját, figyelmet fordítva sírmellékleteire, pecsétjeire is. A korszak illuzórikus hangulatát tükrözte a Csánki Dezső (1857–1933) által immár országos főlevéltárnoki minőségében szerkesztett *Árpád és az Árpádok* című reprezentatív album is, mely a magyarság dicső múltját igyekezett fölvilantani a legkülönbözőbb szempontokból. Több kiváló tanulmány olvasható benne, közülük föltétlenül meg kell említeni Fejérpataky László publikációját a magyar címerről.⁸⁴ Az 1900-as évek közepén Gárdonyi (Grünn) Albert (1874–1946) az Anjou-kornak szentelt figyelmet I. Károly nagy- és gyűrűspecsétjeit földolgozva. Ő foglalkozott érdemben először az uralkodó nagypecsétjének vésőjével, a sienai származású Petrus Gallicus (1290 k.–1355 k.) mesterrel. Vizsgálódásainak középpontjában azonban a kancelláriai szervezet működése állt, amelyről két mintaszerű tanulmánya tanúskodott már az 1910-es években.⁸⁵ Vele szinte egy időben jelent meg Hajnik Imre (1840–1902) jogtörténet-szerű dolgozata⁸⁶ és Šufflay Milán (1879–1931) két kiváló publikációja az idézőpecsét jogi szerepéről, szláv emlékanyagra támaszkodva.⁸⁷

⁸¹ *A Magyar Történelmi Ötvösműkiállítás lajstroma. Katalógus a Magyar Nemzeti Múzeum kiállításához.* Szerk. PULSZKY Károly–TORMA Károly. Budapest, Franklin-Társulat könyvnyomdája, 1884; *Magyarország történeti emlékei az 1896. évi ezredéves országos kiállításon.* I–II. Szerk. CZOBOR Béla–SZALAY Imre. Budapest–Bécs, Gerlach Károly, 1897–1903; VARJU Elemér: Címertani és szfragisztikai emlékek az ezredéves országos kiállításon. *Turul*, 13. 1896. 145–157.; Kiss Erika: „Történelmi” kiállítások a 19. században. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 514–519.

⁸² *A Magyar Nemzet Története.* I–II. Szerk. SZILÁGYI Sándor. Budapest, Athenaeum, 1895. Szerzők: I–II. kötet: MARCZALI Henrik, II. kötet: PÓR Antal–SCHÖNHERR Gyula, III. kötet: FRAKNÓI Vilmos, IV. kötet: FRAKNÓI Vilmos (1896).

⁸³ *III. Béla magyar király emlékezete.* Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, Hornyánszky, 1900. A témáról legújabban: GM [GÖDÖLLE Mátyás:] III. Béla király újratemetése. In: *Mátyás-templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013).* Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–FARBAKYNÉ DEKLAVA Lilla–MÁTEFFY Balázs–RÓKA Enikő–VEGH András. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2015. 494. Kat. 7.108, valamint: SR [SEMSEY Réka:] Címerek III. Béla újratemetésének alkalmi dekorációjából. In: Uo. 496. Kat. 7.111.

⁸⁴ FEJÉRPATÁKY László: Az Árpádok címerei. In: *Árpád és az Árpádok.* Szerk. CSÁNKI Dezső. Budapest, Franklin-Társulat, é. n. [1907] 341–351. Részletes földolgozása néhány évvel korábban: FEJÉRPATÁKY László: *Magyar címeres emlékek – Monumenta Hungariae Heraldica.* I–II. Budapest, Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság, 1901–1902.

⁸⁵ GÁRDONYI (GRÜNN) Albert: I. Károly király gyűrűspecsétje. *Turul*, 30. 1902. 54–60., 112–120., 183–189.; Uő: I. Károly király nagypecsétjei. *Turul*, 35. 1907. 30–57.; Uő: A királyi titkos kancellária eredete és kialakulása Magyarországon. *Századok*, 47. 1914. 89–106., 174–176.; Uő: A magyar királyné udvari kancelláriája az Anjouk alatt. *Turul*, 33. 1915. 64–84. Gárdonyi működéséről: NIKLAY Péter: Gárdonyi Albert (1874–1974). *Századok*, 79–80. 1945–1946. 303–304.; CSAPODINÉ GÁRDONYI Klára: Gárdonyi Albert (1874–1946) Budapest székesfőváros főlevéltárnokának irathagyatéka és nyomtatásban megjelent műveinek bibliográfiája. *Tanulmányok Budapest Múltjából*, 23. 1991. 263–300.

⁸⁶ HAJNIK Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád és vegyesházi királyok alatt.* Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1899. 341–377.

⁸⁷ ŠUFFLAY Milán: Az idézőpecsét a szláv források világánál. *Századok*, 30. 1906. 293–312.; Uő: Sigillum citationis. *Mittheilungen des Instituts für österreichisches Geschichtsforschung*, 37. 1907. 515–518. Rendkívül tanulságos az a tanulmánya is, melyben az I. László- és Kálmán-kori kancellária pecséthasználatairól írt, részletesen elemezve Lászlónak a pannonthalmi apátság scriptoriumában őrzött pecsétjét: Két arbei iker-oklevél (1071. 1111.). *Századok*, 39. 1905. 315–319. Šufflay a Magyar Királyi Tudományegyetemen tanított. Levelezésének egy részét a tudóshagyatékok között az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirattára (Ms. G 628), a másik felét (22 darabot) az OSZK Kézirattárának Levestára őrzi (1878–1931). BAJZA József:

A magyar pecséttan a két világháború között

Fejérpataky László tanítványa, Szentpétery Imre az 1910-es évek végétől kezdve tette közzé rendszeresen diplomatikai és szfragisztikai tanulmányait. 1917-ben II. András felségi pecsétjét vizsgálta az oklevélkiadás szempontjából.⁸⁸ Heraldikai kérdések álltak a középpontban Dóry Ferencnél (1875–1960), akit szintén Magyarország címerének fejlődése foglalkoztatott.⁸⁹ Hosszú szünet után néhány tanulmányban már a művészettörténeti módszerek alkalmazása is megjelent. Először Szendrei János (1857–1927) hívta föl a figyelmet a diplomatikai szempontokon túl egyéb, a viseletet, a fegyverzetet, az ötvösművészetet érintő vizsgálatokra.⁹⁰ Az ő szempontjai érvényesültek Áldásy Antal (1869–1932) egyetemi tanár összefoglalásában. Nála a pecsétek már önálló kispasztikai alkotásokként szerepelnek. Máig az ő műve a legteljesebb művészettörténeti munka e tárgykörben.⁹¹ Ferenczi Zoltán (1857–1927) ikonográfiai adattárában dolgozta föl többek között a Mátyás-kori pecséteket.⁹² Ez az első kísérlet volt Mátyás ábrázolásainak összegyűjtésére, amelyet még jó néhány, egyre terjedelmesebb corpus követett. Önálló szintézis mégsem született sem a királyi pecsétekről, sem az egyéb szfragisztikai anyagról. Egyéb híján Horvát Árpád (1820–1894)⁹³ és Fejérpataky László egyetemi előadásainak jegyzetei nyújtottak korrekt összefoglalást. Radvánszky Béla foglalkozott ugyan a magyar pecséttan megírásának gondolatával, s hozzá hatalmas illusztrációs anyagot is gyűjtött, de ez a munka sem készült el; mellette Boncz Ödön (1858–1928) művelődéstörténész, magyar királyi vallás- és közoktatásügyi miniszteri tanácsos szentelt figyelmet a pecsétannak, bár leírásai, rajzai jobbra kéziratban maradtak.⁹⁴

Šufflay Milán (1879–1931). *Századok*, 65. 1931. 211–216.; D. J.: Šufflay Milán (1879–1931). In: *Jancsó Benedek Emlékkönyv*. Szerk. ASZTALOS Miklós. Budapest, Magyar Királyi Egyetemi Nyomda, 1931. 410–413.; NIEDERHAUSER Emil: *A történetírás története Kelet-Európában*. Budapest, MTA Történettudományi Intézet, 1995. (História Könyvtár. Monográfiák 6.) 345–346. A korszak pecsétani terméséből kiemelendő még: PÓR Antal: Pecsétani apróságok. *Turul*, 27. 1909. (benne Opuli László herceg fejedelmi pecsétjéről: 53–54.).

⁸⁸ SZENTPÉTERY Imre: II. Endre pecsétjei az oklevélkritika szempontjából. *Turul*, 34. 1916. 1–12.

⁸⁹ DÓRY Ferenc: Magyarország címerének kialakulása. *Turul*, 35. 1917. 17–33. Jelentős címertani munka még a tízes évekből: CSOMA József: *A magyar heraldika korszakai*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1913.

⁹⁰ SZENDREI János: Pecsétani adalékok. *Turul*, 1. 1883. 138–142.; Uő: Magyar viseletképek czimeres leveleinkben. *Archaeologiai Értesítő*, ú. f. 11. 1891. 385–409. Ez utóbbi tanulmányában a királyi pecsétek konzervatív vonásaira hívta fel a figyelmet; II. András, Erzsébet királyné, V. László, I. Mátyás és II. Ulászló király stb. egy és ugyanazon ruházatban ábrázoltatnak [...] fejükön liliosos korona, testüket a bő palást fedi, még kezükben is ott maradt a liliosos királyi pálcza. És mindez oly következetesen valamennyi királyi pecsétünkön, hogy ezt nem tulajdoníthatjuk a Nagy Lajos korabeli művészet formai befolyásának, annyival kevésbbé, mert a magyar szent korona mindezen királyok alatt a nemzet egyik legféltettebb kincse volt és specialiter pl. I. Mátyás királyról semmiképpen sem hihetjük el, hogy úgy öltözködve ült volna trónján, mint királyi nagy függő pecsétein látjuk ábrázolva" (I. m. 388.) Egyéb művészettörténeti adatközlés még ezekből az évekből: KEMÉNY Lajos: Hazai pecsétmetszők. *Archaeologiai Értesítő*, ú. f. 24. 1904. 447–448.

⁹¹ ÁLDÁSY Antal: A pecsétek. In: *Az iparművészet könyve* 1905. I. m. (35. jegyzet) 309–353.; a témát részben érintette még: Uő: *Címertan*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1923. (A Magyar Történelemtudomány Kézikönyve. II/6.).

⁹² FERENCZI Zoltán: Mátyás a képzőművészetben. In: *Mátyás király emlékkönyv kolozsvári szobrának leleplezése alkalmára*. Szerk. MÁRKI Sándor. Budapest, Athenaeum, 1902. 269.

⁹³ HORVÁT Árpád legfontosabb, a témába vágó, kiadott összefoglalásai: *Oklevéltani jegyzetek. Bevezetés a magyar oklevéltanba*. Budapest, Eggenberger, 1880; *A diplomatikai írástan alapvonalai*. Budapest, Eggenberger, 1883; *A diplomatikai kortan alapvonalai + A harmincöt egyházi naptár*. Budapest, Eggenberger, 1884. Hagyatékát az OSZK Kézirattára (Fol. Hung. 1156., 1159., 1887., Oct. Hung. 562.), néhány levelét pedig az Egyetemi Könyvtár Kézirattára őrzi (Ms 10515/13–26., 49–72., 108–116.). Méltatása: – –: Horvát Árpád. *Századok*, 28. 1894. 847.; ALMÁSI János: A német genealógia hatása a 18–19. század fordulóján. *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 7–8. 1995–1997. (Budapest, 1997) 283–284.

⁹⁴ KUMOROVITZ 1938. I. m. (3. jegyzet) 303. Boncz Ödön kiadatlan pecsétani jegyzeteit az MNL OL őrzi: P 62. I. doboz, 6. (Királynők és vezérek pecséteinek rajzai); 7. (Főúri és nemesi pecsétek rajzai); hasonlóan kéziratban maradtak fenn

Csánki Dezsőt is érdekelte a terv. Pecsétmutatója e munkálat előkészítését célozta meg.⁹⁵ A külföldön folyamatosan megjelent szfragisztikai kiadványok bizakodással töltötték el a téma művelőit, hogy hátha a Nyugat-Európában kiadott monográfiák ösztönzően hatnak az idehaza stagnáló folyamatokra. 1915-ben Holub József (1885–1962) a következőket vetette papírra egy könyvismertetésében: „Első fejezete a pecséttan forrásairól szól, a régiebb s újabb irodalomról és pecsétgyűjteményekről. Kiemeli, hogy itt nagyon is érezhető a magyar és cseh királyok művészettörténetileg fontos pecsétjei szisztematikus feldolgozásának hiánya, s megemlíti, hogy Pray munkája teljesen elavult. A M. T. Akadémia figyelmét nem kerülte el ez a hiány, s már rég tervbe vette a magyar királyok pecségeinek a kiadását, a mi pedig a magyar pecséttan megírását illeti, reméljük, hogy ennek megvalósítását Ewald könyve is elősegíti jó lépéssel, mert mintaszerű beosztása, elméleti fejtegetései, sokoldalú analógiái nagyon meg fogják könnyíteni ennek létrejöttét.”⁹⁶ Az idő sajnos nem igazolta optimizmusát, az első világháború közbeszólt.

Az 1920-as években a Magyar Történelmi Társulat karolta föl a szfragisztikai kutatásokat a magyar történelem Hóman Bálint (1885–1953) és Szekfű Gyula (1883–1955) nevével fémjelzett új kézikönyve kiadásának apropóján. Mindezekben az előkészítő munkálatokban elvülhetetlen érdemeket szerzett Szentpétery Imre, a történeti segédtudományok két világháború közötti kitűnő művelője.⁹⁷ A pecséttan az akkori tervek szerint és Fejérpataky koncepciójának megfelelően a diplomatikában kapott volna helyet, amely Szentpétery földolgozásában

Tagányi Károly történész diplomatikai, pecsétani adatgyűjtései a 19. század végéről és a 20. század elejéről, egy nagyobb összefoglalást megelőlegezve. Az OSZK Kézirattárában őrzött hatalmas hagyatékából különösen az alábbiak fontosak a téma szempontjából: Quart. Hung. 2256. (Címer- és pecsétani gyűjtés, 20–56 f.), Quart. Hung. 2272. (Az Árpád-kori oklevelekre vonatkozó adatgyűjtés), Quart. Hung. 2273. (A középkori magyar történelemre vonatkozó anyaggyűjtés. I. Árpád-kor. ff. 80–113: Kormányzat. Királyi kormányrendeletek. Királyi tanács. Székesfehérvári törvényt napok. Országgyűlések. Törvények és formái. Kancellária és oklevelek. Királyi pecsétek., ff. 443–464: Városok, descensus, címerek, pecsétek); Quart. Hung. 2275. (Árpád-kori oklevelekre vonatkozó jegyzetek (1242–1272)), Quart. Hung. 2277. (Községi, városi és egyéb pecsétek), Quart. Hung. 2283. (Magyarországi városok és községek pecsétjei).

⁹⁵ Csánki jegyzéke kizárólag a pecsétes oklevelekről készült. Említve: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 303.; az 1916-ban, alighanem IV. Károly (1916–1918) koronázása kapcsán ismét fölmerült új országcímer tervéről szóló, nagyobb lélegzetű tanulmány: CSÁNKI Dezső: Az új magyar és úgynevezett közös címerekről. *Századok*, 50. 1916. 1–27. (A magyar címer kialakulását elsősorban a pecséteken követi nyomon Imre király 1202. évi kettős arany pecsétjétől kezdve tizenegy középkori uralkodói pecséttel illusztrálva); Csánki Dezső 1909-től 1933-ig a Magyar Történelmi Társulat alelnöke, 1913-tól főlevéltárnok, 1915-től államtitkár volt. A IV. Károly koronázása körüli szervezésért a Lipót-rend lovagkeresztjét kapta. 1923-tól a *Levéltári Közlemények* szerkesztője. Munkásságáról: DOMANOVSKÝ Sándor: Csánki Dezső. *Századok*, 67. 1933. 236–237.; DÖRY Ferenc: Dr. Csánki Dezső. *Levéltári Közlemények*, 11. 1933. 1–15.; *A Magyar Országos Levéltár. Levéltárismertető*. Szerk. LAKOS János. Budapest, MOL, 1996. 23–25. Irathagyatékát az MNL OL őrzi: R 299.

⁹⁶ HOLUB József: Wilhelm Ewald: Siegelkunde. (Handbuch d. mittelalterlichen und neueren Geschichte.) Hrsg. G. Below–F. Meinecke. München–Berlin, 1914. 244. I. (Könyvismertetés.) *Turul*, 33. 1915. 52–53. (Utánnymás: München–Wien, Oldenbourg, 1972). Részben érintette e tárgykört még: HAJNAL István: IV. Béla kancelláriájáról. *Turul*, 32. 1914. 1–19. Az ismeretésekből Ewald ideköthető, egyéb munkáiról nem esett szó. Közülük feltétlenül megemlítendő még: *Rheinische Siegel*. I.: *Die Siegel der Erzbischöfe von Köln (948–1795)*. Bonn, Peter Hanstein, 1906.

⁹⁷ Szentpétery tanulmányait a pesti egyetemen végezte, ahol 1914-ben magántanári képesítést szerzett. 1918-tól előbb a debreceni egyetemen, majd Fejérpataky halála után, 1923-tól a budapesti Pázmány Péter Tudományegyetemen tanított a történeti segédtudományok professzoraként. A Magyar Tudományos Akadémiának 1917-től levelező, 1929-től rendes tagja volt. Bibliográfiája: JANITS Iván: Szentpétery Imre irodalmi munkássága. In: *Emlékkönyv* 1938. i. m. (3. jegyzet) 572–579. Munkásságáról: ELEKES Lajos: Szentpétery Imre (1878–1950) *Századok*, 84. 1950. 471. Diplomatikai egyetemi jegyzeteit és *Történelmi címertan* (1924–1925) című munkáját az OSZK Kézirattára őrzi (Quart. Hung. 3300) 36 levelével együtt. Levelezésének nagyobb része (107 darab) 1878–1950-ból az MTA Könyvtára Kézirattárában található (Ms 4707/178). 1927–1929 között tartott egyetemi előadásainak kéziratait (Ms G 593., 594., 604., 605., 606.) és leveleinek további részét (Ms G. 628.) az ELTE Egyetemi Könyvtárának Kézirat- és Ritkaságtárában őrzik. Egyéb kéziratok az ELTE Történelem Segédtudományai Tanszékének személyi gyűjteményébe kerültek (101/c).

1930-ra *Magyar oklevéltan* címmel el is készült.⁹⁸ Égető szükség volt rá, hiszen a 14. századtól kezdve már tömeges jellegű okleveles gyakorlatról beszélhetünk. Az írásbeliség terjedt, az okleveles bizonyítás általánossá vált. Szentpétery törekvése tulajdonképpen ennek a fejlődésnek összegezése volt. „Ez a hatalmas munka egy magyar oklevéltan igényeit messze meghaladóan nemcsak eddigi pecséttanunk eredményeit foglalta össze, hanem a hézagos adatokat ezirányú önálló kutatással kiegészítve a további munkálatok irányát is megjelölte.”⁹⁹ Színvonalas összefoglalása a magyar diplomatika kutatóinak máig használt alapműve. Ezzel egy időben adta ki a szintén nélkülözhetetlen segédeszközzé vált *Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzékét*.¹⁰⁰ Alig egy év alatt Szentpétery álláspontja irányt váltott. 1931-ben *A magyar történetírás új útjai* kötetében már arról írt, hogy a pecséttan önálló diszciplína, corpusának kiadása égető feladat.¹⁰¹ Buzdítása nyomán a stagnáló kutatásoknak új lendületet adott. Szentpétery maga járt elől a példával több idevágó korábbi tanulmány egymás utáni kiadásával. 1923-ban IV. László király (1272–1290) pecsétváltoztatásait taglalta.¹⁰² 1925-ben *Bolgárország címerének* megjelenését vizsgálta IV. Béla király (1235–1270) címeres emlékein.¹⁰³ Őt követte Bartoniek Emma (1894–1957) *Az Árpádok ércpecsétjeiről* írt munkájával, amely a bullákon kívül a felségi pecsétet is tárgyalta a legkülönbébb szempontok szerint, s az egész anyagot ikonográfiai és művészettörténeti tekintetben beleillesztette az egyetemes szfragisztika keretébe.¹⁰⁴

1929-ben egy állítólagos, a 15. század közepéről származó Mátyás-nagypecsét tipáriuma borzolta föl a kedélyeket. Az ominózus tipáriumon a korabeli leírás szerint az uralkodó hollós családi címere állt, körülötte pedig a melléktartományok címerei sorakoztak. E szokatlan módon fönmaradt nyomót, fölismerve jelentőségét, Kohn Dávid (1856–1938) gyulai múzeumigazgató átadta a Magyar Országos Levéltár egyik tisztségviselőjének, Horváth Sándornak tüzetesebb vizsgálatra, aki azonban hamarosan öngyilkos lett. A krimibe illő ügy során a pecsétnyomó eltűnt.¹⁰⁵ A húszas években egyébiránt Hunyadi I. Mátyás alakja ismét a történeti érdeklődés

⁹⁸ SZENTPÉTERY Imre: *Magyar oklevéltan. A magyarországi középkori okleveles gyakorlat ismertetése*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1930. (A magyar történettudomány kézikönyve. II/3.) Értékelése: KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 304–305.

⁹⁹ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 304.

¹⁰⁰ *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke – Regesta regum stirpis Arpadianae critico diplomatica*. Szerk. SZENTPÉTERY Imre. 1. kötet 1. füzet. Budapest, A gróf Vigyázó Sándor- és Ferenc-vagyon jövedelmének felhasználásából kiadja Magyar Tudományos Akadémia. 1923. 1. kötet. 2. füzet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1927; 1. kötet. 3. füzet, Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1930.

¹⁰¹ SZENTPÉTERY Imre: *Történelmi segédtudományok*. In: *A magyar történetírás új útjai*. Szerk. HÓMAN Bálint. Budapest, Magyar Szemle Társaság. 1931. (A Magyar Szemle Könyvei III.) 321–352. Tanulmányában a szerző Paul KLETTLER *Die Kunst im österreichischen Siegel* (Wien, Kristall, 1927. [Artes Austriae 7.]) című munkája kapcsán a következőket jegyezte meg: „A munka művészettörténeti tárgyú, szerzője is annak tekinti. De már ő is szemére veti a pecsétannak (»Lehre des Siegelwesens«), hogy a pecsétképekkel csak tárgyi szempontból foglalkozik, a művészeti szempontot elhanyagolta. A mű erősen átrnyúlik a pecséttanba. Magától értetődik, hogy részünkről itt a munka megállapításainak helyes vagy helytelen voltát egyáltalán nem érintjük. Maga a téma azonban: a pecsétképeknek művészeti szempontok szerint is tárgyalása, nézetünk szerint, a jövőben legalább bizonyos fokig magában a pecséttanban sem lesz megkerülhető.” (452–452., 3. jegyzet).

¹⁰² SZENTPÉTERY Imre: IV. László király pecsétváltoztatásai. (Kivonat a Magyar Tudományos Akadémián tartott felolvasásból.) *Akadémiai Értesítő*, 43. 1923. 161–162.

¹⁰³ SZENTPÉTERY Imre: Bolgárország IV. Béla királyi címében. In: *Emlékkönyv 1925*. i. m. (10. jegyzet) 225–240.

¹⁰⁴ BARTONIEK Emma: Az Árpádok ércpecsétjei. *Turul*, 38. 1924–1925. 12–26. A téma megközelítéséhez KLETTLER 1927. i. m. (101. jegyzet) munkája nyújtott segítséget. Egyéb, a témát érintő írása: Corona és regnum. *Századok*, 68. 1934. 324–330. (Magyarország Szent Koronájának pecsétjéről.)

¹⁰⁵ –: Háborúság a békésgyulai és az Orsz. Levéltár közt, Mátyás király pecsétnyomója között. *Új Nemzedék*, 17. 1929. VIII. 18. 302. A fölöttébb gyanús eredetű tipáriumot kérdőjellel ugyan, de Balogh Jolán is belevette 1966-os corpusába, jöllehet erre vonatkozóan már Antonio Bonfini is egyértelműen leírta *A magyar történelem tizedeiben* (IV. 8.), hogy Mátyás ha-

középpontjába került. E megnövekedett, s egészen 1940-ig nyomon követhető jelenségben az aktuális történeti évfordulók éppenúgy közrejátszottak, mint a revíziós belpolitikai propaganda és a külpolitikai orientáció. Storno Miksa (1887–1978) 1922-ben a soproni Corvin Mátyás-pincébe éppen a névadó nagypecséte nyomán tervezte meg az egyik falképet.¹⁰⁶ Időközben Szilágyi Loránd (1908–1974) az uralkodói pecsétek tárgyalásánál mellőzhetetlen királyi kancellária 15–16. századi szerepéről írt.¹⁰⁷ Munkáját Kumorovitz Lajos Bernát méltatta a következő évben.¹⁰⁸ I. András király (1046–1060) törvénybe idéző ércbillogójával Jakubovich Emil (1883–1935) foglalkozott 1933-ban.¹⁰⁹ A látszólag jelentéktelen közlés érdeme, jellemezte öt évvel később Kumorovitz, hogy szerzője megtalálta I. András király ércbillogját, kimutatta annak hitelességét, s kifejtette az írásos idézéstől független használatát.¹¹⁰ Dolgozatához Váczy Péter (1904–1994) fűzött észrevételeket a *Századokban*.¹¹¹ Váczy érzékenyen reagált a külföldi szakirodalom közlései-

lálakor összetörték pecsétjeit: „...regalia sigilla in medio senatu presidente regina Corvinoque diffracta sunt.” BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában I. Adattár*. Budapest, Akadémiai, 1966. 305.

¹⁰⁶ Sopron, Soproni Múzeum, Storno-gyűjtemény. Ltsz. n. Papír, akvarell. 410 × 620 mm. A lap alján felirat: „A soproni Mátyás pince egyik falfestménye. Tervezte Storno Miksa 1922. májusában”.

¹⁰⁷ SZILÁGYI Loránd: A magyar királyi kancellária szerepe az államkormányzatban 1458–1526. *Turul*, 44. 1930. 45–83. (Klny.: Budapest, 1930.) Szilágyiról: SINKOVITS István: Szilágyi Loránd (1908–1974). *Levéltári Közlemények*, 46. 1975. 380–381.; UJVÁRY Gábor: „Ha Béccsel megszakad az összeköttetés, akkor megszakad az összeköttetésünk saját múltunkkal.” (Adattár a Bécsi Magyar Történeti Intézet tagjairól 1920–1944.) *Az Egyetemi Könyvtár Évkönyvei*, 7–8. 1995–1997. (Budapest, 1997.) 425.

¹⁰⁸ Kumorovitznak az 1938-as tudománytörténeti összefoglalásában említett, a *Turul* 1931-es számába leadott recenzióját nem találtam sem az említett helyen, sem a későbbi számokban, valamint a *Századokban* sem. Elképzelhető, hogy ismertetése kéziratban maradt.

¹⁰⁹ JAKUBOVICH Emil: I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. *Turul*, 68. 1933. 56–74., 88.

¹¹⁰ KUMOROVITZ 1938. i. m. (3. jegyzet) 307.

¹¹¹ VÁCZY Péter: A királyi kúria bírósága és I. Endre király törvénybeidéző ércbilloga. *Századok*, 68. 1934. 484–489.; Váczyról: NIEDERHAUSER Emil: Váczy Péter. *Magyar Tudomány*, 102. ú. f. 40. 1995. 102–104.

Az 1933-as év „pecsétani eseményeihez” tartozott továbbá a Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság jubileumi kiállítása az Iparművészeti Múzeum aulájában. A tárlat anyagáról a múzeum Adattárának egy leltározatlan fondja tájékoztat. Tartalma: Czobor Alfréd titkár levele Végh Gyulához, a múzeum igazgatójához a kiállítási anyag összegyűjtésével, Szentpétery Imre elnök levele pedig a tárlókkal kapcsolatban. Jegyzék a Magyar Nemzeti Múzeumból kölcsönzött anyagról és Történeti Osztálya által a kiállításra küldött tárgyak jegyzéke. Az Országos Széchényi Könyvtárból és a Magyar Királyi Országos Levéltárból küldött anyagok gépelt listái. Az előbbiben heraldikai és pecsétani munkák felsorolása, közöttük olyan kuriózumokkal, mint az első hazai címertani munka: *Ars Heraldica. Seu Consuetudinum Heraldicarum [...] Synopsis. Opere et veritate Francisci PARIZ PAPAI*. (Claudiopoli, Ex off. Nicolai Kis DE M. TÓTFALU, 1695.) Fejérváry Károly előszavával. (RMK II. 1797.). Kéziratok cédulagyűjtemény rövid leírásokkal az okleveleken lévő és a róluk leszakadt pecsétekről név nélkül, méltóságok és intézmények szerint csoportosítva. *A Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság (1883–1933) jubileumi kiállításának katalógusa*. Bev. SZENTPÉTERY Imre. Budapest, Franklin ny. 1933. Itt köszönöm meg Horváth Hilda és Lichner Magdolna segítségét, akik az anyagra fölhívták a figyelmemet. Ezen a helyen kell megemlíteni BAÁN Kálmán *Magyar genealógiai és heraldikai forrásmunkák. 1561–1932* (Budapest, Robur Irodalmi Vállalat, 1932. [Reprint: Budapest, Magyar Könyvtérképesítő Vállalat, 1984]) című munkáját, amely hasznos segédletül szolgált ezekben az években a pecsétani kutatásokhoz. Végezetül a harmincas évek utolsó, figyelmünkre érdemes történése Csallány Gábornak (1871–1945), a Szentisi Múzeum megalapítójának egy 1935-ös, meglehetősen eldugott helyen (*Aranykálász*, 2. 1935. 28–29.) megjelent publikációja volt. Ekkor tette közzé ugyanis Salamon király 1876-ban vagy 1877-ben, a városban kertművelés közben előkerült idézőbillogjának leírását. Miután a pecsétnek később nyoma veszett, Csallány másodlagos forrásokból származó közleménye mindeddig az egyetlen információ róla: „A 'billog' ovális alakú, mintegy 8–9 cm hosszú volt [...] a rézből lévő pecsétnek egyik oldalán, középen erősen kidomborodóan, a trónon ülő király alakja volt, egyik kezében a keresztes birodalmi alma, a másikkban [...] lilium vagy jogar volt [...] a király balfelől részén, erősen kidomborodó betűkkel a következő felirat volt: Sigillum Salamonii, jobboldali részén pedig Regis Hungariae vagy Ungariae. A másik lapja síma volt. A felfüggesztésre fül szolgált, egyébként a pecsét teljesen ép és jó állapotban volt...”

re is, amit számos, ezen a helyen nem részletezhető, egyéb témáról írt recenziója tanúsított.¹¹² Időközben Gárdonyi Albert folytatta 14. századi kutatásait.¹¹³ 1937-ben Donászy Ferenc (1858–1923) jelentetett meg önálló kiadványt az Árpádok címereiről.¹¹⁴

Ilyen előzmények után várt a pecsétteni összegzés Kumorovitz Lajos Bernátra. Az immár új alapokra helyezett anyaggyűjtés folytatása és publikálása mellett az ő figyelmét is elsősorban a kancellária működése, s e hivatalon belül a kisebb uralkodói pecsétek használata kötötte le, mindenekelőtt Zsigmond és Mátyás király korában, hiszen az ő uralkodásuk idején a kancelláriai állapotok már nagyjából kikristályosodtak.¹¹⁵ 1928-tól kezdve szinte évről évre jelentette meg egy-egy részterület és korszak oklevélkibocsátó intézményének működéséről, illetve pecsét-használatáról írt dolgozatait.¹¹⁶ Aprólékos, kiemelkedő színvonalú közleményei után 1940-ben összegezte máig érvényes konklúzióit *A pecsétten eredményeinek értékesítése a történetkutatásban*, majd 1944-ben *A magyar pecsét-használat története a középkorban* címmel, amely szinte azonnal bekerült a szakma vérkeringésébe.¹¹⁷

¹¹² Váczy Péter volt az első például, aki érdemben foglalkozott Percy Ernst SCHRAMMnak az uralkodói pecsétek szempontjából is rendkívül fontos, hatalmas történeti-ikononológiai áttekintésével: *Die deutschen Kaiser und Könige in Bildern ihrer Zeit*. In: *Die Entwicklung des menschlichen Bildnis*. I. Hrsg. Walter Wilhelm Goetz. Jéna, 1928. (ismertetés) *Századok*, 65. 1931. 196–197.

¹¹³ Például: GÁRDONYI Albert: A magyar Anjouk címeres emlékei. *Turul*, 51. 1936. 12–18.; NYERS Lajos: *A nádor bírói és oklevéladó működése a XIV. században (1307–1386)*. Kecskemét, Hungária Ny. 1934. (Palaestra Calasantiana. A piaristák doktori értekezései az 1932. évtől.)

¹¹⁴ DONÁSZY Ferenc: *Az Árpádok címerei*. Budapest, Donászy Ferenc. 1937. Egyéb kisebb tanulmányai a pecsétten és heraldika határterületéről: Uő: Az Árpádok címérének kérdése. *Turul*, 50. 1935. 34–33.; Uő: Az oroszán ábrázolása a magyar heraldikában. *Turul*, 53. 1938. 7–25.

¹¹⁵ Munkásságáról: GERICS József: Kumorovitz Lajos Bernát köszöntése. *Levéltári Közlemények*, 51–52. 1980–1981. 3–4.; *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv* I. (Budapest, 1994.) (FÉNYI Ottó, BERTÉNYI Iván, GERICS József, LADÁNYI Érzsebet, KUBINYI András tanulmányaival.) Ismertetése: T. MÉREY Klára, *Levéltári Közlemények*, 66. 1995. 257–259.; KUBINYI Andás: Kumorovitz L. Bernát (1900–1992). In: *Emlékbeszédek az MTA elhunyt tagjai felett*. Budapest, Akadémiai, 2001. 1–14. Életrajzához kiegészítés: 1933–1934-ben két hónapig a Bécsi Magyar Történeti Intézet „változó belső tagja” volt. Az Intézetben a készülő *Magyar pecsétten* című könyve megírásához folytatott kutatásokat. Főleg a *Staatsarchiv* anyagát vizsgálta át alaposabban, a felkutatott pecsétekről, megfelelő jegyzetek elkészítése mellett, gipszmásolatokat és fényképfelvételeket készített. Az említett levéltár két pecsétmásolat-gyűjteményének (köribelül 20 ezer darab) magyar anyagát is áttanulmányozta, főleg a szomszédos államok pecsétgyakorlatával való vonatkozásban: UJVÁRY 1995–1997. i. m. (107. jegyzet) 414. A teljesség igénye nélkül néhány korai, e témával foglalkozó tanulmánya: KUMOROVITZ L. Bernát: A magyar királyi egyszerű- és titkospecsét használatának kialakulása a középkorban. *A gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, VII. (Budapest, 1937) 69–112.; Uő: A magyar címer hármashalma. *A Gróf Klebelsberg Kunó Magyar Történetkutató Intézet Évkönyve*, 9. (Budapest, 1939.) 74–92.; Uő: Az autentikus pecsét. *Turul*, 50. 1936. 45–68.; Uő: Kortani és pecsétteni cikkek 1931–1941 között az *Új Idők Lexikon*ban (Budapest, Singer és Wolfner Irodalmi Intézet Rt.).

¹¹⁶ Kumorovitz bibliográfiája: BORSODI Csaba: Kumorovitz Lajos Bernát munkássága (1928–1982). In: *Magyar Herald. Forrásközlő, családtörténeti és címertani Évkönyv*, Nr. 1. *A magyar hivatali írásbeliség fejlődése 1181–1981*. I. Szerk. KÁLLAY István. (Budapest, 1984) 660–673.; BORSODI Csaba: Kumorovitz Lajos Bernát műveinek bibliográfiája. *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, I. (Budapest, 1994.) 37–45.; nekrológok: *Levéltári Közlemények*, 63. 1992. 230–232. (BERTÉNYI Iván); *Turul*, 65. 1992. 49–50. (ÉRSZEGI Géza); *Századok*, 126. 1992. 500–501. (GERICS József). Kumorovitz hagyatékának egyik része Gödöllőn található, másik része budapesti, Szent István körüli lakásában, amelyet a premontrei rendre hagyott. A hagyaték földolgozásával Érszegi Géza foglalkozik. Itt köszönöm meg dr. Kovács Imre Endre O. Praem. alperjel, levéltárvezető szíves tájékoztatását. Kumorovitz pecsétekről készült fényképgyűjteményét az ELTE BTK Történelem Segédtudományai Tanszékén őrzik.

¹¹⁷ KUMOROVITZ Lajos Bernát: *A pecsétten eredményeinek értékesítése a történetkutatásban. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1939–1940. évi Évkönyve*. Gödöllő, 1940; Uő: *A magyar pecsét-használat története a középkorban. A Jászóvári Premontrei Kanonokrend Gödöllői Szent Norbert Gimnáziumának 1943–1944. évi Évkönyve*. Gödöllő, 1944. 281–363.

A diplomatika mellett az 1930-as évek közepétől egyre inkább hallatta hangját az írásokban addig csupán szórványosan megjelenő művelődés- és művészettörténeti diszciplína is, mely addig jobbára az ikonográfia szempontjából kamatoztatta a pecsétek ábrázolásaival kapcsolatos megfigyeléseit. Horváth Henrik (1888–1941) Luxemburgi Zsigmond magyar királyi pecsétjeit is érintette igen nagy hatású, Johan Huizinga (1872–1945) nyomán írt kultúrtörténeti könyvében.¹¹⁸ Az ő módszerét követte több előtanulmány után Dercsényi Dezső (1910–1987) 1941-ben kiadott *Nagy Lajos és kora* című, szintén nagy sikerű korrajzában. Könyvében röviden érintette Lajos, öccse, István herceg és Łokietek Erzsébet (1305–1380) anyakirályné pecsétjeit: „A pecsét Nagy Lajos korában nemcsak az oklevelek legfontosabb megerősítő jegye, hanem mint pénz, a kispasztikának is jelentős terméke. A pénzknél nagyobb terjedelme, figurális és ornamentális ábrázolások kivitelezésére, széles körben elterjedt volna pedig művészi hatások gyors közvetítésére adott alkalmat. Ismerjük Nagy Lajos udvari pecsétvésőjét Csóri Sebestyén fia, György személyében, aki valószínűleg mind a két királyi nagypecsétet készítette és akit ezért a munkájáért 1344-ben gazdagon megajándékozott a király. Az első királyi nagypecsétet azonban a boszniai hadjárat során ellopták a kancellár sátrából, értékes anyagát Küküllői János szerint Besztercén ötvösnek adták el. Az új pecsétet valószínűleg ugyancsak György mester metszette, mert az előbb említett oklevél későbbi átiratában Nagy Lajos második pecsétjével megerősítve maradt ránk. A második királyi nagypecsét architektonikus hátterével a Gallicus Péter-féle I. Károly számára készült pecsétjének naturalista részletekkel gazdagított fejlesztését mutatja.”¹¹⁹ Hipotézise azonban tévesnek bizonyult, s nem gyarapította a kevés, név szerint is ismert pecsétvéső listáját.¹²⁰ A magyar királyok pecsétjeit őket leszámítva eddigi

¹¹⁸ JOHAN HUIZINGA: *Herfsttij der middeleeuwen*. Antwerpen, 1919. (Magyarul: *A középkor alkonya. Az élet, a gondolkodás és a művészet formái Franciaországban és Németalföldön a XIV. és XV. században*. Ford. SZERB Antal. Budapest, Európa, 1979.); HORVÁTH Henrik: *Zsigmond király és kora. Zsigmond király halálának 500 éves évfordulójára*. Budapest, Budapest Székesfőváros, 1937.

¹¹⁹ DERCSENYI Dezső: Nagy Lajos ikonográfiája. *Szépművészet*, 2. 1941. 239–242.; Uő: *Nagy Lajos és kora*. Budapest, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, [1941] 125–127. (Reprint: Budapest, Akadémiai, 1990).

¹²⁰ Csói Sebestyén fia György azonosítása I. Lajos király első felségpecsétjének készítőjével a „sigillator” szó hibás fordításán alapuló tévedésnek bizonyult: TAKÁCS Imre: Megjegyzések a XIV. századi magyar főpapi pecsétek művészettörténeti kérdéseihöz. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutató Csoportjának pecsétmátsolat-gyűjteménye alapján*. Szerk. BODOR Imre. Budapest, MTA MKCs, 1984. 25.; Petrus Gallicus tevékenységéről: BERNWALDSZKY Károly: *A sienai eredetű Gallicus család és művészete. Adatok az anjou-korabeli magyar kézművesség történetéhez*. Igló, Szepesi Lapok, 1908; Alessandro MIHALIK: I maestri orafi Pietro e Nicolo Gallicus di Siena in Ungheria. *Bullettino senese di storia patria*, 33–34. 1926–1927. (Siena, 1928) 87–101. Más aspektusból tárgyalja: BALOGH Jolán: A magyarországi Szent György-ábrázolások forrásai. *Archaeologiai Értesítő*, ú. f. 43. 1929. 13–15.; Uő: Márton és György kolozsvári szobrászok. *Erdélyi Múzeum*, 38–39. 1934. (KlNy.: Cluj–Kolozsvár, 1934. [Erdélyi Tudományos Füzetek 71.]). Balogh Jolán stíluskritikai elemzésének végső célja az volt, hogy kimutassa az itáliai művészeti kapcsolatok folyamatos történetét a középkori magyar művészetben. Teóriájának pilléreit az 1330 körüli sienai kapcsolatokra építette, s elsősorban pecsétművészeti párhuzamokkal igyekezett bizonyítani az I. Károly korában Magyarországon föltűnő jelenségek folyamatos hagyományát. I. Lajos korából egyébként mindmáig csak pecsétörének neve, Miklós ismeretes, akit a király 1373-ban Tétényt adományozta. Dercsényi úttörő művészettörténeti szempontú pecsétani megfigyeléseiről lásd MAROSI Ernő: Előszó az 1990. évi kiadáshoz. In: DERCSENYI: 1990. i. m. (119. jegyzet) V–VI. Oklevélből ismert Zsigmondnak mint római királynak az egyik pecsétvésője, Arn[old] Bo[e]mel bécsi aranyműves, aki munkájáért 200 rajnai forintot kapott 1417-ben. Az uralkodó ekkori magyar felségpecsétje azonban teljesen független ettől a német királyi felségpecsétől. A pecsét irodalma: NYÁRY 1886. i. m. (78. jegyzet) 223.; BODOR Imre: Uralkodói pecsétek. In: *Művészet Zsigmond király korában 1387–1437*. Kiállítási katalógus. Szerk. BEKE László–MAROSI Ernő–WEHLI Tünde. Budapest, MTA MKCs, 1987. 22. Kat. 14; Ernő MAROSI: Persönlichkeiten Sigismund in der Kunst. In: *Sigismund von Luxemburg, Kaiser und König in Mitteleuropa 1387–1437. Beiträge zur Herrschaft Kaiser Sigismund und der europäischen Geschichte um 1400*. Hrsg. Josef MAČEK–Ernő MAROSI–Ferdinand SEIBT. Warendorf, Philipp von Zabern, 1994. 259–261.; MAROSI Ernő: Újabb

ismereteink szerint anonim ötvösök vésték. Nem ismeretesek így például Mátyás király vésnőkei sem, akinek a legkülönbözőbb jellegű pecsétjeit pedig igencsak behatóan tanulmányozták. Teljességre törekedve, Kumorovitz *Mátyás király pecsétjei* című tanulmányára támaszkodva,¹²¹ Balogh Jolán (1900–1988) sorolta föl őket bőszéges bibliográfiával a hagyományos ikonográfiai rendszer szabályai szerint.¹²² Valamivel bővebben tárgyalta e pecséteteket, finom stíluskritikai megfigyelésekkel, némi ikonográfiai kiegészítésekkel a Mátyás-kori művészetet összegző monumentális monográfiája tanulmány részében, azonban mindez már nem jelenhetett meg.¹²³ A pecsétetek közül a legismertebb Mátyás 1464-ben kibocsátott nagy kettős felségi (vagy maestas típusú) pecsétje, amely, mint Balogh megállapította, tulajdonképpen elődei (Zsigmond második kettős, Albert, V. László) pecsétjeinek késői gótikus továbbfejlesztése, de fölfedezhető rajta még a német és osztrák felségpecsétetek (például III. Frigyes német-római császár) hatásai is.¹²⁴

A pecsétteni kutatás nehézségei 1945 után

A II. világháborút követő politikai változások következtében a szfragisztika kutatása jó időre lekerült a napirendről. Megszűnt a *Turul*. Utolsó, 1944–1946-os összevont számában Kumorovitz a Kálmán-kori „*cartula sigillata*” használatáról értekezett.¹²⁵ Huszár Lajos (1906–1987) egy standard témának, Péter király ólombullájának szentelt figyelmet numizmatikai forrásokat is fölhasználva.¹²⁶ A publikálási lehetőségek beszűkültek, Nyugaton ugyanakkor töretlenül tovább folytathattak a kutatások. Az emigrációba kényszerült Deér József (1905–1972) a jelvénytán meg alapítójának, az Aby Warburg-tanítvány Percy Ernst Schrammnak (1894–1970) óriási apparátus-

Zsigmond portrék. In: *Horler Miklós hetvenedik születésnapjára. Tanulmányok*. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 1993. (Művészettörténet – Műemlékvédelem IV.) 137; MAROSI Ernő: Zsigmond, a király, a császár. In: *Változatok a történelemre. Tanulmányok Székely György tiszteletére*. Szerk. ERDEI Gyöngyi–NAGY Balázs. Budapest, Budapesti Történelmi Múzeum, 2004. (Monumenta Historica Budapestiensia XIV.) 218.

1495-ben került szóba két oklevélben a harmadik uralkodói pecsétvéso, egy bizonyos Bernardus mester, aki II. Ulászlónak két gyűrűspecséket készített 1494-ben (1495. IX. 17.: MNL OL, DL 20360., 1495. XI. 7.: MNL OL, DL 20365.). Említette: BALOGH 1966. i. m. (105. jegyzet) 306.

¹²¹ KUMOROVITZ Lajos Bernát: Mátyás király pecsétjei. *Turul*, 46. 1932. 5–19.

¹²² BALOGH Jolán: Mátyás király ikonográfiája. In: *Mátyás király Emlékkönyv születésének ötszázéves évfordulójára* I. [Szerk. LUKINICH Imre.] Budapest, Franklin-Társulat, 1940. 440, 476–478. Ezen a helyen jegyzem meg, hogy a szerzőnek nem ez volt az első olyan publikációja, amelyben uralkodói pecsétetekkel foglalkozott. Már 1929-ben *A magyarországi Szent György ábrázolások forrásai* (*Archaeologiai Értesítő*, 43. 1929. 138–152.) című tanulmányában figyelmet szentelt a lovaspecsétetek mint szóba jöhető ikonográfiai előképeknek. Az ábrázolások között főnálló tematikai és stílári kapcsolat néhány évvel később *Márton és György kolozsvári szobrászok* 1934. i. m. [120. jegyzet] című, máig alapvető munkájában jutott hangsúlyos szerephez. A lovaspecsétéről írt összefoglalása önállóan kiadva: BALOGH Jolán: Magyar lovaspecsétetek (XIII–XIV. század). In: *Uó: A régi magyar és európai művészet kérdései. Művészettörténelmi tanulmányok*. Szerk. SZMODISNÉ ESZLÁRY Éva. Budapest, Püski, 2000. 15–17.

¹²³ Balogh Jolán a Mátyás-kori művészetéről 1939-ben megírt, az 1940-es évfordulóra tervezett kötetének nyomdai munkálatai végül 1943-ban elkezdődtek, de a szöveg egy része 1945-ben az ostrom alatt elégett. A szerző akadályoztatása miatt az átdolgozott tanulmány csak harminc évvel később jelenhetett meg: Jolán BALOGH: *Die Anfänge der Renaissance in Ungarn. Matthias Corvinus und die Kunst*. Graz, Akademische Verlagsanstalt. 1975. Magyarul: *Mátyás király és a művészet*. Budapest, Magvető, 1985. 264–266. A kézirat sorsáról lásd még: TÖRÖK Gyöngyi: „Kicsi mozaikkövekből hatalmas kompozíció.” Száz éve született Balogh Jolán művészettörténész. *Új Művészet*, 11. 2000. 12. 40.

¹²⁴ MNL OL, DL 15412, 15222, 15675, 38998.

¹²⁵ KUMOROVITZ Lajos Bernát: A Kálmán-kori „*cartula sigillata*”. *Turul*, 58–60. 1944–1946. 29–33.

¹²⁶ HUSZÁR Lajos: Péter király ólombullája. *Magyar Múzeum*, évf. n. 1947. december [Budapest, 1948.] 13–16.

sal és szigorú pontossággal összeállított *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik* című művére¹²⁷ támaszkodott a magyar uralkodói jelvényeket vizsgálva, itthon sajnos sokáig hatástalan tanulmányaiban.¹²⁸ Kolozsvárott Jakó Zsigmond (1916–2008) foglalta össze az erdélyi pecsétan történetét a 15. század végéig.¹²⁹ Az első hazai fecskék az 1950-es évek közepén jelentek meg. Kumorovitz fáradhatatlanul folytatta aprólékos kutatásait a megváltozott légkör ellenére, az MTA Történettudományi Intézetében 1950–1951-ben a Középkori Történeti Munkaközösség, a Magyar Országos Levéltár külső, majd a Budapesti Történeti Múzeum főmunkatársaként. 1956-ban nyújtotta be kandidátusi értekezését *A magyar trikolor és a magyar államcímer múltja* címmel. Kiemelkedő színvonalú dolgozatával végül a tudományok doktora fokozatot nyerte el.¹³⁰

Jó alkalmat teremtettek a pecsétan művelésére az akkortájt meginduló nagy sorozatok: kézikönyvek, topográfiai, levéltári segédletek, oklevéltárak előkészítő munkálatai. Ennek egyik előfeltétele a módszeres adatgyűjtés volt. Több ezer regeszta készült hozzájuk, s jó részüket hasznosították később a történeti szintézisekben.¹³¹ Hasonló vállalkozás volt a Magyar Művészettörténeti Munkaközösség, majd utóda, a Művészettörténeti Dokumentációs Csoport által kezdeményezett, a Magyar Országos Levéltár Diplomatikai Levéltárában és Filmtárában külső munkatársak bevonásával folytatott kutatómunka.¹³² A kisebb-nagyobb megszakításokkal mintegy harminc éven át folyó szisztematikus gyűjtés során tizennyolcezer oklevélkivonat ke-

¹²⁷ Percy Ernst SCHRAMM: *Herrschaftszeichen und Staatssymbolik*. I–III. Stuttgart, Anton Hiersemann. 1954–1956. (Monumenta Germaniae Historica. Schriften. 13/1–3.). Schramm munkásságának értékeléséhez vö. M. János BAK: Medieval Symbolology of the State. Percy E. Schramm's Contribution. *Viator*, 4. 1973. 33–63.

¹²⁸ Josef DEÉR: Die Siegel Kaiser Friedrichs I. Barbarossa und Heinrichs VI. in der Kunst und Politik ihrer Zeit. In: *Festschrift Hans R. Hahnloser zum 60. Geburtstag 1959*. Hrsg. Ellen J. BEER–Paul HOFER–Luc MOJON. Basel–Stuttgart, Birkhäuser, 1961. 47–102.; Uő: Der Globus des spätromischen und des byzantinischen Kaisers. Symbol oder Insigne? *Byzantinische Zeitschrift*, 54. 1961. 53–85., 291–318.; Deér Józsefről: Thomas von BOGYAY: Dem Gedenken an Josef Deér. *Ungarn-Jahrbuch*, 4. 1972. 236–239.; –: Egy életmű adatokban. Deér Lajos munkássága. Bibliográfia. *Aetas*, 3. 1990. 153–156.; UJVÁRY 1995–1997. i. m. (107. jegyzet) 402–403.; Deér József emlékezete. *Tanulmányok Deér József (1905–1972) professzor születésének centenáriumára*. Szerk. KOSZTA László. Szeged, JATEPress, 2006. (Capitulum II.).

¹²⁹ Zsigmond JAKÓ: Sigilografia cu referire la Transilvania (până în secolul al XV-lea). [Pecsétan tekintettel Erdélyre a XV. század végéig.] *Documente privind istoria României*. Introducere. II. (București, 1956.) 561–619. Ismertetések: *Századok*, 91. 1957. 851–852. (MAKKAY László); *Levéltári Közlemények*, 28. 1958. 151–152. (BARA István–ENTZ Géza).

¹³⁰ KUMOROVITZ Lajos Bernát: *A magyar trikolor és a magyar államcímer múltja*. Budapest, 1955. (MTA Könyvtára Kézirattára, D 447.).

¹³¹ Az oklevélkivonatok készítése az 1950-es években lelassult. Nehezítő tényező volt a családi levéltárak pusztulása mellett, hogy a határon kívül eső levéltárak anyagához is immár lényegesen nehezebben lehetett hozzáférni. A lassan meginduló új akció keretében először 48 családi levéltár közel 8500 darbjáról mintegy 12 ezer regeszta készült. A kivonatokat Bakács István, Borsa Iván, Fekete Nagy Antal, Fügedi Erik, Illa Bálint, Mályusz Elemér és Oszvald Ferenc készítették. Az így elkészült, részben ellenőrzött kivonatok egy példánya több részletben ajándékként a MOL-ba került, s annak regesztagyűjteményét gazdagította. A kivonatolás „A Magyar Tudományos Akadémia szabályai középkori latin források közlésére” (Századok, 53. 1920. Melléklet: 22–24.) szabályzatban lefektetett elvek szerint történt. Ennek értelmében a leírásnak ki kellett terjednie az oklevél anyagára és megpecsételése is: a pecsét elhelyezésére (függő, záró, hátlapra vagy szöveg alá nyomott), számára, jelenlegi állapotára (ép, töredezett, elmosódott stb.), színére, ha az eltért a természetes viasz színétől. Ilyen értelemben tehát fontos információval szolgálnak a szfragisztikusoknak is: BORMA Iván: A középkori oklevelek regesztázása. *Levéltári Közlemények*, 24. 1946. 47–70.; Uő: Előszó. In: *A Szent-Ivány család levéltára 1230–1525*. Mályusz Elemér kézirata alapján s. a. r., szerk., előszó: BORMA Iván. Budapest, Akadémiai, 1988. 5–10. Vö. még: BLAZOVICH László: A forrásfeltáró és oklevéltár-készítő Mályusz Elemér. *Levéltári Közlemények*, 70. 1999. 197–202.; TRINGLI István: Középkori oklevelek kiadásának problémái. *Fons*, 7. 2000. 7–40.; Internetes elérhetősége: <http://www.bparchiv.hu/> [utolsó letöltés: 2015. május 31.]; az 1948 utáni forráskiadás nehézségeiről: PIMI Ferenc: *Anjou-kori oklevéltár XXIV. (1340)*. PhD-disszertáció és tézisek. Szeged, JATE, 2001.

¹³² MNL OL, Q szekció, Mohács előtti gyűjtemény és X szekció.

rült az intézmény archívumába.¹³³ A cédulák művészettörténeti szempontból nyújtanak segítséget a medievista kutatóknak. Tartalmazznak hagyatéki leltárakat, kincseleteket, építkezési adatokat, berendezési tárgyakat, s a regesztázás szabályai szerint tájékoztatnak a pecsételési módjáról, állapotáról.

A magyar uralkodói pecsétek kutatásának a harmincas–negyvenes években igen intenzívvé vált folyamata azonban megszakadt. Az adatgyűjtés, a hiányok pótlása mondhatni előlről indult, de szerencsére szilárd alapra támaszkodhatott. A bázist a már meglévő oklevéltárak, Bartoniek, Fejérpataky, Kumorovitz, Szentpétery monografikus összefoglalásai, részpublikációi, a korábbi szisztematikus cédulázások jelentették. Új oklevéltárak kiadása is megindult. Mindebben úttörő szerepet vállalt Mályusz Elemér (1898–1989), aki 1951-ben, illetve 1958-ban megjelentette a korai Zsigmond-kori okleveleket. Gutheil Jenő (1887–1963) az 1950-es években összegyűjtötte és kiadásra előkészítette a veszprémi káptalan és püspökség levéltárában található, Veszprémre vonatkozó okleveleket.¹³⁴ Bertényi Iván a nádori és az országbírói

¹³³ MTA BTK Művészettörténeti Intézet Levéltári Regesztagyűjteménye: A–I–10. Az eredeti anyag körülbelül 85%-át öleli fel. Készítők neve: Bártfai Szabó László, Érszegi Géza, Kenéz Győző, Magyar Eszter, Oszvald Ferenc, Solymosi László, Tomcsányi Tamás. Elhelyezésük az eredeti anyag rendjében, kivéve a családi levéltárból kiemelt oklevelek céduláit, amelyek a családnevek ábécérendjében vannak elhelyezve. Kutathatók személy- és helységnevmutatóval. DÁVID Katalin: A Művészettörténeti Dokumentációs Központ Adattára. *Művészettörténeti Értesítő*, 6. 1957. 318–320. Ezen a helyen nincs mód kitérni e cédulák gazdag pecsétani adatainak teljes körű felsorolására, csupán néhány oklevélre szeretném fölhívni a figyelmet esetleges későbbi földolgozásuk reményében:

1. 1390. IX. 26.: Zsigmond király a pecsét- és oklevélhamisító Toplafeli János diák birtokaiból a Liptó vármegyei Madácsházát Csoltai Egyed fiának, Jánosnak adja. (DL 50279 [Bártfai Szabó László gyűjtése]).

2. Krika, 1402. V. 13. (Sebenico város levéltára): Hervoja boszniai vajdának abban az oklevelében, melyben megerősítette a korábbi királyok adományait, szerepel I. (Nagy) Lajos király pecsétjének leírása is: „...minito una sua sigillo regali in cera alba cum cordula sericis rubei et albi coloris, molendia in flumine Krika, sclap vocata...” (DL 50054. [Solymosi László gyűjtése]).

3. 1406. X. 15. (Sebenico város levéltárból): A sebenicói káptalan átírja Nápolyi László oklevelét, leírva annak pecsétjét: „... magna de cera rubea cum cordula sirici rubei et albi coloris ab uno latere huius bulle sculta est imago regia sedens super regali cathedra et tenens in manu dextra sceptrum regale et in manu sinistra pomum unum rotundum cruce parva super apposita in qua bulla erant sculti, duo leones unus a dextris alius a sinistris et in eodem sigillo erant duo arma una a latere dextro erat scutum super quo erat scutum quedam mons trium cacuminis et desuper erant due cruces una super aliam et super totum scutum erat sculta corona ex alio latere dextro liliorum erant 4 obstacula sive barras et ex alio latere sinistro erat crux et super scutum prefatum erat quedam alia corona sculta et circumcircha predictam bullam erat unus circulus literarum huius continencie + Ladislaus Dei gracia Ungarie...” (DL 50071. [Solymosi László gyűjtése]) Ez utóbbi leírás azért különösen érdekes, mert az MNL OL csupán két töredékes pecsétet őriz a trónkövetelő uralkodótól (DL 8886., 8888: vörös viasz, 30 × 30 mm. Szilikonmásolata: MTA BTK Művészettörténeti Intézet Pecsétmásolat-gyűjteménye, MDK B–I–183).

¹³⁴ *Zsigmondkori oklevéltár*. I. (1387–1399). Összeáll. MÁLYUSZ Elemér. Budapest, Akadémiai, 1951; II/1–2. (1400–1410). Budapest, Akadémiai, 1956., 1958. Ismertetése: *Századok*, 71. 1958. 815–819. A sorozat további köteteiről lásd a Magyar Medievisztikai Kutatócsoport ismertetését: <http://medievalia.hu/zsigmondkori-okleveltar/a-sorozat-ismertetese/> (utolsó letöltés: 2015. június 14.). Jó mutatóinak köszönhetően könnyen kikereshetők Zsigmond különböző pecsétfajtáira: fellegi, titkos, gyűrűs, a sérült, bővített, elveszett pecsétekre, a középpecsétre (*sigillum medicore*), a nagypecsét jogára vonatkozó adatok. A veszprémi Bakony Múzeum az 1960-as évek végén tervbe vette a Gutheil-féle regeszták kiadását, s Fügedi Eriket kérte föl pecsétmutatójának elkészítésére: FÜGEDI Erik: Pontifikális pecsétek Magyarországon. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei* 1984. i. m. (121. jegyzet) 11. Jól használható oklevéltár még ezekből az évekből: *Veszprémi regeszták*. Összeáll. KUMOROVITZ Lajos Bernát. Budapest, MOL. 1953. (A MOL kiadványai II. Forráskiadványok 2.); Ezen a helyen nincs mód kitérni az elmúlt ötven évben kiadott oklevéltárak pecsétani vonatkozásaira, de feltétlenül megemlítenédök az alábbiak: Richard MARSINA: *Codex diplomaticus et epistolaris Slovaciae* I–II. Bratislava, Vydavateľstvo SAV, 1970–1987; *Diplomata Hungariae Antiquissima*. 1. 1000–1031. Edendo operi praefuit Georgius GYÖRFFY. Budapestini, Academiae Scientiarum Hungarica, 1992; *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta*

hivatal,¹³⁵ Magyar Eszter pedig disszertációjában a királyné szerepét vizsgálta a középkori államigazgatásban.¹³⁶ Az 1945–1965 közötti húsz év hazai segédtudományi új eredményeiről Kumorovitz Lajos Bernát, Gerics József (1931–2007), Kubinyi András (1929–2007) és Mezey László (1918–1984) számolt be.¹³⁷

Új lehetőségek és szempontok a szfragisztikai kutatásokban (1965–2001)

A művészettörténeti szempontú közlemények sorát tulajdonképpen egy függelék, Németh Annamária hasznos pecsétani bibliográfiája vezette be, néhány új hipotézissel.¹³⁸ Az 1961-ben

litteraria res Transsylvanas illustrantia – Erdélyi okmánytár I. 1023–1300. Közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Budapest, Akadémiai, 1997; *Anjou-kori oklevéltár. Documenta res Hungaricas tempore regum Andegavensium illustrantia 1301–1387. I–XXIX.* Budapest–Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1990–2013; *Középkori oklevelek a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban (1300–1525).* Összegejtötte, átirta BALOGH István, szerk. ÉRSZEGI Géza. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár, 2000. (A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltár kiadványai II. Közlemények 21.); *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia. Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez II. (1301–1339).* Jegyzetekkel regesztákban közzéteszi JAKÓ Zsigmond. Budapest, MOL, 2004. (A MOL Kiadványai. II. Forráskiadványok 40.); *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia – Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez III. (1340–1359).* Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével JAKÓ Zsigmond. Budapest, MOL, 2008. (A MOL Kiadványai II. Forráskiadványok 47.); *Codex diplomaticus Transsylvaniae. Diplomata, epistolae et alia instrumenta litteraria res Transsylvanas illustrantia – Erdélyi Okmánytár. Oklevelek, levelek és más írásos emlékek Erdély történetéhez IV. (1360–1372).* Regesztákban jegyzetekkel közzéteszi HEGYI Géza és W. KOVÁCS András közreműködésével JAKÓ Zsigmond. Budapest, MTA BTK Történettudományi Intézet–MNL OL, 2015. A forrásfeltárásokról vö. KOSZTA László: A középkori magyar egyházra vonatkozó történeti kutatások az utóbbi évtizedekben (1948–1988). *Aetas*, 8. 1993. 1. 69–70.

¹³⁵ BERTÉNYI Iván: A nádori és az országbírói ítélőmester bírósági működése a XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 35. 1964. 187–203.

¹³⁶ MAGYAR Eszter: *A királyné szerepe a magyar állam igazgatásában 1380-ig.* Kézirat. Budapest, 1967.

¹³⁷ Lajos Bernát KUMOROVITZ–József GERICS–András KUBINYI–László MEZEY: Historische Hilfwissenschaften und Verwaltungsgeschichte in Ungarn 1945–1964. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 73. 1965. 382–398. (Klny.: Graz, 1965.)

¹³⁸ T. NÉMETH Annamária: Pecsétani bibliográfia. In: MAKKAI László–MEZEY László: *Árpád-kori és Anjou-kori levelek XI–XIV. század.* Budapest, Gondolat, 1960. (Nemzeti Könyvtár – Levelestár.) 415–421. A szerző, aki akkor a Magyar Nemzeti Múzeum tipáriumgyűjteményének őre volt, anélkül hogy forrását megnevezné vagy állítását illusztrálná, például Károly Róbert már jól ismert és Gárdonyi Albert alapvető tanulmányában földolgozott három felségi pecsétje mellett egy negyediket is föltételezett: i. m. 417. Egyéb pecsétani tanulmányai: *A magyar Anjou-kori pecsétek mint kispasztikai alkotások.* Szakdolgozat. Budapest, 1957. (ELTE Művészettörténeti Intézetének Könyvtára, ltsz.: 137); Uő: Henrik croiai püspök pecsétnyomója. *Folia Archeologica*, 11. 1959. 125–134.; Uő: A toposzkói apátság pecsétjei. *Folia Archeologica*, 12. 1960. 217–226.; Uő: Das älteste Typarium der Philosophischen Fakultät der Wiener Universität. *Folia Archeologica*, 13. 1961. 129–139. Recenziójuk: *Levéltári Közlemények*, 33. 1962. 280–281. (KUBINYI András) A recenzió rövid ismertetésében fölhívta a figyelmet a művészettörténeti kutatások fontosságára is: „Igaz, ma már kezdik észrevenni a művészettörténetesek is a pecsétek feldolgozásának szükségességét is, így »A magyarországi művészet története« című kiadvány második kiadásában (Bp. 1961) Gerevich László már válogatást közöl a legszebb gótikus pecsétekről (181. o.). Ugyancsak Gerevich indította el még főigazgató korában a Budapesti Történeti Múzeumban Kumorovitz L. Bernát által a magyar pecsétek lenyomatainak összeállítását. Úgy látszik azonban, hogy lassan a speciális pecsétművészeti feldolgozások is megkezdődnek [...] Ismertetve ezt a három kis tanulmányt, annak a kívánságunknak kell teret adnunk, hogy bármenny-

kiadott *Művészettörténeti ABC* „címer”, „címertan”, „pecsét” címszavait azonban mégsem művészettörténész írta, hanem Kumorovitz, jól érzékeltetve azt a bizonytalanságot, amely a szakmában mutatkozott heraldikai és szfragsztikai kérdésekben.¹³⁹ 1966-ban megjelent Balogh Jolán 1945-től folyamatosan bővített adattára Hunyadi Mátyás király udvarának művészetéről, a szerző korábbi tanulmányaira támaszkodó pecsétkatalógussal.¹⁴⁰ Az uralkodói pecsétek vizsgálatánál egyébként a címertani kérdések kerültek ismét középpontba. Kumorovitz a magyar közép- és nagycímer kialakulásáról írt, Györffy György (1917–2001) I. Béla király hiteles pecsétjét fedezte fel egy 14. századi hamis oklevélen,¹⁴¹ Vajay Szabolcs (1921–2010) pedig az Anjouk uralmi szimbolikáját vizsgálta.¹⁴²

A fő hangsúly azonban a magyar királyi hatalom egyik jelvénye, a kettős kereszt megjelenésére, illetve a címereken való megszilárdulására esett. A keresztábrázolás hazánkban

nyire fontosak a kis részletfeldolgozások, előbb-utóbb meg kellene történnie a pecsétek művészettörténetéről szóló összefoglaló munka elkészítésének is. Szükséges persze ehhez a magyar pecsétanyag teljes összegyűjtése, amelyet azonban levéltári anyag alapján – miként említettük – Kumorovitz végez. Hasonlóképpen nélkülözhetetlen lenne, ha a Nemzeti Múzeum a British Museum és más külföldi múzeumok mintájára kiadná pecsétnyomóinak korpuszát. Addig is azonban míg ezek a munkák befejeződnek, az eddigi anyag alapján is lehetne már összefoglaló feldolgozásokat készíteni egyes, művészettörténetileg fontos pecsét típusokról...

¹³⁹ MOLNÁR Albert–NÉMETH Lajos–VOIT Pál: *Művészettörténeti ABC*. Budapest, Terra, 1961. 78–85.

¹⁴⁰ BALOGH 1966. i. m. (105. jegyzet) 303–308. Fontos megfigyelése még a bautzeni Ortenburg-vár kaputornyán látható Mátyás-ülősobor és a körülötte sorakozó címerek kapcsán: „Az ábrázolás heraldikus (címer) és egyházi (koronás angyalok) jellegű, a király alakja pedig teljesen megfelel Mátyás nagy felségpecsétjének.” (Uo. 293.) Ebben az évben még egy izgalmas tanulmány látott napvilágot KOMJÁTHY (KRING) Miklós (1909–1993) tollából: I. Károly király állítólagos pecsétnyomója. (Oklevéltani és címertani adalék.) *Levéltári Közlemények*, 37. 1966. 207–226. Megírásának előzménye a következő volt: A Bajor Állami Levéltárak Főigazgatósága értesítette a Művelődésügyi Minisztérium Levéltári Osztályának vezetőjét, Szedő Antalt, hogy I. Károly királynak az a bronz pecsétnyomója, mely a Bazarába havasalföldi vajda ellen viselt hadjárat során, 1330-ban elveszett, a müncheni Staatsarchiv birtokában van. Az intézmény vezetői fölajánlották, hogy megfelelő értékű csereanyag ellenében hajlandók a tipáriumot átadni. Közlésükhöz még azt is hozzáfűzték, hogy a tipáriumon olyan elváltozások láthatók, amelyeket csak az magyarázhat, hogy hosszabb ideig volt a földben vagy víz alatt, hozzátéve, hogy Károly Róbert második pecsétnyomójának tartják. Ember Győzőnek, az Országos Levéltár főigazgatójának megbízásából, igaz, nem autopszia alapján, Komjáthy Miklós készítette el a szakvéleményt, amelyet kibővítve, új szempontokkal kiegészítve publikált a *Levéltári Közlemények*-ben. A hír azért volt szenzáció, mert ha valódsága beigazolódnék, ez lett volna az egyetlen eredeti, Mohács előtti királyi pecsétnyomónk. Az elő- és hátlapján egyaránt (!) megmunkált darabról Komjáthy azonban hitelt érdemlően bebizonyította, hogy az másolat Károly Róbert első felségi pecsétjéről, feltehetően a 18. századból. A pecsétnyomó néhány évvel később Gabriel Silagi jóvoltából bekerült az Országos Levéltár gyűjteményébe, ahol elvégeztették fémtani vizsgálatát is, amely magas cinktartalmat mutatott ki. Ez a tény is valószínűsíti újkori készítését. (Érszegi Géza szíves szóbeli közlése.) A pecsétnyomó oldalairól készült két pecsétlenyomatot Gabriel Silagi 2014-ben, Takács Imre közreműködésével, az MTA BTK Művészettörténeti Intézetének ajándékozta.

¹⁴¹ KUMOROVITZ Lajos Bernát: A magyar közép és nagycímer kialakulása. *Levéltári Közlemények*, 36. 1965. 209–234.; GYÖRFFY György: Egy XI. századi magyarországi palimpszeszt. *Levéltári Közlemények*, 39. 1968. 6, 8. (A pecsétteredék I. Béla király trónuson ülő alakját ábrázolja a fej felső részétől a derék aláig, a hagyományos *maiestas* típusban.) Ugyanő egy évvel korábban megjelent tanulmányában (erre már Pray György is fölfigyelt) egy ügyetlen 12. századi pecsét hamisításra hívta föl a figyelmet. A történet egy II. István király (1116–1131) 1124. évi dalmáciai tartózkodására vonatkozó oklevélhez kapcsolódik, amelyről több másolat is készült. Ezek egyikébe, a trogiri (Trau, Horvátország) városi levéltárban őrzött példányba valaki utólag belefűzte „Kálmán király” lovas pecsétjét, amely, mint erre Pray rájött (*Syntagma* 1805. [e tanulmány 70. oldalán i. m.] 39–40.), nem lehet azonos a király *maiestas* típusú felségi pecsétjével, hanem a halicsi királyi címet viselő és a Dalmáciát kormányzó Kálmán herceg (1226–1241) pecsétjével azonosítható: GYÖRFFY György: A XII. századi dalmáciai városprivilegiumok kritikájához. *Történelmi Szemle*, 10. 1967. 51.

¹⁴² SZABOLCS VAJAY: L'héraldique image de la psychologie sociale. Quelques problèmes de l'héraldique royale des Angevins hongrois: I. Le cimier. II. Le paréti. III. Le carteli. „Att” dell' *Accademia Pontaniana*, N. S. 16. 1967. 10.; Uő: A sisakdísz megjelenése a magyar heraldikában. *Levéltári Közlemények*, 41. 1970. 279–286.

a 11. századtól kezdve jól ismert, de a kettős kereszt királyi jelvényként való korai alkalmazása nem bizonyítható. Ez utóbbi Magyarországon III. Béla király (1172–1196) pénzein fordult elő először. Kezdetben pajzs nélkül, majd az 1190 táján vert pénzekon pajzsba foglalva látható, lebegő helyzetben. Akkor azonban nem öröklődött tovább, illetve megszakítás nélküli tartós használata nem igazolható. Béla fiánál, II. Andrásnál bukkant föl ismét, őt pedig fia, IV. Béla is követte. Az ezüst kettős kereszt önállóan vagy más mesteralakokkal fokozatosan a magyar királyi pecsétek címerévé vált. Tudatos alkalmazása állami jelvényként az Anjouk korára tehető, ám ennek a fölvetelnek nem minden, különösen korai mozzanata tisztázott. A kérdés – leegyszerűsítve – a kettős kereszt latin és bizánci eredete körül forgott.

Mindez akkoriban politikai állásfoglalásnak is számított.¹⁴³ A sokáig tabuként kezelt koronázási jelvények, illetve az Árpád-kor uralkodói jelvényei a hazai művészettörténet-írásban először Kovács Éva (1932–1998) tanulmányaiban kaptak helyet. Az MTA Középkori Munkabizottságának 1971. november 4-én tartott tudományos ülészakán Vajay Szabolcs *Az Árpád-kor uralmi szimbolikája* című előadásához kapcsolt referátumában az I. András király idézőpecsétjén látható keresztet országalma jelentéséhez fűzött – kutatásának további irányát is meghatározó, elgondolkodtató – megjegyzéseket.¹⁴⁴ A szóban forgó billog szerepelt egyebek közt 1972-ben a *Székesfehérvár a történeti forrásokban* című kiállításon is, amely tulajdonképpen az Aranybulla hétszáz éves évfordulója tiszteletére augusztusban rendezett tudományos konferenciához kapcsolódott. Ötvösanyagát Kovács Éva válogatta, s ő készítette el rövid magyarázatokkal tárgymutatóját is.¹⁴⁵ Kovács 1973-ban, a nyolckötetesre tervezett akadémiai művészettörténeti „kézikönyv” koncepciójának kidolgozása kapcsán, a román kori magyar művészet kutatási helyzetképét vázolva érintette a sürgősen elvégzendő tennivalók között az uralkodói pecsétek földolgozását.¹⁴⁶ A példával ő maga járt elől. 1974-ben a Corvina Kiadó egyik népszerű sorozatában az Árpád-kori ötvösségről írott művében mutatott be néhány királyi pecsétet (lényegében az 1972-es székesfehérvári kiállításon szereplőket) jelvénytörténeti, címertani aspektusból, így IV. Béla király aranypecsétjét, melynek hátoldalán a vágásos családi címert a Szent Kereszt-ereklyét ábrázoló országcímer váltja föl. V. István király (1270–1272) pecsétjének hátoldalán a kettős kereszt alsó szárán egy átbújtatott karika látható. Kovács értelmezése szerint ez a Szent Kereszt mellett ugyancsak Krisztus-ereklye, s a töviskoronával azonosítható. A *reliquia* Konstantinápolyból került Velencébe, ahonnan IX. (Szent) Lajos francia király (1226–1270) váltotta ki. Innen számítható jelvénytörténeti szerepe. A szerző ezenkívül felsorolta még kvalitása miatt Imre király, II. András és IV. Béla aranybulláját.¹⁴⁷ Számára a pe-

¹⁴³ A „kettős kereszt” kutatástörténetének összefoglalása: SZÉKELY György: A kettős kereszt útja Bizáncból a latin Európába. In: IVÁNYI Ede: *A Magyar Birodalom vagy Magyarország s részeinek címeri*. Nagy-Becskerek, [Lauffer Vilmos], 1869. Reprint kiadás. Budapest, Maecenas, 1989. 107–129.

¹⁴⁴ Vajay előadása megjelent: *Az Árpád-kor uralmi szimbolikája*. In: *Középkori kútfőink kritikus kérdései*. Szerk. HORVÁTH János–SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1974. (Memoria Saeculorum Hungariae I.) 339–373.; KOVÁCS Éva: A középkori magyar királyság jelvényeinek történetéhez. In: *Székesfehérvár évszázadai*. II. *Középkor*. Szerk. KRÁLOVÁNSZKY Alán. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1972. (István Király Múzeum Közleményei, A/14.) 103–112. (Újra megjelent: KOVÁCS Éva: *Species Modus Ordo. Válogatott tanulmányok*. Szöveggyond. VERŐ Mária–TAKÁCS Imre. Budapest, Szent István Társulat, 1998. 172–181.)

¹⁴⁵ *Székesfehérvár a történeti forrásokban*. Kiállítási katalógus. Szerk. HORVÁTH Ferenc. Székesfehérvár, István Király Múzeum, 1972. (Az István Király Múzeum Közleményei, D/85.) A kiállított tárgyak jegyzékét összeáll. ÉRSZEGI Géza–KOVÁCS Éva. A bemutatott pecsétek: Péter király ólombullája, I. András király idézőbillogja, II. Géza király ólompecsétje, III. Béla aranybullája, II. András aranypecsétje.

¹⁴⁶ KOVÁCS Éva: A románkori magyar művészet kutatásának néhány kérdése. In: *Művészettörténet – Tudománytörténet*. Szerk. TIMÁR Árpád. Budapest, Akadémiai, 1973. 13–39.

¹⁴⁷ KOVÁCS Éva: *Árpád-kori ötvösség*. Budapest, Corvina, 1974. 38, 39, 47, 48. Feltűnő viszont, hogy LOVAG Zsuzsa *A középkor-*

csétek nem kizárólag hitelesítő jegyet jelentettek, hanem az uralkodói reprezentáció egyik elemét, melyek egyúttal képesek kitölteni a „nagy művészet” hazai emlékanyagának óriási hiányait, mert színvonaluk adott esetben a legkiválóbb művekével vetekszik.

Az MTA Művészettörténeti Kutató Csoportjában a művészettörténeti kézikönyv tervezett első, Árpád-kori kötete végleges tartalmának, formájának kérdése továbbra is napirenden maradt. 1975-ben néhányan a már fölkerült munkatársak közül operatív tanulmányban foglalták meg a legfontosabb teendőket. A hat nagyobb egységre bontott kötetben a 6. fejezet tárgyalta volna az ötvösség, textilművesség, bronzművesség, viselet, elefántcsont kategóriákba tartozó alkotásokat. Kovács Éva a következő véleményen volt: „A tárgyalás kiindulópontjával csakis a megmaradt emlékek szolgálhatnak, akkor is, ha ezek száma viszonylag nem nagy ebben a korszakban. Az emlékanyag történeti tárgyalása kiegészíthető az írásos adatokkal [...] Itt kellene elkezdni az e korban még igen szerény mennyiségű pecsétanyag művészettörténeti bemutatását is.”¹⁴⁸ Minden közlésében nagy hangsúlyt fektetett, már amennyire az hozzáférhető volt, a nemzetközi (elsősorban német és osztrák) szakirodalom legfrissebb eredményeire, Erich Kittel, R. Chimani, Hans Warnetsberger szintéziseire.¹⁴⁹ Az európai összefüggések, kapcsolatok, analógiák, hatások vizsgálatát mindig elsőrendűnek tartotta.

Zsigmond felségi pecsétjeinek ikonográfiai összegzését Kéry Bertalan adta, a diplomatikai kutatásokat pedig, különös tekintettel a kancellária működésére, a Budapesti Történeti Múzeum munkatársaiként Kumorovitz L. Bernát és Kubinyi András folytatták.¹⁵⁰ Bertényi Iván az országbírói intézmény pecséthasználátát,¹⁵¹ Bónis György (1914–1985) a jogtudó értelmiség 1526 előtti szerepét vizsgálta.¹⁵² Mindezek persze határterületén álltak a témának. A művészettörténeti jellegű pecsétkutatásokra nagy hatást gyakorolt Giacomo C. Bascapé (1902–1993) olasz kutató kétkötetes könyve, melyben a pecsét jelentőségét a legkülönbözőbb aspektusokból elemezte.¹⁵³

Nem lenne teljes a kép, ha nem említenénk három németországi, úttörő jelentőségű kiállítási projektet és katalógusaikat. Az első a Kölnben 1972-ben rendezett *Rhein und Maas*, a második a stuttgarti 1977-es *Die Zeit der Staufen*, a harmadik pedig a Parlerek korát és művészetét

ri bronzművesség Magyarországon című (Budapest, Corvina, 1979), ugyanabban a sorozatban megjelent kis kötetéből a pecsétnyomók teljesen hiányoznak.

¹⁴⁸ BÓNA István–DIENES István–GEREVICH László–KOVÁCS Éva: Magyarországi művészet a IX. századtól a XII. század végéig. Operatív tanulmány a Magyarországi Művészettörténeti Kézikönyv I. kötetéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 24. 1975. 240. Az akkor még Dercsényi Dezső és Gerevich László szerkesztésére bízott kötetbe Bodor Imre készítette el a pecsétteni összefoglalást.

¹⁴⁹ R. CHIMANI: Die Reitel-siegel der österreichischen Regenten der Mitte von 14. bis Mitte des 15. Jahrhunderts. *Mitteilungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung*, 54. 1942. 103–146.; Hans WARNETSBERGER: Individuum und Typ in der Porträts Kaiser Karls IV. *Wissenschaftliche Zeitschrift der Friedrich-Schiller-Universität Jena, Gesellschaft- und Sprachwissenschaftliche Reihe*, 16. 1967. 79–98.; Erich KITTEL: *Siegel*. Braunschweig, Klinkhard und Biermann. 1970. (Bibliothek für Kunst- und Antiquitätenfreunde XI.).

¹⁵⁰ Bertalan KÉRY: *Kaiser Sigismund Ikonographie*. Wien–München, Schroll, 1972; MÁLYUSZ Elemér: *A királyi kancellária és krónikairás Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1973. (Irodalomtörténeti Füzetek); KUBINYI András: Királyi kancellária és udvari kápolna Magyarországon a XII. század közepén. *Levéltári Közlemények*, 46. 1975. 60–121., újra megjelent: KUBINYI András: *Főpapok, egyházi intézmények és vallásosság a középkori Magyarországon*. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999. (METEM Könyvek 22.) 7–68.

¹⁵¹ BERTÉNYI Iván: *Az országbírói intézmény története a XIV. században*. Budapest, Akadémiai, 1976. (különösen: 213–232. és a függelékben: 235–243.).

¹⁵² BÓNIS György: *Jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1971.

¹⁵³ Giacomo C. BASCAPÉ: *Sigillographia. Il sigillo nella diplomatica, nel diritto, nella storia nell' arte*. I–II. Milano, Giuffrè, 1960–1978.

bemutató tárlat.¹⁵⁴ Ez utóbbi katalógusába Toni Dietrich írta a szfragsztikai összefoglalást. A kutatási kedv megélenkülése a művészettörténet-írásban a nyolcvanas évekre esett. Szinte évente jelentek meg apróbb adatközlések, megnyílt egy-egy, korszakát tekintve jól lehatárolható kiállítás, monográfiákkal vetekedő katalógusok születtek, melyek címertani, stílári, ikonográfiai szempontból hoztak friss eredményeket. Gyarapodott az emlékanyag is. A szigorúan művészettörténeti szempontokat érvényesítő pecsétkutatás, ha botorkálva is, önálló útját kezdte járni. A történeti segédtudományról való fokozatos leválási kísérletek azonban továbbra sem jelentették egymásra utaltságuk tagadását. Ezt elemezte 1979 decemberében Yves Metmannek, a Nemzetközi Pecséttani Bizottság elnökének *A középkori pecsétek felhasználása a művelődéstörténeti kutatásban* című előadása is az MTA Középkori Munkabizottságának ülésén.

Az említett külföldi példák nyomán Magyarországon is megindultak az egy-egy korszak átfogó művészeti bemutatására irányuló kísérletek. Az első nagyszabású kiállításnak 1982-ben az ausztriai Schallaburg adott otthont Hunyadi I. Mátyás király korának művészetéről, amely egy évvel később a Magyar Nemzeti Galériában is látható volt, *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz* címmel, erősen lerövidített katalógus kíséretében.¹⁵⁵ Hosszú évtizedek után ez volt az első olyan magyarországi témájú kiállítás, amely anyagát, német nyelvű katalógusát, installációját tekintve méltán aratott nemzetközi sikert, bár tegyük hozzá, hogy koncepciója még a negyvenes években gyökerezett, Balogh Jolán több évtizedes álma vált vele valóra. A pazar, a magyarországi közönség által még soha nem látott és nem ismert kispaszti-kai alkotások között méltó művészi helyet foglaltak el Mátyás pecsétjei is.¹⁵⁶ E korszak, különösen a király pecséthasználata egyébként, mint fönt már szó esett róla, viszonylag jól publikált. Az érdeklődés homlokterébe került pecsétekről ekkortájt született új megfigyelések árnyaltabbá tették, tovább finomították, gazdagították az addigi ismereteket. Az uralkodó 1464-es felségi és titkos pecsétjén Bodor Imre a Magyar Szent Korona legkorábbi ábrázolását próbálta azonosítani: „...Ez a korona a megelőző két évtized szórványosan előforduló címertani koronáitól feltűnő módon tér el: a korábbi lilimos abroncskoronát egymásra merőleges két pánt zárja le, a pántok találkozásánál gömbön álló latin keresztel. A kép azonnal eszünkbe juttatja a magyar korona felső részét, az ún. »corona latina«-t, ezáltal pedig a korona közismert képét.”¹⁵⁷ Megjelenése összefügg a kedvező politikai situációval, melyek szintén alátámasztják, hogy „Mátyás 1464. évi felségi és titkos pecsétjének koronaképén tehát nem a császári korona, hanem – politikai megfontolásból és az akkortájt szokássá vált címertani koronaábrázolásnak a viszonylag nagy pecsétmező nyújtotta lehetőségét kihasználva – a visszaszerzett magyar korona jelent meg. Az utóbbi a szentkorona-tan értelmében az uralkodói hatalom mellett – a pólyás címerhez hasonlóan – jelképezte magát az országot is. A tartományok és a király címereivel keretezett országcímer, valamint a fölötte lévő korona ugyanazt az eszmét: a királyi

¹⁵⁴ *Rhein und Maas. Kunst und Kultur 800–1400. Eine Ausstellung des Schnütgen-Museums der Stadt Köln und der belgischen Ministerien und französische und niederländische Kultur.* I–II. Hrsg. Anton LEGNER. Köln, Bachem, 1972–1973; *Die Zeit der Staufer. Geschichte, Kunst, Kultur.* Katalog der Ausstellung I–V. Hrsg. Reiner HAUSHERR. Stuttgart, Württembergisches Landesmuseum, 1977–1979; Toni DIETRICH: Siegelkunst. In: *Die Parler und der Schöne Stil 1350–1400. Europäische Kunst unter den Luxemburger.* Ein Handbuch zur Ausstellung des Schnütgen-Museums in der Kunsthalle Köln. III. Köln, Kurt Hackenberg, 1978. 151–163.

¹⁵⁵ *Matthias Corvinus und die Renaissance in Ungarn.* Schallaburg, 1982. Katalog der Ausstellung. Wien, Niederösterreichischen Landesmuseums, 1982; *Mátyás király és a magyarországi reneszánsz 1458–1541.* Kiállítási katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, 1983. A kiállítást rendezte és a katalógust a schallaburgi katalógus felhasználásával írta TÖRÖK Gyöngyi. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1983. 29–30, 83, 95.

¹⁵⁶ A német nyelvű katalógus ide vonatkozó katalógustételeit BÁNDI Zsuzsa és KUBINYI András írta. A magyar változat vonatkozó helyei: 27. Kat. 65; 29. Kat. 90, 91, 92, 93, 94; 30. Kat. 119. (Beatrix királyné pecsétje).

¹⁵⁷ BODOR Imre: A magyar korona legkorábbi ábrázolásai. *Ars Hungarica*, 8. 1980. 19.

és az államhatalom egységét fejezte ki.”¹⁵⁸ Feltételezte továbbá, hogy „éppen ezek a pecsétek közvetítették a zárt korona képét más képző- és iparművészeti alkotásokra. Példa rá a kassai Szt. Erzsébet templom déli (ún. Mátyás) tornya legfelső szintjének déli homlokzatán látható koronás címercsoport, amelyen nemcsak a korona, hanem a címerkoszorú egyes tagjainak elhelyezése is pontosan megfelel a szóban forgó két pecsétábrának.”¹⁵⁹

1982-ben Bodor Imrének a *Reneszánsz stíluselemek a Mohács előtti pecséteken* című közleménye a korszak tipikus, vissza-visszatérő motívumaira (reneszánsz kapitális betűk, címertartó angyalok, címerpajzs formája) hívta föl a figyelmet néhány ismert főpapi és uralkodói pecséten, összehasonlítva Giacomo C. Bascapé monográfiája alapján néhány itáliai pecséttel.¹⁶⁰ Lovag Zsuzsa a heraldikai szempontból értékelhető, Árpád-kori pecsétgyűről írt tanulmányt, Eva Śnieżyńska-Stolot pedig I. (Nagy) Lajos anyjának, Łokietek (Piaśt) Erzsébet mecénási működését vizsgálva írt az anyakirályné pecsétjeiről.¹⁶¹ Címertant és ikonográfiát egyaránt érintett Marosi Ernő figyelemre méltó interpretációs kísérlete.¹⁶² Mária királynő (1382–1395) felségi pecsétjének hátlapján a címerpajzs fölött nem az immár hagyományos, lilimos pártázatú nyitott korona, hanem Szent László félalakja látható bárdal, keresztes országalmával. Marosi Ernő ennek kapcsán fölfigyelt arra, hogy e szerepcserében a László-ikonográfia ekkortájt zajló változását kell látni. A fiatal királynő korlátozott hatalomgyakorlásának kifejezéséről volt szó, hiszen ő a királyi tanács gyámsága alatt állt. A pecsét hátoldala mintegy az ország jogainak megtestesítőjeként országpecsétként funkcionált.¹⁶³

¹⁵⁸ Uo. 20.

¹⁵⁹ Uo. 23. Hipotéziséről Kovács Éva a következőket írta: „Bodor Imre a magyar korona legkorábbi ábráját Mátyás királynak 1464-től, tehát a jelvény visszaváltása óta használt pecsétábráiban látja, egyébként igen plauzibilisen.” KOVÁCS ÉVA: A magyar koronázási jelvényegyüttes kutatásának hat éve. *Művészettörténeti Értesítő*, 35. 1986. 33. (Ezzel szemben újabban: BUZÁSI ENIKŐ–PÁLFFY GÉZA: A magyar korona eddig ismert legkorábbi autentikus ábrázolásának keletkezéséről. A Szent Korona a Habsburg Ehrenspegelben. *Művészettörténeti Értesítő*, 63. 2014. 217–264.).

¹⁶⁰ BODOR IMRE: Reneszánsz stíluselemek a Mohács előtti pecséteken. *Művészettörténeti Értesítő*, XXXI. 1982. 95–104.

¹⁶¹ LOVAG ZSUZSA: Árpád-kori pecsétgyűrűk. *Folia Archaeologica*, 31. 1980. 221–235.; EVA ŚNIEŻYŃSKA-STOLOTT: Tanulmányok Łokietek Erzsébet királyné műpártolása köréből (Ötvöstárgyak). *Művészettörténeti Értesítő*, XXX. 1981. 246–248.

¹⁶² MNL OL, DL V 16869. ERNŐ MAROSI: Das grosse Münzsiegel der Königin Maria von Ungarn. Zum Problem der Serialität mittelalterlichen Kunstwerke. *Acta Historiae Artium*, 28. 1982. 3–22.; a pecsétről még: BI [BODOR IMRE]: Mária királynő (1382–1395) kettős felségi pecsétje. In: *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. (120. jegyzet) 17. Kat. Zs. 2; *A magyarországi művészet története 1300–1470 körül*. Szerk. MAROSI ERNŐ. Budapest, Akadémiai, 1987. (A Magyarországi Művészet Története II.) I. 95, 217. (MAROSI ERNŐ); MAROSI ERNŐ: Nemzeti elemek a régi magyar művészetben: a középkor. *Ars Hungarica*, 18. 1990. 182.; Uő: *Kép és hasonmás. Művészet és valóság a 14–15. századi Magyarországon*. Budapest, 1995. (Művészettörténeti Füzetek 23.) 79–80. Marosi koncepciójának bírálata: BERTÉNYI IVÁN: Szent László kultuszának Anjou-kori történetéhez. *Századok*, 130. 1996. 987.

¹⁶³ Az Anjouk legnépszerűbbé vált magyar szentje mintegy két évszázados „fejlődés” során keresztény lovagból (*Athleta Christi*) az ország védőszentjévé, közjogi méltóságává vált (*Athleta Patriae*). Ez a törekvés heraldikai motívumokkal hangsúlyozva persze már korábban is megjelent, például a nápolyi Anjouk udvarában elsősorban Magyarországi Mária királyné mecénatúrájának köszönhetően (Simone Martini diptychonból vagy poliptychonból származó táblaképe Altomontéban, Filippo di Sanginetto síremléke ugyanott, valamint Pietro Cavallini freskója magyar királyszentekkel a nápolyi Santa Maria di Donna Regina klarissza templom apácakórusának falán). Később Magyarországon is a *Képes Krónikában*, valamint néhány falképen. Ezek az ábrázolásokon az Árpádok vágásos (majd hasítva az Anjou liliomokkal bővített) címere a szent egyik ismertetőjele. Ezt a korábbi címet a 14. század végére a kettős kereszt váltotta föl, amely legalább annyira jellegzetes attribútumává vált Szent Lászlónak, mint a bárd. Valószínűleg ez a pecsét, funkciójánál fogva is, közvetítő szerepet játszott az új ábrázolási típus meghonosodásában és elterjedésében. Ugyanez a jelenség figyelhető meg ezzel egy időben néhány Szent György-falképen is (Szentsimon, Tarpa). KERNY TERÉZIA: Középkori Szent László-émlékek nyomában Nápolyban. *Ars Hungarica*, 26. 1998. 52–53.; legújabbban: HORVÁTH ZOLTÁN György–PROKOPP MÁRIA: *Nápoly középkori magyar emlékei – Ricordi ungheresi medievali a Napoli*. Budapest, Romanika, 2014. (korábbi irodalommal).

A pecsétek ebben az időszakban fokozatosan kikerültek korábbi perifériális és illusztratív szerepükből. „...a kiállítások, a művészettörténeti monográfiák és összefoglalások minden tekintetben rangos résztvevőivé léptek elő, és újabban már nem mint művelődéstörténeti vagy stílustörténeti illusztrációk, hanem mint önálló műalkotások nyernek méltatást.”¹⁶⁴ Ezek a törekvések már az 1970-es évek végétől érezhetőek voltak az MTA Művészettörténeti Kutató Csoport által kezdeményezett középkori kiállításokon, amelyek tulajdonképpen a készülő művészettörténeti kézikönyv első két kötetének előmunkálataiként is fölfoghatók. Mindehhez nagy segítséget jelentett az Intézet pecsétmásolat-gyűjteménye.¹⁶⁵ Először a Székesfehérvárott, 1978-ban rendezett *Árpád-kori kőfaragványok* című kiállításon és katalógusában jutottak szerephez, ahol a kiállított hatvanhat, köztük uralkodói pecsétmásolat jegyzékét külön függelékben közölték.¹⁶⁶ 1982-ben ismét Székesfehérvár, a Csók István Múzeum adott otthont a Kutató Csoport újabb nagyszabású vállalkozásának, az I. (Nagy) Lajos kori művészet bemutatásának. E tárlat jelentőségét azért kell hangsúlyozni, mert Dercsényi Dezső 1941-ben kiadott könyve óta, leszámítva az időközben megjelent kézikönyvek néhány mondatos, szűkszavú említéseit, ez volt az első alkalom a korszak átfogó szintézisére. A pecsétani összefoglalásokat, egymás szakterületét kiegészítve, Kubinyi András és Marosi Ernő írták.¹⁶⁷ Az évforduló kapcsán Buda-

¹⁶⁴ TAKÁCS Imre: Historiográfiai áttekintés. In: Uő: *A magyarországi káptalanok és konventek középkori pecsétjei. Művészettörténeti tanulmány és katalógus a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti Kutatóintézte és a Budapesti Történeti Múzeum másolatgyűjteménye alapján.* Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatóintézet, 1992. 14.

¹⁶⁵ Korábban Kumorovitz professzor készített plasztilinlenyomat segítségével gipszmásolatokat. Kétezer darabból álló gyűjteménye tulajdonképpen a *Corpus Sigillorum Hungariae* összeállításához és a *Magyar pecséttan* megírásához volt segédanyag. Gyűjteményét, mely esetenként már pótolhatatlan, a Budapesti Történeti Múzeum Középkori Osztálya őrzi. Az 1960-as évek elején a MOL restaurátorai új eljárást dolgoztak ki a régi viaszpecsétek tudományos célú másolatainak elkészítésére. „Az új eljárás lényege: a lemásolandó pecsétet előzetes állagbiztosító konzerválás után folyékony szilikongumival öntik körül, majd a levegő hatására megszilárduló szilikongumi-tömböt a benne foglalt eredeti pecsétre ügyelve kettévágják. Az így nyert, két pontosan illeszkedő félből álló rugalmas öntőformát PVC masszával töltik ki. Ezután a kitöltött szilikonformát hőkezelik, amiáltal a műanyag massa megszilárdul. A PVC lágyan is feshető, végső színezését azonban kész állapotban kapja a másolat. Erre legalkalmasabbak a földfestékek, ugyanis a hő hatására kevésbé változnak. Ezzel az eljárással a felületes szemlélő számára eredetijükre megtevesztésig hasonlító másolatok készíthetők. Míg a gipszmásolatok egyoldalúak, a PVC másolatok az eredeti pecsét valamennyi felületét hűen ismétlik.” Az idézetek helye: BODOR Imre: Bevezetés. In: *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei* 1984. i. m. (121. jegyzet) 7. Az MTA BTK MI gyűjteményében jelenleg több mint ezerkétszáz másolat található az MNL OL Mohács előtti Gyűjteményében őrzött okleveleken, illetve a leszakadt pecsétékből álló Pecsétgyűjtemény (V 8.) anyagából. Az e gyűjtemény kialakítására vonatkozó igény voltaképpen az intézmény jogelődjében, a Művészettörténeti Dokumentációs Csoportban vetődött föl, annak vezetője, Dávid Katalin művészettörténész kezdeményezésére, 1959-ben. A leendő pecsétgyűjtemény összeállítása, az egyes pecsétek leírása és a hozzájuk kapcsolódó okleveles anyag összegyűjtése Bernáth Mária feladata lett (MTA BTK MI Adattára, C–I–157. 329/1959.). A művészettörténeti szempontból kiemelkedő darabokról először gipszmásolatokat kívántak készíttetni. (Uo. 405/1959.). Az MTA MKCs megalakulása után (1969) a kezdetleges, csupán cédulákon létező „gyűjtemény” vezetését Csorba Gézáné Henszlmann Lillára (1921–2008) bízták. Valójában ekkor kezdődött el egy meghatározott koncepció szerint a pecsétmásolatok előállítása is, de ekkor már nem gipszből, hanem szilikonból. Valamennyi kópiát a MOL restaurátorai állították elő saját anyagukból. A gyűjteményt mintegy két évtizeden át fejlesztették szisztematikusan, újabb másolatok azóta nem készültek. Takács Imre javaslatára az 1980-as évek elején a Magyar Nemzeti Galéria Régi Magyar Gyűjteménye is készíttetett a MOL anyagából néhány szilikonmásolatot.

¹⁶⁶ – – [CSORBA Gézáné–BODOR Imre:] Kiegészítések és pótlások az Árpád-kori kőfaragványok c. kiállítási katalógushoz. In: *Árpád-kori kőfaragványok. Kiállítási katalógus.* Szerk. TÓTH Melinda–MAROSI Ernő. Budapest, MTA MKCs–István Király Múzeum, 1978. (A Székesfehérvári István Király Múzeum Közleményei, D sorozat 121.) 1–6. Ebben az évben közölték Salamon királynak a belgrádi felsővár ásatásán előkerült ólompecsétjét is, a publikáció azonban a kiadás helye és nyelve miatt sokáig nem került be a szakmai köztudatba: D. Gaj POPOVIĆ: Olovna bula maradskog kralja Salomona. *Godisnjak grada Beograda*, 25. 1978. 163–167.

¹⁶⁷ K A [KUBINYI András]: Udvari pecséthasználát az Anjou-korban. In: *Művészet I. Lajos király korában 1342–1382.* Kiállítási ka-

pesten a Magyar Országos Levéltár munkatársa, Bándi Zsuzsanna rendezett még kiállítást az Anjou-kori pecsétéről. Listájukat a *Levéltári Közlemények*ben publikálta.¹⁶⁸ A korszak hivatali szokásrendjét Kumorovitz foglalta össze,¹⁶⁹ míg egy másik, máig alapvető tanulmányában az I. (Nagy) Lajos-kori pecséthasználatot érintette röviden.¹⁷⁰

A szakmai körökben is elismerést kiváltó időszaki kiállítások kétségtelenül fokozottabban ráirányították a figyelmet a szfragisztikában rejlő, még kiaknázatlan lehetőségekre. Ez tükröződött például 1985-ben a Magyar Nemzeti Múzeumnak *Az Árpád-házi uralkodók jelvényei és ereklyéi 895–1301* címmel rendezett reprezentatív tárlatán is, ahol addig soha nem látott teljességében lehetett látni a korai magyar történelem legfontosabb állami, közjogi emlékeit. Sajnos a tárlathoz mindössze egy soványka mutató készült, tizennégy uralkodói pecsét lakonikus leírásával.¹⁷¹

A látványos bemutatók mellett a nyolcvanas években számos alapvető részpublikáció is született egy-egy speciális kérdéskört vizsgálva, részben érintve a művészettörténetet is. Kovács Béla merőben technikai, ám annál lényegesebb kérdésről, a középkori viasz függőpecsét készítéséről írt egy új genealógiai évkönyv, a Kumorovitz egyetemi tanári működésének ötvenedik évfordulójára összeállított *Magyar Herald* hasábjain.¹⁷² Kubinyi András egy 1983-ban Szatmárcsekén előkerült, Isten Bárányát ábrázoló ércpecsétről írt figyelemre méltó tanulmányában, amely az epigráfia és az ikonográfia területét is érintette.¹⁷³ Korábbi témák is fölbugkantak. Mátyás már többször elemzett, 1464-es felségi pecsétjéről Érszegi Géza írt katalógustétel az Országos Széchényi Könyvtár által rendezett kódexkiállítás katalógusába.¹⁷⁴ Ismét megjelent a kettős kereszt szimbolikája és szerepe a magyar címerben. Leghatásosabban több, már idézett tanulmány után, Kovács Éva dolgozta föl 1984-ben,¹⁷⁵ ám a kérdés mellette máso-

talógus. Szerk. MAROSI Ernő–TÓTH Melinda–VARGA Lívia. Budapest, MTA MKCs, 1982. 137–139.; ME [MAROSI Ernő]: A 14. századi királyi pecsét művészettörténeti jelentőségéhez. In: Uo. 139–152. A kiállítás ismertetése: – –: A székesfehérvári István Király Múzeum kiállítása a Csók István Képtárban. *Művészet*, 24. 1983. 5. 29.

Marosi Ernő már évekkel korábban is utalt a pecsétben rejlő művészettörténeti lehetőségek fölhasználására. Erre példa az esztergomi Porta Speciosa inkrusztációról írott tanulmánya, ahol többek között Imre király 1202-es pecsétjét hozta párhuzamként: Ernő MAROSI: Einige stilistische Probleme der Inkrustationen von Gran (Esztergom). *Acta Historiae Artium*, XVII. 1971. 202, 221, 226.; Uő: A pannonthalmi hiteleshelyi pecsét ikonográfiája. *Művészettörténeti Értesítő*, XXX. 1981. 138–139.

¹⁶⁸ A MOL Anjou-kori pecsétkiállítása, 1982. szeptember 22-től. *Levéltári Közlemények*, 53. 1982. 165–199.

¹⁶⁹ KUMOROVITZ L. Bernát: Osztályok, címek, rangok és hatáskörök kialakulása I. Lajos király kancelláriájában. In: *Eszmetörténeti tanulmányok a magyar középkorról*. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. 293–330.

¹⁷⁰ KUMOROVITZ Lajos Bernát: I. Lajos királyunk 1375. évi havasalföldi hadjárata (és „török”) háborúja. *Századok*, 117. 1983. 919–979.

¹⁷¹ *Az Árpád-kori uralkodók jelvényei és ereklyéi 895–1301*. Kiállítási katalógus. Szerk. KRALOVÁNSZKY Alán. Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1985. (KOLBA Judit, KRALOVÁNSZKY Alán, NÉMETH Annamária katalógustételei).

¹⁷² KOVÁCS Béla: A középkori viasz függőpecsét készítéséről. In: *Magyar Herald* 1984. i. m. (116. jegyzet) 209–223.

¹⁷³ KUBINYI András: Isten Bárányát ábrázoló törvénybeidőző pecsét (billog). *Folia Archaeologica*, 35. 1984. 135–159.; újra megjelent: KUBINYI 1999. i. m. (150. jegyzet) 315–334. (A kötet címlapjára is a billog fényképe került.) Az ércpecsétre Ritoók Ágnes lett figyelmes 1983-ban, a Magyar Nemzeti Múzeum hamarosan meg is vásárolta.

¹⁷⁴ ÉRSZEGI Géza: Mátyás nagypecsétje. In: *Kódexek a középkori Magyarországon*. Kiállítási katalógus. Szerk. n. [VIZKELETY András] Budapest, Országos Széchényi Könyvtár, 1985. 140.

¹⁷⁵ KOVÁCS Éva: Signum crucis – lignum crucis. A régi magyar címer kettős keresztjének ábrázolásairól. In: *Eszmetörténeti tanulmányok* 1984. i. m. (169. jegyzet) 407–423. Az Árpád-kori pecsétéről, részben érintve a kettős kereszt problematikáját is, az MTA Történettudományi Intézetében készült kézikönyvben is írtak, igaz, nagyon röviden. Például II. András pecsétjeinél a német hatást kiemelve, Imrénél pedig az aragóniai hatást feltételezve: *Magyarország története tíz kötetben. Előzmények és magyar történet 1242-ig*. I. Szerk. SZÉKELY György. Budapest, Akadémiai, 1984. 1069–1070.

kat is foglalkoztatott.¹⁷⁶ Hasznos segédletté vált *A történelem segédtudományai* című jegyzet, bőszes szfragisztikai fejezetével.¹⁷⁷ A pecséttan számára az 1985-ös év még egy szempontból jelentős. Ekkor jelent meg René Laurent-nak a hazai kutatásra is igen nagy hatást gyakorló monográfiája.¹⁷⁸ Mályusz Elemér több évtizedes levéltári kutatásait fölhasználva *Zsigmond király koráról* írt monográfiát.¹⁷⁹ Mindez alapjául szolgált a Művészettörténeti Kutató Csoport újabb vállalkozásának, a király trónralépése, illetve halála évfordulója kapcsán immár nemzetközi erők bevonásával szervezett, a Budapesti Történeti Múzeumban *Művészet Zsigmond király korában 1387–1434* címmel 1987-ben megnyílt kiállításnak. A Luxemburgi családból származó magyar, majd cseh király és német-római császár hosszú uralkodása alatt számos pecsétet használt. Mind diplomatikai, mind művészettörténeti jelentőségüket a kiállítás is igyekezett hangsúlyozni, központi helyre illesztésükkel.¹⁸⁰ A tárlathoz Mályusz Elemérnek dedikált tanulmány- és katalóguskötet készült, aki még megérhette a nagyszabású vállalkozás megvalósulását. A katalógusban Bodor Imre foglalta össze a korszak pecsételési szokásait, a kancellária szerepét, s készítette el Zsigmond pecsétjeinek katalógustételeit is.¹⁸¹

Ilyen előzmények után jelent meg az akadémiai művészettörténeti „kézikönyv-sorozat” időrendben második kötete, Marosi Ernő szerkesztésében 1987 őszén, gazdag pecsétani összefoglalással ugyancsak tőle.¹⁸² Szent Lászlóról szóló ikonográfiai tanulmányában ismét foglalkozott Mária királynő és Mátyás király felségi pecsétjeinek ábrázolási programjával.¹⁸³ A Katona Tamás (1932–2013) által szerkesztett *Magyar História* forrásközlő sorozat I. Károlyról (Károly Róbert) szóló könyvében a Marosi Ernő által válogatott szöveget követő illusztrációk mutatják be az uralkodó pecsétjeit a Kutató Csoport másolatgyűjteményéből.¹⁸⁴ Hogy a történészek egy általuk szerkesztett sorozathoz művészettörténészt kértek föl, meglehetősen szokatlannak számított, fordítva mindenestre gyakrabban megtörtént. Mályusz Elemér Zsigmond-monográfiájának német nyelvű kiadásához írott művészettörténeti függelékében Marosi már az 1987-es évforduló eredményeit fölhasználva adott körképet a korszak művészetéről, érintve természetesen a pecsétet is.¹⁸⁵ Sok tekintetben ide tartozik még Bertényi Iván átfogó heral-

¹⁷⁶ Például: BERTÉNYI Iván: *Kis magyar címertan*. Budapest, Gondolat, 1984. Egy évvel később akadémiai doktori értekezésében érintette a témát: *A középkori magyar címerhasználat története Mohácsig*. Budapest, 1986. (MTA Könyvtára Kézirat-tára, D. 12375).

¹⁷⁷ *A történelem segédtudományai*. Szerk. KÁLLAY István. Budapest, ELTE BTK, 1985. 169–193. Hasonló munka a következő évben: FEISZT György: *Rövid magyar címertan és pecséttan*. Budapest, Tankönyvkiadó, 1986. (Történelem-szakköri füzetek 15.).

¹⁷⁸ René LAURENT: *Sigillographie*. Bruxelles, Archives générales du Royaume, 1985.

¹⁷⁹ MÁLYUSZ Elemér: *Zsigmond király uralma Magyarországon 1387–1437*. Budapest, Gondolat, 1984.

¹⁸⁰ SZÉKELY György–NAGY Emese–MAROSI Ernő: *Zsigmond és kora a művészetben – Kaiser Sigismund und seine Zeit in der Kunst*. Budapesti Történeti Múzeum Budavári Palota, 1987. május 29.–november 8. (A BTM és az MTA MKCs kiállítása.) Rendezte: Marosi Ernő–Wehli Tünde–Nagy Emese–Altmann Júlia–Írásné Melis Katalin. Budapest, 1987.

¹⁸¹ BODOR Imre: Uralkodói pecséték. In: *Művészet Zsigmond király korában* 1987. i. m. (120. jegyzet) 13–28.; Zsigmond pecsétjeiről ugyanabban a kötetben művészettörténeti aspektusból: MAROSI Ernő: Ötvösség. In: uo. 403–404.; MAROSI 1994. i. m. (120. jegyzet) 255–270.; Milada STUDNIČKOVÁ-ČERNÁ: Sigismund von Luxemburg und die Hofkunst Karls IV. Ein Beitrag zur Ikonographie Karls IV. und Sigismunds von Luxemburg. In: *Sigismund von Luxemburg* 1994. i. m. (120. jegyzet) 271–277.; heraldikai szempontú megközelítés: PANDULA Attila: Rendjelek a magyar állami heraldikában. *Turul*, 74. 2001. 95. (Zsigmond császári kettős pecsétjéről [1433–1437] és harmadik királyi kettős pecsétjéről.)

¹⁸² ME [MAROSI Ernő]: Pecséték. In: *Magyarországi művészet* 1987. i. m. (162. jegyzet) I. 374–378.

¹⁸³ Ernő MAROSI: Der Heilige Ladislaus als ungarischer Nationalheiliger. Bemerkungen zu seiner Ikonographie im 14–15. Jahrhundert. *Acta Historiae Artium*, XXXIII. 1987. 211–256.

¹⁸⁴ *Károly Róbert emlékezete*. Szerk., bev., jegyz. KRISTÓ Gyula és MAKK Ferenc. A képanyagot MAROSI Ernő válogatta. Budapest, Európa, 1988. Egyébként a sorozat néhány korábban megjelent kötetében (*László király emlékezete; III. Béla emlékezete*) is közöltek már pecsétfelvételeket.

¹⁸⁵ Elemér MÁLYUSZ: *Kaiser Sigismund in Ungarn 1387–1437*. A képanyagot válogatta MAROSI Ernő. Budapest, Akadémiai, 1990.

dikai dolgozata a *Levéltári Közleményekben*.¹⁸⁶ Hamar bekerült a szakma vérkeringésébe az 1990-ben Rómában kiadott, legújabb pecsétani bibliográfia is.¹⁸⁷ Kisebb hazai összefoglalások a *Korai magyar történeti lexikon* címszavaiban olvashatók, de kizárólag diplomatikai szempontból, Bertényi Iván, Érszegi Géza, Kubinyi András tollából.¹⁸⁸

A *par excellence* művészettörténeti pecsétkutatásban egyre inkább érzékelhetővé vált a nemzetközi szakirodalomhoz való fölzárkózás igénye, megindultak a kísérletek közös programok szervezésére, illetve folytatására. A főnt tárgyalt időszakban elsősorban a már részben korábban is elemzett korszakokra, az Anjouk, Zsigmond és Mátyás uralkodásának idejére került a fő hangsúly. Az Árpád-kor, a Habsburg és a Jagelló uralkodók pecsétjeinek szisztematikus vizsgálata, egy-két kivételt leszámítva, azonban nem történt meg. Mátyás alakját halálának évfordulója állította ismét középpontba. Bándi Zsuzsa – immár hagyományosan – kamarakiállításal és katalógussal adott körképet a korszak pecséthasználatairól a Magyar Országos Levéltárban egyéb rendezvényekhez kapcsolódva.¹⁸⁹ Kubinyi András *A Mátyás-kori államszervezet* című összefoglaló tanulmányában kiemelkedően nagy teret szentelt az addig úgy tűnt, minden részletében ismert Mátyás-kori kancelláriának.¹⁹⁰ Megindult a Jagelló-korszak kutatása is. A későbbi földolgozás számára nagy segítséget jelentett a korszak pecsétanyagának összegyűjtése és bemutatása, szintén a Magyar Országos Levéltárban 1991-ben.¹⁹¹ Rác György az Árpádok vágásos címerének használatát mutatta be a főúri pecséteken, érintve számos ná-

¹⁸⁶ BERTÉNYI Iván: A magyarországi Anjouk heraldikájának néhány kérdése. *Művészettörténeti Értesítő*, XXXV. 1986. 56–67.; BERTÉNYI Iván: Címerváltozatok a középkori Magyarországon. *Levéltári Közlemények*, 59. 1988. 3–77. Ekkor adták ki Szűcs Jenő gondozásában KURCZ Ágnes (1937–1976) posztumusz könyvét is, amelyben egy speciális típust, a lovaspecséteket elemezte röviden: *A lovagi kultúra Magyarországon a 13–14. században*. S. a. r., jegyz. KLANICZAY Gábor. Budapest, Akadémiai, 1988. 124–127, 140–143. Az 1980-as évek végének egyik legnagyobb szenzációja azonban az volt, hogy a Magyar Nemzeti Múzeum megvásárolt egy, az 1960-as években Mélykúton (Bács-Kiskun megye) előkerült idézőpecsétet, mely a technikai vizsgálatok alapján kétséget kizáróan I. András király idézőbilloga második példányának bizonyult. A korábban csupán a veszprémi Bakony (Laczkó Dezső) Múzeum példányáról ismert réz idézőbillog, és az újonnan előkerült alacsony óntartalmú, előlapján vastag tűzaranyozású bronzpecsét feltehetően I. András tipáriumával egy időben készült. Az idézőpecsétet alaposan földolgozó LOVAG Zsuzsa tanulmányában részletesen kitért a király jobb kezében tartott liliosom levelű, gömbös szárvégződésű jogarra, amelyet egyértelműen olyan bizánci ábrázolási típusnak tartott, mely a 4. századig követhető vissza. A motívum átvétele szerinte a 11. századi királyi reprezentáció bizánci elemeinek sorát bővítette, végül megállapította: „I. András idézőbillogán a keleti és nyugati elemek keverednek, a bizánci típusú jelvényeket viselő király megformálása – feltételezések szerint Szent István pecsétjének közvetítésével – a német viaspecsétek mintájára történt.” LOVAG Zsuzsa: I. András király idézőbillogának második példánya. *Archaeologiai Értesítő*, 116. 1989. 189–199. Az évtized végének politikai változásaival párhuzamosan ismét megélnékült és középpontba került az ország címerének kérdése, amely a legkülönbözőbb sajtóorgániumokban kapott helyet, s megjelent kitűzőktől kezdve a legkülönbözőbb alkalmi nyomtatványokig. Ebben a bel- és külföldön élénk visszhangot kiváltó, bár tulajdonképpen nagyon is érthető dömpingben sajnos érdemleges szakmunka nemigen született. A kevés kivétel közé tartozott: LASZLOVSKY József: *A magyar címer története*. Budapest, Pytheas, 1990.

¹⁸⁷ *Vocabulaire international de sigillographie*. Cura redazionale Stefania RICCI NoÈ. Roma, Istituto Poligrafico zecca dello Stato-Libreria dello Stato, 1990.

¹⁸⁸ *Korai magyar történeti lexikon (9–14. század)*. Főszerk. KRISTÓ Gyula, szerk. ENGEL Pál–MAKK Ferenc. Budapest, Akadémiai, 1994. 8. Pusztán a tanulmány témája miatt jegyzem meg, hogy a címlapon lévő embléma, melyet Makk Ferenc tervezett, Nagy Lajos király pecsétje alapján készült.

¹⁸⁹ BÁNDI Zsuzsa: A Magyar Országos Levéltár Mátyás-kori pecsétkiállításának katalógusa (1990. április 6.–október 6.) *Levéltári Közlemények*, 62. 1990. 57–149.

¹⁹⁰ KUBINYI András: A Mátyás-kori államszervezet. In: *Hunyadi Mátyás. Emlékkönyv Mátyás király halálának 500. évfordulójára*. Szerk. RÁSZÓ Gyula–V. MOLNÁR László. Budapest, Zrínyi, 1990. 82–97. Az 1990-es év másik témába vágó kötete: ÉRSZEGI Géza: *Az Aranybulla*. Budapest, Helikon, 1990.

¹⁹¹ BÁNDI Zsuzsa: A Magyar Országos Levéltár Jagelló-kori pecsétkiállításának katalógusa. (1991. szeptember 20.–1992. június 30.) *Levéltári Közlemények*, 64. 1993. 107–142.

dori sigillumot is.¹⁹² 1992-ben Takács Imre a káptalani pecsétekről kiadott katalógusában érintette egy-két hiteleshely kapcsán analógiaként az uralkodói pecséteket.¹⁹³

1993-ban, egy évvel Kumorovitz L. Bernát halála után, a Magyar Nemzeti Múzeum régi adósságot törlesztett. Bővített kiadásban megjelentette Kumorovitz 1944-ben kiadott, a háborúban megsemmisült, alapvető tanulmányát. Az új, az elmúlt ötven év eredményeit is földolgozó kiadásban a munka eredeti szerkezete megmaradt. A kézikönyv három részre, ezen belül három fejezetre tagolódik. Az első fejezet az európai pecsét-használat kialakulásával és az „authentikus pecsét” fogalmával foglalkozik. A második nagyobb fejezet a magyar idéző-, záró- és ellenőrzőpecsét immár átdolgozott történetét foglalja össze. Több részt Kumorovitz teljesen újraírt. Friss eredményeket tartalmaz a legkorábbi, a Szent István és Szent László király közötti időszak anyagának (hat királyi pecsét és egy idézőbillog) újbóli vizsgálata. Szfragiszti-kai szempontból új eredményt hozott a tihanyi oklevélpár elemzése. Sorra vette a más és más jellegű okleveleken alkalmazott pecsételési módokat, a káptalanok és konventek, a főpapok pecsétjeit.¹⁹⁴ A professzor emlékére 1994-ben tanítványai emlékszámot jelentettek meg Borsodi Csaba által összeállított bibliográfiával.¹⁹⁵

Bertényi Iván az 1992-ben újraindított *Turul*-ban foglalta össze a történeti segédtudományok hazai helyzetét, s benne a szfragisztika fejlődését.¹⁹⁶ Soltész Zoltánné (1921–1997) Mátyás 1464. évi nagypecsétiének és II. Lajos 1526-os érmének hátlapján fedezett föl hasonlóságot

¹⁹² RÁCZ György: Az Árpádok sávozott címere egyes főúri pecséteken a XIII–XIV. században. *Levéltári Közlemények*, 63. 1992. 125–134.

¹⁹³ TAKÁCS 1992. i. m. (164. jegyzet). A váradi káptalan 1291-ben kibocsátott pecsétjénél például meggyőző módon mutatja ki a III. András felségi pecsétjével való rokonságot (uo. 30.). Takács Imre logikus érvelése egyben arra is rávilágít, hogy középkori uralkodók ikonográfiájának vizsgálatára nem elsősorban a királyi pecsétek (és pénzek) alkalmasak, amelyek pontosan megszabott kánont, a *maiestas* típusú ábrázolási rendszert követték, hanem sokkal inkább a főpapi, konventi, városi sigillumok, ahol védőszentekként kerültek alakjuk a pecsétmezőre. Ezek az ábrázolásokon jól nyomon követhetők attribútumaik és viseletük változásai (például Szent István királynál az esztergomi ispotályos konvent, a zágrábi káptalan vagy Miskolc város pecsétjén, Szent Lászlónál például a váradi káptalan, a kékesi pálos, a budai karmelita konvent, Esztergom-Vízváros pecsétjein, Bátorai András, Cikó István, Czudar Imre, Horváti Pál, Kanizsai János és Szántai Lukács főpapi pecsétjein. Kultusz-történeti szempontból is jelentős a Nyulak szigeti domonkos rendi apácakonvent pecsétképe, ahol a Madonna trónusa alatt IV. Béla 1241–1242 telén tett fogadalmának, az újszülött Margit hercegnőnek fölajánlása látható, mely egyben Margit halála után rövidesen kialakuló tiszteletének legkorábbi képi megjelenítése. Ez utóbbi pecsét irodalma: MAJLÁTH Béla: Milyen volt a Nyulak-szigetbeli apácák régi pecsétje? *Egyházművészeti Lap*, 5. 1884. 321–326.; WEHLI Tünde: „A szülei adták őtet az Istennek és asszonyunk Szűz Máriaának örökké való szolgálatára...” In: *Memoriae tradere. Tanulmányok és írások Török József hatvanadik születésnapjára*. Szerk. FÜZES Ádám–LEGEZA László. Budapest, Mikes, 2006. 621–630.; Újbánya pecsétjén I. Lajos alakja bővíti a király meglehetősen ritka középkori ikonográfiájának sorát.)

¹⁹⁴ KUMOROVITZ 1944. i. m. (117. jegyzet). Az eredeti példányok és a különlenyomatok nagy része 1945-ben elégett. Második, bővített kiadását NÉMETH Gábor szerkesztette: Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum, 1993. (Bibliotheca humanitatis historica a Museo Nationale Hungarico digesta.) Ismertetése: *Turul*, 66. 1993. 4. 36–37. (BERTÉNYI Iván); *Levéltári Közlemények*, 65. 1994. 221–224. (DRASKÓCZY István).

¹⁹⁵ Ide vonatkozóan vö. 117. jegyzet.

¹⁹⁶ BERTÉNYI Iván: A történeti segédtudományok fejlődése Magyarországon 1951–1991 között. I. *Turul*, 66. 1993. 4. 3–14.; II. *Turul*, 67. 1994. 1–2. 1–11. Bertényi közleményei tulajdonképpen a száztíz éves Magyar Heraldikai és Genealógiai Társaság 1993. május 4-én, az ELTE Bölcsészettudományi Karán rendezett emlékülésén tartott előadásán alapultak. Az újjáindított *Turul* szerkesztői: Nyulásziné Straub Éva, Pandula Attila, Rainer Pál. A lapról: NYULÁSZINÉ STRAUB ÉVA: 115 éves a *Turul*. *Történelmi Szemle*, 48. 1998. 381–388. Hasznos segédtudományi kiadvánnyá vált emellett a *Fons* című folyóirat is, amelyet 1993-ban alapított a Levéltáros Hallgatók Egyesülete és a Szentpétery Imre Tudományos Diákkör. Szerk. KERNYERES István–DRESKA Gábor–KISS Béla–SÍPOS András. 1993-ban jelent meg BERTÉNYI Iván másik összefoglaló tanulmánya: Címerek és zászlók az Árpád-korban. In: *Kezds és újrakezds. A Szent Adalbert székesegyház és Oláh Miklós jubileuma*. Szerk. BEKE Margit. Budapest, Márton Áron, 1993. (Strigonium Antiquum 2.) 99–104.

a Thuróczy-krónika címlapjának címeregyüttesével, Makk Ferenc pedig adalékokat közölt a II. Géza-kori aranypecsét használatához.¹⁹⁷ Kovács László *A kora Árpád-kori pénzverésről* kiadott katasztere, bár a témát csak érinti, nem nélkülözhető a szfragisztikai kutatásoknál sem.¹⁹⁸ Újabb Rainer Pál jutott figyelemre méltó eredményre II. Géza királynak (1141–1162) a Veszprémi Érseki Levéltárban őrzött pecsétje kapcsán, igaz, nem autopszia alapján.¹⁹⁹ Ez a tanulmány egyben rávilágított a pecsétteni kutatások még meglévő hézagaira. Korábban szinte kizárólag a Magyar Országos Levéltár Pecsétgyűjteménye jelentette a szfragisztikai kutatások alapját. A vidéki gyűjtemények, különösen az egyházi levéltárak idevonatkozó anyagának módszeres föltérképezése 1945-től elakadt. Mindebben kétségtelenül közrejátszott a szakemberhiány, az adott intézmény rendezettségi állapota, a korlátozott kutatási lehetőség. A még föltáratlan lehetőségekre figyelmeztetett többek között a Dunántúl középkori művészeti emlékeit fölvonultató budapesti tárlat,²⁰⁰ valamint a Pannonhalmi Főapátság ezeréves jubileuma alkalmából rendezett nagyszabású kiállítás,²⁰¹ a témára irányítva a figyelmet egy-egy épségben maradt tipárium és uralkodói pecsét közlése kapcsán. A honfoglalás évfordulójára készült a Magyar Nemzeti Múzeum és az MTA Művészettörténeti Kutatóintézet munkatársainak rendezésében *A középkori magyar királyok arcképei* című kamarakiállítás, amelynek a székesfehérvári Szent István Király Múzeum adott otthont. Közismert királyképmások vonultak itt föl a *Képes Krónikából*, Thuróczy János Brünbnben és Augsburgban 1488-ban kiadott krónikájából, a Nádasdy-féle 1664-es *Mausoleumból* és egy 19. századi historizáló sorozatból (Josef Kriehuber [1800–1870]), együtt az Intézet pecsétmásolat-gyűjteményének tizenhat szilikonkópiájával, I. (Könyves) Kálmántól I. Mátyásig.²⁰² A történeti segéd tudományok iránti megélenkülő érdeklődés tette szükségessé, hogy tizennégy év után újból megjelentessék *A történelem segéd tudományai* jegyzetet Bertényi Iván szerkesztésében. Alcíme, *A történettudomány kézikönyve* félreérthetetlenül utal előzményére, Gárdonyi Albert 1926-ban kiadott *A történelmi segéd tudományok története (A Magyar Történettudomány Kézikönyve)* című hasonló munkájára.²⁰³

¹⁹⁷ ELISABETH SOLTÉSZ: Über zwei Holzschnitte der Augsburger Thuroczy-Chronik. *Gutenberg Jahrbuch*, 73. 1993. 91–96.; MAKK FERENC: Adalék a II. Géza-kori aranypecsét használatához. *Acta Universitatis Szegediensis de Attila József nominatae. Sectio Historica*, 98. 1993. 29–35. (Újabb szövegváltozata hasonló címmel: Uő: *A turulmadártól a kettőskeresztig. Tanulmányok a magyarság régebbi történelméről*. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. 191–196.)

¹⁹⁸ KOVÁCS LÁSZLÓ: *A kora Árpád-kori pénzverésről. Éremtani és régészeti tanulmányok a Kárpát-medence I. (Szent) István és II. (Vak) Béla uralkodása közötti időszakának (1000–1141) érmeiről*. Budapest, MTA Régészeti Intézet, 1997. (Varia Archaeologica Hungarica 7.)

¹⁹⁹ RAINER PÁL: A Berhidán és Felsőzsidén a XIX. században talált pecsétek (II. Géza és III. István királyunk pecsétnyomói?). *A Veszprém Megyei Múzeumok Közleményei*, 21. 2000. 77–88.

²⁰⁰ *Pannonia Regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541. Kiállítási katalógus*. Szerk. MIKÓ ÁRPÁD–TAKÁCS IMRE. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994., különösen az V. fejezet: Gótikus ötvösművészet, bronzművesség és a sokszorosított művészet emlékei: 294–351.

²⁰¹ *Mons Sacer* 1996. i. m. (25. jegyzet). A főapátság Diplomariumában korábban Récsey Viktor végzett rendszerező munkát, feljegyzései kiterjedtek a pecsétekre is.

²⁰² MAROSI ERNŐ: Függelék. Pecsétmásolatok. In: BASICS BEATRIX–GALAVICS GÉZA–MAROSI ERNŐ–WEHLI TÜNDE: *A középkori magyar királyok arcképei*. Szerk. FÜLÖP GYULA. Székesfehérvár, Szent István Király Múzeum, 1996. (A Szent István Király Múzeum közleményei, D/243.) 24–25.

²⁰³ BERTÉNYI IVÁN: Pecsétten. In: *A történelem segéd tudományai*. Szerk. Uő. Budapest, Pannonica–Osiris, 1998. (A történettudomány kézikönyve. I.) 279–304. Bertényi Iván ekkor keletkezett tanulmányai közül megemlíthető még: A pecsétek, mint a magyar rendek Szent Korona őrzésében birtokolt jogai előtörténetének a forrásai. In: *Kelet és Nyugat között. Történeti tanulmányok Kristó Gyula tiszteletére*. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1995. 8. (Megjelent még: *Magyar Egyháztörténeti Évkönyv*, 2. 1996. 49–56.). A témakörbe vágó további írásait lásd: Bertényi Iván bibliográfiája. *Turul*, 72. 1999. 123–127.; Bertényi Iván munkásságának bibliográfiája (1960–2008). Összeállította SZENDE LÁSZLÓ. In: *Auxilium Historiae – Tanulmányok a hetvenesztendő Bertényi Iván tiszteletére*. Szerk. KÖRMENDY TAMÁS–THOROCZKAY GÁBOR. Budapest, ELTE BTK, 2008. 415–440.

Ezzel egy időben jelent meg második kiadásban Bertényi Iván *Új magyar címertana*, a szakemberek által is haszonnal forgatható ismeretterjesztő könyve reprezentatívabb kiállításban.²⁰⁴ 1997-ben Marosi Ernő és Wehli Tünde összeállításában megjelent egy rövid leírásokkal kísért képes atlasz *Az Árpád-kor művészeti emlékei* címmel. Ez a tulajdonképpen középiskolai oktatási célra szánt útmutató, összegezve e tárgykörben az elmúlt évtized művészettörténeti eredményeit, megemlítt néhány uralkodói pecsétet is, de az album jellegéből adódóan elég szűkszavúan.²⁰⁵ Jelentős tanulmány született továbbá az Aranybulláról.²⁰⁶

Két, korábban megjelentetett tematikus katalógus²⁰⁷ után a kilencvenes évek végén vetődött föl az MTA Művészettörténeti Kutatóintézetében az uralkodói pecsétek teljes körű összeállításának gondolata. Az alapkutatásokat a T 14771. számú OTKA-program támogatása tette lehetővé. Már kezdetben nyilvánvaló volt, hogy a munka nem folytatható a korábbi, a főpapi és a káptalani pecséteket földolgozó szisztéma szerint, mert annál a téma sokkal összetettebb. A majdani kiadvány, bármennyire dominálnak is benne a művészettörténet-írás módszerei, nem nélkülözheti a történeti, diplomatikai, heraldikai, szfragisztikai diszciplínák eredményeit. Kutatások szükségesek a hazai és a külföldi levéltárakban. Hosszas mérlegelés alapján az a döntés született, hogy csak a királyi és királynői/királynéi sigillumok kerüljenek be a majdani katalógusba, a különböző méltóságviselői (kormányzói, ellenkirály, hercegi, nádori stb.) pecsétéről pedig a pontosság szempontjából biztonságosabb lemondani. A korszakhatárt a résztvevők 1526-ban állapították meg. A hároméves előkészítő munka egyik „részeredménye” 2000-ben született, az országos millenniumi eseménysorozathoz kapcsolódó, az Esztergomi Prímási Levéltár anyagából válogatott kiállítás.²⁰⁸

A középkori síremlékek címertani problémáinak megoldását segítő javasolta Engel Pál (1938–2001) még az 1980-as években a sokpecsétetes oklevelek összegyűjtését. Ezek többnyire nemzetközi vonatkozású örökösödési, házassági és békeszerződéseket foglalnak írásba,

²⁰⁴ BERTÉNYI Iván: *Új magyar címertan*. Budapest, Maecenas, 1998.² (Illusztrációs anyagában fölfrissített. Előzménye: Uő: *Kis magyar címertan* 1984. i. m. [176. jegyzet]). 1998-ban jelent meg Györfly György rövid tanulmánya is a már említett *Adalbert* feliratú billogról. A Kubinyi András által 1983-ban alaposan elemzett és III. Béla korára datált darabot a szerző teológiai, ikonográfiai szempontok alapján II. (Vak) Bélához kötötte. E tulajdonos körüli hipotézis megdöbbentően hasonlít a Béla király névtelen jegyzője körül kialakult, idestova kétszáz éves, s máig sem megnyugtatóan tisztázott vitákhoz. GYÖRFFY György: Adalbert király idézőpecsétje. In: *Tanulmányok Borsa Iván tiszteletére*. Szerk. CSUKOVITS Enikő. Budapest, MOL, 1998. 77–80. Egyéb pecsétani munka 1998-ból: HOMONNAI Sarolta: „...cum sigillis abbatis et capituli Sancti Martini...”. A pannonhalmi apátság pecséthasználata hiteleshelyi tevékenységének kezdetéig. In: *Tanulmányok a középkori magyar egyház történetéből*. Szerk. KOSZTA László. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 1998. (Capitulum I.) 9–23. Végezetül még egy recenzióra szeretnék utalni, mely szintén ebben az évben hagyta el a nyomdát: JÜRGEN PETERSON: Über monarchischen Insignien und ihre Funktion im mittelalterliche Reich. *Historische Zeitschrift*, 266. 1998. 1. 47–96. Ismertetése: B. Zs.: Jürgen Peterson: Hatalmi jelvények és szerepük a német-római birodalomban a középkor folyamán. (Folyóiratszemle.) *Századok*, 135. 2001. 521–524. (I. Konrádtól III. Frigyesig mutatja be az uralkodói pecséteket a mellszobrok-tól az egészalakos ábrázolásokig.)

²⁰⁵ MAROSI Ernő–WEHLI Tünde: *Az Árpád-kor művészeti emlékei – képes atlasz*. Budapest, MTA MKI, 1997.

²⁰⁶ *De bulla aurea Andree II. regis Hungariae MCCXXII*. Edd. LAJOS BESZNYEI–GÉZA ÉRSZEGI–MAURIZIO PEDRAZZA GARLEO. Valdona–Verona, József Attila Tudományegyetem, Szeged–Università degli Studi di Verona, 1999. (Magyar és angol nyelven is.) Az 1999-es év bibliográfiájához vö. még: KAREL MARÁZ: K vývoj pečeti na Moravě. In: *Od gotiky k renesanci. Výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400–1550*. II. *Katalog*. Ed. K. CHAMONIKOLA. Brno, Muzeum umění Olomouc, 1999. 609–619.; LADISLAV VRTEL: *Osem storočí slovenskej heraldiky*. Martin, Matica slovenska, 1999.

²⁰⁷ *A középkori Magyarország főpapi pecsétjei* 1984. i. m. (121. jegyzet); TAKÁCS 1992. i. m. (164. jegyzet).

²⁰⁸ HEGEDŰS–LÖVEI–TAKÁCS–WEHLI 2000. i. m. (35. jegyzet). A téma szempontjából kiemelendő belőle: HEGEDŰS András: A tornagallér használata I. Károly király pecsétjein. 6–10. Publikációjával szinte egy időben jelent meg SZIKSZAY Béla: Az országalma Anjou-kori címei (*Művészettörténeti Értesítő*, 49. 2000. 285–287.) című tanulmánya, melyben Hegedűssel szemben arra a véleményre jutott, hogy a globuson látható tornagalléros címer nem Károly Róbert nápolyi trónigényét jelenti, hanem a darab nagyanyja, Magyarországi Mária ajándékeként került hozzá, s vált később uralkodói inszigniummá.

vagy azoknak az országnagyok, a magyarországi rendek általi megerősítő oklevelei; akadnak közöttük az uralkodó és alattvalói kapcsolatát szabályozó szerződések is. Az így feltárt sok száz pecsét önálló feldolgozása jóval később, az 1990-es években kezdődött, és máig tart.²⁰⁹ Újabban további hasonló, részben már az uralkodóktól független oklevelek feldolgozása is megkezdődött.²¹⁰

A harmadik évezred első uralkodói pecsétteni összefoglalása szintén a millennium alkalmából készült, szándéka szerint felhívva a figyelmet a Magyar Országos Levéltár pecsétmá-solat-gyűjteményére.²¹¹ Poszler Györgyi a magyar szent királyok középkori ikonográfiája kapcsán elemezte Hunyadi (I.) Mátyás 1464-ben kibocsátott felségi kettőspecsétjét,²¹² mellyel Bodor Imre is foglalkozott egy évvel később.²¹³ Új adatokat és szempontokat tartalmaz C. Tóth Norbert elemzése a leleszi konvent 15. század eleji hiteleshelyi működéséről, ő a *specialis prae-sentia regia* pecsétkibocsátó szerepét vizsgálta a főkancellárság megüresedése idején.²¹⁴ Ugyan-ebben a tanulmánykötetben Tóth Endre a 11. századi burgundiai királyok pecsétjein ábrázolt jogarok alapján meggyőzően bizonyította, hogy azok forma és arány tekintetében megegyez-nek a magyar koronázási pálcával, különösen pedig a II. Henrik császár, I. István sógora pecsét-jén lévővel, ahol ugyanaz a gömbös végű, rövid szárú jogar tűnik föl, amely „sem korábban, sem később nem volt uralkodói jelvény, akkor arra kell következtetni, hogy a két egyidő-ben rokon uralkodó bulláján és pecsétjén ábrázolt, Magyarországon a valóságban is fennma-radt gömbös végű jogar rokon tárgyak, egy időben készültek és minden bizonnyal közös az eredetük, vagyis *koruk a XI. század legelejeire tehető.*”²¹⁵ Hosszú évtizedek után elkészült az Ár-

- ²⁰⁹ ENGEL Pál–LÖVEI Pál: Sokpecsét oklevelek 1323-ból és 1328-ból. In: *Koppány Tibor hetvenedik születésnapjára – tanulmányok*. Szerk. BARDOLY István–LÁSZLÓ Csaba. Budapest, Országos Műemlékvédelmi Hivatal, 1998. (Művészettörténet – Műemlékvédelem X.) 133–148.; FAZEKAS István–LÖVEI Pál: Magyar országnagyok királlyá választják III. Frigyes császárt; A magyar rendek képviselői megerősítik a III. Frigyes császárral kötött békét; A magyar rendek megerősítik a pozsonyi békét. In: *Hunyadi Mátyás, a király. Hagyomány és megújulás a királyi udvarban 1458–1490*. Kiállítási katalógus. Szerk. FARBAKY Péter–SPEKNER Enikő–SZENDE Katalin–VÉGH András. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2008. 199–200. Kat. 2.5, 202–203. Kat. 2.7, 535–536. Kat. 15.9.; LÖVEI Pál: Az ország nagyjainak és előkelőinek 1402. évi oklevélén függő pecsétek. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete–PPKE BTK, 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta Mediaevalia* III.) 149–182.; LÖVEI Pál: „...jelen levelünket ...szokott pecsétjeinkkel meg is erősítettük...” – Sokpecsét oklevelek megpecsételési folyamata. In: *„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza”. Írások Tímár Árpád tiszteletére*. Szerk. BARDOLY István–JURECSKÓ László–SÜMEGI György. [Budapest,] MTA MKI–MissionArt Galéria, 2009. 109–117.; LÖVEI Pál: Sokpecsét oklevelek a 14–15. századi Magyarországon. *Ars Hungarica*, 39. 2013. 137–144.; LÖVEI Pál–TAKÁCS Imre: Egy 1358. évi dubrovniki sokpecsét oklevél pecsétjei. In: *Arcana tabularii. Tanulmányok Solymosi László tiszteletére* I. Szerk. BARÁNY Attila–DRESKA Gábor–SZOVÁK Kornél. Budapest–Debrecen, MTA–Debreceni Egyetem–ELTE BTK–PPKE, 2014. 131–145.; ENGEL Pál–LÖVEI Pál: A magyar királyi és az osztrák hercegi család 1380. évi házassági szerződésének két sokpecsét oklevele. *Ars Hungarica*, 41. 2015. (jelen folyóirat számunkban).
- ²¹⁰ NOVÁK Ádám: Egy kutatási program első eredményeinek bemutatása – Sokpecsét oklevelek 1439 és 1457 között. In: *Micae mediaevales IV. Fiatal történészek dolgozatai a középkori Magyarországról és Európából*. Szerk. GÁL Judit–KÁDAS István–RÓZSA Márton–TARJÁN Eszter. Budapest, ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, 2015. (ELTE BTK Történelemtudományok Doktori Iskola, Tanulmányok – Konferenciák 8.) 199–211.
- ²¹¹ *Sigilla Regum – Reges Sigillorum* 2001. i. m. (77. jegyzet). Ismertetése: *Turul*, 74. 2001. 126. (BODOR Imre).
- ²¹² POSZLER Györgyi: Az Árpád-házi szent királyok a magyar középkor századaiban. In: *Történelem – kép* 2000. i. m. (10. jegyzet) 181.
- ²¹³ BODOR Imre: A magyar állami címer a középkorban. *Turul*, 75. 2001. 1–2.
- ²¹⁴ C. TÓTH Norbert: Hiteleshely és a királyi különös jelenlét. *Századok*, 135. 2001. 413–426. A témáról korábban: BERTÉNYI Iván: Az országbírói intézmény és a „királyi különös jelenlét” bíróságának kialakulása a XIV. században. In: *„Magyaroknak eleiről!” Ünnepi tanulmányok a hatvanesztendő Makk Ferenc tiszteletére*. Szerk. PIM Ferenc. Szeged, Szegedi Középkorász Műhely, 2000. 71–82.
- ²¹⁵ TÓTH Endre: A magyar koronázási jogar. In: *„Magyaroknak eleiről!”* 2000. i. m. (214. jegyzet) 593–616: 610–611.

pád-kori pecsétek katalógusa is Bodor Imrétől, aki tömör tanulmányában kitért a pecsét definíciójára, anyagára, a pecséthasználatra, a megpecsételés módjára, rávilágítva egyben az ifjabb királyok és királynék oklevéladó gyakorlatára is.²¹⁶ Röviden érinti a témát egy, a magyarországi művészet első korszakát összefoglaló könyv,²¹⁷ és a koronázási jelvényekről kiadott tanulmánykötetben megjelent egyik publikáció is.²¹⁸

Az elmúlt 15 év kutatástörténete

Az eltelt tizenöt évben a kutatók leginkább az Anjou-kor,²¹⁹ Luxemburgi Zsigmond magyar királyi és német-római császári, illetve Hunyadi (I.) Mátyás király 1464-ben kibocsátott felségi nagypecsétjeivel foglalkoztak. Elemzésükre jó alkalmat kínáltak a különféle évfordulókhoz²²⁰ vagy korszakokhoz²²¹ kapcsolódó nagy kiállítások. A *Sigismundus rex et imperator* című katalógusban Takács Imre I. (Nagy) Lajos, Erzsébet királyné és Anjou Mária királynő,²²² Wehli Tünde²²³ és Marosi Ernő²²⁴ Luxemburgi Zsigmond pecsétjeit elemezte. Marosi Ernő e kötetben kívül is szentelt tanulmányokat a témának.²²⁵ Solymosi László az Árpád-kori írásbeliségről szóló tanulmánykötetében írt a pecsétéről.²²⁶ I. Mátyás 1464-ben kibocsátott nagypecsétjéről szinte minden évben született egy-egy szócikk, rövid ismertetés vagy tanulmány.²²⁷ Amikor Berté-

²¹⁶ BODOR Imre: Árpád-kori pecsétjeink I. Az Árpád-ház pecsétjei. Katalógus. *Turul*, 74. 2001. 1–20.

²¹⁷ WEHLI Tünde: Művészet a honfoglalástól 1241-ig; MAROSI Ernő: Gótika. In: GALAVICS Géza–MAROSI Ernő–MIKÓ Árpád–WEHLI Tünde: *Magyar művészet a kezdetektől 1800-ig*. Szerk. TURAI Hedvig. Budapest, Corvina, 2001. 35, 57–58, 77, 103, 117–118, 156.

²¹⁸ KUBINYI András: A királyi trón a középkori Magyarországon. In: *Koronák, koronázási jelvények*. Szerk. BENDE Lívია–LŐRINCZY Gábor. Ópusztaszer, Ópusztaszeri Nemzeti Történelmi Emlékpark Közhasznú Társaság–Csongrád Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2001. 75–76.

²¹⁹ SÜTTŐ Szilárd: *Anjou-Magyarország alkonya. Magyarország politikai története Nagy Lajostól Zsigmondig, az 1384–1387. évi belviszályok okmánytárával*. I–II. Szeged, Belvedere, 2003. (Belvedere-monográfiák 2.) 199–260.

²²⁰ Ilyen volt például a Hunyadi I. Mátyás 1458-as királlyá választásának 550. évfordulója alkalmából 2008-ban meghirdetett Reneszánsz Év.

²²¹ *Gotika*. Ed. Dusan BURAN. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2003. (Dejiny slovenského výtvarného umenia); *Sigismundus rex et imperator. Művészet és kultúra Luxemburgi Zsigmond korában 1387–1436*. Kiállítási katalógus. Szerk. TAKÁCS Imre. Budapest, Philipp von Zabern, 2006; *Reinascencia. Umenie medzi neskorou gotikou a barokom*. Ed. Ivan RUSINA. Bratislava, Slovenská národná galéria, 2009. (Dejiny slovenského výtvarného umenia).

²²² T. I. [TAKÁCS Imre]: Mária magyar királyné (1382–1395) oklevele Ragusa városának felségpecséttel. In: *Sigismundus* 2006. i. m. (221. jegyzet) 59–61. Kat. P4., valamint 61–65. Kat. P5–P11. Továbbá: TAKÁCS Imre: Királyi udvar és művészet Magyarországon a kései Anjou udvarban. In: *uo*. 75.

²²³ *A Sigismundus* 2006. i. m. (221. jegyzet) katalógusban Zsigmond pecsétjei leírásainak túlnyomó hányadát ő készítette el: 180–186. Kat. 3.1–3.17., 188–190. Kat. 3.18/a–b–3.23.

²²⁴ M. E. [MAROSI Ernő]: Luxemburgi Zsigmond császári kettős pecsétje. In: *Sigismundus* 2006. i. m. (221. jegyzet) 186–187. Kat. 3.18.

²²⁵ Például: Luxemburgi Zsigmond császár (1434–1437) kettős felségpecsétje. In: *Európa színpadán. Magyarország ezeréves hozzájárulása az európai közösség eszméjéhez*. Szerk. MAROSI Ernő. Budapest, Balassi, 2009. 64–65. (Korábbi irodalommal.)

²²⁶ SOLYMOSI László: *Írásbeliség és társadalom az Árpád-korban. Diplomatikai és pecséttanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2006.

²²⁷ Például: Gábor ENDRÓDI: Kapitoly z dejín hlohoveckého reliéfu Narodenia Krista. *Galéria – Ročenka Slovenskej národnej galérie v Bratislave*, 2001. 20.; GALAVICS Géza: A Habsburgok, mint magyar királyok és a képzőművészeti reprezentáció. In: *Császár és király 1526–1918. Történelmi utazás: Ausztria és Magyarország*. Szerk. FAZEKAS István–UJVÁRY Gábor. Bécs, Collegium Hungaricum, 2001. 9; Zoltán SZILÁRDFY: *Eigenständige Typen in der barocken Ikonographie ungarischen Heilige*. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2001. 6.; PÁLFFY Géza: Magyar címerek, zászlók, felségjelvények a Habsburgok dinasztikus

nyi Iván egybegyűjtötte csaknem fél évszázad alatt írt címertani tanulmányait, a kötetbe belekerültek a rokon segédtudományok (pecséttan, jelvénytán, diplomatika) tárgykörében született írásai is.²²⁸ Ugyanő a magyarországi Anjouk címerváltozatairól írva érintette a királyi pecsétet.²²⁹ Neumann Tibor a királyi pecséthasználattól és az eddig kevésbé kutatott királyi aláírásokat vizsgálta a Jagelló-kor elején.²³⁰ Takács Imre I. Károly (Károly Róbert) pecsétjeiről tett közzé újabb művészettörténeti megfigyeléseket.²³¹ Ugyancsak az ő tollából született az Árpád-házi uralkodók pecsétjeinek impozáns katalógusa is, mely egy sorozat első kötete lett, megindítva végre az immár tizenhat éve sajnálatos módon kéziratban maradt, idevonatkozó publikációs sorát.²³² Jelen sorok szerzője 2014-ben egy Árpád-házi Szent Margitot ábrázoló, 15. századi fametszetet elemezve tért ki IV. Béla és Laskaris Mária felségi pecsétjeire.²³³

Összefoglalás

A hazai pecséttan közel háromszáz éves historiográfiája kezdeteitől fogva az interdiszciplinartásra épült. A királyi pecsétekkel való foglalatosság ösztönzően hatott más segédtudományok fejlődésére is. Kutatástörténetére jellemző továbbá, hogy közjogi vonatkozásai miatt erős aktuálpolitikai színezettel bírt, és ez ma sincs másképp. A pecsétkutatásoknál az Ipolyi Arnold által elsőként alkalmazott művészettörténeti diszciplína módszerei néhány elszórt stílus, ikonográfiai összefoglalás után igazából csupán az 1970-es évektől kezdve nyertek tért néhány példamutató korábbi kezdeményezés (Áldásy Antal, Balogh Jolán) nyomán, mindenekelőtt Marosi Ernő, Takács Imre tanulmányaiban. E kép mindazonáltal, legalábbis az uralkodói pecsételnél, még mindig meglehetősen egyoldalú. A különböző résztanulmányokban, katalógusokban, szintézisekben – néhány kivételtől eltekintve – szinte mindig ugyanazok a pecsétek kaptak publicitást és prioritást. Az Árpád-házi királyok közül például Péter király ólombullája, I. András idézőbillója, III. Béla, Imre, II. András, IV. Béla aranybullája, V. István pecsétje, majd I. Károly három, és Mátyás király 1464-ben kibocsátott kettős felségi pecsétje. Mindebben kétségtelenül közrejátszott he-

hatalmi reprezentációjában. *Történelmi Szemle*, 47. 2005. 258.; PAPP Szilárd: *A királyi udvar építkezései Magyarországon 1480–1615*. Budapest, Balassi, 2005. 25. 116.; KERNY Terézia: László király ikonográfiája (13–18. század). In: *Magyar művelődéstörténeti lexikon, középkor és kora újkor*. VI. Főszerk. KÖSZEGHY Péter, szerk. TAMÁS Zsuzsanna. Budapest, Balassi, 2006. 417.; KERNY Terézia: Hunyadi (I.) Mátyás kettős magyar felségi pecsétjének előlapja a magyar szent királyok oromzati szoborcáival. In: *A székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum Szent Imre 1000 éve című kiállításának katalógusa*. Szerk. Uő. Multimédiás DVD-ROM a székesfehérvári millenniumi emlékévként és kiállítás dokumentumairól. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2007. Kat. *38.; MAROSI Ernő: Mátyás, a középkori ember. Gótika és reneszánsz. In: *Hunyadi Mátyás* 2008. i. m. (219. jegyzet) 119–120.; R. Gy. [RÁCZ György]: Mátyás király kettős felségpecsétje (1464–1490). In: uo. 242. Kat. 4.18.; KERNY Terézia: Magyar szent királyok kompozíciói a templomok külső falain. In: *Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára – Essays in Honor of Mária Prokopp*. Szerk. TŰSKÉS Anna. Budapest, CentrArt Egyesület, 2009. 81.; BODOR Imre: Mátyás királlyá koronázása. In: *Mátyás király és a fehérvári reneszánsz*. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2010. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 4. Magyar királyok és Székesfehérvár I.) 28–32.

²²⁸ BERTÉNYI Iván: *A címertan reneszánsza. Tanulmányok*. Budapest, Argumentum, 2010.

²²⁹ Uő: A magyarországi Anjouk főbb címerváltozatai. In: *Károly Róbert és Székesfehérvár*. Szerk. KERNY Terézia–SMOHAY András. Székesfehérvár, Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum, 2011. (A Székesfehérvári Egyházmegyei Múzeum kiadványai 5. Magyar királyok és Székesfehérvár II.) 44–54.

²³⁰ NEUMANN Tibor: Királyi aláírás és pecséthasználat a Jagelló-kor elején. *Turul*, 83. 2010. 2. 33–53.

²³¹ TAKÁCS Imre: Károly Róbert pecsétjei. *Tar Hungarica*, 37. 2011. 4. 7–15.

²³² Uő: *Az Árpád-kori királyok pecsétjei*. Budapest, MOL, 2012. (Corpus Sigillorum Hungariae Medievalis I.).

²³³ KERNY Terézia: Az esztergomi Keresztény Múzeum Árpád-házi Szent Margit fametszete. *Ars Hungarica*, 40. 2014. 126–160.

raldikai, jelvénytörténeti kuriozitásuk, és az utóbbiaknál kvalitásuk is. A rangsor élén már Rajcsányi Ádámtól kezdve kétségtelenül Mátyás király felségi pecsétje áll, amelyet a legkülönbözőbb szempontok szerint elemeztek, s valószínűleg még fognak is. Ebben nem tagadható a sikeres nemzeti uralkodó és az önálló magyar királyság napjainkig tovább élő imázsa sem. Tulajdonképpen már ezen egyetlen emlék teljes bibliográfiáját elemezve is megrajzolható lenne a magyar uralkodói pecséttan története. Az ikonográfiai és stíluspárhuzamok kutatásához az uralkodói reprezentáció szinte valamennyi megnyilvánulási formájának vizsgálata szükséges. Mindamellettt azonban világosan látni kell, hogy a pecsétekkel való foglalatosságnak csupán a peremét jelentik a művészettörténeti módszerű kutatások. Akármennyire besorolhatók ugyanis a tipáriumok az ötvösség kategóriájába, a lényeg továbbra is közjogi szerepükön van, Kumorovitz Lajos Bernát szavait idézve „a pecsét és az oklevél jelentősége csak a jogi és társadalmi háttér ismerete révén ismerhető meg”²³⁴

(2000/2015)

²³⁴ Amikor e tanulmány első változatát 2000-ben befejeztem, éppen abban az esztendőben emlékeztünk meg a Szepes vármegyei Ötösbányán született Kumorovitz Lajos Bernát születésének centenáriumáról. Arról a kutatóról, aki munkásságával, módszerével az 1930-as évektől meghatározta és azóta is meghatározza a szfragisztikai kutatások irányát. Talán szülőhelye predesztinálta erre, a felvidéki, nagy tradíciókkal rendelkező bányászváros szelleme, amely ily módon szimbolikus jelentőséggel bírt életútjának későbbi alakulásában (akárcsak a selmecbányai születésű Kosáry Domokos esetében). A pecséttan körébe tartozó írásai maig alapvetőek. Publikációi azonban nem csupán a történészek számára jelentenek mércét; példával szolgálnak a művészettörténészek számára is. Ahogy példaként szolgált Balogh Jolánnak is, akinek szintén éppen arra az évre esett születésének századik évfordulója. Az ő munkássága egy ízben, Hunyadi Mátyás király pecsétjeinek művészettörténeti értékelésekor, összefonódott Kumorovitz hasonló kutatásaival. Kettejük pályája merőben különböző területeket érintett, éppen ennél a témánál szakterületük kutatási eredményei azonban mégis szerencsésen egymásra találtak, mintegy kijelölve a követendő utat a következő generációk számára.

A historiográfiai áttekintésnél már 2000-ben sem törekedhettem teljességre. Ez vonatkozik az elmúlt tizenöt év kutatási eredményeire is, melyek közül csupán a legfontosabbakat vettem figyelembe. A tanulmány tehát vázlatnak tekinthető azoknak a törekvéseknek az ismertetésével, amelyek meghatározták a diszciplína főbb tendenciáit. Megírásra, pontosabban földolgozásra vár azonban a vidéki és a határon túli pecsét- és pecsétmásolat-gyűjtemények föltérképezése, mert kutatásaim csupán a budapesti közgyűjteményekre terjedtek ki. A hiányosságok közé tartozik továbbá a jegyzetekben csak utalásszerűen jelzett, hatalmas mennyiségű, 18–19. századi tudóslevelezés ebből a szempontból történő szisztematikus átböngészése és értékelése is. A levelezések folyamatos kiadását Tarnai Andor (1925–1994) már 1984 óta szorgalmazta, hiszen a hazai tudományszervezés egyik legfontosabb – néha egyetlen – eszköze a levél volt abban az időben. Tanulmányom elkészítéséhez Kumorovitz Lajos Bernát 1938-as összefoglalásán és a segéd tudományi jegyzeteken kívül nagy segítséget jelentettek még az alábbi munkák: *Egyetemünk történetének levéltári és kéziratári forrásai 1635–1970. Tematikus repertórium*. I–II. Szerk. Szőgi László. Budapest, ELTE Egyetemi Könyvtár, 1982. (Fejezetek az Eötvös Loránd Tudományegyetem történetéből 8.); TAKÁCS 1992. i. m. (165. jegyzet) 13–14.; KOSZTA László: A középkori magyar egyházra vonatkozó történeti kutatások az utóbbi évtizedekben. *Aetas*, 10. 1993. 1. 64–105.; THOROCZKAY 1996. i. m. (62. jegyzet) 90–109. Végül meg szeretném jegyezni, hogy az uralkodói pecsétek vizsgálata szorosan összefügg a pénztörténettel is, de a párhuzamos ismertetésre e tanulmányban meglehetősen kevés hely jutott. A pénztörténeti összefoglalások közül leginkább HUSZÁR Lajos tanulmányait és KOVÁCS 1997. i. m. (198. jegyzet) 24–31. alapos összefoglalását hasznosítottam.

Terézia Kerny

„Dupplici sigilli nostri authentici munimine”
(An Outline of the Research History of Medieval Hungarian Royal Seals)

Throughout its nearly three century long history, Hungarian sigillography was built on interdisciplinarity. The study of royal seals had a stimulating effect on the development of history's auxiliary sciences as well. The history of sigillographic research always had a strong political nature due to the primarily legal function of the seals. After a few scattered initial stylistic and iconographic analysis done by Arnold Ipolyi (1823–1886), the founder of Hungarian art history, only with the 1970s did the study of seals receive more attention. Most important are the studies of Ernő Marosi and Imre Takács, who followed the path breaking example of Antal Áldásy (1869–1932) and Jolán Balogh (1900–1988). Notwithstanding these, our knowledge about seals, especially about royal seals is one-sided, because apart from a few exceptions the same seals are discussed repeatedly in the various studies, catalogues and syntheses. From among the kings of the House of Árpád we know about King Peter's lead bull, the citation seal of András I, the golden bulls of Béla III, Imre, András II, Béla IV, the seal of István V and three of Károly Róbert's and King Matthias Corvinus' double royal seals, the latter from 1464. The popularity of these seals among researchers can be explained by their heraldic uniqueness and importance in the history of insignias, and in the case of the latter with their artistic quality as well. Holding a firm top position in the hierarchy since archivist Ádám Rajcsányi's (1698–1766) study is King Matthias Corvinus' royal seal which was and probably will be analyzed in the future from multiple perspectives. The reason for the popularity in research of this seal is due to the fact that the image of an independent Hungarian Kingdom and that of a national ruler is linked to King Matthias Corvinus. In fact, the outline of the research history of medieval Hungarian royal seals could be written solely based on the analysis of the bibliography of this seal. For the stylistic and iconographic research of the seals it is necessary to look at all the other aspects of royal representation as well. Thus, art historical methods remain – if peripheral – only one approach to the study of royal seals. In spite of the fact that because of the seal-matrix they could be categorized as goldsmith works, the main interpretative accent remains on their legal aspect.

Havasi Krisztina

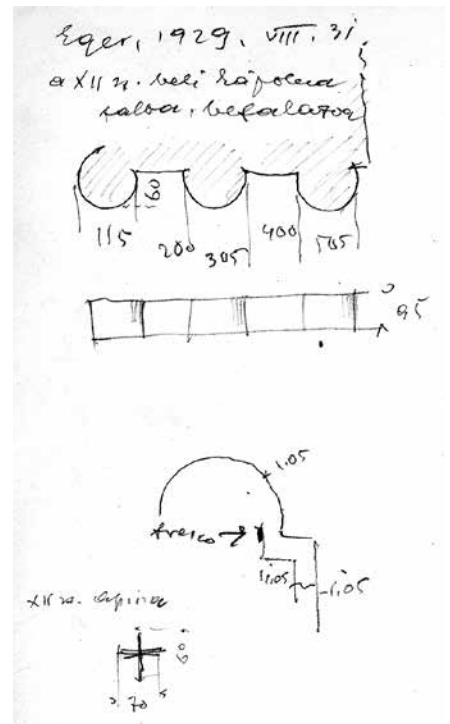
Egy festett díszű román kori kapuzat és a középkori egri székesegyház kifestéseinek töredékei¹

Havasi Krisztina PhD művészettörténész,
régész, MTA BTK MI, tudományos munkatárs
Kutatási területei: a romanika
és az Árpád-kor művészete
E-mail: havasi.krisztina@btk.mta.hu

Krisztina Havasi PhD, art historian, Institute
of Art History, RCH HAS, research fellow
Areas of research: Romanesque art, the art
of the period of the Árpád Dynasty
E-mail: havasi.krisztina@btk.mta.hu

1929–1930 folyamán az egri várban zajlott ásatásokon a középkori székesegyház mindaddig ismeretlen Árpád-kori épületének egyik legrégebb fennálló része, egyúttal máig legfontosabb tanúja: a román kori szentély került napvilágra. A szentélyt elfedő közel négy évszázados feltöltés és elfalazás megbontása után a kutatók szeme előtt fokozatosan

tárult fel az egykori félköríves alaprajzú, kváderfalazatú főapszis, valamint a mellékszentélyek keleti része a mellékapuszok maradványaival. A székesegyház feltárását a Műemlékek Országos Bizottsága (MOB) részéről ekkoriban felügyelő, szakértő Möller István (1862–1934) jegyzetfüzetében 1929-ben, a román kori déli mellékapuszról készített vázlatán az apszis belső, déli oldalán „fresco” maradványt jelölt (1. kép). Ugyanő a következő év másjában a főapszis kapcsán újabbról adott hírt: „Árpád-kori ritka frescomaradványok az apszis [főapszis] falán.”² Ezt követően a helyi sajtó többször is tudósított a „szenzációs leletekről”: „...lényeges eredménye az ásatásoknak az Árpád-kori tiszta román templom szentélyének 4 méter magasán feltárt apszisa, melynek belső falán ugyancsak Árpád-kori freskomaradványok vannak.”³ Sajnos e szűkszavú közléseket leszámítva részletesebb dokumentum, archív felvétel – egyetlen szórványként elő-

1. kép. Möller István vázlata és feljegyzése a székesegyház román kori déli mellékapuszáról, 1929. augusztus 31. Forster Központ, Tudományos Irattár, Möller István jegyzetfüzete, K339/57.

¹ 1 A tanulmány a szerző PhD-disszertációjának (*A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király püspökök és újjáépülő székesegyházak*. Budapest, ELTE BTK Művészettörténeti Intézet, 2011) „Festett díszű portál és pillérfők a román kori székesegyházból” című fejezetén (I. kötet, 42–46.) alapul, annak revideált, jelentősen kibővített változata. A dolgozat az MTA Bolyai János Kutatói Ösztöndíja, a Bécsi Collegium Hungaricum kutatói ösztöndíja támogatásával, az OTKA PD112126 sz. *Adatok az Árpád-kori művészet történetéhez* kutatási programja keretében készült. A tanulmány adatai a szerző 2001–2014 között végzett helyszíni megfigyeléseinek és felméréseinek alapulnak. A helyszíni munkához nyújtott segítségükért az egri Dobó István Vármúzeum (a továbbiakban: DIV) Régészeti Osztálya egykori és jelenlegi munkatársainak tartozom köszönettel.

² Forster Gyula Nemzeti Örökségkezelési és Szolgáltató Központ (Budapest; a továbbiakban: Forster Központ), Tudományos Irattár, K339/57. Möller István jegyzetfüzete, 1930. május 11-én kelt bejegyzés.

³ *Eger* című hetilap, 1931. V. 17., 2. lap (DIV Fotóadattár, 46492. sz. reprodukció nyomán).

került (és azóta elveszett), festett kvádert megörökítő fotót leszámítva (2. kép) – erről az együttesről nem ismert.

Noha a következő évtizedek régészeti és műemléki kutatásai – bővebb összefüggéseiket feltárva – a székesegyház román kori maradványairól, így a keleti részről alkotható ismereteket is jelentősen árnyalták, a román főapszis falán fennmaradt falképmaradványok sorsa előkerülésükkel és szabadban való *in situ* bemutatásukkal megpecsételődött. Ugyan a székesegyház területén az 1960-as évek elején újrainduló régészeti kutatások felvételei még megörökítettek valamennyit belőlük (3–4. kép), azonban pusztulásuk visszafordíthatatlan folyamatát leginkább csak végignézte az utókor. Dokumentum is alig akad róluk. A hatvanas években készült műemléki fényképeken a főapszis belső délkeleti oldalán rendre szembeűnik még az a sekély mélységű, üvegezett „faliszekrény”, amely az összefüggő falképrészlet védelmét volt hivatott szolgálni (3. kép). Feltárásuk után bő három, három és fél évtizeddel azonban e védelemmel illetett felületen a pusztá vakolatfoltokon kívül már nem látszott semmi.⁴ Aztán a „szekrényvel” együtt lassan a vakolatfoltok maradvékai is eltűntek a román kori szentélybelső megörökítő archív felvételekről. Mára pedig csak néhány – az egykori „faliszekrény” rögzítésére szolgáló – málladozó csaplyuk jelzi a néhai falképrészlet közelítőleges helyét, az is hiába, hisz a modern és kortárs „kőcserékkel” (és a területen egyre inkább eluralgó méltatlan körülményekkel) az eredeti „hordozófelületet” és a kontextust: a főszentély 12. századi (!) kváderes falszövetét és felületét, lényegében a román kori szentélyarchitektúra jelentős részét – és ezzel az Árpád-kori Eger legjelentősebb emlékét – is sikerült (szinte teljesen) elpusztítani már.

2. kép. Az 1930-as években a székesegyház (román kori főszentély?) feltárásán előkerült és azóta elveszett festett kváderkő. Archív felvétel, 1930-as évek, Forster Központ, Fényképtár

A középkori egri székesegyház keleti része, különösen a monumentális késő középkori szentélybővítményekkel „régivé váló” román kori szentélye mentén a kezdetektől az együttes pusztulásáig a templom építéstörténetének legjelentősebb fejezetei érintkeznek. Lényegében ez az egyetlen olyan része a ma ismert középkori székesegyháznak, amely a 11–12. század fordulójától, átalakításokkal ugyan, de a 16. század elejéig folyamatosan használatban volt. E majdnem négy évszázados fennállás és „történet” nyomaival, késő középkori állapotában került a 16. század derekán – valamikor 1542 táján – jelentős magasságú feltöltés alá és mögé. Mivel az említett falképtörödékek (és az azokra utaló nyomok) egy csoportja e keleti résszel és a román kori szentéllyel (illetve annak megújításaival) összefüggésben maradt fenn, nem érdektelen vázlatosan áttekinteni az itt észlelhető periódusokat és építéstörténeti jelensége-

⁴ Tóth Sándor (†2007) visszaemlékezése és szóbeli közlése 2003-ból.

ket. A székesegyház román kori szentélyszakaszának környezetében a 12. századot követően a középkorban még legalább három meghatározó, a székesegyház épületét jelentősen átforgató építkezés zajlott a 13. század vége és az 1500-as évek eleje között. Közülük a legkorábbi a 13. század vége táján a hosszház átépítése és ezzel együtt az annak teljes beboltozását is feltételező támaszrendszer kiépítése volt, amely nyugatról érintette az Árpád-kori szentélyt. Ezt követően az új hosszházzal ellátott „régí” szentélytől keletre másfél évszázadon belül két, monumentális szentélybővítést is építettek Eger püspökei. Az elsőt a 14. század közepe

3. kép. A középkori egri székesegyház román kori főapszisa északkelet felől, az 1960-as évek végén, Kozák Károly ásátásán, a főapszisz falán a falképeket védő „vitrinnel”. Forster Központ, Tervtár

tájától, a század harmadik negyedére elnyúló befejezéssel – talán még Dörögdi Miklós (1330–1361) kezdeményezésére –, majd egy ezt felváltót a 15–16. század fordulóján, Bakócz Tamás (1492–1497) és Ippolito d’Este (1497–1520) püspöksége alatt. Mindkét monumentális szentélybővítmény nyugati falát a régi, Árpád-kori szentély alkotta, ezt a régi épületrészt mindkét esetben megőrizték, befoglalták az új architektúrába – egyúttal nyilván adaptálták is ahhoz.

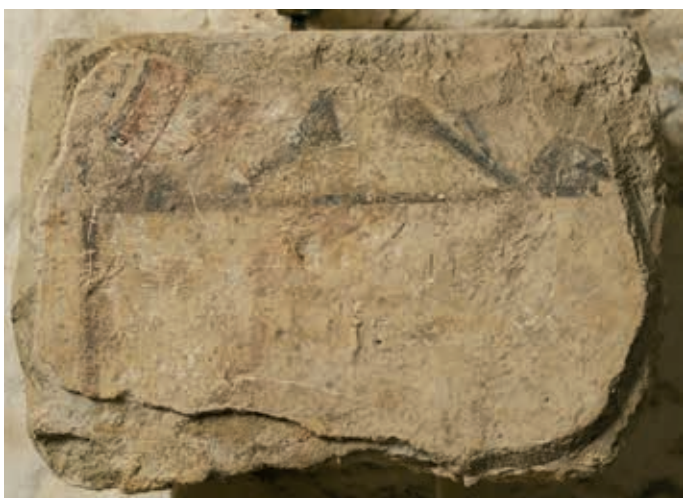

4. kép. Eger, középkori székesegyház: falkép-maradványok a román kori főapszisban (a „vitrin nélkül”).
Archív felvétel, 1960-as évek, 1970-es évek eleje, Forster Központ, Fényképtár

A 12. századi eredetű, román kori szentélyt a háromhajós hosszház kiosztásának (1:2:1) megfelelően keleten három közös alapvonalról indított, félköríves alaprajzú apszis tüntette ki. Az apszisok a mellékszentélyek esetében négyzetes, a néhány lépcsőfokkal megemelt főszentély esetében pedig fekvő téglány alaprajzú – s erőteljesebb pillértagolással kitüntetett – szentélyszakaszt zártak. A letisztult formavilágú, egyszerű tagolású, világos-szürkés tufa, illetve homokkő, valamint sötétvörös andezittufa kváderekből (fellépőfelületek, lépcsők) épült szentély precíz, polikróm kváder-architektúra volt. Ezt a megemelt szintű főszentély esetében a főapszis külső homlokzatán magasan körbevezetett lábazati párkány és arról indított hengeres faltagolókat hangsúlyozták – legalábbis a 12. és korai 13. századi állapotában bizonyosan. Többek között ez az egyszerű, letisztult tagolású szentélyarchitektúra – ezen belül nagy valószínűséggel a főszentély és a kórus – a 12. század vége felé, 1200 táján a padlózatát illetően részben polikróm márványburkolatot, díszpadlót kapott (*opus sectile*). A megemelt szintű főszentélyt és az ezzel összefüggő szakaszokat vörös andezittufa és fehér márvány elemekből emelt, faragott és inkusztált dísszel, vésett feliratokkal egyaránt ékes kisarchitektúra (rekesztőarchitek-

5. kép. Festett kváderkő a középkori egri székesegyház (román kori szentélyének?) területéről. Eger, a Dobó István Vármúzeum egykori Lapidáriumában (Függelék: Kat. 5. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

6. kép. Festett kváderkő a középkori egri székesegyházból, 13. század második fele – 14. század eleje. Eger, a Dobó István Vármúzeum egykori Lapidáriumában (Függelék: Kat. 6. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

túra) tüntette ki. A mellékszentélyek felől – legalábbis az északi oldalon fennmaradt részletek alapján – sötétvörös andezittufából faragott lépcsőfokok vezettek a főszentélybe, és ugyanezen kőből faragott egy-egy lépcsőfok vezetett a mellékszentélyekből a mellékszentélyekbe. A főszentéllyel és valószínűleg a rekesztőarchitektúra főbb – főhajó felőli – homlokzati szakaszával fehér márvány lépcsőfokok is kapcsolatba hozhatók. A belső tér nemes kőfajtákra épülő, exkluzív anyagpompája, amelyet a kisarchitektúra és a padlóburkolat képviselhetett a székesegyház kiemelt részein, unikális lehetett. Emellett a román kori székesegyház kváderfalait, faltagolóit meghatározó polikróm anyaghasználat leginkább a külső homlokzatokon juthatott érvényre, ugyanis a szentélyben – az apszisok belső falain – másfajta „színesség” nyomai is felfedezhetők, illetve felfedezhetők voltak mind az *in situ* maradványokon, mind a székesegyházhoz köthető kőtári fragmentumokon (2., 5–8. kép, Függelék: Kat. 4–7. sz.). Bizonyos, hogy a román kori mellékszentélyek felmenő falait a késő középkorban az alsó kvádersorokig részben visszabontották, és alapvonaluk mentén a mellékszentélyszakaszoktól nagyméretű kváderekből rakott fallal zárták le. Az északi mellékszentély lezáró falnál egyes befoglalt részletek még megfigyelhetők voltak: a mellékszentélyek szélességénél 40 cm-rel szűkebben induló apszis falának nyugat felé eső felületei, továbbá a mellékszentélyek szintjéhez képest egy lépcsőfoknyival megemelt

szintű mellékszentély padozatának szélső, vörös andezittufából faragott kövei.⁵ A leválasztásra és a részleges bontásra nagy valószínűséggel a székesegyház 14. század közepső évtizedeiben megkezdett kápolnakoszorús, körüljárós szentélyének építkezéseivel, az építkezések kezdetével összefüggésben kerülhetett sor.⁶ Erre vall többek között az is, hogy az északi mellékszentély lezáró falban a régi mellékszentély szintjétől meglehetősen nagy magasságra – az új

⁵ Az északi mellékszentély padkájának vörös andezitből faragott köveit, a 12. századi székesegyház ezen egyik utolsó hiteles (és jó állapotban lévő) részletét 2003-ban, a kvádercseréket célzó „helyreállítás” (érdemi dokumentálás és épületrégészeti megfigyelés nélkül) felszámolta, a körülötte lévő 12. századi falszövetet, habarcsot is elpusztította.

⁶ Vannak olyan elképzelések, miszerint az északi mellékszentély mellé épített késő Árpád-kori sekrestye kiépítésével hozható összefüggésbe a leválasztás: KOZÁK Károly: Az egri várszékesegyház feltárása. II. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve*, 11–12. 1973–1974. 133–134. 1–2. kép. A visszabontás és leválasztás korát tekintve: „a sekrestyebővítménnyel egyidős, vagy valamivel későbbi.”

szentély egykori belső szintjével összefüggésben – egy keskeny, rézsús bélletű, falc nélküli, félköríves lezárású ablak található, amely valószínűleg a „régí” és az „új” szentély egyfajta összekapcsolását, akusztikus, liturgikus „kommunikációját” lehetett hivatva biztosítani. A régi román kori mellék-szentélyek liturgikus jelentőségének megőrzésére és használatának fenntartására pedig e nagykváderes fal elé – mind a déli, mind az északi oldalon – épített, téglány alaprajzú alapozásnyomok utalnak, amelyek joggal azonosíthatók egy-egy mellékoltár maradványával.⁷ Kozák Károly a szentély területének régészeti kutatása során a román kori északi mellékapzsist leválasztó késő középkori fal mögött, az apszis indításának belső, északi oldalán kisebb vakolt felületeket figyelt meg, amelyeket rózsaszínes (vörös) alapon vékony fekete vonalak díszítettek.⁸ Hasonló kifestésre hívta fel a figyelmet a déli mellékapzsiz esetében az 1920-as évek végén Möller István is (1. kép). A dokumentumokból és az északi mellékapzsizon a 2000-es évek elején még *in situ* megfigyelhető részletekből⁹ bizonyos, hogy az elfalazott román kori északi mellékapzsizban előkerült, s vélhetően a déli oldali párján egykor megfigyelt kifestés maradványai egyrétegűek voltak: a mellékapzsiz lábazati zónája vöröses (?) színű alapon megjelenített dekoratív (talán geometrizáló díszű?) kifestésének mára végleg eltűnt nyomai lehettek.

Az építéstörténetből a szentélyt érintő kifestésekről néhány – relatív – kronológiai következtetés levonható. Mivel a mellékapzsizok részleges visszabontására és egyidejű elfalazására már a 14. század derekán, a körüljárós, kápolnakoszorús szentély építkezéseinek kezdeti stádiuma kapcsán sor kerülhetett, kifestésük ennél biztosan korábban készült. Így joggal feltehető,

7. kép. Festett kváderkő a középkori egeri székesegyház (román kori szentélyének?) területéről. Eger, a Dobó István Vármúzeum egykori Lapidáriumában (Függelék: Kat. 4. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

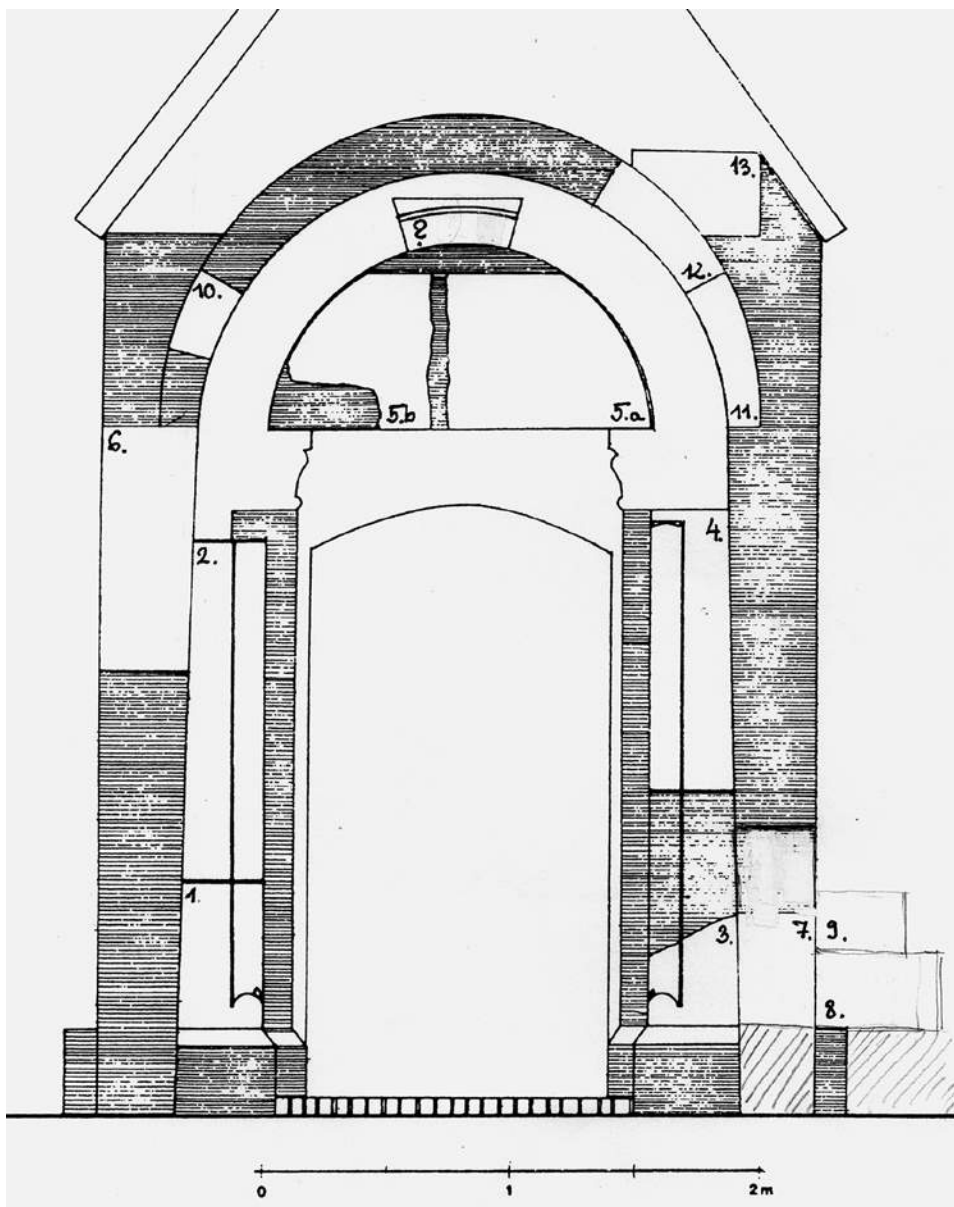

8. kép. Festett kváderkő a középkori egeri székesegyház román kori mellékapzsizából, 12. század vége – 13. század eleje? Eger, Dobó István Vármúzeum, Kóráktár (Függelék: Kat. 6. sz.). A szerző felvétele, 2014

⁷ A mellékszentélyek elfalazásáról: KOZÁK Károly: Az egeri várszékesegyház feltárása. I. *Agria. Az Egeri Múzeum Évkönyve*, 10. 1972. 160–161.; KOZÁK 1973–1974. i. m. (6. jegyzet) 133–134. 1–2. kép. A déli mellékapzsizt leválasztó fal annak alapvonalánál valamivel beljebb húzódik, az előtte álló oltáralappal együtt épült meg. Uő: Eger, várásatás. 1965. Ásatási jelentés. Forster Központ, Tervtár, ltsz. 25574. 3–4.; Uő: A középkori egeri székesegyház feltárása és építéstörténete. *Az Egeri Vár Híradója*, 9–10. 1973. 135. Az északi mellékapzsizhoz még: Uő: Eger, várásatás. 1971. DIV, Régészeti Adattár. 329.; 56. fényképtábla.

⁸ KOZÁK 1973–1974. i. m. (6. jegyzet) 135.

⁹ Az északi mellékapzsiz elfalazása mögött Kozák Károly által feltárt festett felületek újbóli kibontására a 2000-es évek elején, a székesegyház román kori szentélyrészét jelentős mértékben érintő kvádercserék alkalmával került sor. Mára – bő egy évtizeddel később – a feltárt, majd sorsukra hagyott részletek maradék nyomai is eltűntek a 12. századi kváderrek azóta szintén rohamos pusztulásnak indult felületéről.

9. kép. A román kori egeri székesegyház déli kapuja. Rekonstruktív összeállítás nézetrajza az egyes rétegek kövek szövegben említett számának jelölésével. Kozák 1983. i. m. (13. jegyzet) 1. kép nyomán

hogy azok még a székesegyház Árpád-kori kifestésének, belső, festett polikrómiájának maradványai lehettek. Datálás tekintetében – részletforma híján – azonban jóval nagyobb a bizonytalanság: a késő 12. századtól a 13. század végéig / a korai 14. századig meglehetősen tág időszak jöhet szóba. A 14. század dereka felé felszámolt mellékapzsisokkal ellentétben viszont a főapszis a 16. század elejéig használatban maradt. A késő középkori liturgikus igényeknek megfelelően (a pusztulástörténeti adatokból az 1200 körüli rekesztőarchitektúra részleges vagy közel teljes felszámolása mellett újfajta oltártípus megjelenésével is párhuzamosan) át-

10. kép. Eger, a román kori székesegyház déli kapujának összeállítása a gótikus palota emeleti kiállításán. A szerző felvétele, 2007

alakuló teréhez a székesegyházat érintő nagy 1506-os tűzvészt követő renoválás¹⁰ után már aligha nyúlhattak. Így az egykor az apszis belső falán feltárt falképrészlet leginkább az épületrész valamelyik késő középkori megújításával lehetett kapcsolatos. A ma meglévő, kifestés részleteit őrző szórvány kváderkövek ismeretlen lelőköörülményeik és a székesegyházon belüli proveniencia-adatok híján – egyetlen, felületén sötétkék alapon okkersárga és vörös színekkel könnyedén felvitt, geometrizáló mustra (meanderszalag?) részletét őrző, ívelt alakítású,

¹⁰ Az erre vonatkozó forrásadatokat lásd DÉTSHY Mihály: Az egri várszékesegyház építéstörténetének okleveles adatai. *Művészettörténeti Értesítő*, 13. 1964. 1–19.

nagy valószínűséggel valamely mellékapcsziszból eredeztethető, s talán még Árpád-kori kváderkövet leszámítva (8. kép, Függelék: Kat. 7.) – nehezen hozhatók összefüggésbe a főszentély kifestésével. Mindenesetre e szórvány darabok között olyan ornamentális részletek – vakműműves formulák – láthatók, melyek egyrészt a 13. század végére, a 14. század első felére (6. kép, Függelék: Kat. 6.),¹¹ másrészt a 14. századra, legkésőbb az 1400 körüli évtizedekre vallhatnak. Ez utóbbiak közé tartozik egy – körbe írt négykaréjos dísz mutató – elveszett darab (2. kép), amely ha az archív felvétel által feltehető lelőhelye nyomán ténylegesen is összefüggésbe hozható a „régii” főszentéllyel, akkor annak késő középkori renoválásáról, s talán az egykori *in situ* falkép koráról, stílusáról (keretornamenséről) hordozhatott apró, ám fontos adalékot.¹²

A középkori székesegyház Árpád-kor vége felé újjáépített déli hosszérfalának alapozásából a Kozák Károly vezette régészeti kutatások során – pontosabban nem dokumentált régészeti kontextusban – egy bélietes alakítású román kori kapuzat több töredéke, rétegek köve került elő az 1970-es évek folyamán (9–14. kép).¹³ Az előkerült béliet- és ívbélietkövek, valamint a timpanon töredékei nyomán fő vonásait illetően megközelítőleg rekonstruálható volt az egykori kapuzat (9. kép).¹⁴ A bélietes kapu félköríves lezárású volt, ívmezejének alapvonala körülbelül 150–160 cm közötti, a kapu nyílásszélessége ennél valamivel keskenyebb lehetett. A kapu alaprajzát és tagolását legalább három bélietréteg határozhatta meg, közülük a legfelső, a timpanont hordozó réteg – a szárkövek, továbbá a szemöldökkő – kialakítása ismeretlen. A kapu közbülső bélietrétegéhez utalható bélietkövek sarkát egy-egy, a tömb síkjában tartott

¹¹ Az ornamensek párhuzamai leginkább az Anjou-kor festészeti (pl. Somorja, Szepesdaróc), kisművészeti (pl. Erzsébet királyné házioltára) alkotásainak keretarchitektúrái, mérműformái között fedezhetők fel: *A művészet története Magyarországon*. Szerk. ARADI Nóra. Budapest, Gondolat, 1983. 56, 58, 60. képek. Szepesdaróchoz lásd még RADOCSAY Dénes: *A középkori Magyarország falképei*. Budapest, Akadémiai, 1954. 219–220.; XXV. tábla (1290 körüli datálással).

¹² A 13. század végétől előforduló, medalionba írt négykaréjos forma a 14. század és az 1400 körüli évtizedek falfestészetében egyaránt gyakori (vö. 11. jegyzet). Igazából az sem dönthető el, hogy e festett mérműformákat őrző egri fragmentumok egy korszak emlékei lehetnek-e, vagy sem. Ornamenseik közhelyszerűek, s az egykori falkép(ek?) festett keretének, esetleg építészeti kulisszájának egymástól független részleteiről tudósítanak. Az elveszett darab színvilága csak sejthető, így legfeljebb általános tájékozódási pontot jelenthetnek. Arra azonban, hogy a püspöki székhely közvetlen közelében az 1400-as évek elején, első évtizedében milyen minőségű falfestészeti munkákkal számolhatunk, az Árpád-kor óta püspöki birtok Nagytálya falu középkori plébániatemplomának az egri kórártárban nemrég ismét „felszínre bukkant”, *al secco* technikával készült falképtöredékei hívják fel a figyelmet. A több mint fél tuca festett kváder az egykori templom több periódusú kifestéséről árulkodik. A falképek, egyúttal a templom fennállásának felső határát az egyik kváder felső festésrétegébe karcolt *hic fuit 1579* felirat dátuma adja meg. A legkorábbi, 1400 körüli falképek közül többek között próféta és női szent alakjával díszített, ívelődő, hasábforma rétegekövekre kell utalni (29. kép), melyek nagy valószínűséggel a plébániatemplom diadalívéből, esetleg (a lelőhelyadatok nyomán) a szentélyrészsel összefüggésbe hozható nagyobb fülkéből, hevederívből származhatnak. Különösen figyelemreméltó a fehér csillagokkal telehintett sötétkék háttér előtt megjelenő prófétafigura arcának kifinomult modellálása. Az Árpád-kori eredetű, késő középkorban többször átépített-bővített plébániatemplom régészeti feltárásáról: KOVÁCS Béla: Nagytálya középkori templomának feltárása. *Agria. Az Egri Múzeum Évkönyve*, 10. 1972. 119–158., a festett faragványokról: 139, 148–149.; *Heves megye műemlékei*. III. Szerk. DERCSÉNYI Dezső–VOIT Pál. Budapest, Akadémiai, 1978. (Magyarország Műemléki Topográfia IX.) 401–405: 404. Az Eger környéki plébániatemplomok középkori „festett” emlékegyének művészettörténeti feldolgozása folyamatban van, s egy másik – témánktól messzebbre vezet – dolgozat tárgyát jelenthetné. Azonban az egyik nagytályai darabról készült felvételt (29. kép) az elmúlt év raktári tapasztalatai folytán jobbnak tűnik ezúton közzétenni. A prófétafigurával díszített íves rétegekő méretei: szélesség: 27 cm; hosszúság: 41,5 cm; mélység: 22–23 cm.

¹³ KOZÁK Károly: *Az egri vár története. Vezető a gótikus palota állandó kiállításához*. Eger, DIV, 1981. 7.; Uő: A román kori székesegyház kőfaragványai. *Az Egri Vár Híradója*, 18. 1983. 6.

¹⁴ KOZÁK 1983. i. m. (13. jegyzet) 6–7.; 1. kép. Rekonstruált és kiegészített formájában napjainkban a gótikus palota első emeleti termében tekinthető meg a vártörténeti kiállítás részeként.

11. kép. A román kori kapu festett ívmezeje. Mudrák Attila felvétele, 2015

háromnegyed formán kidolgozott hengertag (vékony oszlop?) tagolja (9. kép: 1–4. sz.).¹⁵ Ezek a kapu egyetlen faragott részletformája látható. A hengertagok egyszerű geometrikus lábazati része a szárkő hasábjából kialakított, negyedköríves oldalú, fordított kockafejezetre emlékeztető forma, hosszúka, vékony karomszerű sarokdíszsel (12. a–b kép).¹⁶ A külső bélletréteghez utalható, vélhetően a kapu keretmívét is alkotó, három oldalukon megmunkálás és kifésítés nyomait mutató hasábos bélletkövek (9. kép: 6–7. sz.) arról tanúskodnak, hogy a portálépítmény legalább egy lábnyival (~28–32 cm) az egykori falsík elé lépett. Egy az ezeknek megfelelő, hasábos ívbélletréteg külső homloksíkjához igazodó kváderkő tanúsága szerint ezek az archivolt homloksíkjával is egybefüggő falmező, portálarchitektúra részét alkothatták (9. kép: 11–13. sz.).

A több mint másfél méteres (~155–160 cm) alapvonalú, nagyjából 70 cm-es sugárral kijelölt, félköríves lezárású timpanon részben csorbán és két darabra törötten került elő (9. kép: 5. sz., és 10–11. kép).¹⁷ A timpanonkő és a fellelt hasábos ívbélletelemek sugara között mutatkozó differencia mindenképp azt sugallja, hogy a hajdani kapuzat struktúrája még egy ívbélletréteggel gazdagabb lehetett, a hengertaggal illetett hasábos bélletelemek feletti archivolt-hoz – kérdés, hogy ez a hengeres tagolás az ívbélleten is végigfuthatott-e – köthető faragvány jelenleg a kőtár anyagából nem ismert. Igaz, hogy a kapu lábazati zónája, illetve a timpanon és az azt kísérő ívbélletek vállának alakítása ismeretlen, összességében így is elmondható, hogy a portál architektonikus tagolása meglehetősen egyszerű. Noha a rétegek felületének alakítása, faragói megmunkálása (és szerszámhasználata) rendkívüli precizitásról tanúskodik, ugyanakkor a kőfaragómunka a részletformák tekintetében – lásd az említett megállítást – rendkívül szűkszavú. A kapu egyes elemei, rétegek felületének megmunkálása, a kváder-architektúra, kvádertechnika eszköztárát, fogásait magabiztosan kezelő, színvonalas munkát tárnak eléünk. Nagyon jellegzetes és több helyütt megfigyelhető a szürkés tufából és sötétvöröses andezittufából faragott kapu elemein, hogy a látható, szépen síkra dolgozott homlok- és oldalfelületeket de-

¹⁵ Bár a lezárás (ismerete) nélkül hengertagnak is tekinthetők.

¹⁶ A kapu bal oldali ép rétegekéből – az ismeretlen lábazati és fejezet/vállzóna magasságát leszámítva – a közelítő hosszadat, ~193 cm is kikövetkeztethető.

¹⁷ KOZÁK 1983. i. m. (13. jegyzet) 6–7.; 1. kép. A timpanon felfekvési mélysége ~20 cm volt.

koratív, laposvésős kezelés jellemzi, amely a felületet finoman felborzolva, „matt” hatásúvá teszi, ugyanakkor a rétegek sarkai vékony szegélyfaragással eldolgozottak. Mindez, az architektonikus tagolás és a részletformák egyszerűsége, a precíz kivitel – úgy tűnhet, szinte a kifestés számára „előkészített” felületkezelés – azt sejteti, hogy a kapu készítésekor, kivitelezéskor annak kifestése, falfestészeti dekorációja már a terv része lehetett.

A kapu rétegekőveinek többségén kifestés maradványai is mutatkoznak (10–14. kép). A kifestés töredékei nem csupán a kapu egykori polikrómiajáról, hanem az annak bélélein végigfutó festett növényi ornamentikáról, sőt a timpanon esetében figurális falképről is hírt adtak, azonban különösen ez utóbbi eredeti felületeit a kapun az 1980-as évek elején, első kiállítását megelőzően történt restaurátori beavatkozás jócskán „felülírta”.¹⁸ Vegyük közelebről szemügyre a kifestés foszlányait.

A timpanon két töredékén (10–11. kép) – az egykori ívmező szélein – fennmaradt falképrészleteken két dicsfényel illetett, háromnegyed alakként és háromnegyed profilban megjelenített, a timpanon s a kompozíció egykori középrésze felé forduló angyal bontakozik ki.¹⁹ A kompozíció háttere az égi szférára utalóan sötétkék volt, s azt az ívmezővel együtt – miként a bal oldali töredéken látható – az ívmező széle mentén a kék háttértől fehér csíkkal elválasztott, vörös sáv foglalta keretbe. A dicsfények okkersárga mezejét szintén vörös, majd kívülről fehér szegély kísérte. Az angyalok az épebben megmaradt jobb oldali figura szerint fehér dalmatikát viseltek, vállukra sötétvörös palást borult.²⁰ A fehér dalmatika redőit, ha hihetünk a restaurátori beavatkozásnak, sötétkék (sötétszürke) kontúrok emelték ki. Ami az ikonográfiát illeti, a lényegi részen, az ívmező közepén helyet kapó ábrázolás ismeretlen. Az ásató régész azon feltételezése, hogy a kompozíción az angyalok a székesegyház védőszentjének, (Evangelista) Szent Jánosnak a szimbólumát övezték volna,²¹ kevésbé tekinthető megalapozottnak. A félalakos (ark)angyalpár övezte kompozíció középrésze esetében – ha volt figurális közép-rész – a vizsgált időszakban talán a Megváltóra és a Megváltásra utaló szimbólumra, leginkább *Maiestas Domini*re lehetne gondolni. De az angyalok, arkangyalok ábrázolása már önmagában is utalás lehet Krisztusra, Krisztus jelenlétére. A hazai román kori kapuzatok között angyalpár övezte *Maiestas Domini* jelent meg egyebek mellett a gyulafehérvári székesegyház déli portáljának 1100 körüli timpanonján.²² Murális műfajok terén pedig leginkább szentélyek, apszisboltozatok kompozícióira lehet utalni, így például a pécsváradi „altéplom” 12. század derekán keletkezett kifestésére, ahol az apszis déli boltcikkelyén sötétkék háttér előtt háromnegyed alakos, gazdag liturgikus öltözkében ábrázolt (ark)angyal tűnik fel, mely a szemközti oldalon megfigyelhető társával a boltozat középpontjában ábrázoltak a mennyei kíséretét alkothatta.²³ Sajnálatosan Egerben a megmaradt figurális részletek olyannyira durván restau-

¹⁸ A vonatkozó restaurátori dokumentáció mindeddig nem került elő, így a restaurálást megelőző állapotról sem ismeretek egyelőre felvételek, képi vagy más források.

¹⁹ A töredékek restaurálására vonatkozó dokumentumokat, dokumentációt nem találtam. A feltárásuk során vagy a restaurálásukat megelőzően készült fényképfelvétel sem ismeretes (remélhetőleg csak lappanganak).

²⁰ Bal vállán talán további hátravetett vörös ruhadarab lenne látható (?), jobbán pedig arcmagasságig vörössel kitöltött forma széle húzódik.

²¹ Ez a timpanon elképzelt ábrázolásának „védő-bajelhárító” szerepet tulajdonított volna, hasonlóan a székesegyház nyugati homlokzata előtt előkerült, feltehetően vakívsoros párkányhoz tartozó, arcábrázolásos gyámkövekhez: KOZÁK 1983. i. m. (13. jegyzet) 11.

²² A gyulafehérvári timpanonhoz többek között: MAROSI Ernő: Magyarországi művészet Szent László korában. In: *Athleta patriae. Tanulmányok Szent László történetéhez*. Szerk. MEZEY László. Budapest, Szent István Társulat, 1980. 207–215.; TÓTH Sándor: Az araci kő rokonsága. In: *A középkori Dél-Alföld és Szer*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. 435.; 11. kép.

²³ A szemközti északi boltmezőn a délinek megfelelő (ark)angyal jelenlétére (2001-es megfigyelés szerint) a habarcsfoszlányok alatt jól kivehető, okker nimbusz utal. A 12. század derekára helyezett pécsváradi freskó művészettörténeti érték-

ráltak, hogy a falkép figurális stílusát, részletmegoldásait lényegében már lehetetlen megítélni.

A kapuzat falsík elé kiülő keretművét alkotó falpillér- vagy lizénapár réteggövevei a homlok- és két oldalfelületükön is egyaránt festettek voltak (9. kép: 6–7. sz.; 10, 12a, 14. kép).²⁴ A kapu keretművében a rekonstruktív összeállítás bal oldalán beépített réteggő homloksíkjának, valamint az egyik ívbéltető felületének kifestése összefüggő, növényi ornamentikával borított részleteket őriz (9. kép: 6. és 12. sz.; 13–14. kép). Az ívbéltető belső felületén, valamint a törzsdarab homlokoldalán kibontakozó ornemens típusa megegyező. A növényi dísz háttere mindkét kövön – a timpanonéhoz hasonlóan – sötétkék volt, s mindkét darabon a hosszanti oldalakkal párhuzamosan vékony keretsáv húzódik. A törzsön ennek színe okkersárga volt, míg az ívbéltetőkövön, úgy tűnik, vörös lehetett, melyet a háttértől vékony fehér szegély választott el. A szétterülő, telt leveles növényi ornamentst főként a fehér és az okker – amennyire megítélhető – viszonylag egynemű használata jellemzi.²⁵ Az ívbéltető homlokoldalán a növényi mustra a felületek kopottsága miatt nehezen meghatározható, bizonyos, hogy itt sötétkék alapon fehérrel szegélyezett, okker színekkel megfestett, ellentétes irányban álló, tömött, dús, háromszögű levélformák (szívpalmetták?) soroztak (13. kép). Az ornamentális kifestés mellett a külső béltreteg kövein több helyütt az egykorú kifestés okkersárga színmaradványai figyelhetők meg. Közös ezekben a faragványokban, hogy a kifestés egészen vékony rétege alatt több helyütt megfigyelhető a közvetlenül a megmunkált kőfelületre felvitt, lehetővékony meszelésréteg. Ezzel kapcsolatban azon-

12a–b. kép. A román kori kapu belső béltretege, a bal és a jobb oldali lábazati megállítással. A szerző felvétele, 2014

keléséhez: ENTZ Géza: A középkori Magyarország falfestményeinek bizánci kapcsolatairól. *Művészettörténeti Értesítő*, 16. 1967. 241–242.; TÓTH Melinda: *Árpád-kori falfestészet*. Budapest, Akadémiai, 1974. (Művészettörténeti Füzetek 9.) 26–27. és 123–133. jegyzet. Az apszisboltozatokon ábrázolt angyalok ikonográfiájához lásd még: Peter BLOCH: Das Apsismosaik von Germigny-des-Prés. Karl der Grosse und der Alte Bund. In: *Karl der Grosse. Lebenswerk und Nachwirkung*. Band III. *Karolingische Kunst*. Hrsg. Wolfgang BRAUNFELS–Hermann SCHNITZLER. Düsseldorf, L. Schwann, 1965. 234–261.

²⁴ A kapuzat köveinek anyaga ugyanaz a helyben népszerű szürke tufa, valamint vörösésbarna andezittufa, amelyet a román kori székesegyház épületének több más részleténél is használtak.

²⁵ A törzsdarab középrészén lefelé mutató, szétterülő, telt ujjú levél bal oldali része – visszahajló, felkunkorodó végű alsó ujja (s a felette húzódó, részben vörössel is kitöltött levélformába közvetlenül áthajló szára) – vehető ki. Az ívbéltető – az előbbinél teljesebb formában – ellentétes irányba álló, száruk mentén egybekapcsolódó levélpár látható.

13. kép. A román kori kapu festett ívbéltetője.
A szerző felvétele, 2014

14. kép. A román kori kapu festett réteggöve
a külső bélretegéből. A szerző felvétele, 2014

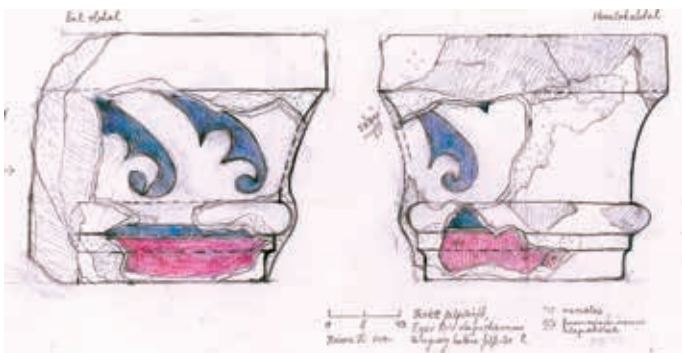
ban kérdéses, hogy a meszelés ténylegesen is egy korábbi réteget, avagy a kifestést (közvetlenül) előkészítő alapozást jelezhet-e. A közbülső hengertagos bélreteg esetében viszont (12a–b. kép) a meszelés foszlányai felett, a tagozatok élleiben, valamint a bal oldali bélletkő belső oldalán egy összefüggő folt – 2 mm vastag, finomszemcsés, meszes vakolatréteg – elsimított felületén fehér színmaradványok láthatók.

Az egri kapu töredékeit szemlélve összességében szembetűnő a faragott dísz szinte teljes hiánya, amelyet a megfestett díszítés, a keretmű dús növényi ornamentikája és az ívmező angyalalakos kompozíciója váltott ki. A 11–12. század fordulójától az egyszerű, hasábbéltetes kapukon (*Stufenportal*) túlmutató román kori templomkapu vagy éppen palotaportál szerves „tartozéka” volt a gazdagon faragott, ornamentális és – Európa ezen felén inkább marginális szerepkörben fellépő – figurális dísz. Amint ezt egy, az 1170-es évekre helyezett, a kánai menyegzőt kommentáló délnémet kézirat allegorikus képverseinek egyike illusztrálja, ornamentális oszlopokkal, lábzatokkal és fejezetekkel tagolt bélletes portáljával, timpanonjának, ívbélleteinek és kapunyílásának helyén a menyegző *architriclinus*ának soraival (15. kép).²⁶

²⁶ Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 7960. fol.4v.: Elisabeth KLEMM: *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek. 2. Die Bistümer Freising und Augsburg, verschiedene deutsche Provinzen* (Textband, Tafelband).

16a. kép. Festett falpillérfő a román kori egri székesegyházból
(Függelék: Kat.1. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

16b. kép. Festett falpillérfő felmérési rajza
(Függelék: Kat. 1. sz.). Havasi Krisztina, 2007/2015

kesegyház román kori töredékeit vizsgálva néhány további lényeges összefüggésre világíthat rá. Ugyanis pontosan ugyanezen növényi formakincs variánsai tűnnek fel a Lapidáriumban kiállított falpillérfők egyikén (16. kép, Függelék: Kat. 1. sz.). A pillérfő homlok- és bal oldalán, a nyakgyűrű felett sötétkék háttér előtt fehérrel megfestett palmettafüzér maradt fenn. A széles, szétterülő, telt levelű, dús – a pillérfő oldalait a fejlemezre nyúlóan beborító – palmetták háromujjúak, ujjaik vége elhegyesedő (a külföldi szakirodalomban gyakorta „akantuszpalmetta” terminussal illetett forma). A megmaradt részlet szerint a homlokoldalon a kompozíció szimmetrikus lehetett. A középső palmettát kétfelől kísérte egy-egy, az oldal-

Azonban kevés olyan emlék maradt fenn az Árpád-kori művészetből – természetesen ez a jóval mulandóbb falfestészeti műfajból is adódhat –, ahol a portál (közel) egykorú dísz tisztán festett lett volna. Ugyanakkor a 12. század utolsó harmadától, a 13. század elejétől közismert jelenség a kőanyagok polikrómiájára építő dísz (többek között: Esztergom, Karcsa, Kalocsa, Óbuda, Pannonhalma, Belpátfalva). Persze ezek egy részénél is kérdéses, hogy az exkluzív, színes kőanyag, illetve a „márvány” megmutatása önmagában is reprezentatív igénnyel bírt-e, vagy csak a festés nyomai hiányoznak, hiszen széles körben elterjedt volt a faragott díszítésű kapuzatok közel egykorú vagy utólagos kifestése, színezése. Leggyakrabban a homlokzattal, egy adott homlokzatszakasszal vagy előépítménnyel (előcsarnok?) összefüggésben maradtak fenn erre utaló nyomok (csak néhány kiragadott példa: Ják, déli kapu; Buda, Boldogasszony-templom, délkeleti kapu).²⁷

A portáldíszítés Egerben megragadható műfaja – az egész felületén megfestett ornamenssel borított béleletes portál – ha nem is teljesen egyedülálló, mindenesetre különleges helyet biztosít az egri kapu számára a késő 12. századi, 13. századi magyarországi művészetben. Egerben ez a festett dísz ugyanakkor a kapu eredeti rendeltetésének és építészeti kontextusának meghatározó vonásaira, illetve a szé-

²⁷ Többek között: Alice MEZEY: The Architectural and Ornamental Wall Painting of the Church at Ják. In: *Bonum ut pulchrum. Essays in Art History in Honour of Ernő Marosi on His Seventieth Birthday*. Ed. Lívia VARGA–László BEKE–Anna JÁVOR–Pál LÓVÉI–Imre TAKÁCS. Budapest, Argumentum, 2010. 183–196.; HAVASI Krisztina: A Boldogasszony-plébániatemplom épülete IV. Béla korában. In: *Mátyás templom. A budavári Nagyboldogasszony-templom évszázadai (1246–2013)*. Szerk. FARBAKY Péter et al. Budapest, Budapesti Történeti Múzeum, 2015. 68–79. (Kat. 3.11, 3.31).

17. kép. Falpillérfő a román kori egri székesegyházból
(Függelék: Kat. 2. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

18. kép. Falpillérfő a román kori egri székesegyházból,
okkersárga kifestés nyomaival
(Függelék: Kat. 3. sz.). Mudrák Attila felvétele, 2014

só felületek felé kihajló, arra átforduló félpalmetta, s az oldalakon csatlakozó félpalmetták ennek irányát követték. A palmetták felülete tagolatlan, egynemű, egyedül a szélső félpalmettán mutatkoznak modellálás (erezés?) nyomai, azonban a részlet töredékessége és a felületet ért restaurátori beavatkozás mértéke miatt nehezen megítélhető, hogy ez egyáltalán az eredeti festés maradványa lehetett-e. Tanulságos, ahogy a festést előkészítő vastagabb alapozás, vakolatréteg a pillérfő éles metszésű tagozatait, a precíz kőfaragómunka egészét „elfedi”. Míg az elsimított és az oldalak mentén éles kiképzésű alapvakolat követi a pillérfő homorú oldalát, a szépen tagozott nyakgyűrű már árnyaltan egybeolvadt a pillérfővel és a törzs felületével, a plasztikus, térbeli tagolás eltűnt. Ugyanakkor a kifestés során e tagozatok sík felületre alkalmazott „vetületei” ismét visszaköszöntek. A falpillértörzs (legalábbis annak lezárása biztosan) mélyvörös színt kapott. A bíbor törzstől a palmettasort fehér szegéllyel kísért, sötétkék sáv választja el. E festett darabbal együtt jelenleg összesen három azonos tagolású, szürke tufából faragott falpillérfő ismert a középkori egri székesegyházból (16–18. kép, Függelék: Kat. 1–3. sz.). A pillérfők negyedköríves profilúak, függőleges oldalú fejlemez zárja őket, és jellegzetességük, hogy lemeztaggal bevezetett, pálca formájú nyakgyűrűjük alatt a pillértörzs indítása is megjelenik.²⁸ Az egyik falpillérfő méretrendje, kiképzése, faragói felületkezelése is pontosan megegyezik a festett falpillérfőével (17. kép, Függelék: Kat. 2. sz.). A harmadik, erőteljesebb falpillérfő esetében viszont megjelenik az egyszerű, faragott dísz (18. kép, Függelék: Kat. 3. sz.). A két azonos méretrendű falpillérfő esetében közös a megmunkálásmód, valamint a közvetlenül a kőfelületet borító, vékony – helyenként ecsetnyomokat is rögzítő, simítatlan – meszelésréteg jelenléte. Ez a festett pillérfő esetében a legalsó réteget jelenti. Itt, miként a portál festett töredékei esetében is, kérdéses, hogy mindez a festett, vakolt felület előkészítésének tartozéka, avagy egy korábbi periódus emléke lehetett-e.²⁹ Más kérdéseket vet fel, hogy a kőfelületek vésős megmunkálásával, szemcsézett felületei szegély-

²⁸ KOZÁK Károly–SEDLMAYR János: *Az egri vár középkori kőtára*. Eger, Heves Megyei Idegenforgalmi Hivatal, 1987. (Egri kiállítási katalógusok 6.) 7–8., Kat. 6–7, 9. sz.; 8–10, 13–14. kép.

²⁹ További restaurátori vizsgálatokat igényelne a kifestések rétegeinek pontos analízise, esetleges periódusainak megkülönböztetése.

faragásaival a dekoratív textúrát igyekeztek-e elérni, avagy mindez arra vall, hogy a darabokat eleve kifestésre szánták.³⁰ Ezzel szemben a hosszúkás, hurkás ujjak sorával borított, szélesebb és nagyobb kiülésű falpillérfő felületein vékony okkersárga festés maradványai figyelhetők meg. Úgy tűnik, hogy ez ugyanaz az okkersárga szín és festésréteg, mint amely a portál rétegekövein is feltűnik. További lényeges, elsősorban periodizációs és a kifestés datálására vonatkozó kérdéseket vet fel, hogy igen hasonló (azonos?) okkersárga festés látható a székesegyház 1200 körüli átalakításaihoz utalható több kora gótikus bordán (19. kép).³¹ A kapun, a pillérfőn, valamint a bordákon feltűnő okkersárga festésrétegek egymáshoz való viszonyának tisztázásához további restauratori és természettudományos vizsgálatok vihetnek közelebb. Amennyiben a bordákon feltűnő festés azonosnak bizonyul a vizsgált román kori töredékeken láthatókkal, az a kaput és a pillérfőket illető kifestés korának közelebbi meghatározásához szolgálhat nagyon fontos adalékkal.

A belső összefüggések további szálát jelenti, hogy a két azonos kiképzésű falpillérfő szélessége megegyezik a kapuzat keretköveivel.³² A méretrend és a festett ornemens típusa mellett a szegélyfaragással kísért felületmegmunkálás is összeköti őket, azonban a pillérfők fel-fekvés mélysége nagyobb, mint a kapu keretművét alkotó törzsdaraboké. Közvetlen összetartozásukat a mélység mellett a kifestés némileg eltérő rendszere is kizárhatóvá teszi. Míg a festett pillérfő valószínűleg sötétvörös színű törzset koronázhatott, addig a portál festett keretműve okkersárga volt. Az építészeti kiképzését tekintve puritán formavilágú portált, amely méretei szerint inkább oldalbejárat díszje lehetett, a szikár falpillérfőkkel a bélletkövek és a hasábos faltagoló azonos nagysága mellett az azonos stílusú, telt leveles növényi ornamentst alkalmazó kifestés fűzi össze. A redukált színvilágú, sötétkék, fehér, vörös és okkersárga színeket kombináló festett dísz jelenléte velük kapcsolatban nemcsak egykorú kifestésre, hanem egyazon architektúra részleteire vall. Az ezen architektúra részleteire jellemző egyszerű tagozatok, redukált formavilág – legalábbis a faragott díszet illetően – a 12. századon belül tágabb datálási lehetőségeket kínálnak. A timpanon figurális részletei a stiláris elemzés számára restaurálási dokumentáció híján megbízhatatlan kiindulási pontok, míg az ornamentális keretdísz e típusa a 12. századtól a 13. századig általánosabb népszerűségnek örvendett, így a kifestés korát ezen időszakon belül nyitva kell hagynunk. Viszont e kifestés stílusát, motívumkincsét tekintve is határozottan elkülönül a valószínűleg a keleti részek kutatásai során előkerült, geometrikus mustrák részleteit fenntartó töredékekétől (2, 6. kép).³³ Nemcsak magának a portálnak a festett volta, hanem a festett dísznek a portál keretarchitektúráján kívül, a teret tagoló falpillérek is megjelenő, folytatódó részletei belső térben való alkalmazásukra vallanak. A portáltöredékek lelőhelyének, a nyugatról számított második hosszházzszakasz, az úgynevezett K3 gótikus kápolna – valójában a székesegyház déli oldalához épült, késő középkori Szent Mihály-kápolna (K2) és a Szűz Mária-prépostság épülete (K4) közé ékelődő, késő középkori előcsarnok – területe alapján és az újjáépített gótikus hosszház déli kapujához való közelsége miatt is leginkább annak Árpád-kori előzményére, a román kori székesegyház déli kapujára gondolhatunk. A pillérfők egy részének lelőhelye is erre a részre, egyúttal közös pusztulástörténetükre

³⁰ Rudolf KAUTZSH: Mauerwerk und Steinbearbeitung. In: Uő: *Der romanische Kirchenbau im Elsass*. Freiburg in Breisgau, Urban, 1944. 129–135.; Hans Peter AUTENRIETH: Über das Feinrelief in der romanischen Architektur. In: *Baukunst des Mittelalters in Europa: Festschrift für Hans Erich Kubach zum 75. Geburtstag*. Hrsg. Franz J. MÜCH. Stuttgart, Stuttgarter Gesellschaft für Kunst und Denkmalpflege, 1988. 27–70.

³¹ HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 163–170, 251. (Kat. 37.); 353–356. kép.

³² Továbbá megemlíthető az is, hogy a lapidáriumi falpillérfők közel ugyanakkora kiülésű, ám jóval karcsúbb faltagolókat koronáztak, mint amekkorák a székesegyház román kori szentélyrészében fennmaradt falpillérek.

³³ KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 13.; Kat. 36. sz. Kivételt talán egy fehér alapon vörössel festett, koncentrikus vakívvel díszített darab (7. kép, Függelék: Kat. 5. sz.) képezhet, ezzel a kortársi viszony elképzelhető.

utal.³⁴ A kapuhoz „tartozó” teret illetően a székesegyház déli oldalához épült gótikus kápolnák előzményeként feltárt, és polikróm kváderfal-részletei alapján a román kori szentéllyel egykorúan épült, a 12. századra helyezhető „oldalépitmény”/bővítmény idézhető. Bizonyos, hogy e román kori építmény gótikus utódai közül a portállal megnyitottól keletebbre eső szakasz fölé emelt, késő Zsigmond-kori kápolna a források tanúsága szerint azonosítható a Rozgonyi Péter püspök (1425–1438) által (újja)alapított Szűz Mária-prépostság épületével, melynek Árpád-kori előzményei többek között az újjaalapítás forrásaiból körvonalazódnak. Ezek nyomán a helyet és funkciót illetően is feltehető egyfajta kontinuitás, megújítás.³⁵ Építéstörténetileg tehát a következők valószínűsíthetők: a festett díszű kapuzat a székesegyház déli oldalán, belső térrel (előcsarnokkal, esetleg kápolnával) összefüggésben épülhetett fel, és onnan vezetett a székesegyház terébe. A falpillérek ezen, a kaput előlegező belső tér tagolásával lehettek összefüggésben, vagy valamiféle áthidalót – hevederívet, árkádot – indíthattak. Az ornamentális falképrészletek stílusa alapján a portálnak és „előterének” kifestésére egy időben, egyazon terv részeként kerülhetett sor. Hogy e tér festészeti dekorációja összefüggésben lehetett a székesegyház belső terét érintő, 1200 körüli, kora 13. századi *renovatio*val, ahhoz a kora gótikus boltozati bordák kifestésének (19. kép), valamint a székesegyház egykorú belső tagolásához („nagyarchitektúrájához”) utalható faragványoknak a vizsgálata vihet majd közelebb.

A portál faragványai, valamint a portál környezetébe utalható festett falpillérfők felületkezelése (és általánosságban leegyszerűsített formavilága is) közvetve arra utalhat, hogy azok készítésekor már számolhattak a kaput és az azt befoglaló teret illető kifestéssel, falképdíszszel. Ugyanakkor továbbra is nyitott kérdés, hogy a faragványok, valamint a festett dísz készítése, az épületrész terve, emelése, valamint a kifestés tényleges kivitelezése között valójában mennyi idő telhetett el. Lehet akkora időbeli távolság közöttük, amely esetleg már a székesegyház más-más építéstörténeti periódusába utalja őket? A tágabb értelemben vett *terminus ante quem*et a régészeti kontextus, a lelőhely adja: ugyanis a kapu kövei, valamint a festett vállkövek többsége (ha hihetünk az erre vonatkozó közlésnek, ebbe további 1200 körüli fa-

19. kép. Kora gótikus boltozati bordák réteggövei okkersárga kifestéssel, 1200 tájáról, az egri székesegyházból. A szerző felvétele, 2014

³⁴ KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7–8.; Kat. 7–10. sz.

³⁵ A 15. századi kápolnasorról és annak Árpád-kori előzményeiről részletesen, további irodalommal és régészeti dokumentumokkal: HAVASI Krisztina: Reneszánsz márványdombormű az egri várból. *Művészettörténeti Értesítő*, 55. 2006. 101–102.; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 32–46.

20. kép. Hocheppan, részlet a várkapolna főapszis-boltozatának
kifestéséről: adoráló angyal a Madonna trónusának
bal oldalán, 12–13. század fordulója.
Landi–Stampfer–Steppan 2011. i. m. (42. jegyzet) nyomán

ragványok is beleértendők!) a székesegyház késő 13. századtól újjáépülő déli hosszházfalának és támpilléreinek alapozásaiból kerültek elő. Tehát legkésőbb ekkorra és ezzel az építkezéssel biztosan felszámolták ezt a román kori együttest. Egyrészt a faragványok formavilága, stílusa a precíz kőfaragómunka ellenére – épp egyszerűsége és faragott ornamentikát nélkülöző megoldásai folytán (s közvetlen hazai párhuzam híján) – nehezen megragadható kört képvisel, így datálása is meglehetősen nyitott a 12. századon belül, leginkább a század középső harmadába lenne helyezhető, de ennél valamivel későbbi évtizedek is szóba jöhetnek. Mindazonáltal több olyan, még további vizsgálatokat igénylő jelenség fedezhető fel, amely a festés ennél valamivel későbbi készítésére utalhat. Ilyen az 1200 körüli, kora gótikus bordákon és a portálon egyaránt regisztrálható, egymáshoz nagyon hasonló okkersárga kifestés kérdése (10., 19. kép), valamint a vállköveken (16–17. kép) és a kapu

egyes elemein megfigyelhető finom meszelésréteg, amely nemcsak alapozás, hanem a kifestést megelőző periódus emléke (is) lehet(ne).

Ami a vizsgált emlékanyag datálását és művészettörténeti helyét illeti, a feltáró régész általánosságban a 12. századra helyezte a festett portált, feltételezve, hogy az „az első székesegyház” 12. századi bővítésének tanúja lehet, amely a 13. század derekáig (azaz ebben az olvasatban a román kori székesegyház tatárok általi elpusztításáig) állott fenn.³⁶ A kapu töredékeitől függetlenül kezelt – és mindig is eltérő helyszínen kiállított – festett falpillérfő(k) csoportja a néhai egri Lapidárium vezetőjében 12. századi vagy kora 12. századi datálással szerepel, azonban a vállkő festett palmettadíszét a szerzők itt későbbre, a 12–13. század fordulójára helyezték.³⁷ Az 1980-as évekre kiállításokon keresztül megismerhetővé vált román kori festett faragványok közül a művészettörténeti kutatás elsősorban a figurális falképrészletet őrző ímezőre fókuszált. Tóth Melinda a 13. századi falfestészetről írott áttekintésében a Wiener Neustadt-i dóm nyugati kapujának festett timpanonjával és a celldömölki apátsági templom hasonló maradványaival összefüggésben említette a stiláris és műfaji szempontból figyelemre méltó egri freskót, a késő 13. századhoz, a 13. század második feléhez utalva azt. Utóbb a 13. század második felében fellépő itáliai eredetű, bizáncias stílusáramlat emlékeként a vizsolyi templom korai kifestésével együtt tárgyalta.³⁸ Hasonlóképp kései datálással, az 1300 körüli magyarországi művészet kontextu-

³⁶ KOZÁK 1983. i. m. (13. jegyzet) 6–7.

³⁷ KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7–8.; Kat. 6–7, 9. sz., illetve 8–10, 13. kép.

³⁸ TÓTH Melinda: 13. századi falfestészet. In: *A magyarországi művészet története*. I. A „Kézikönyv” I. (Árpád-kort tárgyaló), kiadatlan kötete. Gépirat 1980/1987., MTA BTK MI Adattára. 1–59. (1683–1741. p): 52–53.; Uő: Falfestészet az Árpád-korban. Kutatási helyzetkép. *Ars Hungarica*, 23. 1995. 145.; „...itáliai eredetű, bizáncias vonásokat felmutató stílusirányzat Magyarországon a [13.] század második felében többféle változatban is jelentkezett, elsők között a vizsolyi német ispánság székhelyén, közel egy időben az egri várszékesegyház kaputimpanonján...”

sában szerepeltette az egri ívmezőt Wehli Tünde, a régies 13. század derekára valló képtípusra és az egyszerű, rajzos formákra hívva fel a figyelmet.³⁹ E sorok írója 2011-ben az egri székesegyház román kori emlékanyagának áttekintésekor a portál és a portál-architektúra köré csoportosítható faragványok formavilága, valamint a kapunak a székesegyház déli részével körvonalazható kontextusa nyomán 12. század közepe táji datálást fogalmazott meg. Elsősorban a töredékek (épp kifestésüknek köszönhetően felismerhető) belső összefüggését, rendeltetésük meghatározását és az építéstörténetben elfoglalt helyét vizsgálta. Ennek során az architektúra és a kifestés viszonya – a közöttük feszülő ellentmondás – datálási problémáinak, valamint a kifestés stílárius kérdéseinek körültekintő vizsgálata elmaradt. E hiányosságra, problémára joggal hívta ta a figyelmet utóbb Szakács Béla Zsolt.⁴⁰

A belső összefüggések és az építéstörténet szerény adatai mellett e festett együttes datálásának és stílárius értékelésének művészettörténeti támpontját gyakorlatilag a portálon és a vállkővön feltűnő festett ornemens vizsgálata jelentheti, ami önmagában – a keretezett mű (a stílus és az ikonográfiai program) ismerete nélkül – meglehetősen bizonytalan támpont. Jóllehet a palmettafríz ezen típusa a 12. és a 13. század festészetében meglehetősen általános motívum, ennek ellenére érdemes felidézni az e szálon megragadható párhuzamokat, melyek a lehetséges előképek, előzmények körét, tágabb környezetét is megvilágíthatják (20–28. kép). Az ornemens e típusának közelebbi rokonsága, variánsainak gyakori alkalmazása leginkább a korszak délnémet emlékanyagában érhető tetten. A falfestészetben e telt leveles és rendszerint monokróm, vagy csak néhány, ám annál intenzívebb színnel modellált, dús, nagy leveles palmettafríz (amelyet a német szakirodalom akanthuszpalmettának is nevez) – mint keretornaments – különös népszerűségnek örvendett a 12. század utolsó negyede és a 13. század legeleje között készült dél-tiroli emlékek körében (20–22. kép). Müstair kolostortemplomának Karoling-kori előzmények nyomán a 12. század utolsó negyedében, 1200 táján megújuló falképciklusa szentélybeli bordúrei mellett⁴¹ Hocheppan várkapolnájának

21. kép. Grissian/Grissiano, Sankt Jakob/San Giacomo, részlet a diadalív/szentély északi oldalának kifestéséből: Ábel áldozata és az apszis homlokívét keretező ornemens, 1200 körül. A szerző felvétele, 2013

³⁹ Tünde WEHLI: Die Probleme der Kunst in Ungarn um 1300. In: *Akten des XXV. Internationaler Kongresses für Kunstgeschichte. Eröffnungs- und Plenarvorträge. Arbeitsgruppe „Neue Forschungsergebnisse und Arbeitsvorhaben“ CIHA 1983*. Bd. 9. Red. Elisabeth LISKAR. Wien–Köln–Graz, Hermann Böhlau Nachf., 1985. 65–68, 165–170: 166.; Abb. 7.

⁴⁰ HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 36–46. (Kat. 21–28.), 243–246.; továbbá lásd SZAKÁCS Béla Zsolt opponensi véleményét, in: Havasi Krisztina „A középkori egri székesegyház az 1200-as évek elején. Király, püspökök és újjáépülő székesegyházak a korabeli Magyarországon” című doktori (PhD) értekezésének vitája. *Művészettörténeti Értesítő*, 61. 2012. 157–172: 162., valamint a válaszbán: 171.

⁴¹ Otto DEMUS: *Die romanische Wandmalerei*. München, Hirmer, (1968) 1992². 62–63, 130–131; Taf. 28. (1165–1180 közötti datálással); Matthias EXNER: Das Bildprogramm der Klosterkirche im Historischen Kontext. In: Jürg GOLL–Matthias EXNER–Susanne HIRSCH: *Müstair. Die Mittelalterliche Wandbilder in der Klosterkirche*. München, Hirmer, 2007. 83–113; Helmut STAMPFER–Thomas STEPPAN: *Die romanische Wandmalerei in Tirol. Tirol – Südtirol – Trentino*. Regensburg, Schnell und Steiner, 2008. 199–205., Kat. 6.; Farbbild: 29–30. (1200 körüli, 13. század eleji datálással).

22. kép. Untermais, Meran/Merano: festett architektúra részlete Mária halálát ábrázoló jelenetről, 13. század első évtizede. Stampfer–Steppan 2008. i. m. (41. jegyzet) nyomán

(20. kép),⁴² valamint a magyar művészettörténet-írásban Feldebrővel kapcsolatban már terítékre került Grissiano/Grissian Szent Jakab-templomának 1200 körüli kifestésében (21. kép) utalhatunk rá.⁴³ A Meran/Merano melletti Untermais szintén kora 13. századi falképein pedig az építészeti kulissza dekorációja, különösen a fehérrel modellált monokróm palmettásorok érdekesek az egri kapu keretművének festett dísz szempontjából figyelemre (22. kép).⁴⁴ A délnémet, az észak-itáliai és a bizánci, bizantinizáló stílushatások ötvöződése e régió festészetének jellemzésében szakirodalmi közhely,⁴⁵ ugyanakkor egy további fontos komponens jelenlétére hívta fel a figyelmet az utóbbi évtizedek kutatása, amely az itt vizsgált ornamentika szempontjából is említésre méltó. Arról a 12. század közepének, harmadik negyedének angliai festészetével kimutatható kapcsolódási pontról van szó, amely Canterbury székesegyháza St. Anselm- (korábban Szent Péter és Pál tiszteletére szentelt) kápolnájának falképeit (Szent Pál életéből vett jelenetek) az említett dél-tiroli stílus kör egyik legkorábbi emlékével, a marienbergi (Burgusio/Burgeis) kripta 1160–1170-es évekre helyezett falképciklusával összeköti.⁴⁶ Műfaji

⁴² DEMUS 1968/1992. i. m. (41. jegyzet) 62, 131–132.; Taf. XXIX–XXXI. (12. század végi datálással); STAMPFER–STAPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 218–221., Kat. 22.; Farbbild: 75–84. (1200–1210 közötti datálással); továbbá: Walter LANDI–Helmut STAMPFER–Thomas STEPPAN: *Hocheppan. Eine Grafenburg mit romanischen Kapellenfresken*. Regensburg, Schnell und Steiner, 2011.

⁴³ Feldebrővel összefüggésben: DERCSÉNYI Dezső: Hozzászólások Feldebrő kérdéséhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 5. 1956. 57–59. 3. kép; a kérdéshez lásd még Melinda TÓTH: Le pitture murali romaniche nella cripta della chiesa di Feldebrö. *Acta Historiae Artium*, 17. 1971. 141–169: 156. és 94. jegyzet. A grissianói San Jacopo (Grissian, St. Jakob) újabb művészettörténeti megítéléséhez: DEMUS 1968/1992. i. m. (41. jegyzet) 62–63, 133.; Taf. XXIV–XXVI, Abb. 71.; STAMPFER–STAPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 217–218., Kat. 21.; Farbbild: 71–74. A kicsiny, egyhajós, félköríves apszissal bővített templom szentélyében és diadalívének homlokfalán két román kori kifestés különböztethető meg. A korábbi az apszis felszentelési felirata képviseli és egyúttal datálja 1142-re, a későbbit elsősorban a müstairi, hocheppani és untermais falképciklusokhoz fűződő stíluskapcsolatai alapján 1200–1210 tájára helyezi a kutatás.

⁴⁴ STAMPFER–STAPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 214–215., Kat. 19.; Farbbild: 60–66: 65.

⁴⁵ Erről újabbak között: Thomas STEPPAN: Die Entwicklung der Romanischen Wandmalerei in Tirol. In: STAMPFER–STAPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 29–48.; Thomas STEPPAN: Zu den byzantinischen Einflüssen auf die romanische Wandmalerei in Tirol anhand der Fresken von Hocheppan und St. Johann in Müstair. In: *Romanische Wandmalerei in Alpenraum*. Kolloq. Schloss Goldrain 2001. Hrsg. Helmut STAMPFER. Bozen, 2004. (Veröffentlichungen des Südtiroler Kulturinstitutes. Band 4.) 108–128.; Thomas STEPPAN: Romanische Wandmalerei. In: *Kunst in Tirol. I. Von den Anfängen bis zur Renaissance*. Hrsg. Paul NAREDI–RAINER–Lukas MADERSBACHER. Innsbruck–Wien–Bozen, Tyrolia, 2007. 109–147.

⁴⁶ Marienbergről összefoglalóan és angliai miniatúra-, illetve falfestészeti vonatkozásaihoz: DEMUS 1968/1992. i. m. (41. jegyzet) 62, 129–130. (Marienberg datálása: 1160–1170-es évek); STAMPFER–STAPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 195–197., Kat. 2.; Farbbild: 1, 13–22. (1167–1177 között).

23. kép. Pécs, székesegyház. Román kori falképmaradvány a déli mellékszentély homlokfalán; akvarellmásolat, Koppay József, 1882; Pécs, Püspöki és Káptalani Levéltár, Koppay-másolatok, VI. sz. Pannonia regia 1994. i. m. (48. jegyzet) nyomán

és motivikus szempontból is megemlítendő az egri kapu környezetének festett vállkövei kapcsán a St. Anselm-kápolna építészeti tagolását – különösen faltagolóinak sematikus alakítású fejezeit – a falképekkel összefüggésben borító nagy leveles, növényi ornamentika. A canterburyi falképek háttérében a kutatás többek között annak a Hugo mesternek, illetve körének a működését, illetve „italo-bizantin” stílusának hatását véli felfedezni, akinek 1135 táján a Bury St. Edmund-i biblia miniatúrái is köszönhetők. Ez utóbbi megrendelője, Anselm apát (1121–1148), maga is észak-itáliai, piemonti származású volt.⁴⁷

Többek között ez a fent említett, a 12. század utolsó harmada és a 13. század eleje között virágzó dél-tiroli stílus kör, stíluskörnyezet az, amelynek szerepe a pécsi székesegyház szentélyrészét a 12. század utolsó harmadában, 1200 táján (a belsőépítészeti dekoráció elkészülte után s különösen a Szent Kereszt-oltáron és környezetében mutatkozó jelek szerint annak bevonásával) érintő kifestés és falképfestészeti dekoráció egyik lehetséges stílusforrásaként és páru-

⁴⁷ Canterbury St. Anselm-kápolnája falképeinek művészettörténeti kontextusához és a 12. század középső harmada angol miniatúrafestészetének stílusviszonyaihoz: Margaret RICKERT: *Painting in Britain in the Middle Ages*. Melbourne–London–Baltimore, Penguin Books, 1954. (Romanesque Art of the Twelfth Century.) 88–89; Pl. 76. (12. század közepe) a stílus bizánci, bizantinizáló forrásai mellett előképként a Bury Bibliát (1121–1148) említi; DEMUS 1968/1992. i. m. (41. jegyzet) 82–85, 173. (a falképek datálása: 12. század harmadik negyede); Ursula NILGEN: Thomas Becket as a Patron of the Arts. The Wall Painting of St Anselm's Chapel at Canterbury Cathedral. *Art History*, 3. 1980. 357–374.; Françoise AVRIL: Malerei. In: Xavier BARRAL I ALTET–François AVRIL–Danielle GABORIT-CHOPIN: *Romanische Kunst. II. Nord- und Westeuropa 1060–1220*. München–Paris, C. H. Beck, 1984. (Universum der Kunst.) 159–259: 216–218.; Abb. 182. és 367.

24. kép. Trónoló Ecclesia, evangelistarium Passauból, 1170–1180-as évek: München, Bayerische Staatsbibliothek, Clm.16002, fol. 39v. Ávril 1983. i. m. (51. jegyzet) nyomán

zamaként már Tóth Melinda kutatásaiban felmerült.⁴⁸ A pécsi székesegyház déli melléksírisának homlokfalán megörökített – szintén angyalalak által kísért – részlet (23. kép) az Árpád-kori emlékmagyból talán az egyetlen, amelyen az Egerben is alkalmazott telt leveles keretornamens – részben nagyon hasonló színvilággal, sötétkék alapon vörös kerettel – jól megragadható. Azonban a csupán 19. század végi akvarellmásolatban fennmaradt pécsi és a meglehetősen hiányosan megismerhető egri emlék párhuzama a források jellegéből fakadóan csak a motívum- és a növényi dísz típusának egyezésére terjed ki, érdemi, stílári összevetésükre mód már aligha adódik. A növényi ábrázolás, az ornamentális keret nyomán történő datálás – a keretnek a keretezett mütől (akár ennek hiányából fakad, akár sem) független kezeléséből adódó – ingoványaira, egyúttal az itt vizsgált egri emlékekkel kapcsolatols módszertani buktatóra is mindenképp figyelmeztet a pécsi déli apszis homlokívét keretező, telt leveles palmettasor párhuzamainak szakirodalmi pályafutása. Míg a keretdísz e típusának Feldebrón megragadható, kisebb léptékű, vöröses alapon fehérrel megfestett variánsa Tóth Melindánál a debrői altemplom 12. század közepi, a század harmadik negyedére helyezett kifestése nyomán a pécsi egyik közvetlen rokonaként tűnt fel, addig Kampis Antalnál ugyanez a díszítménytípus a délnémet miniatúrafestészet köréből merített források és a feldebrői ciklus korai datálása mellett volt érv.⁴⁹ Péccsel szemben az egri festett töredé-

⁴⁸ TÓTH M. 1974. i. m. (23. jegyzet) 38–42., valamint e telt leveles pécsi ornamentalsről még uo. 177. jegyzet; Uő: Falképtöredék angyal alakjával (akvarellmásolat). In: *Pannonia regia. Művészet a Dunántúlon 1000–1541*. Szerk. MIKÓ Árpád–TAKÁCS Imre. Budapest, Magyar Nemzeti Galéria, 1994. 219–222., Kat. III-4., valamint uo. Kat. III-3. (falképtöredék szirén ábrázolásával), Kat. III-5. (falképtöredék vadkanfigurával és geometrikus keretdíszekkel); TÓTH M. 1995. i. m. (38. jegyzet) 142.: a falképek stílusában általánosságban az észak-itáliai (Veneto-vidéki) stíluslemek dominánsak. A Szent Kereszt-oltár aranyozással is ékes kifestéséről lásd (további irodalommal): Uő: A pécsi székesegyház kőszobrászati díszítése a románkorbán. In: *Pannonia regia* 1994. i. m. 123–130: 124–127., valamint Uő: Oltárbaldachin építményének töredékei. In: *Pannonia regia* 1994. i. m. 131–133., Kat. I-63.

⁴⁹ KAMPIS Antal: A feldebrői altemplom. *Művészettörténeti Értesítő*, 4. 1955. 178–194: 187–194. és 11. kép; TÓTH M. 1971. i. m. (43. jegyzet) 160–162.; Fig. 13; TÓTH M. 1974. i. m. (23. jegyzet) 120., 177. jegyzet; 25. kép. A falképek legújabb restaurátori vizsgálatának eredményei ismét a korábbi, 11. század végi datálás mellett sorakoztattak fel érveket: BOROMISZA Péter–NEMESSÁNYI Klára: A feldebrői altemplom falképeinek és restaurálásának ismertetése. *Magyar Műemlékvédelem*, 11. 2002. 535–552.; NEMESSÁNYI Klára: A feldebrői falképeken szereplő ornamentális és figurális részeket. Uo. 553–562. Ennek tükrében művészettörténeti vonatkozásban a legújabb összegzés: MAROSI Ernő: *A romanika Magyarországon*. Budapest, Corvina, 2013. 58–61. Ezen akantuszpalmettás keretornamens nagyon esetlen és provinciális változata feltűnik még Vízolyban a diadalív keretként (RADOCSAY 1954. i. m. [11. jegyzet] XXXIX. tábla: 13. század közepe?), ahol az apszis korai kifestésének geometrikus keretdíszé szintén délnémet emlékeket idéz (TÓTH M. 1974. i. m. [23. jegyzet] 65. kép: 13. század közepe); TOMBOR Ilona: A középkori magyarországi falfestés ornamentikája. *Művészettörténeti Értesítő*, 9. 1960. 83–88.

kek szempontjából, már amennyire a fennmaradt részletek nyomán stílusban bármi megítélhető, inkább egykorú párhuzamként – az is csak az ornamentika terén –, semmint forrásként említhető az észak-itáliai, dél-tiroli emlékegyanyag. Azonban az idézett tiroli emlékek az e területtel egyházszerzetében is szorosan összefüggő dél-németországi forrásait az egri emlékekkel összevetve a korstíusból fakadó közös vonásokon túl talán hasonló/közös eredőjű impulzusok befogadására is némi fényt vetülhet.⁵⁰ Az 1200 körüli dél-tiroli falképcsoport stílusforrásának a délnémet területek miniatúrafestészetében felfedezhető közvetlen előzményeire (dekoratív formák, vonalrajz és színhasználat, bizantinizáló stílusvonások, ornamentika), így például a passauai St. Nicola ágostonos prépostságából származó evangelistarium (1170–1180-as évek) templomszentelési ünnepségre íródott perikópát kísérő monumentalizáló, Maiestas-szerű Ecclesia-ábrázolásának (24. kép)⁵¹ közvetítő szerepére a közelmúlt művészettörténeti kutatása világított rá.⁵² A passauai evangelistarium kutatás által inkább inkább Salzburghoz (St. Erentrud perikópáskönyv) kötött stílusának – különösen dekoratív vonalkezelésének – és ornamentikájának rokonsága a sváb anyagban is kimutatható. Többek között Ottobeuren 12. század első negyedében a hirsauai szellemben megreformált, egyúttal újjáépített bencés monostorának (templom felszentelése: 1121) evangeliáriumban (25. kép), mely a monostor számára I. Barbarossa Frigyes-től (1152–1190) a birodalmi címet is meg-

25. kép. Maiestas Domini az Ottobeureni Evangeliáriumban, 1165 körül: München Bayerische Staatsbibliothek, Clm. 21255, fol. 20v. Pracht auf Pergament 2012. i. m. (51. jegyzet) nyomán

- ⁵⁰ Helmut STAMPFER: Geschichtliche Einführung. In: STAMPFER–STÉPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 11–17.; KLEMM 1988. i. m. (26. jegyzet) 156–158., továbbá a 45. jegyzetben idézett művek.
- ⁵¹ A passauai evangelistariumról, Ecclesiát ábrázoló miniatúrájáról és stílus kontextusáról: Elisabeth KLEMM: *Die romanischen Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek. 1. Die Bistümer Regensburg, Passau und Salzburg* (Textband, Tafelband). Wiesbaden, Reichert, 1980. (Katalog der illuminierten Handschriften der Bayerischen Staatsbibliothek in München. Band 3.1.1–3.1.2. Die romanischen Handschriften Teil 1.) 125–126, 129–131., Kat. 206; Taf. 474–482.; Uő: Das Zeitalter der Romanik. In: *Pracht auf Pergament. Schätze der Buchmalerei von 780 bis 1180*. Hrsg. Claudia FABIAN–Christiane LANGE. München, Hirmer–BSB, 2012. (Bayerische Staatsbibliothek Ausstellungskataloge Nr. 86.) 252–263.; In: Uo. 270–271., Kat. 60. (Béatrice HERNAD); François AVRIL: Malerei. Die Entwicklung des romanischen Stils im Heiligen Römischen Reich. In: Xavier BARRAL I ALTET–François AVRIL–Danielle GABORIT-CHOPIN: *Romanische Kunst. I. Mittel- und Südeuropa 1060–1220*. München–Paris, C. H. Beck, 1983. (Universum der Kunst.) 183–224: 189–190. („Wand- und Buchmalerei in Österreich und Bayern“ fejezet).
- ⁵² Thomas STÉPPAN: Zu den byzantinischen Einflüssen auf die romanische Wandmalerei in Tirol anhand der Fresken von Hocheppan und St. Johann in Müstair. In: *Romanische Wandmalerei in Alpenraum*. Kolloq. Schloss Goldrain 2001. Hrsg. Helmut STAMPFER. Bozen, 2004. (Veröffentlichungen des Südtiroler Kulturinstitutes. Band 4.) 108–128.; Thomas STÉPPAN: Die Entwicklung der Romanischen Wandmalerei in Tirol. In: STAMPFER–STÉPPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) 29–48.

26. kép. Regensburg, a St. Emmeram nyugati szentélye
(Dionysiuschor) északi diadalívpillérének fejezete, 12. század utolsó harmada: 1166 után.
A szerző felvétele, 2015

szerző, freisingi kötődésű Isigrim apát (1145–1180) alatt felvirágzó scriptorium 1160-as évek közepére helyezett produktuma.⁵³

Ugyanakkor a fent idézett példák mellett, úgy tűnik, a 12. század derekán, második harmadában különösen regensburgi kötődésű környezetben ragadható meg ez a dekoratív, telt leveles keretornamens (26–28. kép). Regensburgból ráadásul az egri díszítmény – egyszínű alapon fehérrel modellált palmettafüzérének – műfajilag is azonos falfestészeti rokona is említhető a St. Emmeram apátság templom nyugati szentélyének északi diadalívpilléről (26. kép). A keresztházzal bevezetett, megemelt szintű, négyzetes alaprajzú, síkmennyezetes nyugati szentély (*Dionysiuschor*) diadalívpilléreinek kettős homorlattal tagolt, klasszicizáló sémát idéző fejezetei ugyanazon formavilágot képviselik, mint amelyet a Reginwald apát (1048–1060) idejében építtetett északi kettős kapu, valamint a nyugati szentély alatt fekvő, IX. Leó pápa által 1052-ben Wolfgang tiszteletére felszentelt kripta vállkövei. A nyugati szentély déli diadalívpillérén megjelenő festett ornamentika – sötétvörös alapon fehérrel jelzett, karéjos

⁵³ KLEMM 1988. i. m. (26. jegyzet) 17–18., valamint 156–158., Kat. 232. Megemlítenéd, hogy a reformot végrehajtó Rupert apát (1102–1145) alatt többek között a dél-tiroli Marienbergbe (Burgeis) is innen telepítettek szerzeteseket, s az említett monostor a 12. század végéig Ottobeurenból hívtott apátokat. Továbbá: *München* 2012. i. m. (51. jegyzet) 270–271., Kat. 60; KLEMM 2012. i. m. (51. jegyzet) 252–263.

levélsor – közvetlen megfelelői és nyilvánvaló előzményei a város falai előtt 1109-ben alapított Prüfening monostortemplomának (St. Georg) szentélyében álló pillérfők festett díszében fedezhetők fel. A prüfeningi falképegyüttest a 12. század második negyedére helyezi a kutatás,⁵⁴ míg az idézett St. Emmerambeli román kori kifestés maradványait (*Wolfgangskripta*, nyugati szentély, *Magdalenenkapelle*, az északi előcsarnok kettős kapujának polikromiájával együtt) a monostortemplomot 1166-ban pusztító tűzvész utáni renovációhoz szokás kapcsolni.⁵⁵ Arra, hogy e díszítménytípusnak a St. Emmeram regensburgi monostorának falain belül az 1160–1170-es éveket – és a prüfeningi szentély kifestését – megelőzően is hagyománya lehetett, a IV. Henrik (1056–1106) és/vagy V. Henrik császár (1106–1125) számára az 1100-as évek elején valószínűleg a monostor műhelyében készített/készíttetett, Krakkóban őrzött evangeliárium keretornamensei

27. kép. Szent Emmeram ábrázolása IV. Henrik vagy V. Henrik császár evangeliáriumból, Regensburg, 1100-as évek eleje; Krakkó, Székeskáptalani Könyvtár, Ms. 208. fol. 3r. Regensburger Buchmalerei 1987. i. m. (56. jegyzet) nyomán

⁵⁴ A hirsai reform szellemét képviselő prüfeningi monostort, a császárok által kitüntetett figyelemmel illetett város falai előtt, 1109-ben alapította Ottó bambergi püspök (†1139). A keleti rész kifestése az ikonográfiai program tanúsága szerint az investitúraharc legkiélezettebb éveit lezáró wormszi konkordátum (1122) utáni évtizedben, még az alapító püspök életében elkészülhetett. Hans KARLINGER: *Die hochromanische Wandmalerei in Regensburg*. München–Berlin–Leipzig, Verlag für praktische Kunstwissenschaft, 1920. 13–16., 51–53.; Heidrun STEIN-KECKS: *Regensburger Wandmalerei der Romanik*. In: *Romanik in Regensburg. Kunst, Geschichte, Denkmalpflege*. Regensburger Herbstsymposium zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege. Hrsg. Helmut-Eberhaard PAULUS–Hermann REIDEL–Paul W. WINKLER. Regensburg, Schnell und Steiner, 1996. 92–96.; Anke BÖRGMAYER–Achim HUBEL–Andreas TILLMANN–Angelica WELLNHOFER: *Stadt Regensburg. Ensembles–Baudenkmäler–Archäologische Denkmäler*. Regensburg, Mittelbayerische Druck- und Verlagsgesellschaft, 1997. (Denkmäler in Bayern, Band III. 37.) 466–469.; Hildrun STEIN-KECKS: *Wandmalerei im Zeitalter des Investiturstreits – Programmbilder und Bildprogramme im Streit um die Macht in Kirche und Welt*. In: *Canossa 1077. Erschütterung der Welt. Geschichte, Kunst und Kultur am Anfang der Romanik*. I. Essays. Hrsg. Christoph STIEGMANN–Matthias WEMHOFF. München, Hirmer, 2006. 395–406 (Prüfeninghez): 395–399.; Abb. 1, 3, 5.; Hildrun STEIN-KECKS: *Der Klosterkirche Prüfening und ihre Wand- und Deckenmalereien*. In: *Mönche, Künstler und Fürsten. 900 Jahre Gründung Kloster Prüfening*. Red. Maria BAUMANN. Regensburg, Schnell und Steiner, 2009. (Kunstsammlungen des Bistums Regensburg. Diözesanmuseum Regensburg. Kataloge und Schrifte 38.) 53–60. különösen: Abb. 1, 5, 7.

⁵⁵ A falképekhez: KARLINGER 1920. i. m. (54. jegyzet) 20–23. („Wandmalereireste im Dionysiuschor”), az 1170-es években, a tűzvész után készült a templom főhajójának leírásokból ismert famennyezetével együtt, a stílárius kontextushoz továbbá: 39–58. („Stil und Chronologie”), különösen: 51, 53.; Heidrun STEIN-KECKS: *Romanische Wandmalerei in Bistum Regensburg*. In: *1250 Jahre Kunst und Kultur im Bistum Regensburg*. Berichte und Forschungen. Hrsg. Peter MORSBACH. München–Zürich, Schnell und Steiner, 1989. (Kunstsammlungen des Bistums Regensburg. Diözesanmuseum Regensburg. Kataloge und Schriften 7.) 245–259: 245–248. Építéstörténeti, történeti áttekintés: Georg DEHIO: *Handbuch der deutschen Kunstdenkmäler. Bayern. V. Regensburg und Oberpfalz*. Bearbeitet von Jolanda DREXLER–Achim HUBEL et al. München–Regensburg, Deutscher Kunstverlag, 1991. 484, 490–492.; *Stadt Regensburg* 1997. i. m. (54. jegyzet) 198–208.

28. kép. Jákob álma, miniatúra az ún. Gumbertus-bibliából, 1180-as évek: Erlangen, Univestitätsbibliothek, Cod. 1. fol 139v. Pirker 1996. i. m. (57. jegyzet) nyomán

világíthatnak rá (27. kép).⁵⁶ Továbbélését és a 12. századon átívelő töretlen népszerűségét többek között a Gumbertus-biblia némely lapjának szegélydíszje jelzi (28. kép).⁵⁷ Ugy tűnhet tehát, hogy a délnémet területek festészetének ezen alkotásain a 12. század folyamán népszerűvé váló dús, telt leveles – rendszerint egyszínű háttér előtt fehérben vagy monokróm modellálással megjelenő –, meglehetősen dekoratív, ám egynemű „akantuszpalmettás” keretornamens (amely rendszerint változatos geometrikus mustrákkal, így színes és plasztikus meanderekkel vagy különféle képp „hajtogatott” szalagformációkkal és helyenként ezek közé szőtt büsztökkel, állatfigurákkal is társul) végső soron a regensburgi festészet (elsősorban miniatúrafesté-

⁵⁶ Krakkó, Székeskáptalani Könyvtár, Ms. 208: Georg SWARZENSKI: *Die Regensburger Buchmalerei des X. und XI. Jahrhunderts. Studien zur Geschichte der deutschen Malerei des frühen Mittelalters*. Leipzig, Karl W. Hiersemann, 1901. „Ein Evangeliar Heinrics IV. im Dome zu Krakkau” fejezet, 178–189., No. 92–93, 96–98, 100–101; Taf. XXXIII–XXXV; Florentine MÜTHERICH: *Die ottonische Zeit. Die Regensburger Buchmalerei des 10. und 11. Jahrhunderts*. In: *Regensburger Buchmalerei. Von frühkarolingischer Zeit bis zum Ausgang des Mittelalters*. Ausstellung der Bayerischen Staatsbibliothek München und der Museen der Stadt Regensburg. Red. Uő–Karl DACHS. München, Prestel, 1987. (Bayerischen Staatsbibliothek, Ausstellungskataloge 39.) 23–29., valamint uo. Kat. Nr. 26, 38. (Ulrich KUDER), az ábrázolt császár személyétől függően 1099–1106, illetve 1106–1111 közötti datálással; Elisabeth KLEMM: *Das St. Emmeramer Evangeliar in Krakkau für Heinrich IV. und Heinrich V. Das Selbstverständnis eines alten Reformklosters zur Zeit des Investiturstreits. Münchener Jahrbuch der bildenden Kunst*, 59. 2008. 25–63.: 1111 utáni keletkezést feltételez, miután V. Henrik koronázására sor került, valamint apját el tudta temettetni Speyerben. Ekképp a kódex, amely a St. Emmeram-apátság ajándéka lehetett, a Száli uralkodóháznak állítana emléket.

⁵⁷ Veronika PIRKER: *Die Gumbertusbibel, Cod. 1. der Universitätsbibliothek Erlangen. Ein Hauptwerk der Regensburger Buchmalerei der Romanik*. In: *Romanik in Regensburg* 1996. i. m. (54. jegyzet) 76–91. (1195 előtt készülhetett), különösen 91.; Abb. 14. (fol. 139. v.); Elisabeth KLEMM: *Schwerpunkte der Regensburger Buchmalerei im späten 12. und ersten Drittel des 13. Jahrhunderts. Anmerkungen zum Forschungsstand. Zeitschrift des Deutschen Vereins für Kunstwissenschaft*, 63. 2009. 9–45: 10–13.: 1180. körül, Gotebold (1164–1195) alatt készült az ansbachi St. Gumbertus-apátságban. A készítés helyét, stílárís forrásait tekintve Salzburg és Regensburg között oszlanak meg a vélemények, a mérleg nyelve Veronika Pirker témára vonatkozó tanulmányai óta egyre inkább az utóbbi felé hajlik. Újabban: Anna PAWLİK: *Bilderpracht und ewiges Gedächtnis*. In: *Die Gumbertusbibel. Goldene Bilderpracht der Romanik*. Hrsg. Uő–Michele C. FERRARI. Ausstellungskatalog. Nürnberg, Germanisches Nationalmuseum, 2014. 11–23: 18–23. („Regensburg oder Salzburg?” fejezet).

29a–b. kép. Festett rétegekő próféta alakjával Nagytálya középkori templomából (homlok- és oldalnézet), 1400-as évek eleje; Eger, Dobó István Vármúzeum, Kórártár. Mudrák Attila felvételei, 2014

szet) eszköztárának Ottó-korban gyökerező és a 12. század elején is eleven hagyományaira vezethető vissza.

Az egeri maradványok és a rájuk vonatkozó ismeretek töredékessége miatt mindez teljes képpé, összképpé már nemigen állhat össze. A rokon emlékek és jelenségek felidézése nem helyettesítheti a végleg elpusztult és elpusztított dolgokat, csupán jelezheti – azt is csak meglehetősen vázlatosan – az egykori kapcsolatok, helyzet, kor, kontextus főbb körvonalait. Ha az újabb vizsgálatok nyomán Egerben a kora gótikus bordákon észlelhető kifestés és a kapu festett díszé közötti összefüggés szorosabbra vonható, nemcsak a székesegyház déli mellékterét és oldalkapuját érintő kifestés datálása terén léphetünk előbbre, hanem újabb, lényeges vonással bővíthetnek a székesegyház 1200 körüli, kora 13. századi építkezéseiről alkotható ismeretek. Mindattól, amit ehhez az ornamentális kifestésen túl a román kori portál megfestett angyalokkal ékes ívmezeje az együttes stílusáról, kvalitásáról, történetéről, a művészettörténeti összefüggésekről és az egeri püspöki székhely művészetének Árpád-kori jelentőségéről töredékességében is elmondhatott volna, a timpanont érintő szakszerűtlen beavatkozás, a történelem nyomait hordozó eredeti felületek önkényes, csak a pillanatnyi látványt és érdeket szem előtt tartó durva átírása fosztotta meg végleg az utókort.

FÜGGELÉK

**Eger, középkori székesegyház.
Festett román kori pillérfők, illetve falképmaradványokat őrző
kváderkövek katalógusa**

A faragványtöredék meghatározása és leírása. A katalógus 2002–2014 tavasza között rögzített adatokat tükröz.

A Kormeghatározás.

B Kőanyag.

C Jellemző méretek (m.: magasság; sz.: szélesség; mé.: mélység; v.: vastagság; lv.: lapvastagság; á.: átmérő; r.: sugár; cm: centiméter; ~ közelítőleges méret).

D Amennyiben ismert: lelőhely, lelőköörülmények, a feltárás időpontja s a feltáró neve (az ásatási napló és/vagy egyéb vonatkozó forrás feltüntetésével).

E Archív fényképfelvételek.

F Rajzok, felmérések.

G Jelenlegi őrzési hely Egerben, a Dobó István Vármúzeumon (DIV) belül (kóraktár: a székesegyház maradványaitól északra található, félnyeregvetős raktárpülete; lapidárium: a Kozák Károly és Sedlmayr János által 1982–1984 között rendezett kőtár a vár földszinti kaszárnyafolyosóiban).

H Leltári szám és/vagy a faragványon feltüntetett szám.

I Irodalom.

1. Falpillérfő ornamentális kifestéssel (16a–b. kép)

Hasáb alakú falpillér egyszerű kialakítású, szépen tagozott, ám helyenként töredékes fejezete. A pillérfő oldalát a 8 cm magas, függőleges oldalú fejlemez alatt negyedköríves homorlat tagolja, melyet a fejezettel egybefaragott törzs felső részétől lemeztaggal bevezetett nyakgyűrű választ el. A faragvány háta részben törött, részben nyers felület, középtájt síkra dolgozott szakasszal. Teteje vésővel egyenletesre nagyolt és kiégésített, vízszintes felület. A fejezet látható, tagozott oldalai finomabb megmunkálásúak, hegyesvésővel eldolgolt, az élek mentén vékony szegélyfaragással kísért felületek. A fejezeten két festésréteg különíthető el. Egyelőre kérdéses, hogy ezek közvetlenül összefüggenek egymással (alapozás-kifestés), avagy eltérő periódusok emlékei. A legalsó réteg egy igen vékony,

fehéres színű meszelés, olyannyira vékony, hogy rajta a pillérfő láttatásra szánt nézeteinek dekoratív faragói felületkezelése is átsejlik, illetve az ecsetnyomok is megfigyelhetők rajta. Efölött vastagabb (1,5–2 cm) vakolatréteg látható, amelyet redukált színhasználatú – csupán fehér, bíborvörös, sötétkék színekből építkező –, ornamentális kifestés (*al secco*) borít. E réteg elfedte a fejezet nyakának precízen kőbe faragott tagozatait, de a kifestésben a tagozatok vízszintes kiosztásának megfelelően – némi csúszással – ismét jelezték azokat. Az ornamentális falképrészlet a fejezet homlokoldalának bal felén, illetve bal oldalán maradt meg. Felülete kissé repedezett, a restaurálás során hordozójával együtt kiszélezték. A mustrát egymással ívelt száruk mentén összekapcsolódó, kövér, háromujjú félpalmatták alkotják. Ujjaik hegyes alakításúak, az alsók visszahajlanak. A pillérfő bal oldalán balra hajó félpalmatták sora látható. A homlokoldalon viszont a kompozíció szimmetrikus lehetett, egy középpütt kibomló, szélesebb csokorral. A belső modelálást nélkülöző, törtefehér színű palmatták mély, sötétkék háttér előtt bomlanak ki. Ezt a fehér palmettafüzért a falpillér mélyvörös színnel illetett törzsétől egy 1,5 cm széles, sötétkék, a törzs felől egy vékony fehér vonallal (0,5 cm) határolt sáv – megfestett nyakgyűrű – választja el. E festett ornamentális réteg helyenként halványszürkés maradványok figyelhetők meg, melyek valószínűleg a falpillérfő eredeti rendeltetésének megszünte utáni sorsával, másodlagos felhasználásával összefüggő utólagos habarcsfoszlányok lehetnek. A pillérfőn feltűnő ornamens a gótikus palota emeletén kiállított, festett kapu szárkő- és ívbéltétkövein futó dús, leveles dísszel rokon, azzal lényegében azonos, ami a két alkotás szoros összefüggését feltételezi. A fragmentumokat ezenkívül a kőfaragómunka és a felületkezelés módjának azonosság is összeköti (vö. 2–3. sz.).

A Faragvány: 12. század közepe tája/második fele; ornamentális festés: 12. század utolsó harmada–13. század eleje.

- B Vulkáni tufa.
 C m.: 36 cm; sz.: 42,5 cm; mé.: 42–45 cm; felfekvési felület (csatlakozó pillértörzs): sz.: 29 cm; mé.: ~27 cm.
 D Eger, vár területe, a középkori székesegyházból (?).
 E Forster Központ, Fotótár ltsz. 117402. neg.
 F KOZÁK Károly–SEDLMAYR János: *Dobó István Vármúzeum Kőtára*. (kiállítási dokumentáció) 1982. (a továbbiakban: *Dobó István Vármúzeum Kőtára*, 1982.) DIV Régészeti Adattár, ltsz. 440., 5. lap (1983/1. sz., Sedlmayr János felmérése, 1977, 1983), illetve lásd 16b. kép.
 G DIV Lapidárium.
 H Hátoldalán felfestett szám: 8.
 I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7., Kat. 6. sz., valamint 8–9. kép; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 45–46., Kat. Nr. 22., 160–161. kép.

2. Falpillérfő meszelés és okkersárga kifestés nyomaival (17. kép)

Az 1. sz. pillérfővel azonos tagolású és felfekvési felületét tekintve megegyező méretű, töredezett falpillérfő. A megegyező forma és főbb méretek ellenére a tagozatok kiosztása, részmeretei némileg eltérnek a fenti darabétól. A pálca formájú nyakgyűrű jobb sarka le-törött, bal alsó sarka kiegészítés. A faragvány felületein nagyon vékony, fehér meszelésréteg nyomai láthatók, valamint a fejlemezzen efelett okkersárgás festés nyomai is mutatkoznak. A darab az 1. sz. falpillérfővel azonos vagy megegyező tagolású térhez, épületrészhez tartozhatott.

- A 12. század közepe tája/második fele; festés okker rétege: 1200 körül–13. század eleje (?).
 B Vulkáni tufa.
 D m.: 34 cm; sz.: 42 cm; mé.: 46 cm; felfekvési felület (csatlakozó pillértörzs): sz.: 30,2 cm; mé.: 38 cm; fejlemez m.: 8,5 cm.
 F *Dobó István Vármúzeum Kőtára*, 1982. DIV Régészeti Adattár, ltsz. 440., 6. lap (1983/2. sz., Sedlmayr János felmérése, 1977, 1982).
 E Eger, vár. Középkori székesegyház, „késő román kori várszékesegyház déli falának, támpilléreinek alapozása”, Kozák Károly ásatásaiból, 1977 körül/előtt: KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7. nyomán.
 G DIV Lapidárium.
 I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7–8., Kat. 7. sz., 10–11. kép; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 45–46., Kat. 23., 160., 162. kép.

3. Falpillérfő faragott dísszel és okkersárga kifestés nyomaival (18. kép)

A fenti két (1–2. sz.) falpillérfővel azonos, egyszerű formavilágú, ám nagyobb felfekvési és méretű, faragott dísszel (is) gazdagított darab. A faragvány háta részben nyers felület, a közel 15 cm mély, a pillérfővel azonos szélességű falazótömbjének oldalai vésővel egyenletesen eldolgozott sík felületek. A pillérfő két oldalának tagolása aszimmetrikus. A jobb oldalt tagoló homorlat kisebb sugarú, míg a bal oldali meredekebb. Ez részben a pillérfő által indított ívek eltérő méretére, illetve egymástól eltérő tagolású felületek összekapcsolására (is) utalhat. A pillérfő oldalait hurrás alakítású, lekerekített végű, sematikus levélujjak sűrű sora borítja. A pillérfő felületén vékony – a faragott felületek vájataiban megülő –, aprókavicsos meszelésréteg borítja, s efelett főként a fejlemezzen okkersárga (és esetleg vöröses?) színű festés csekély nyomai figyelhetők meg. Ez esetben úgy tűnik, hogy a meszelésréteg az okker kifestés alapozásaként készülhetett. A fejezet felfekvési felületének jobb alsó része, valamint a fejlemez bal oldala és a díszítmény teteje cementes kiegészítés.

- A Faragvány: 12. század közepe tája/második fele; festés okker rétege: 1200 körül–13. század eleje (?).
 B Vulkáni tufa.
 C m.: 37 cm; mé.: 58 cm; sz.: 59,5 cm; felfekvési felülete (csatlakozó falpillértörzs): sz.: 35,5 cm; mé.: 39 cm; fejlemez m.: 9 cm.
 D Eger, vár, középkori székesegyház, „késő román kori várszékesegyház déli falának, támpilléreinek alapozásából”, Kozák Károly ásatásaiból, 1977 körül/előtt: KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 7–8. nyomán.
 F *Dobó István Vármúzeum Kőtára*, 1982. DIV Régészeti Adattár, ltsz. 440., 7. lap, 1983/3. (Sedlmayr János felmérése, 1977, 1982).
 E Forster Központ, Fotótár ltsz. 117399. neg.
 G DIV Lapidárium.
 H Hátoldalán felfestett szám: 7.
 I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 8., Kat. 9. sz., 13–14. kép. (a rajz hibás és pontatlan); HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) 45–46., Kat. 24., 160., 163. kép.

4. Festett díszítésű kváder (7. kép)

Két, egymásra merőleges oldalán festéssel díszített kváder töredéke. A kváderkő jobb oldalának és bal felső sarkának sérüléseitől eltekintve ép. Balról jobbra

kissé kiszélesedő, trapézformát mutat (bal oldali m.: 16 cm, jobb oldali m.: 18,8 cm). A kifestés egyrétegű, a homlokoldalon nyersfehér alapon vékony, közel koncentrikus félkörívek láthatók, egymás felett összesen hat darab, ezeket alul vöröses színű, vízszintes sáv határolta. Ez leginkább talán valamiféle talajt, hátteret jelző vagy kitöltő mustra, esetleg festett vakívsor részlete lehetett. Vö. pl. STAMPFER–STEPAN 2008. i. m. (41. jegyzet) Taf. 74, 82. A bal oldalon, szintén fehér alapon, függőleges kék-vörös sáv mentén sötétkékkel (feketével) határolt és vörössel kitöltött, geometrikus motívum nyomai láthatók. A falképrészlet felületén restaurátori beavatkozás nyomai (szélek és a felület kezelése) észlelhetők.

- A 12. század vége–13. század (?).
- B Vöröses színű andezittufa.
- C sz.: 22,2 cm; m.: 16–19 cm; mé.: 12,5 cm.
- D A középkori székesegyház területe, valószínűleg a MOB közreműködésével 1927–1938 között folyt ásatásokból.
- E Forster Központ, Fotótár ltsz. 117396. neg.
- G DIV Lapidárium.
- I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 13., Kat. 36. sz., 26. kép; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) Kat. 25., 159. kép.

5. Festett díszítésű kváder (5. kép)

Homlokoldalán falképmaradványt őrző, tetején és jobb sarka mentén törött kváderkő. Alján habarcsmaradvány látható. A széleket érintő restaurátori beavatkozás miatt nem egyértelmű, hogy ezt megelőzte-e az a vékony fehér meszelésréteg, amelynek nyomai a homlokoldal jobb felén mutatkoznak. A kifestés törtfehér színű alapon vastag sötétkék/fekete kontúrokkal határolt és kitöltött formát mutat, alul nagyobb, vörös színnel kitöltött részlet látható. A fennmaradt részlet talán drapériaábrázoláshoz köthető.

- A 12. század vége (?)-14. század (?).
- B Sárgás-vöröses színű andezittufa.
- C sz.: 29,5 cm; m.: 15 cm.; mé.: 15 cm.
- D A középkori székesegyház területe, a MOB közreműködésével 1927–1938 között folyt ásatásokból?
- E Forster Központ, Fotótár ltsz. 117396. neg.
- G DIV Lapidárium.
- I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 13., Kat. 36. sz., 26. kép; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) Kat. 26., 159. kép.

6. Festett díszítésű kváder (6. kép)

A szélein helyenként sérült, de ép illesztési felületekkel bíró, homlokoldalán falképrészlettel díszített kváderkő. A 0,3–0,4 cm vastag rétegre felvitt festés egyrétegűnek tűnik. Fehér színű háttér előtt tetején sötétkék vonallal határolt, négyzetes forma látható, melyet meredek háromszögű oromzat zárt. Balról két egymással párhuzamos (enyhén íves), az alapvakolatba bekarcolt vonal jelöli ki az oromzat vörös színnel kitöltött szegélyét. Az orommezőt háromszögbe írt, sötétkék színű, csúcsívkaréjos motívum tölti ki. E vakműves forma a részletet tágabban a 13. század utolsó harmada és a 14. század dereka közötti időszakba utalja. Egyrészt kérdéses, hogy a másik két, hasonló színkombinációkból építkező festett kváderkő (4–5. sz.) datálása szempontjából is mérvadó lehet-e ezen darab (ugyanakkor az 1. sz. falpillérfőnek a román kori kapuval megragadható stíláriális összefüggése és régészeti kontextusa miatt a 13. század elejénél sokkal későbbre nemigen helyezhető festése is hasonló színvilágú!). Másrészt kérdéses, hogy e töredék miképp viszonyulhatott a román korinál biztosan későbbi, mára csak archív felvételtől ismert, szintén dekoratív részletet őrző (körbe írt négykaréjos motívummal díszített) kváderrel (vö. 2. kép). A falképrészletet a Lapidárium 1982–1987 között készült kiállítására konzerválták. Felületét az utóbbi években bekarcolással rongálták meg.

- A 13. század utolsó harmada–14. század első fele.
- B Vulkáni tufa.
- C sz.: 35,5 cm; m.: 25 cm; mé.: 25,5 cm.
- D A középkori székesegyház területe, a MOB közreműködésével 1927–1938 között folyt ásatásokból?
- E Forster Központ, Fotótár ltsz. 117396. neg.
- G DIV Lapidárium.
- I KOZÁK–SEDLMAYR 1987. i. m. (28. jegyzet) 13., Kat. 36. sz., 26. kép; HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) Kat. 27., 159. kép.

7. Kváderkő freskórészlettel, valószínűleg a székesegyház román kori mellékapsziséből (8. kép)

Évelt oldalán festéssel díszített, precíz megmunkálású kváderkő, amelyet körülbelül 120–125 cm-rel kijelölt sugara a román kori székesegyház szentélyéhez utal. Vélhetően az egykori mellékapszisék egyikének belső kváderburkolatához tartozhatott. A kváder homlokoldalát 1,5 cm-es szegélyfaragás határolja, teteje és alja

szemcsézett, az oldalsó illesztési felületek és a homlokoldal hegyesvésővel aprólékosan eldolgozottak. A vékony rétegben meszes alapra festett falképrészlet szélei és felületei is sérültek. A kifestés alatt helyenként megfigyelhető a közvetlenül a kőfelületre felvitt, vékony meszelés – alapozásréteg (?). A fennmaradt festett részlet a sérült felület és a felületet másodlagosan borító, világosszürkés habarcsfátyol miatt nehezen kivehető. Bizonyos, hogy dekoratív kifestés maradványát őrzi, melyet az okkersárga, sötétkék és vöröses színek használata jellemzett. A sötétkék háttér előtt okkerrel és vörös színekkel felvitt, geometrikus forma (a színek és formák ritmikus ismétlődése mellett) leginkább egy plasztikus és összetett (többszörösen hajtogatott) meanderszalag-féle, vagy szintén szalagból „hajtogatott”, plasztikus rombuszformából álló, geometrizáló díszű (keret?)sáv részletére emlékeztet. (Hasonlókhoz vö. például: Regensburg, dóm, Allerheiligen-Kapelle, 1165 körül: DEMUS 1968/1992. i. m. [41. jegyzet] 188–189., Abb. 206; Szent János evangélistát

ábrázoló lap bordúrje: Weihenstephan, evangeliárium, Tegernsee, 1170–1180 körül, Bayerische Staatsbibliothek, CLM 21580., Bl.136v.: KLEMM 2012. i. m. [51. jegyzet] 255.; *Pracht auf Pergament* 2012. i. m. [51. jegyzet] 272–273., Kat. 61.; Ják, a déli toronyalj déli homlokívének festett kerete: TÓTH M. 1974. i. m. [23. jegyzet] 41–42. kép [1230-as évek]; MAROSI 2013. i. m. [49. jegyzet] 102. kép [13. század közepe].) A felületet élénkítő, vékony okkersárga és vörös vonalak lendületes vezetősűek, a töredékesség ellenére is meglehetősen finom vonaljáték és eleven felületalakítás figyelhető meg.

A 12. század vége–13. század első évtizedei?

B Vulkáni tufa.

C m.: 26 cm., mé.: 17 cm., sz.: 37 cm; kváderkő sugara: ~120–125 cm körül.

D Középkori székesegyház területéről, a Perényi-fal bontásából?

G DIV Kőraktár.

I HAVASI 2011. i. m. (1. jegyzet) Kat. 28., 153. kép.

Krisztina Havasi

A Painted Romanesque Portal and the Painted Fragments of the Medieval Cathedral of Eger

Fragments of a Romanesque portal with jambs were found in a 1970s not precisely documented archeological context of the medieval cathedral of Eger in the foundations of the nave's southern wall. Based on the fragments of the jamb stones, the fragments of the archivolts and tympanum a semi-circular portal could be reconstructed. The tympanum was approximately 150-160 cm wide, while the opening of the portal itself was somewhat narrower. From the fragments of the outer prismatic jamb stones we can infer that the portal was placed ~28-32 cm in front of the wall. The only carved detail of the portal is a piece on the base of the middle jambshaft with moulding, resembling a cushion capital with a corner decoration. Aside of this piece the portal lacks any carved decoration in spite of the precise stone masonry. Compensating this, the surface of the jambs and the tympanum were covered with paintings. Two angels are visible on the fragments of the tympanum on a dark blue background with a red framing. Unfortunately, due to the restoration work these are difficult to analyze, we can only assume the angels were part of a *Maiestas Domini* depiction. The painted decoration on the jambs consists of vegetal ornamentation with thick leaves (palmette)

on a blue background with an ochre frame. Remnants of a palmette decoration in a similar style are visible on pilaster capitals with similar size corresponding to that of the portal's frame. These painted, otherwise simple pilaster capitals were most probably part of a construction linking the portal to the inner space of the church. From this we can deduce that the painted decoration was applied not only to the portal, but to its immediate surrounding – possibly a vestibule or a chapel – as well. Based on its size and its excavation place the portal can be identified with the southern side portal of the Romanesque cathedral. The simplified character and the surface handling of the portal fragments and the pilaster capitals indirectly point to the fact that their painted decoration might have been originally planned.

The chronological connection is still unclear between these carved and painted stone fragments, the planning and building of this part of the cathedral. There are several signs that point to the later execution of the painted decoration which need further examination. One of the points in question is the ochre colour present both on the portal and on the early gothic ribs belonging to the 1200, early 13th century cathedral. The other is the fine layer of whitewash on the springers and on some fragments of the portal that could be either a base for or part of an earlier painted layer. The portal and the pilaster capitals are difficult to date due to their simple features and no stylistic parallels are known in the Hungarian records. Based on their shape they can be dated to the second part of the 12th century. Aside of the stone carvings, the paper examines the painted fragments, especially what concerns the stylistic context of the ornamentation and its parallels. Similar decoration can be found on the murals of the sanctuary (south side apse) of the cathedral of Pécs from the late 12th century (around 1200) and among the miniature paintings and wall paintings from around 1200, primarily in south German territories (Regensburg area). Based on the stylistic parallels and the inner rapport of the fragments the painted ornamentation of the Eger cathedral can be dated between the last decades of the 12th and the first decades of the 13th century.

D. Mezey Alice

A készülő Jász-Nagykun-Szolnok megyei *Lapidarium Hungaricum* kötet előmunkálatairól és eddigi tapasztalatairól

D. Mezey Alice, művészettörténész
Kutatási területei: műemlékvédelem,
épületkutatás, középkori építészettörténet
E-mail: admezey@gmail.com

Alice D. Mezey, art historian
Areas of research: protection of historic
monuments, „Bauforschung”, history of
medieval architecture
E-mail: admezey@gmail.com

Ha léteznek az országban az építészeti emlékekre vonatkozó művészettörténeti vagy műemléki kutatások szempontjából fehér foltok, az Alföld közepén, a Tisza középső folyása mentén fekvő Jász-Nagykun-Szolnok megye területe biztosan közéjük tartozik. A területről – a korai Árpád-kortól a török megszállás végéig tartó időszakból – igen kevés építészeti emlékről van tudomásunk, s ennek számos oka van. A legismertebb és talán a legmeghatározóbb okok közé a földrajzi típusúak tartoznak, pontosabban azok hatásai, nevezetesen a szilárd építőanyag és az úthálózat szinte teljes hiánya.¹ További, már társadalmi magyarázatként értékelhető a terület állattartásra való berendezkedése, s ezzel összefüggésben a királyi hatalom „hátsó udvara” szerepének kialakulása. A királyi udvarhoz való kötődést tovább erősítették a talán jelentős részben kiterjedt koronabirtokokra telepített idegen népcsoportoknak a király személyéhez rendelt legfőbb kötelességei és ebből fakadó jogállásuk.² Meghatározó szerep a túlnyomórészt kis- és középbirtokosokból álló nemességnek sem juthatott,³ s az ideig-

¹ Ami a szilárd építőanyagot illeti: a faragványok kőanyagainak vizsgálatait a *Lapidarium Hungaricum* (LAHU) eddig megjelent köteteinek szakértői, a Budapesti Műszaki és Gazdaságtudományi Egyetem (BMGE) Építőmérnöki Kar Építőanyagok és Mérnökgeológiai Tanszéki Csoport munkatársai végezték, dr. Gálos Miklós egyetemi tanár vezetésével. A kötetnek a faragványok kőanyagairól szóló tanulmánya első fejezete, a Jászság területén és Szolnokon gyűjtött anyag-ról már elkészült; a megye többi részében gyűjtött kőfaragványok vizsgálata is megtörtént, de a mintavételek lezárására csak az anyaggyűjtés befejezésekor fogunk sort keríteni. Az úthálózatra vonatkozóan az alpműveken túl lásd KUBINYI András: *Városfejlődés és vásárhálózat a középkori Alföldön és az Alföld szélén*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2000. (Dél-alföldi évszázadok 14.), továbbá analógiaként: PINKE Zsolt: Adatok és következtetések a középkori Hortobágy és Sárrét településtörténetéhez és demográfiájához (1300–1350). In: *Környezettörténet 2. Környezeti események a honfoglalástól napjainkig történettudományi és természettudományi források tükrében*. Szerk. KÁZMÉR Miklós. Budapest, Hantken, 2011. 79–117. és Uő: *Középkori alföldi úthálózati elemek és a Csörsz árok: térbeli és funkcionális(?) kapcsolat*. TÁMOP kutatás, azonosító szám: 4.2.4.A/2-11-1-021-0001. Megjegyzendő, hogy a vizsgált időszakban a közlekedés, sőt a szállítás is főként vízi úton, a folyókon és kiterjedt árterületeiken hajókkal és ladikkokkal történt.

² A népcsoportokra, a király és a szerzetesrendek birtokviszonyaira és az építkezésekre vonatkozóan Pálóczi Horváth András, F. Romhányi Beatrix és Laszlovszky József utóbbi évtizedekben végzett kutatásai nagyban hozzájárulnak a területről kialakulóban lévő új kép megrajzolásához. Vö. LASZLOVSZKY József: „Dedi eciam terram, que adiacet circa aquam, que vocatur Tiza” (Adatok az 1075-ös garamszentbenedeki oklevél helyneveinek lokalizálásához). *Zounuk, A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 1. 1986. 5–24.

³ A legjelentősebb, itt is birtokos családok közül a Hunyadiak, a Szapolyaiak, a Kállaiak és a Pálócziak helyben lakásáról (udvarház), birtokgazdálkodásáról vagy birtokvédelméről tudomásom szerint nincs konkrét, objektumra vonatkoztatható ismeretünk. HORVÁTH Richárd: Várak és uraik a késő középkori Magyarországon. Vázlat a kutatás néhány lehetőségéről. In: *Honoris causa. Tanulmányok Engel Pál tiszteletére*. Szerk. NEUMANN Tibor–RÁCZ György. Budapest–Piliscsaba, MTA Történettudományi Intézete–PPKE BTK, 2009. (Társadalom- és Művelődéstörténeti Tanulmányok 40. / *Analecta medievalia* III.) 63–104.

óráig mezővárosi rangot elnyerő települések sem tudták kiváltságaikat huzamosan megtartani és fejlődésüket biztosítani. Az Alföld közepébe ékelődő, a székhelyektől távol eső püspöki és más egyházi birtoktestek is csak elszigetelten, birtokközpontok nélkül voltak jelen.⁴ A helyzet változása és fokozatos javulása csak a 18. század második felében-végén, a Tisza szabályozásával és a síkság hatalmas árterületeinek csökkentésével vette kezdetét, de ez már csak vizsgálódásaink időhatárának vége felé következett be.⁵

A természetrajziaknál és társadalmiaknál jóval kevésbé ismertek a történeti típusú okok olyan vonatkozásai, amelyeket a terület tudománytörténeti és helytörténeti irodalmának rögzült érdeklődési irányai befolyásoltak. A korábbi, néhol sablonossá vált vélekedésektől csak az utóbbi évtizedek alap kutatásai kezdtek elszakadni,⁶ s ez önmagában is számos nehézséggel járt. A nehézségek azonban nemcsak az építészethez köthető igen gyér tárgyi leletanyag fellelésével, illetve létrejöttének és megmaradásának kutatásával, sokkal inkább az emlékek pusztulására vonatkozó források szétszórtságával és újraértelmezésük szükségességével függenek össze.⁷ Ugyanis a megye területi közigazgatási határai a korai középkortól egészen az újkorig sokszor és jelentősen változtak,⁸ az egyházmegyei határok szintén, s ez nemcsak a katolikus, hanem a protestáns egyházak török idők alatti és utáni területi felosztásaira is vonatkozik.⁹ Ráadásul, mivel a megye területének nagy része – mint már említettük – a korai középkor óta koronabirtok volt, más részei pedig a török megszállás után váltak azzá, a Német Lovagrend könnyedén vásárolt meg jelentős, egybefüggő – járszági és nagykunsági – területeket, s ezeket saját közigazgatása alá vonta.¹⁰ A török megszállás alóli felszabadulás utáni, a 17–18. szá-

⁴ Egyháziak: például a pestszentlőrinci (az újkorban pesti) pálosok, a sági, a garamszentbenedeki, a dunaföldvári apát-ságok, a titeli társaskáptalan, az egri és a váci püspök, az esztergomi érsek.

⁵ A Tisza-szabályozásokkal foglalkozó művek közül a legkorábbiak voltak célirányosan fõlhasználhatók. Alapvetően Lietzner Sándor (1783–1790) és Lányi Sámuel (1845) térképei, leírásai és azok földolgozása: SUGÁR István: *A Közép Tiszavidék két kéziratoss térképe*. Eger, Dobó István Vármúzeum, 1989. (Tiszai téka 1.)

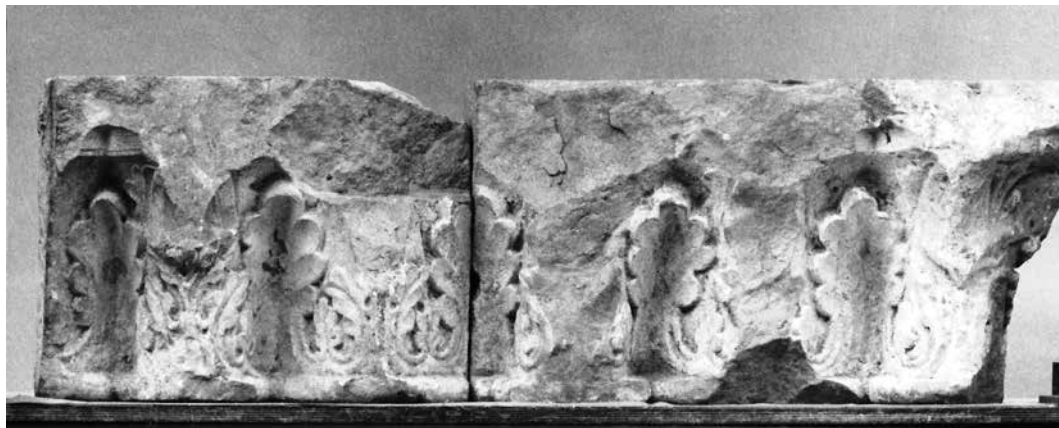
⁶ Az „elszakadás” a levéltári kutatások korábbinál intenzívebbé válásával az 1970-es években kezdődött meg. Ezen belül a Német Lovagrend bécsi levéltárában (Deutsch-Ordens Zentral Archiv – DOZA –, Ungarische Abteilung) végzett, a Járszág és a Nagy-kunság területére vonatkozó munkát kell hangsúlyozni, amelynek eredményei a megye múzeumi és levéltári évkönyveiben láttak napvilágot. Szempontunkból a legfontosabb, távlatokat nyitó történeti áttekintést a mindkét periódikumban rendszeresen publikáló Kaposvári Gyula megyei múzeumigazgató közölte a friss levéltári forrásfeldolgozásokban az épületállományra vonatkozatható utalásokra figyelve a *Szolnok megye műemlékei* című kötet (szerk. KAPOSVÁRI Gyula–RÉDEY István. Szolnok, Szolnok Megyei Tanács VB. Építési és Vízügyi Oszt.–Szolnok Megyei Műemléki Albizottság, 1988.) történelmi áttekintésében: 9–25.

⁷ Elég egy-egy pillantást vetni a terület középkori köz- és egyházi igazgatási térképeire, hogy belássuk a tájegységre vonatkozó tárgyi és írott források hiányának súlyos okait, az előbbi pusztulásának, az utóbbi szétszóródásának indokait.

⁸ Van példa közigazgatási megye eltűnésére (pl. Kemej), meglévők széttagolására vagy egyesítésére, és a betelepített idegen népcsoportok eltérő jogállására: KRISTÓ Gyula: *Fejezetek az Alföld középkori történetéből*. Szeged, Csongrád Megyei Levéltár, 2003. (Dél-alföldi évszázadok 20.), benne: Az alföldi megyék kialakulása, 95–109., valamint Régiók a középkori Alföldön, 171–182.

⁹ Az egyházmegyei határok kevésbé tűntek el nyom nélkül, az esperesi kerületek néhol megőrizték az egykori felosztás elemeit (pl.: Kemej megye vált esperesi kerületté). Kutatásunk szempontjából a református területi igazgatási határok föllállításának folyamata és a korai összeírások is fontos forrásnak bizonyulnak, pl. Debreceni Ember Pál és Ezsei Dániel összeírásai.

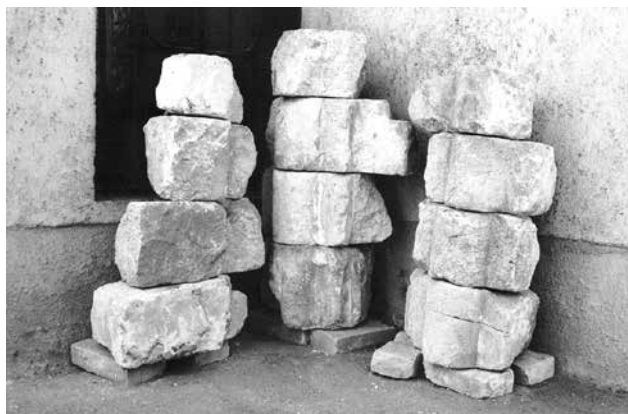
¹⁰ A német lovagrendi terület (Pentz-, Kageneck-féle) fölvételi jegyzőkönyveit és a kormányzás időszakát az utóbbi évtizedekben többen kutatták: KAPOSVÁRI Gyula: A Német Lovagrend járszág vonatkozású levéltári fondjai. *Zounek, A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 1. 1986. 257–276.; CSEH Géza: A Járszág történetének forrásai a Német Lovagrend Központi Levéltárában. *Zounek, A Szolnok Megyei Levéltár Évkönyve*, 18. 2003. 313–335. Szempontunkból azok a terület- és épület-leírások, továbbá térképek is hasznosíthatóknak bizonyultak, amelyeket Bedekovics Lőrinc (1751–1823) mérnök, járszág-kerületi geométer a 18–19. század fordulóján készített.

1. kép. Jánoshida, r. k. templom. Az elbontott nyugati kapuzat déli oldali fejezetzónájának összeállított elemei. Ágh András és Sarkadi Márton felvétele

zad fordulójára tehető jó két évtizedes időszakban keletkezett források a későbbi vélekedéseket alapjaikban befolyásolták, például: az akkori „...véleményformálók többsége a Felvidékről vagy a Dunántúlról, esetleg Ausztriából származó államhivatalnok, gazdatiszt, adóösszeíró volt, nem ismerték fel a »rendszer« az alföldi gazdálkodásban, így azt primitívnek minősítették.”¹¹ Végül, kutatásaink felső időhatárának vége felé, a Redemptio új közigazgatási berendezkedése további újabb és új típusú levéltári forráscsoportok keletkezését eredményezte.¹²

A tudomány a területen számon tart néhány, középkori oklevelekből ismert, elpusztult kolostort,¹³ amelyek közül jelentőségében kiemelkedik a jánoshidai premontrei prépostság nagy részében megmaradt, de barokkizált temploma (1–3. kép).¹⁴ A templom építéstörténete és a zömében a 13. század első harmadából

2. kép. Jánoshida, r. k. templom. Faltagoló féloszlop összeállított rétegekövei. A szerző felvétele

¹¹ Az „alföldiség” kiváltó okainak, történeti gyökereinek mibenlétét kutatja BELUSZKY Pál: *A Nagyalföld történeti földrajza*. Budapest–Pécs, Dialog Campus, 2001. 150.

¹² A Redemptio utáni állapot 1745-től kezdődik.

¹³ Nagykőrű, Tomajmonostora, Tétmonostora, Péter- vagy Papmonostora. A rájuk, illetve a megye területén kívüli kolostorok itteni birtoktesteire vonatkozó források föl kutatása és legfrissebb feldolgozása F. Romhányi Beatrix nevéhez fűződik, akinek további segítségére számítva, eddigi segítségét itt is megköszönöm.

¹⁴ *A Lapidarium Hungaricum. Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye 1. Általános helyzetkép*. Szerk. FELD István–HORLER Miklós–KOPPÁNY TIBOR–LÖVEI Pál–SZEKÉR György. Budapest, OMF, 1988. kötetében Szolnok megyét egyetlen lelőhely képviseli, Jánoshida 48–49 darab középkori töredékkal (366. old., adatközlő: KOZÁK Károly). Ma is ez a megye egyetlen jelentős, azóta 71 darabra növekedett számú kötődékcsoportja, amely a 13. század első harmadából, a prépostság alapításának és építésének idejéből származó kötődékekből áll. Ezeket az 1971. évi műemléki helyreállítás során bontották ki a falakból, és jelenleg is a helyszínen tárolják. A másik, kutatásaink során fölfedezett, relatíve jelentősebb faragványcsoport az ágói (Jászágó), amely 12 darabot számlál. A Selmeczi László korábbi múzeumigazgató ásatásából származó kőfaragványokat a falu helytörténeti gyűjteményében tárolják.

3. kép. Jánoshida, r. k. templom.
A középkori ablakok kibontott keret-
köelemeinek összeállítása, felületükön
kora barokk átfaragás- és meszelés-
nyomok is látszanak. A szerző felvétele

„származó, építészeti struktúrába is illeszthető kőfaragvány csoportja a kötetben önálló tanulmánnyal szerepel majd”. De a többinek, példának okáért a körüi bencés monostornak, amelyhez talán egy kőtöredékcsoportot is sikerül kötni (4–5. kép), még a pontos helyét sem ismerjük.¹⁵ A műemléki kutatások során föltárt és szá-

5. kép. Nagykörű. Levéldíszes szórvány kőfaragvány a faluból.
A szerző felvétele

4. kép. Nagykörű, r. k. templom kertje.
Többszörösen fölhasznált és átfaragott középkori kő a templomkertből. A szerző felvétele

mon tartott középkori falusi templomok közül a tiszasülyi maradt meg a legépebben (6–7. kép),¹⁶ a templomromok közül pedig a fegyverneki „Pusztatorony” az egyetlen, amelyik a műemléki szakirodalom lapjain némi hangsúllyal egyáltalán előfordul, s Tiszasülyhöz hasonlóan már a Műemlékek Országos Bizottsága is foglalkozott vele (8. kép).¹⁷

¹⁵ A helyszínen, Nagykörű és Kőtelek között Polgár Zoltán, a Damjanich János Múzeum középkoros régésze kutatott, de az általa föltárt épületmaradványokról sajnos nem bizonyítható, hogy a kolostorhoz tartoztak volna. Viszont több helyszíni szemle alkalmával mindkét településen sikerült olyan középkori faragott köveket, illetve kőfaragványokat megfigyelni és begyűjteni, amelyek akár a kolostorépület együtteséhez is tartozhattak.

¹⁶ Lux Géza Szőnyi Ottó 1924. évi MOB-jelentéséből közli: CSÁNYI Károly–Dr. LUX Géza: A M. Kir. József Nádor Múzeum Középkori Építészeti tanszékének közleményei 23. *Technika*, XXIV. 1943. 257–258.; DÉTSZY Mihály: A tiszasülyi gótikus plébániatemplom. *Jáskunság*, XIX. 1973. 2/3. sz. 111–117.

¹⁷ Rajzát Balássy Ferenc esperes plébános 1878-ban Törökszentmiklósról küldte be a Műemlékek Országos Bizottságához (Forster Központ, Tervtár 1687), utóbb a Magyar Királyi József Múzeum Középkori tanszéke is készített felméréseket a toronyról.

6. kép. Tiszasüly, r. k. templom. Gótikus szentély.
A szerző felvétele

7. kép. Tiszasüly, r. k. templom. Élszedett profilú, gótikus nyíláskeret
köeleme a barokk sekrestye falzatában. A szerző felvétele

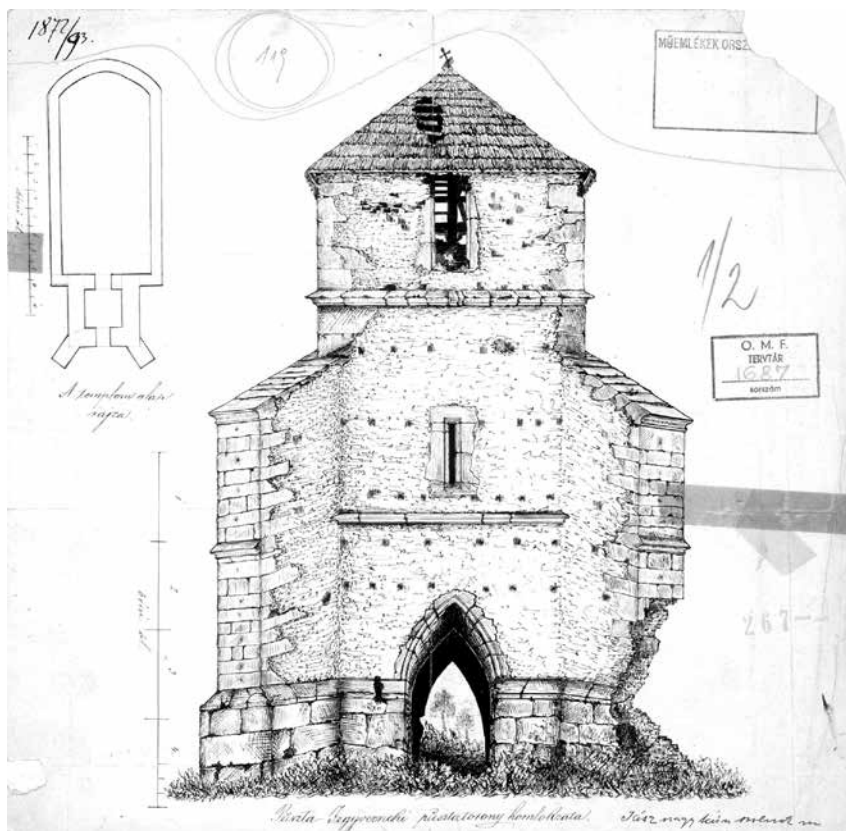
a barokk falakba rejtett, vagy csak írott és rajzi forrásokban szereplő, nyomtalanul elpusztult templomépület-töredékeket is leletként kezelve van csak módunk szembesülni mindazzal, mi mindennek volt itt módja elpusztulni. A pusztulás mibenlétének és mértékének pontos ismerete fontos információnak számíthat még akkor is, ha az elpusztult épülettöredékek leírása során – néhány kivételtől eltekintve – művészi értékről sajnos egyáltalán nem számolhatunk be.

A megye, a fölöttébb vázlatosan földézett körülmények miatt, számos vonatkozásban sajátos helyzetűnek tekinthető.²⁰ Kutatása közben az a kép kezdett körvonalazódni, hogy az

¹⁸ Lásd az 1. jegyzetben idézett BMGE tanulmányt, a vizsgált faragványok kőanyagának származási helyéről. A téglatemplomok gyakori előfordulásáról, az álló épületeken és romokon túl, a régészeti feltárások dokumentációiból és a megjelent publikációkból tájékozódhatunk.

¹⁹ A területen a török kort megelőzően castellumokról, de még erődített birtokközpontokról, nemesi lakhelyekről sem tudunk: HORVÁTH Richárd: Várépítés engedélyezése az Árpád-kori Magyarországon. In: *Várak nyomában. Tanulmányok a 60 éves Feld István tiszteletére*. Szerk. TEREI György et al. Budapest, Castrum Bene Egyesület–Civertan Grafikai Kiadó, 2011. 79–93.

²⁰ Ha a korábban érintett szempontok mellett a műemlékeket is számba vesszük, a csupán statisztikai kép is sokatmondó. A 2005-ben megjelent műemlékjegyzék (*Magyarország műemlékjegyzéke. Jász-Nagykun-Szolnok megye*. Összeáll. Rozmann Viktor; szerk. BARDOLY István–HARIS Andrea. Budapest, KÖH, 2005.) 202 védett objektumot tart számon a megyében,

8. kép. Fegyvernek. A Pustatorony rajza 1872-ből.
Forster Központ, Tervtár, ltsz.: 1687.

alföldi tájegységnek ez a középső területe csak a tágabb vagy akár a szűkebb környezetéhez mérten²¹ volt olyan „puszta”, amilyenként általában számon tartják. Viszont ha szakítunk az eddigi, hasonlóság alapú szemlélettel, és magát a területet vizsgáljuk, egy a meglévőnél sokkal kevésbé sematikus kép kezd kibontakozni. Az már most is körvonalazódik – a 17. század végéig tartó időszakra vonatkozóan is –, hogy a terület pasztorációja, a plébániai hálózat viszonylag kiépültnek volt mondható, a templomok többnyire, vagy talán inkább nemritkán szilárd anyagból készültek, és ezek nagyobb számban és sűrűbben fordultak elő, mint ahogy eddig a fennmaradt emlékek alapján föltételeztük. Minderre annak érdekében kellett figyelni, hogy a területről eddig fölrajzolt sematikus kép a célirányos gyűjtő- és elemzőmunkával számos lényeges ponton közelebb kerülhessen az egykori valósághoz. A helyi adottságokból adódó nehézségek és jellegzetességek a török alóli felszabadulás utáni változásokat is át- meg átszövik, ráadásul a veszteségeket a Rákóczi-szabadságharc eseményei sem kis mértékben növelték.

A gyűjtés helyszíni bejárásokkal kezdődött, melyek során fönnakadt jó néhány, újnak számító lelet az ugyancsak apróra méretezett lyukú rostán. A munka szakgyűjteményi kutatási

ennek valamivel több mint egyötöde út menti szobor és kálvária szoborcsoport, számuk 43; lakóház, népi lakóház, pince és présház (17), ipari, illetve mezőgazdasági műemlék összesen 57; továbbá a kastélyok, kúriák (14), plébániai és parókiaépületek, valamint a középületek jegyzék szerinti száma összesen 32. A templomok, kápolnák, zsinagógák felekezeti különbség nélküli száma 68, közülük a jegyzék szerint középkori eredetűként vagy vélhetően akként számon tartott kb. 20, de ennek a számnak legalább a kétszeresével számolhatunk, s hozzájuk vehető még két rom.

²¹ Az Alföld közepén fekvő megye a területét körülvevő regionális központok – délről Szeged, keletről Nagyvárád, észak felől Pest és Kassa – kisugárási területein kívül, illetve azok szélén helyezkedik el. Lásd KRISTÓ, Régiók 2003. i. m. 171–185., térképekkel.

dokumentációk adatainak földolgozásával folytatódott (régészeti feltárások anyagai a Magyar Nemzeti Múzeum Adattárában, műemléki vizsgálatokéi a Műemléki Tervtárban), de a hozadék még a szakirodalmi utalásokkal kiegészítve is igen csekély maradt. Az első látható eredményeket a levéltári kutatások mutatták föl, és velük maga a feladat is kezdett a korábbiakban már jelzett okok miatt szerteágazóvá válni.²² A levéltári források áttekintésének tapasztalatai alapján két, egyébként közismert és kézenfekvő következtetésre lehetett és kellett jutni. Az egyik, hogy a középkori épületállományra vonatkozó legtöbb információt – természetesen a javarészt elpusztult középkoriakon túl – a 17–18. század fordulója időszakában keletkezett forrásokból lehet kinyerni. A megkezdett munkának erre a fölismerésre épített alapfeltevése az lett, hogy csekély kivétellel középkorinak vehetjük mindazon épületeket vagy épületmaradványokat, amelyek ekkori említésűek és a forrásokban régi, romos stb. jelzővel illetik őket, akár protestáns templomok, amelyek „more catholico” épültek, akár egyszerűen korábban a katolikusoké voltak.²³ A másik, amit nem kézenfekvő, leszögezhető tényként, sokkal inkább kiindulópontként próbáltunk meg kezelni, az volt, hogy már a középkor folyamán, majd a török pusztítás utáni évtizedek újjáépítési időszakában a rommá vált, szilárd anyagból készült épületek anyagát alapozásaikkal együtt építkezésekhez rövid időn belül az utolsó darabig széthordták. Különösen az építőanyagban szegény vidékeken mindenütt előforduló, közismert gyakorlatot és következményeit nem egyszerűen tudomásul véve, hanem arra inkább ismét ráépítve keletkezett egy fontos, adattárba kerülő lelet-, illetve inkább „lelőhely-csoport”, melynek tagjai nagyon hozzájárulnak a kutatási eredmények számbeli és topográfiai kibővítéséhez. Az említett csoport tehát nem azt veszi számba, hogy mi maradt meg számunkra a középkorból, hanem arról igyekszik képet adni, mekkora és milyen épületállomány volt itt, és pusztult el.

A választott kutatási módszer a megyében nem teljesen előzmények nélkül való, jól-lehet nem annak ismerete, hanem maga a lelet- és forrásadatok jellege és körülményei vezetnek el hozzá. A jelen ismertetés írása közben fokozatosan állt össze a kép, hogy már Ipolyi Arnold (1860–1869 között Törökszentmiklóson plébános) és Römer Flóris, valamint az őket követő helybeli kutatók is a leírtakhoz hasonlóan jártak el, de ez Kaposvári Gyula korábban már említett, szintetizáló jellegű történeti áttekintésének megjelenésével sajnó jószerével le is zárult.²⁴ A folytatás a nélkülözhetetlen analízis terepmunkán túlmenően, az elődöket követő és számos új módszer bevetésével operáló kutatási módszerrel, az írott és a képi források új szempontú újraolvasásával és topográfiai rendszerezésével képzelhető el. Az eredményekhez társulhatnak olyan új ismeretek, amelyek talán a tájegységre vonatkozó kortárs történelem- és társadalomkutatás számára is fölhasználhatók lesznek – és ez fordított irányban is bizonyosan várható. Az összegyűjtött leletcsoport-adatok térképre vitele és rendszerezése a terület köztörténeti újrafeldolgozásának már megkezdett folyamatához is hozzájárulhat.²⁵

²² Levéltárak: a Szolnok Megyei Levéltáron túl a határos megyék (Pest, Heves, Hajdú, Békés, Csongrád és Bács-Kiskun, továbbá Nógrád és Szabolcs) levéltáraiban való kutatás is szükségessé vált. Ezekkel az egyházmegyei levéltárak adatai – Vác, Eger, Csongrád, valamint a református egyházkerületiek (Tiszán inneni és a Tiszán túli) – szinte azonos fontossággal bírnak.

²³ Példának okáért: „...Hic Loci non exstat Ecclesia. Exstat tamen extra Pagum rudera multum ruinata Ecclesiae...” vagy „...Hic Loci extra Pagum ad Partem meridionalem exstat Ecclesia Catholica in nudis, quadris tamen ruderibus...” vagy „Calvinistae habent Oratorium Anno 1738 ex antiquis ruderibus renovatum [...] Olim quidem Catholicorum fuit...” vagy „...Structura hujus debuit fuisse multum antiqua, et formae Catholicae...” stb.

²⁴ KAPOSVÁRI–RÉDEI 1988. i. m. 9–25.

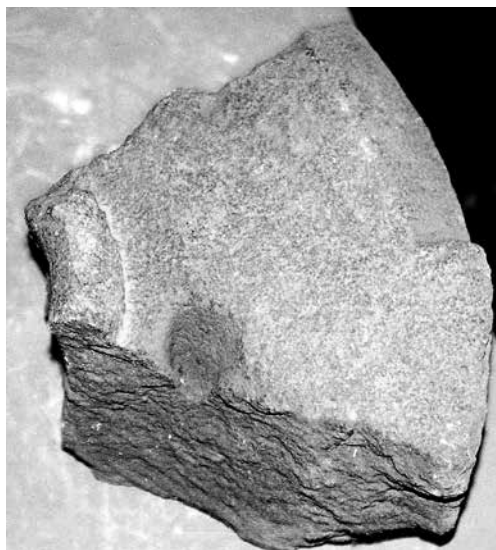
²⁵ A vonatkozó alapvető szakirodalmi apparátusra támaszkodik többek között: LANGÓ Péter: Régészeti és okleveles adatok a Jászság 10–15. századi településtörténetéhez. *Tisicum, A Jász-Nagykun-Szolnok megyei múzeumok Évkönyve*, XV. 2006. 77–97.; a történeti földrajzi jellegű földolgozások között: BELUSZKY Pál: Az „Alföld szindróma” eredete (Vázlat). *Tér és Társadalom*, 2. 4. 1988. 3–28. és Uő: *A Nagyalföld történeti földrajza*, Budapest–Pécs, Dialóg Campus, 2001.

A Lapidarium Hungaricum feldolgozási keretének szerkezeti szempontrendszerében²⁶ a rendhagyó karakterű megye esetében némi átalakítás, az építészeti kőtöredékek kutatását és feldolgozását célzó eredeti koncepció kitérítése vált szükségessé. A továbbiakban a megye fennmaradt és elenyészett emlékeinek ugyancsak vázlatos áttekintésére építve, a forrásadottságokra alakított kutatási és feldolgozási módszer fölhasználási lehetőségei kerülnek bemutatásra.

Az alább felsorolt öt leletcsoport közül az első és az ötödik a LAHU hagyományos feldolgozási szempontrendszerét követi, a köztük levő három leletcsoport tagjai részben a bevezető tanulmányban kerülnek földolgozásra, részben a kötet végére tervezett adattárban. Az ötfajta leletcsoport területi eloszlása térképeken, ha szükségesnek látszik, táblázatokban is áttekinthető lesz.

Leletcsoportok

1. Az első leletcsoport (eddig kb. 120 darab) földolgozása az előírt, a gyakorlatban is használt LAHU-tétel szempontrendszerének a legtöbb tekintetben megfelel. Kiragadott példák: Szolnokon, a megyei múzeum raktárában a beletározott kőtöredékek száma

9. kép. Szolnok, Damjanich János Múzeum raktára. Körablak(?) töredéke, leltározatlan. A szerző felvétele

10. kép. Jászágó, Helytörténeti Gyűjtemény. Ágó falu föltárt templomából származó, nem teljesen kifaragott boltózat bordaszakasza. A szerző felvétele

5 darab, ezek az egykori vár területéről származó olyan ásatási leletek, amelyek épülethez sajnos nem köthetők (9. kép).²⁷

²⁶ A LAHU eddigi egyetlen megyei léptékű földolgozásaként a háromkötetesre tervezett Vas megye két kötete készült el (a harmadik Ják faragványait dolgozta volna fel). Az ottani emlékanyag jellegében jól illeszkedett a sorozat koncepciójába, Jász-Nagykun-Szolnok megye esetében azonban a jelentősen eltérő leletkörülmények annak kibővítését igénylik.

²⁷ Számukat a megye területén azóta talált, múzeumba szállítható és beletározható töredékekkel ki kellene bővíteni.

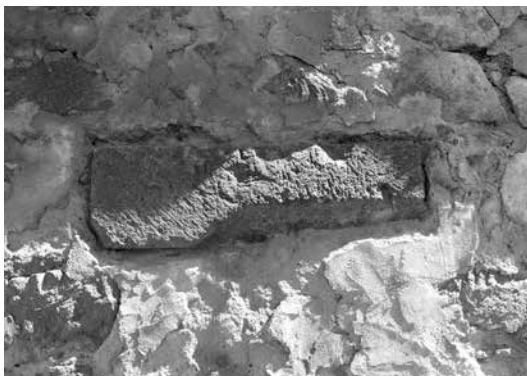
11. kép. Jászapáti, r. k. templom. Gótikus ablak csúcsíves záradéka kőfaragójelekkel a barokk templom déli tornyában. A szerző felvétele

12. kép. Jászapáti, r. k. templom. Részablak záradékanak kőeleme a templom kerítésfalába építve. A szerző felvétele

13. kép. Jászapáti, r. k. templom kerítésfala. Profilos kőelem. A szerző felvétele

14. kép. Jászapáti, r. k. templom kerítésfala. Élszedett profilú, gótikus nyílászkeret kőeleme. A szerző felvétele

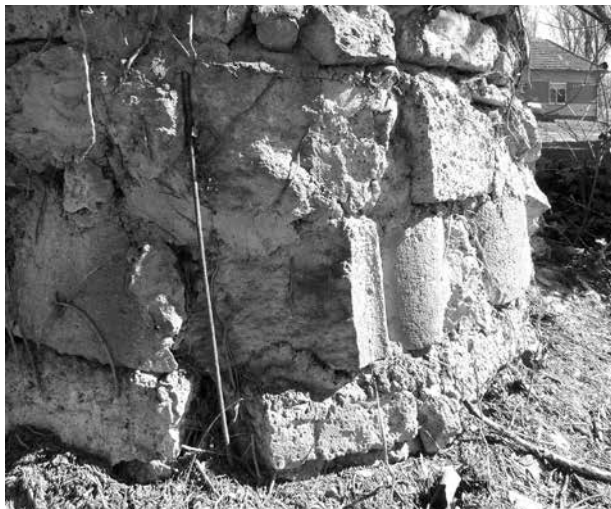
Ezt a számot azzal a további 6 darabbal sikerült megnövelni, amelyet a nagykőrüi templom körüli gyűjtésből a közelmúltban szállítottunk a múzeumba. A hat kőtöredékről utóbb kiderült, hogy közülük négy törésfelülettel illeszkedik, így a leltározandó tételek száma háromra csökkent. Jászágón a Helytörténeti Gyűjtemény számos érdekes ásatási leletet tartalmaz, melyek között boltozati bordaelemek is vannak (10. kép), s néhány nagyméretű kőfaragványból a falu elpusztult templomának gótikus, élszedett profilú, csúcsíves záradékú ajtókeretét sikerült összeállítani.²⁸ Az egykori megyei múzeumi hálózat jászberényi múzeumának raktárában további 14 leltározott tétel van, közülük egy Visegrádról (!) származik.

2. A földolgozásra kerülő második leletcsoport (eddig kb. 50 darab) – jóllehet ez is kőfaragványokat tartalmaz – már nem LAHU tételként szerepel a földolgozásban. Ezek másodlagos felhasználásban falba építve, burkolati kőként vagy más módon maradtak meg. A legnagyobb ilyen jellegű leletcsoport a jászapáti templom kerítésfalában található (11–14. kép). A kerítésfal javarészt a szomszédos, a török idők alatt elpusztult hevesiványi középkori templom kövei-

²⁸ A kőelemek és kőtöredékek Selmeczi László 1990. évi ásatásakor kerültek elő. A templom alaprajzát közli: SELMECZI László: *Az atyák emlékezeti. A Kaukázustól a Zagyva-Tarna völgyéig*. Jászberény, Jász Múzeumért Alapítvány, 2012. (Jászsági Füzetek 49.) 112–113.

15. kép. Kőtelek, r. k. templom kertje.
Széttört középkori kőfaragványokból épített
lourdes-i barlang. A szerző felvétele

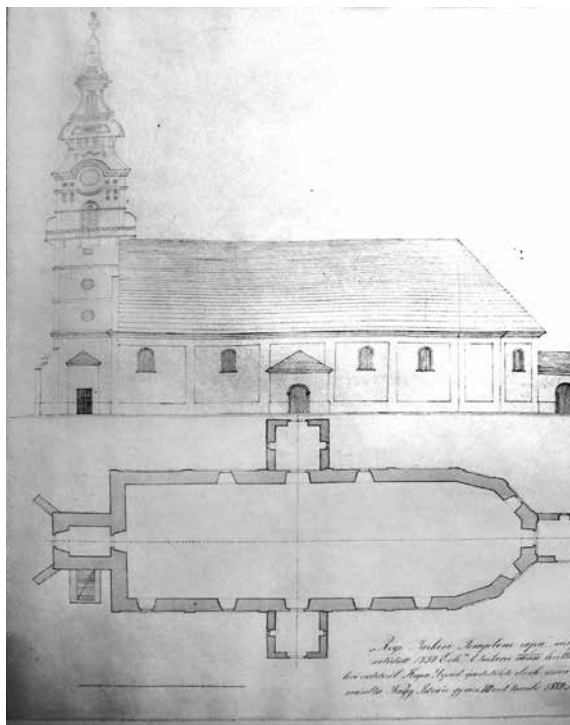
16. Kőtelek, r. k. templom kertje.
Széttört középkori kőfaragványok a lourdes-i barlang
falában. A szerző felvétele

ből épült,²⁹ ugyanis a jászapátiak az elnéptelenedett falu templomának kőeit, az egri püspök engedélyével, templomuk védőfalának építéséhez, erősítéséhez használták föl. Hasonló provenienciájú leletcsoport került elő a kőteleki templom udvarán álló lourdes-i barlang falában. A barlang sziklafalának építéséhez olyan középkori kőfaragványokat tördeltek szét, amelyek akár a két település közé lokalizált nagykőrüi bencés apátság épületeihez is tartozhattak. Ha kibontásukra és összeillesztésükre mód nyílna, földolgozásuk lehetővé válna, velük a megye egy igen fontos faragványegyüttessel gazdagodhatna (15–16. kép).

3. A harmadik leletcsoportba (végleges tételszám még nincs) már nem épülettől elszakadt építészeti töredékek kerülnek besorolásra, hanem épülettöredékek.³⁰ Olyan középkori eredetű – katolikus és református – templomokba rejtett épületmaradványok, amelyek épületrészeket látható módon vagy rejtve, de bizonyíthatóan megőriztek. Példának okáért látható módon

²⁹ Említése: TOLNAI Gergely: *Templomvárak, erődtemplomok Magyarországon*. Esztergom, 2001. (Az Esztergomi Vármúzeum Füzetei 1.) 64–67.; alapos földolgozása és a további kutatási feladatok összefoglalása: TÖRÖCSIK István: A jászapáti templom kerítésfala. *Tisicum, A Jáász-Nagykun-Szolnok megyei Múzeumok Évkönyve*, XV. 2006. 133–146.

³⁰ A magyarországi építészeti töredékek korpuszában használatos fogalomrendszert, az „építészeti töredék” és az „építészeti kőtöredék” fogalmát a „középkori épülettöredékek” fogalmával egészítettük ki. Módszerűl – természetesen a körülmények adta lehetőségek korlátain belül – a megismerhetőség teljességére törekvő leírását és dokumentálását választottuk. Sem a módszer, sem a fogalom nem előzmények nélküli. A módszert bármely középkori vagy középkori eredetű épület, illetve épületmaradvány, ha szabadon álló, akkor rom leírásakor régóta használjuk, magát a fogalmat ilyen értelemben tudomásom szerint Takács Imre alkalmazta először, tanulmányának címében: TAKÁCS Imre: Megjegyzések az aradi Szent Márton-prépostság 13. századi épülettöredékeihez. In: *Építészeti a középkori Dél-Magyarországon*. Szerk. KOLLÁR Tibor. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2010. 768–777.) Jóllehet Takács egy olyan elpusztult épület töredékeiről ír, amelyben az utókor joggal megláthatja a jelentőségteljes múltat és létrehozása korának magas színvonalát, a készülő kötetben ilyen jellegű következtetések lehetőségével nem számolhatunk.

17. kép. Túrkeve, ref. templom.

A gótikus épületrészeket őrző, 1754-ben még álló templomról készült rajz másolata 1889-ből

a jászákóhalmi középkori templom szentélye maradt meg a barokk templom sekrestyéjeként,³¹ teljesen elrejtve pedig a túrkevei református templom meglehetősen nagy méretű épületébe foglaltan, amelynek klasszicista-neobarokk átépítései a középkori épületet teljes egészében elrejtik (17–18. kép).³²

18. kép. A túrkevei ref. templom archív képeslapon

19. kép. Jászberény, Városi Bíróság.
A Jászkun Kerületi Székház barokk kőcímere az előcsarnokban. A szerző felvétele

³¹ Jákóhalmán a barokk átépítéskor a keletelt középkori templom tengelyére merőlegesen bővítették a templomot, poligonális záródású szentélyét megtartották, és az máig sekrestyeként szolgál. Haas Mihály a bécsi műemléki szervezetnek, a Kaiserliche und königliche Central-Commission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale-nak írt jelentésében a sekrestyét kereszthajóként értelmezte, de középkori voltát ő is fölismerte: *Archeológiai Értesítő*, VIII. 1874. 18–19. Hasonló jelenséggel a megye területén még számos helyen találkozhatunk – például „...A szentély keleti oldalán sekrestye.” –, ebből a szempontból ezek különös figyelmet érdemelnek.

³² A templom falainak középkori eredetére az itt közölt rajz leírása és elemzése vezetett rá, amit megerősített a helybeli lelkész információja a templomhajó keleti végében ázott gödörben talált ferde falakról. A településtörténeti források összegyűjtésével Pálóczi-Horvát András is erre a következtetésre jutott: PÁLÓCZI-HORVÁTH András: Túrkeve története a honfoglalástól a török idők végéig. In: *Túrkeve földje és népe*. 1. Szerk. ÖRSI Julianna. Túrkeve, Túrkeve Város Képviselő-testülete, 1992. 56–57.

4. A negyedik leletcsoportba (végleges tételszám még nincs) a teljesen elpusztult középkori templomok kerültek besorolásra, ezekről régészeti föltárások dokumentációjából vagy azok hiányában levéltári forrásokból értesülhettünk.³³

5. Végül az ötödik leletcsoportba barokk kőfaragványok kerülnek. Ezek nagyobb részükben ugyancsak egyházi emlékekhez tartoztak, de ide már a 18. századi helyi közigazgatás és a világi építkezések, a kastélyok barokk épületszobrászati díszai is besorolásra kerültek (19. kép).³⁴ A megye 18. századi eredetű kastélyainak többsége a Tisza mentén, a volt Külső-Szolnok megyei részeken épült, tekintettel arra, hogy majorsági gazdálkodás és magánföldesúri birtokok a lovagrendi birtoktesteken nem alakulhattak ki.³⁵

Alice D. Mezey

Preliminary Experience of and Preparatory Works for the Volume *Lapidarium Hungaricum* in Jász-Nagykun-Szolnok County

The collection and analysis of the medieval architectural stone fragments of Jász-Nagykun county in light of the existing information about the territory (scarcity of roads in the middle ages and the lack of durable construction materials used) not only seems, but it is close to an impossible undertaking. In spite of this, during the research it became obvious that the architectural remains are worth studying. Compared to the aforementioned specificities of the region a fair amount of architectural stone carvings were registered, completing the list of previously known valuable art historical finds. In addition, due to the extension of the *Lapidarium Hungaricum's* object of study from only architectural stone carvings to architectural ruins, the Jász-Nagykun county's medieval architectural repository became richer. In spite of the generally lower artistic quality of the finds and their problematic character from the point of view of stylistic interpretation, the collected fragments enrich our knowledge about the territory's medieval architectural output and offer new source material for future studies.

³³ Egy kis statisztikai érdekesség, amit természetesen ellenőrizni kell. Ipolyi Arnold 1862-ben azt írta, hogy a török pusztítás után „...fönnmaradt egyházak száma eddigi tapasztalásom és tudomásom szerint úgy viszonylik az újakhoz, mint egy a húszhoz”. Ehhez további – hasonló arányt mutató – adalék, hogy az 1571-es török adóösszeírásba fölvetett 63 templomhoz ma mindössze három középkori romot tudunk rendelni.

³⁴ Még egy kis statisztika: a VIRÁGH Zsolt szerkesztette *Kastélylexikon* 6–7. kötete (Budapest, Fo-Rom Invest, 2005.) 44 településen 109 álló kastélyt és kúriát tárgyal, a műemlékjegyzékben szereplő 14-gyel szemben, 41 településen további 149 lebontottról tud, közülük 20 volt védett, a többi nem. A kettő összege 258-at tesz ki, ami egynegyedével haladja meg a megye mai műemlékállományának – belső struktúrája tekintetében korábban már elemzett – teljes körét.

³⁵ KAPOSVÁRI–RÉDEI 1988. i. m. 19.

Mikó Árpád

Késő középkori medencetöredék az ostffyasszonyfai Nagyboldogasszony-templomban Adalék a *Lapidarium Hungaricum* Vas megyei kötetéhez

Ostffyasszonyfa a Kemeneshát szélén egymás után sorakozó négy kisebb, Vas megyei falu közül a legdélebbi. Déli határát nagy kiterjedésű erdők borítják, amelyek Sitkéig és Sárvárig tartanak. Közeli szomszédja észak felé Csöngye, majd Kenyeri következik, végül Pápóc. Pápóc elsősorban román kori, 13. századi négykaréjos kápolnájáról nevezetes,¹ Csöngye Weöres Sándor szülőfaluja,² Ostffyasszonyfa pedig a Petőfi-életrajzok kötelező állomása. A fiatal költő 1839 nyarán mintegy négy hónapot töltött itt.³ A falu leginkább erről a látogatásról vált híressé, és nem az itt található néhány régi – amúgy átlagos küllemű – épület miatt. Ezekkel kapcsolatban azonban még a szűkebb szaktudomány is alig rendelkezik ismeretekkel.

Igy például a római katolikus Nagyboldogasszony-plébániatemplom sem szerepel a *Lapidarium Hungaricum* impozáns Vas megyei kötetében.⁴ Ezen nem szabad csodálkozni. Genthon István a Dunántúl művészeti emlékeit ismertető, nagy jegyzékében ugyanis úgy említi a templomot, mint amely 1800 körül épült, csak később neoromán stílusban átalakították.⁵ A Gerecze Péter műemlékjegyzékében olvasható szűkszavú adat reménykeltőbb, mert az egykori várkápolna maradványának tartja, amit a 17. században átalakítottak.⁶ Kőfaragványokról egyikük sem szól. A jellegtelen külsejű katolikus templom eléggé el van rejtve a faluban, és a vele nagyjából szemben álló, magas tornyú – valóban neoromán, 1917-ben felszentelt – evangélikus templom sokkal inkább felhívja magára a figyelmet. C. Harrach Erzsébet és

Mikó Árpád művészettörténész,
az MTA doktora, MTA BTK MI,
az MTA BTK TTI Lendület
Szent Korona Kutatócsoport tagja
Kutatási területe: magyarországi
reneszánsz művészet és kultúra
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu

Árpád Mikó DSc, art historian,
Institute of Art History, RCH HAS,
member of the RCH HAS Lendület
Holy Crown Research Group
Area of research: Renaissance art
and culture in Hungary
E-mail: miko.arpad@btk.mta.hu

¹ GEREVICH Tibor: *Magyarország románkori emlékei*. Budapest, Műemlékek Országos Bizottsága, 1938. 32–33., LXXXVI. tábla; DERCSÉNYI Dezső: *Románkori építészet Magyarországon*. Budapest, Magyar Helikon, 1974. 13, 192., 75–76. kép; *Lapidarium Hungaricum*. *Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*, 5–6. *Vas megye műemlékeinek töredékei*. I–II. Szerk. LÖVEI Pál. Budapest, Kulturális Örökségvédelmi Hivatal, 2002. II. 117–121. (KOPPÁNY Tibor)

² Weöres Sándor Szombathelyen született, de a család kúriája, birtokai Csöngén voltak. Itt töltötte egész gyermekkorát és ifjúkora jó részét. Lásd *Weöres Sándor és Károlyi Amy élete képekben*. Írta, összeáll. KÁROLYI Amy. Budapest, Magvető, 1984. 8–30.

³ KERÉNYI Ferenc: *Petőfi Sándor élete és költészete*. Budapest, Osiris, 2008. 57–61.

⁴ *Lapidarium Hungaricum*. *Magyarország építészeti töredékeinek gyűjteménye*, 5–6. 2002. i. m.

⁵ GENTHON István: *Magyarország művészeti emlékei. A Dunántúl*. Budapest, Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata, 1959. 231. Szűkszavúbban: Uő: *Magyarország műemlékei*. Budapest, Akadémiai, 1951. 452.

⁶ GERECZE Péter: A műemlékek helyrajzi jegyzéke és irodalma. In: *Magyarország Műemlékei*. II. Szerk. FORSTER Gyula. Budapest, Hornyánszky Viktor Császári és Királyi Udvari Könyvnyomdája, 1906. 986.

1. kép. Keresztelőmedence az ostffyasszonyfai római katolikus templomban, 2013. A szerző felvétele

Kiss Gyula *Vasi műemlékek* című, gondosan összeállított munkájából tudhatjuk meg a katolikus templomról a legtöbbet.⁷ A hagyomány szerint a templomot az egykori vár kápolnájából alakították ki, s a régi templom szentélyéhez 1777-ben építették a hajót, majd 1830-ban a tornyot. Mivel sem falkutatást nem végeztek itt soha, sem régészeti feltárást nem folytattak, a templom építéstörténete egyelőre megírhatatlan.

Az egyenes záródású szentélyben több régi kőfaragvány is található.⁸ Mindhárom falban akad belőlük, mintha szabályosan osztották volna szét őket. Az északi oldalon, a sekrestyeajtó mellett római feliratos kő van befalazva. Kymatagozatos keretben futnak a felirat betűi; hét sor nagyobb betűvel egy hasámban, majd alatta másik hét sor (kisebb betűkkel) két hasámban.⁹ A faragványt Buocz Teréz közölte először, s adta részletes ismertetését, értelmezését a szombathelyi Savaria Múzeum évkönyvében 1984-ben.¹⁰ A fogadalmi táblát eszerint a brigetiói Lucius Caecilius Viator állíttatta 195-ben, de nem Brigetióból hurcolták ide, hanem a környéken találhatták. A templom villanyhálózatának korszerűsítése közben bukkanak rá nem sokkal korábban, a vakolat alatt.¹¹ A felirat közlője feltételezte, hogy a templom újrakatolizá-

lása alkalmából vakolhatták le a római feliratot. A barokk oltárépítmény mögött – az oltárképet egyébként Schaller István (1708–1779) festette – középkorinak látszó, rongált kőfaragványok illeszkednek a falba, középpűt. Az irodalomban olykor Luther-rózsaként emlegetett fragmentum interpretációja arra utal, hogy a templomot hosszú ideig valóban a lutheránusok használták.

A déli falban – a sekrestyeajtóval nagyjából szemben – van a kő keresztelőmedence, amely mindenképpen megérdemli a figyelmet.¹² Úgy helyezték el a falban, mintha valami szenteltvíztartó lenne, de a félkörívvel falba mélyedő fülkéjének mérete inkább keresztelőmedencényi. Csupán három oldala látszik, mindhárom – élben találkozó – lapjának külső felülete enyhén homorodik, összefutó, elkeskenyedő aljuk végződését elrejtí a fal. Felül rézsű-

⁷ C. HARRACH Erzsébet–KISS Gyula: *Vasi műemlékek. Településtörténet, építészettörténet, művelődéstörténet*. Szombathely, Vas megyei Tanács, 1983. 288–290. A munka Ostffyasszonyfa esetében erősen támaszkodik az egyházmegye történeti schematizmusára: *A Szombathelyi Egyházmegye névtára. Schematizmus Dioecesis Sabariensis*. Szombathely, 1972. 90.

⁸ A kőfaragványokat csupán az imént idézett munka említi: C. HARRACH–KISS 1983. i. m. 290.

⁹ Kristályos fehér mészkő; látható részének befoglaló méretei: 98 × 53,5 cm.

¹⁰ BUOZC Terézia: Ismeretlen római feliratos kő Ostffyasszonyfáról. In: *Savaria. A Vas Megyei Múzeumok Értesítője*, 11–12. 1977–78. Szombathely, 1984. 165–176: 165. Lásd még István TÓTH: *Supplementa epigraphica Pannonica*. I. Teil: Savaria. 1. Abschnitt: Die Steininschriften. *Specimina Nova Universitatis Quinqueecclesiensis*, 10. 1994. [1995.] 18.

¹¹ A templomot 1968-ban tatarozták. C. HARRACH–KISS 1983. i. m.

¹² Mészkő?, legnagyobb méretei hozzávetőlegesen 35 × 65 cm.

2. kép. Ostffy-címer az ostffyasszonyfai keresztelőmedencén, 2013. A szerző felvétele

sen visszafelé dőlő, széles lemez fut körbe rajta, amelynek felső pereme csorba és több helyen erősen sérült. A faragványt a fallal azonos színű, vastag szürke festés takarja, sérüléseit (amelyek a fal mellett mindkét oldalon komolyabbak¹³) több helyen vakolattal javították ki. A hajó felé eső lapon, kissé megdőntött pajzsban az Ostffy-címer látható: szárnyas sasláb, mint a Kanizsaiaké.¹⁴ Ugyanilyen jobbra forduló, szárnyas sasláb látható Ostffy Domonkos (veszprémi ispán, macsói bán, †1353) báni pecsétjén és asszonyfalvi Ostffy (III.) László (vagy szentmártoni Ostffy [I.] Benedek) gyűrűpecsétjén is (1437).¹⁵ A medencét díszítő pajzs formája a Jagelló-korra utal, a medence igen szerény – szinte kortalan – műrészletei ennek nem mondanak ellent. Hasonló – csak jóval igényesebb – kőmedencék fennmaradtak a késő középkorból a tágabb környéken is: Pannonhalmán jelenleg csak rajz ismeretes egyről,¹⁶ két másik pedig Pozsony környékén őrződött meg, Csütörtökhelyen és Szentgyörgyön, illetve a Szigetközben Héderváron (1439) és Ásványrárón (1430).¹⁷ Ausztriában jóval több van be-

¹³ Ez arra utal, hogy a medence töredék, és helye másodlagos. Ha ugyanis a falban eredeti helyén volna, akkor épp a fal felé eső részek volnának épebbek. A címerpajzs dőlésére az lehet a magyarázat – s ezt Lővei Pál ismerte fel –, hogy eredetileg két címerpajzs állt egymás mellett, egymás felé billentve, de mi csak az Ostffyt, a heraldikailag jobb oldalt látjuk.

¹⁴ C. HARRACH-KISS 1983. i. m. szerint mintha a címerpajzs is az 1968-as helyreállítás során bukkant volna elő. Az Osl-nemzetség címerére lásd KÖRMENDI Tamás: Az Osl nemzetség címerváltozatai a középkorban. *Turul*, 83. 2010. 3–24.

¹⁵ KÖRMENDI 2010. i. m. 14., 16. (Kat. 2.1.1. és 2.3.1. kép.)

¹⁶ *Mons Sacer. Pannonhalma 1000 éve.* I–III. Szerk. TAKÁCS Imre et al. Pannonhalma, Pannonhalmi Főapátság, 1996. I. 320–321. (II.34. sz., PAPP Szilárd)

¹⁷ LŐVEI Pál: A tömött vörös mészkő – „vörös márvány” – a középkori magyarországi művészetben. *Ars Hungarica*, 20. 1992. 14–15.

lólük, keresztelőmedence is, szenteltvíztartó is.¹⁸ A pannonhalmi, a hédervári, az ásványrárói, a csütörtökhelyi és a pozsonyszentgyörgyi is vörösmárványból készült, az ostffyasszonyfai kemény kőből – valószínűleg mészkőből – faragták.¹⁹ Formái sokkal egyszerűbbek, mint az elsoroltaké, amelyek gazdagon tagoltak, profiláltak, és olykat felirat is díszíti. Mivel ezen az Ostffy-címer van, az enigmatikus „várkapolnában” éppúgy szolgálhatott, mint a középkori falu plébániatemplomában.

A medence megrendelője a faluban birtokos, sőt ott várbirtokos Ostffy család egyik tagja volt. A család Vas megye egyik legrégebb nemesi családja.²⁰ Az Osl nemzetségből származó Ostffyak túl nagy szerepet nem játszottak az ország történetében (legfeljebb ispán, bán került ki közülük), viszont a középkortól a 20. századig, 1945-ig folyamatosan birtokosok voltak a faluban. A vár (Kígyókó vára) 1399-ben szállt a családra, Osl nembéli Asszonyfalvi Lőkös fia János halála után.²¹ 1428-ban is feltűntek egy oklevélben,²² 1431-ben pedig komoly családi viszálykodás színhelye volt a vár.²³ 1456-ban Asszonyfalvi Ostffy Miklós esztergomi nagyprépost²⁴ érdemeire való tekintettel V. László megengedte, hogy Kígyókó várát újjáépítsék; 1458-ban Mátyás király ismét megadta az engedélyt.²⁵ Ostffyasszonyfán éltek a család tagjai a 16. század közepén,²⁶ és a 19. század első felében is.²⁷ Régészeti feltárás – mint említettem – nem történt a plébániatemplom körül, amelynek előzményét olykor a vár egykori kapolnájával azonosították. A klasszicista stílusú, szerényebb Ostffy-kastély mindenesetre ma is szinte szomszédja a templomnak.²⁸ Magának a sokat emlegetett Kígyókó várának a helyét a falubéliek e dombocskára teszik, s itt van az a kút is, amelyet a vár kútjával tartanak azonosnak. A vár történetéről egyébként – ahhoz képest, hogy a helye is bizonytalan – elég sokat lehet tudni, a 14. századtól egészen a 17. század végéig, amikor lerombolták. Utána még pusztavárként is sokszor említik a 18. századi források.²⁹

A templomépület szempontjából nem kevésbé érdekes, hogy a reformáció terjedésével, megerősödésével 1548-ban protestáns templom lett belőle, s ilyenként – evangélikusként –

¹⁸ LÓVEI 1992. i. m. 14.

¹⁹ A faragványt jelenleg elfedő vastag, szürke festékréteg itt-ott lepattogzott, s az apró sérülések helyén vörös szín villan elő. Lehet, hogy ez egy korábbi festésréteg, de az sem lehetetlen, hogy maga a kő vörös színű. A vörösmárvány faragványokat jellemző keményebb formák, éles szélek itt jelenleg felismerhetetlenek, mert a maszatos, ragacsos festékréteg mindent elborít.

²⁰ Levéltárakat a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára őrzi: P 532–533. Repertórium: *Magyar Országos Levéltár, P szekció. Kisebb családi és személyi fondok, II. Összeáll.* BAKÁCS István–DAVID Lászlóné. Budapest, MOL, 1969. 162–166.

²¹ ENGEL Pál: *Királyi hatalom és arisztokrácia viszonya Zsigmond-korban (1387–1437)*. Budapest, Akadémiai, 1977. (Értekezések a történeti tudományok köréből, 83.) 122–123.

²² CSÁNKI Dezső: *Magyarország történeti földrajza a Hunyadiak korában*. II. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1894. 734.

²³ BÓNIS György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 1971. 194.

²⁴ KOLLÁNYI Ferenc: *Esztergomi kanonokok 1100–1900*. Esztergom, Buzárovits Gusztáv Könyvnyomdája, 1900. 97–98; C. TÓTH Norbert: *Az esztergomi székeskáptalan a 15. században*. I. rész. *A kanonoki testület és az egyetemjárás*. Budapest, MTA–HIM–SZT–MNL OL Magyar Medievisztikai Kutatócsoportja, 2015. (Studia ad historiam medii aevi Hungariae inquirendam, 7.) 128–129, 150.

²⁵ BALOGH Jolán: *A művészet Mátyás király udvarában*. I–II. Budapest, Akadémiai, 1966. I. 271.

²⁶ *Magyarország birtokviszonyai a 16. század közepén*. Szerk., bev. MAKSAY Ferenc. I–II. Budapest, Akadémiai, 1990. II. 863.

²⁷ FÉNYES Elek: *Magyarország geographiai szótára*. I–II. Pest, Kozma Vazul, 1851. I. 56.

²⁸ GENTHON 1959. i. m. (5. jegyzet) 231; VIRÁG Zsolt: *Vas megye kastélyai és kúriái*. Budapest, Fo-Rom Invest, 2004. (Magyar kastélylexikon, 5.) 176–178. Virág Zsolt szerint a vár maradványai a falu határában láthatók.

²⁹ Történetét megírta: FEISZT György: *Elenyészett várak Vas megyében. Kígyókó vára. Vasi Honismereti Közlemények*, 1994. 1. 56–60. – A cikkre, valamint a várral kapcsolatos számos adatra Horváth Richárd volt szíves fölhívni a figyelmem. Lásd még KOPPÁNY Tibor: *A középkori Magyarország kastélyai*. Budapest, Akadémiai, 1999. (Művészettörténeti Füzetek, 26.) 111–112. Valamint: *Vas megye földrajzi nevei*. Szerk. BALOG Lajos–VÉGH József. Szombathely, Vas Megyei Múzeumok Igazgatósága, 1982. 294–295.

működött közel kétszáz éven át, egészen a 18. századi rekatolizálásig.³⁰ (Maga az Ostffy család is evangélikussá lett.) A katolikus egyházközség mindazonáltal 1774-ig a közeli – egy faluval odábbi – Kenyeri filiája volt. A templom szentélyének kőfaragványai annyit bőven jeleznek, hogy egyszer érdemes volna az épületet régészeti módszerekkel alaposan megvizsgálni, vagyis falkutatást végezni a templomban, körülötte pedig ásatást. Az 1968-as tatarozás során kiderült, hogy nemcsak a szentély falaiban, hanem a hajó déli falában is vannak középkori részek.

A templom régi egyházlátogatási jegyzőkönyvei sem igazítanak el a falban elhelyezett kőfaragványok elrendezését, illetve korábbi láthatóságát illetően. Egy a 17. század végén készült, kettő a 18. században, kettő pedig a 19. század első felében.³¹ A legkorábbi – a Kazó István nagykapornaki apát által 1698-ban felvett – szerint a templomnak még megvolt a középkori tabernákulum.³² Az *Acta Cassae Parochorum* győri egyházmegyére vonatkozó iratai szerint a templomot a katolikus időkben építették (vagyis a középkorban), jó anyagból, „négyyszögletes” kövekből, ám ekkor (vagyis az 1730-as években) szentélye és sekrestyéje is helyreállításra szorult.³³ A keresztelőmedence a 19. században jelent meg a vizitációs jegyzőkönyvekben,³⁴ és először az 1859-ben írott inventáriumban azonosítható: „Baptisterium e lapide duro”.³⁵ Az Ostffy-címert itt sem említették meg, jöllehet a Szily János-féle vizitáció szerint úgy tartották,³⁶ hogy az eredetileg Szent Mihály arkangyal tiszteletére szentelt templomot az Ostffy család építtette meg a reformáció előtt.

Árpád Mikó

Fragment of a Late Medieval Baptismal Font from the Church of Our Lady in Ostffyasszonyfa. Addendum to Vas county volume of the *Lapidarium Hungaricum*

The Roman Catholic parish church of Ostffyasszonyfa (Vas county, Hungary) is a simple building with medieval origins. The paper deals with several little known carved stone fragments found in the wall of the sanctuary. The most important of these are a Roman plate with inscription and a late medieval baptismal font. The baptismal font is decorated with the coat of arm of the Ostffy family who were continuous landowners in the village from the 14th century until 1945.

³⁰ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa*. 8. Szombathelyi Egyházmegye. Összeáll. DÓKA Klára. Budapest, Magyar Egyháztörténeti Enciklopédia Munkaközösség, 1999. 103.

³¹ *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa* 1999. i. m. 103–104.

³² „Tabernaculum more veterum etiamnum est muro ecclesiae insertum, valvulaque ferrea et craticulata munitum.” Szombathely, Egyházmegyei Levéltár, Canonicae visitationes, Kazó, 1., 573. A szövegrészletet Házi Jenő átirásában idézem, amelyet szintén a levéltárban őriznek: 466.

³³ *Acta Cassae Parochorum. Egyházmegyék szerint besorolt iratok*. 3. Székesfehérvári, kalocsai, csanádi és győri egyházmegye. 1733–1779. *Művészettörténeti adatok*. Szerk. HENSZLMANN Lilla. Budapest, MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, 1971. 224. – A szombathelyi püspökség alapításáig Ostffyasszonyfa a győri egyházmegyéhez tartozott.

³⁴ Somogy Lipót püspök vizitációja, 1814. június 3. „fons baptismalis”; Bőle András püspök vizitációja, 1837. május 16. „fons baptismalis”. Szombathely, Egyházmegyei Levéltár, Canonicae visitationes, Somogy, 2., 138; Bőle, 6., 137.

³⁵ *Inventarium Ecclesiae et Beneficium parochialis Ostfi Asszonyfa*. (1859. március 17.) Szombathely, Egyházmegyei Levéltár, Canonicae visitationes. Itt szeretném megköszönni az Egyházmegyei Levéltár munkatársainak, hogy a Dóka Klára jegyzékén kívüli iratokra felhívták a figyelmemet, és önzetlenül segítettek a munkámat.

³⁶ Szombathely, Egyházmegyei Levéltár, Canonicae visitationes, Szily, 3., 75.

Kettős kötődésben

Kettős kötődésben. Péter András (1903–1944) életműve. Írások a régi és kortárs művészetről.

Közreadja Prokopp Mária és Tóth Károly. Budapest, Péter András Alapítvány, 2014. 539 p., [40] t., ill.

A könyv címe Péter András sokoldalúságára utal, arra, hogy egyként foglalkozott a régebbi évszázadok és saját korának művészetével. Az efölötti csodálkozást kifejező címadás nagyon jellemző napjaink gondolkodására. Ez a sokoldalúság inkább a 20. század közepétől számít ritkaságnak, a két háború közötti Magyarországon több művészettörténészt is említhetünk, aki mindkét területen otthon volt. Legjelentősebb figuraként Genthon Istvánt idézhetjük magunk elé, de figyelemreméltóan sokoldalú volt még – hogy az itt felsorolandóknál egy generációval idősebb Lyka Károlyról ne is szóljunk – Gombosi György vagy Ybl Ervin, és alaposan tájékozott volt a régebbi korok művészetében az általában műkritikusként számon tartott Farkas Zoltán. Apropos sokoldalúság: Péter András, majd Hekler Antal után – egy-két ismeretterjesztő próbálkozástól eltekintve – senki sem vállalkozott arra, hogy egymagában megírja a magyar művészet sok évszázados történetét, amit Péter már huszonhét (!) éves korában megjelentetett. Az utóbbi évtizedekben elkészült összefoglalók közül egyesek nyolc, sőt kilenc szerzővel oldják meg a feladatot. A szakosodást egyre kevésbé elkerülhetővé tevő korunkban ez a régihez és újhoz nagyjából egyformán értő *species* már szinte kihalt.

Péter András nagyon jó művészettörténész volt, és méltatlanul kevésbé ismerjük. A szakmai köztudat még néhány évtizeddel ezelőtt is nagyjából csak *A magyar művészet története* (Budapest, Lampel R. Könyvkereskedés, 1930) című kétkötetes munkáját és egy-két trecento témájú cikkét tartotta számon. Még halála után is sokáig nem választott szakmájának korán eltávozott képviselői, hanem a vészorkorszak neves halottjai, illetve a Franklin Könyvkiadóról szóló visszaemlékezések szereplői között találjuk meg nevét. Kivétel Pernecky Géza, aki az előző század művészetelméletét és kritikáit bemutató válogatásában közölte egy rangos helyen, a *Nyugatban* megjelent cikkét (*Kortársak a magyar művészetről 1896–1945*. Budapest, Corvina, 1967. 32, 169 skk.).

Csak az 1980-as évek óta oszlik a személyét mindaddig körülvevő homály. Amikor Ambrogio Lorenzettiről tervezett monográfiájának egy kéziratban fennmaradt fejezete megjelent az *Actában* (Ambrogio Lorenzetti. *Acta Historiae Artium*, 26. 1980. 223–261.), ehhez csatlakozva Prokopp Mária elsőként méltatta egy kétoldalas függelékben Lorenzettivel és a trecento egyéb kérdéseivel kapcsolatos vizsgálódásait (uo. 262–263.). Ezután önálló kötetként egy posztumusz műve látott napvilágot, *A trecento festészete* (Budapest, Corvina, 1983), ennek utószavaként tizenegy oldalt olvashatunk személyéről. Előbb Zádor Anna a szerzőt inkább mint embert állította elé, a következő oldalakon pedig Prokopp Mária ismét a trecentónak szentelt tanulmányait tekintette át, néhány fontos eredményére hívta fel figyelmünket, mégpedig részletesebben, mint 1980-ban. Mindketten hangsúlyozták, hogy Péter – amint vezető olasz, angol és francia tudományos folyóiratokban közlésre elfogadott cikkei bizonyítják – a kor trecento-kutatásának élvonalába tartozott.

A „kettős kötődés”-ről, a kortárs művészettel kapcsolatos tevékenységéről először Zádor szólt a fenti visszaemlékezésben. (Az általa szerkesztett *Művészeti Lexikonban* erre vonatkozóan még csak egy rövid mondatot látunk: „A *Tükör* c. folyóirat képzőművészeti kritikusa.”)

Később elmondta, hogy Péter András egyaránt vonzódott a régi és az élő művészethez, és hogy „sok művészt ismert és baráti kapcsolatban is volt velük” („Én különben is egy rohadt burzsuj vagyok”. Beszélgetések Zádor Annával III. *Enigma*, 15. 2008. 57. sz. 94.). Egy vele készített másik interjúban viszont azt olvassuk, hogy bár Genthonhoz hasonlóan Péter is foglalkozott az élő művészetrel, „de jóval kevesebb lelkesedéssel” („Ezek az emberek intézmények feladatára vállalkoztak.” Beszélgetések Zádor Annával [I.] *Enigma*, 15. 2008. 54. sz. 109.). Zádor nyilván azért nem vette bele ezt a tevékenységét az előzőleg vele kapcsolatban tett rövid említésekbe, mert „kevesebb lelkesedést” látott részéről. Azt azért le kell szögezni, hogy *A magyar művészet története* című könyvében Péter az akkori szokásokkal ellentétben az első világháború utáni, a közvetlen jelenig követte nyomon a fejlődést. Nagybányától számítva negyvenhét oldalt szánt erre, ebből az első világháború utáni időszakra tizenegy oldal esik. Az utolsó részletesen elemzett festő a már beérkezett, de még ugyancsak fiatal Bernáth Aurél, az utolsó szobrász Pátzay Pál volt, de egy-két szó erejéig írt az akkor még alig számon tartott Derkovitsról és a Párizsban élő, itthon kubista ihletettséggű stílusa miatt nem nagyon kedvelt Csáky Józsefről is. Hogy Péternek mennyire nem lehetett terhes a kortárs művészetrel való foglalkozás, azt akkor látjuk, ha szemügyre veszünk két ekkoriban megjelent, hasonló összefoglalást. Divald Kornél könyve (*Magyar művészettörténet*. Budapest, Szent István Társulat, 1927. 180–181.) mindössze két oldalt szentelt a nagybányai és az azután következő művészeknek, Hekler Antal pedig elvszerűen leszögezte, hogy a 20. századi művészet „értékelésére ma még nincs meg a kellő távlatunk” (*A magyar művészet története*. Budapest, Magyar Könyvbarátok, 1934. 229.).

A Péter Andrással kapcsolatos későbbi írások már meg-megemlítik az élő művészethez fűződő kapcsolatát, de a hangsúly változatlanul a régi művészet területén szerzett érdemein van. Ez Prokoppnak egy újabb, az előzőeknél hosszabb életrajzára is érvényes, itt már fél oldalt szentel Péter nem a trecento művészetével foglalkozó írásainak (Péter András 1903–1944. *Enigma*, 13. 2006. 48. sz. 469–486.). Pataki Gábor, amikor Péternek a magyar nemzeti jellegre vonatkozó gondolatait elemzi, megint csupán célzást tesz műkritikusi tevékenységére (Pataki Gábor: Péter András. In: *A magyar művészettörténet-írás programjai*. Szerk. Marosi Ernő. Budapest, Corvina, 1999. 204–205.). Ebből a szempontból egyértelmű fordulatot jelentett az itt tárgyalt kötet egyik közreadójának, Tóth Károlynak a tevékenysége. Hosszas irattári és bibliográfiai gyűjtés után több előadást is tartott Péterről, majd kutatásainak eredményeit felhasználva önálló cikkben foglalta össze az egyetemen kifejtett tevékenységét: Péter tanulmányait, az általa tartott órákat félévi bontásban, és hogy mindez érthető legyen, a művészet-történetet oktató két tanszék párhuzamos működését (Péter András a budapesti egyetemen. *Ars Hungarica*, 33. 2005. 461–471.). Ennek jelentőségét akkor látjuk tisztán, ha meggondoljuk, hogy odáig csak kevéssé konkrét visszaemlékezések láttak róla napvilágot.

A tavaly megjelent kötetben a szerkesztők közötti munkamegosztás szerint Prokopp – immár negyedszer – Pétert mint a trecento kutatóját jellemezte, Tóthnak pedig a modern rész jutott, így az ő tanulmánya az első, amelyik vizsgálta a szerzőnek a kortársi művészetrel kapcsolatos tevékenységét.

Ez alkalommal azokat az írásait közölték újra, amelyek nem önálló könyvként láttak napvilágot, tehát a rövidebb tárlati kritikáktól és könyvismertetésektől kezdve a *Burlington Magazine*-ban vagy az *Acta Historiae Artium*-ban megjelent, terjedelmes tudományos publikációkig mindent. (Viszont minthogy Péternek csak ritkán adatott meg valódi könyvet írni, a kétkötetes *Magyar művészettörténet*-en, egy, a főváros néhány múzeumát bemutató kis úti-könyvön és a posztumusz trecento-könyvön kívül minden munkája belekerült a válogatás-

ba, így egyetlen kötetet lapozgatva szinte egész munkássága elolvasható.) Még egy olyan tíz-soros ismertetést is találunk, amelyikben a *Magyar Művészet* olvasóit arról tájékoztatta, hogy egy olasz folyóirat, a *Dedalo* cikket jelentetett meg Esztergom műemlékeiről és a Keresztény Múzeumról; ebben aztán külön kitért néhány figyelmet érdemlő attribúcióra. Az újraközlés különösen a magyar szent királyok ikonográfiájáról írott disszertáció esetében örvendetes, mert ez az utóbbi évtizedekben legtöbbször idézett írása, és eddig csak kéziratos példányai voltak hozzáférhetők egy-két közkönyvtárban. Az idegen nyelven megjelent írásokat eredeti formájukban, de magyarra lefordítva is publikálták; ez megkönnyíti az érdeklődők dolgát, de nem biztos, hogy valóban szükség volt rá.

Péter munkásságának viszonylag csekély részét teszik ki a könyvismertetések, de ezek elől sem zárkózott el, hogy akár a *Tükör* olvasóit tájékoztassa egy-egy új mű megjelenéséről, akár tudós kollégáinak figyelmét hívja fel egy arra érdemes munkára; utóbbi esetben nem csak referált, hanem a híradáshoz már saját véleményét is csatolta. Idehaza a magyarországi művészet néhány komolyabb összefoglalását tisztelte meg ezzel, például Rados Jenő kastélykönyvét (*Magyar kastélyok*. Budapest, Műemlékek Orsz. Bizottsága, 1931), Genthon István táblakép-könyvét (*A régi magyar festőművészet*. Vác, Pestvidéki Nyomda, 1932). Napjainkból visszatekintve, amikor már kisebb könyvespolcot tesz ki a Zsigmond-ikonográfiával foglalkozó írások száma, meglepetéssel regisztráljuk, hogy Péter ebben a recenzióban vonatkozott elfogadni a garamszentbenedeki oltáron a Keresztrefeszítés centuriójának arcvonásait a jeles uralkodóra utalóknak.)

Öröm újraolvasni a trecento festéssel kapcsolatos alapvető fontosságú tanulmánya-it: ismét tudatosíthatja bennünk, hogy előtte nem volt magyar művészettörténész, aki ilyen behatóan tudott volna a kérdéshez hozzájárulni. Prokopp az általa írt előző összefoglalásoknál részletesebb írása ezeket a cikkeket elemzi (életrajzi mozzanatokra is kitérve), bevezetőjének végén pedig találozón mondja ki, hogy kutatásainak első méltó folytatója Boskovits Miklós volt, évtizedekkel Péter halála után. Sonnevend Margit az Ugolino Lorenzettiről és a Maestro di Oviléről, illetőleg az Ambrogio Lorenzettiről írott cikkhez fűzött rövid „Függelék”-ben kimerítő alaposággal jár utána annak, milyen eredményt ért el a kutatás az elmúlt évtizedekben a Péter által tárgyalt művekre vonatkozóan. Bár az 1930-as években vagy az 1940-es évek elején írott cikkek állításai ma már nem mind érvényesek – hogyan is lennének azok hetven-nyolcvan év után –, joggal szögezi le, hogy „egyes megállapításai még ma is további megfontolásokra adnak okot, segítve ezzel a kutatás továbbfejlődését”. Ezek az okos elemzések tudatosítják az olvasóban, mennyire hiányzik egy-egy ilyen toldalék a többi írás mögül. Az ambiciózus szövegkiadások gyakorlatát figyelembe véve a megjelenésük óta eltelt több mint háromnegyed évszázad eredményeinek legalább sommás összefoglalója nagyon hasznos lett volna. Olyan kiegészítésre gondolok, mint amit Marosi Ernő fűzött Dercsényi Dezső *Nagy Lajos kora* könyvének 1990-es reprint kiadásához. A kiállításismertetésekre ez természetesen nem vonatkozik, de a trecento-tanulmányokra és a szent királyok ikonográfiájára mindenképp.

Szerepelnek a könyvben – a kor iránt intenzíven érdeklődők akár szenzációnak is tekinthetik ezeket – a kortársi művészeti jelenségeket elemző cikkek és a hazai művészeti aktualitásokról, évfordulókról, frissen megjelent könyvről véleményt nyilvánító kritikák, amelyeket 1929–1930 folyamán a *Pesti Napló*ba írt, és csak nevének egyetlen betűjével jelzett. Tóthnak a jelzésre felfigyelő, majd a szövegek stíluselemzésével is alátámasztott megállapítása nélkül senki sem tudná, hogy azok az ő tollától származnak, pedig itt jelentős mennyiségű, ebben a könyvben ötvenoldalnival szövegről van szó. Minthogy az ez ideig névtelennek számító írások személyéhez kötésében fontos szerepe volt az „(-r)” jelzésnek, a többiekénél is gondosan közli az aláírás formáját.

Tóth tanulmánya felhívja a figyelmet arra, hogy Péter a korai, a *Pesti Naplónak* írt kritikáiban harapósabb volt, és amikor vezető pozícióba került a Franklin Kiadónál, akkor megértőbb lett. Azt mondhatjuk, inkább kedvet akart csinálni a *Tükör* közönségének – a könyvkiadó későbbi vásárlóinak – a kiállítások, a művészeti alkotások nézegetéséhez. Ugyan gyakori, hogy éveinek múlásával az ember kevésbé sarkosan fogalmaz, de határozott elutasításokat még a harmincas években írt kritikáiban is találunk, például a Munkácsy Céh-ről egy alkalommal azt írta, hogy „a bemutató [...] inkább vásár, amelyhez a komoly kritikának nem lehet szava”, és az akkori-ban nagyon kedvelt Molnár C. Pál esetében is „egyre modorosabbá váló vonaljáték”-ot emlegetett. Jó szeme volt, kritikusnak ugyanúgy bevált, mint trecento-kutatónak: elismerően írt az akkor még nem közkedvelt Egry Józsefről, és már felbukkanásukkor kiemelte Ámos Imre értékeit. (Igaz, Borberek Kovács Zoltánt is nagyra tartotta.)

Általános irányultságával kapcsolatban talán érdemes leszögezni, hogy ő, aki tudományos igénnyel a trecento művészetét kutatta, nem volt konzervatív ízlésű, modernség-ellenes: egy olyan Picasso-elemzést olvashatunk tőle, amely érthetővé akarta tenni a művész akkori szemmel nem könnyen elfogadható előadásmódját; képeit a „legnagyobb művészi élmények régiójá”-ba emelőnek nevezte. Az izmusok nagy részét azonban idejémtúlnak minősítette (a szecesszió szót minden esetben negatív jelzőként használta), a fentebb már említett, a *Nyugat* által rendezett konferenciát ismertető beszámolójában Kokoschkával kapcsolatban még az „expresszionizmus [...] bukása után” kifejezést is papírra vetette. (Egyébként nem volt elégedett a csak az impresszionizmus vagy a nagybányai stílusú naturalizmus iránt nyitott hazai közönséggel sem.) Elismeréssel nyugtázzhatjuk, hogy aggályos gondossággal számolt be az említett konferencia résztvevőinek az ő bevezető előadására vonatkozó bíráló megjegyzéseiről. Az is imponáló, mennyire nem akarta aránytalanul terjedelmesebben tárgyalni a megbo csáthatóan inkább szívéhez nőtt olasz festészetet egy, a középkori művészetet bemutató lexikoncikk általa vállalt, „Festészet és iparművészet” című részében (*Új lexikon. A tudás és a gyakorlati élet egyetemes enciklopédiája 6 kötetben*. Szerk. Dormándi László–Juhász Vilmos. Budapest, Dante–Pantheon, 1936. 2262–2265.).

Bár a könyv művészettörténeti vonatkozású írásokat gyűjt össze, egy irodalmi jellegű tanulmányt is találunk benne. Címe „Babits szeme”, és a szerző azt vizsgálta benne, hogy bár a költő verseiben és tanulmányaiban mindig irodalmi jelenségeket célt meg, vizualitása kétségen felül áll, és néhány költeményében – a leghíresebb példa erre a *Hegeso sírja* – egyértelműen képzőművészeti alkotásból indult ki.

A könyv tartalmazza Péternek néhány kollégájához intézett levelét, valamint az azokra kapott válaszokat; a kísérő sorokból arra következtethetünk, hogy ezek száma különböző könyvtárakban őrzött kézirati hagyatékok átvizsgálásával még gyarapodhat. A levelek egyébként kivétel nélkül facsimilében is megtalálhatók a kötetben. Ezeket Sonnevend Margit külön tanulmánya kíséri, hasznos információkkal a címzettekről, megírásuk és megtalálásuk körülményeiről stb.

A könyv Péter bibliográfiáját is közli Illés Eszter összeállításában. Minden tételhez csatolva megjelennek az újraközlések és sok esetben az arról szóló ismertetések is. A bibliográfia felsorolja még tíz előadását, amelyek emlékét újságban való említés, meghívó stb. őrzi. Mindez többé-kevésbé megfelel a jeles személyeknek szentelt kötetekben szokásos megoldásoknak; itt azonban valami rendkívüli is társul a megszokottakhoz: a személyéről és a Franklin Kiadóról szóló megemlékezések felsorolása, lexikon-címszavakig, internetes adatbázisokig bezárólag.

A kiadó azonban nem gondozta a könyvet értékes tartalmát megillető figyelemmel. A sajtóhibák nagy száma is bosszantó – bár napjainkban Magyarországon ez nem ritkaság, de itt feltűnően még több van belőlük –, ám az már képtelenség, hogy a 487–488. oldalon

a lábjegyzetekre való utalások nem a megszokott kis felső index-számokként, hanem a sor teljes méretét kitöltve állnak a megfelelő szavak mögött. A tartalomjegyzékben, a 7. és 8. oldalon pedig kétszer is előfordul, hogy az évszámok, amelyek mintegy fejezetként tagolják az időrendben felsorolt cikkeket, az oldal legalsó sorába kerülve elszakadtak azoktól a cikk-címektől, amelyekre vonatkoznak. A könyvet jó kézbe venni, de nem kellemes olvasni, mert a szöveg-tükör egy kicsit nagyobb a kelleténél, a betűk mérete viszont kisebb. Nagyon hiányzik legalább egy művésznév-mutató, bár teljes személy- és helységnévmutató még jobb lett volna. Ennek híján csak a tartalomjegyzékből lehet tájékozódni, de gondoljuk meg, hogy egy Fővárosi Képtárról szóló vagy egy „Hónap kiállításai” című beszámoló mögött milyen sok alkotó rejtőzhet, és még a „Giotto és Ambrogio Lorenzetti” cím is csak a főszereplőket nevezi meg. (Ezt a hiányt valamelyest pótolja a bibliográfia, amely szokatlan módon megnevezi a kiállítások felsorolásánál a kiállító művészeket, 515–523. old.) Péternek a művésznevekben kétségbeejtően szegény régi magyarországi művészet számos részletével kapcsolatos véleményét egy helymutató segítségével sokkal könnyebben tudnánk megtalálni.

Péter András tudományos értékű írásainak rangja vitathatatlan. Ám a más típusúakat vizsgálgatva is azt látjuk, hogy több volt, mint jó ismeretterjesztő. Tudott bármelyik művészről, bármilyen jelenségről egyszerűen írni, és ezáltal azt a hozzá nem értőknek is elfogadhatóan kifejtteni. Világos fejű, okos gondolatokat papírra vetni képes művészettörténész volt, szakmánk jelentős képviselői közül való. Olyan szerző, akinél a figyelmes olvasó akkor is észreveszi, hogy képes a nagy összefüggéseket meglátni, amikor valamiről csak röviden ír.

A jelentős egyéniség az ambiciózus feladatok, a monográfiák, a szintézisek megírásával teljeseedik ki, ezekkel válik jól érzékelhetővé mindenki számára. A 41. életévében meggyilkolt Péter Andrásnak ezek nem adattak meg, hiszen az összefoglaló művek normális körülmények között a későbbi évek, az érettebb kor terméséhez tartoznak. A kötet írásait nézegetve arról bizonyosodhatunk meg, hogy igenis képes lett volna ilyenek létrehozására.

„A feledés árja alól új földeket hódítok vissza” – ezt a Proust-idézetet olvashatjuk a Tímár Árpád tiszteletére megjelentetett emlékkönyv címeként, akinek nevét egyébként Tóth ismételtelen említi a kötetben. Az idézet erre a kétszerkesztőjú kötetre is elmondható, hiszen a feledés árja ugyancsak elborította Péter András életművét is. Most pedig Fülep Lajos után ő lett az a magyar művészettörténész, akinek szinte teljes munkásságát összegyűjtve tanulmányozhatjuk, és szakmánknak ilyen személyisége a nemzetközi porondon sem sok akad.

Végh János